

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

MOLLA GÜRÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI TEFSİRİNDE BELÂGAT UYGULAMALARI

Doktora Tezi

MUHAMMED ESER ALTUNTAŞ

İZMİR-2022

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MOLLA GÜRÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI
TEFSİRİNDE BELÂGAT UYGULAMALARI**

Doktora Tezi

MUHAMMED ESER ALTUNTAŞ

DANIŞMAN: DOÇ. DR. NECLA YASDIMAN DEMİRDÖVEN

İZMİR-2022

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Molla Gürânî’nin Gâyetü’l-Emânî Adlı Tefsirinde Belâgat Uygulamaları” adlı çalışmamın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

25.01.2022

Muhammed Eser ALTUNTAŞ

ÖZET

Doktora Tezi

MOLLA GÜRÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI TEFSİRİNDE BELÂGAT UYGULAMALARI

Muhammed Eser ALTUNTAŞ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bu çalışma Fatih Sultan Mehmed'in hocası ve Osmanlı Devleti'nin dördüncü şeyhülislâmı olan Molla Gürânî'nin *Gâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* adlı tefsirinin belâgat uygulamaları açısından incelenmesidir. Belâgat bir sözü yerine ve muhatabın durumuna uygun olan en doğru ifadeyle aktarmaktır. Kur'ân-ı Kerîm dil özellikleri yönüyle kendine has belâgat üslûbuna ve üstün bir ifade gücüne sahiptir. Molla Gürânî Kur'ân'daki lafızların ve terkiplerin yapısal ve anlamsal özelliklerini sarf ve nahiv yönüyle ele alır. Belâgat kavramlarından istifade ederek ayetlerdeki mana vurgusunu ortaya koyar. Ayetlerde tercih edilen ifade biçimlerindeki mananın bilişsel ve duyuşsal boyutunun muhataba yansımaları üzerinde durur. Terkiplerdeki söz dizimi farklılıklarının delalet ettiği anlam genişliğine değinir.

Klasik belâgat konularının yanı sıra edatlar ve harfî cerlerdeki ifade tercihlerini mana ilişkisi yönüyle ele alır. Kelimelerin morfolojik yapısının ve anlamının bağlamla ilişkisine dikkat çeker. Benzer nazım yapısına sahip farklı ayetleri üslûp ve belâgat açısından değerlendirir. Kur'ân'daki lafızların ve terkiplerin ifade ediliş tarzıyla mümkün olan diğer ifade tercihleri arasında kıyaslamalar yapar ve manaya delaletleri hususunda çıkarımlarda bulunur. Bu bağlamda araştırmada tespit edilen belâğî hususlar tahlil edilerek meânî, beyân ve bedî' ilimleri başlıkları altında tasnif edilmiştir. Ayrıca giriş bölümünde müellifin hayatı ve eserleri genel olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Molla Gürânî, Gâyetü'l-Emânî, Belâgat Uygulamaları, Tefsir.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

The Methods of Rhetoric on Molla Gurānī's Tafsīr Named Ghāyah al-Amānī

Muhammed Eser ALTUNTAŞ

İzmir Katip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

This study analyses the rhetorical methods of the book of Ghāyah al-Amānī which is written by Molla Gurānī who was the fourth sheikh al-islām and master of the Ottoman Sultan Mehmet II the Conqueror. Rhetoric can be described as an art of eloquence to choose the appropriate expression for the situation and to the collocutor. The Quran has such a unique grammatical structure that has a characteristic eloquence and superior expressiveness. Molla Gurānī analyses the syntactic and semantic features of wording and phrases in the Quran by as-sarf and an-nahw. He explains the semantic focus of the verses using the rhetorical concepts. He emphasizes the chosen form of expressions and the cognitive and affective reflections of it to the collocutor. He points out the syntactic differences of it which results in the extension of meaning.

Besides classical rhetoric, he analyses the preferred postpositives and prepositions in terms of the semantic aspect. He stands out morphological structure of the words and its relationship with the semantic context. He assesses the verses formed of a similar versification structure by means of wording and rhetoric. He compares the chosen wordings and phrases in the Quran with the other suitable expressions and makes an inference about semantic results of preferring them rather than the others. In this context, the study classifies the rhetorical subjects under the disciplines of al-ma'ānī, al-bayān and al-badī'. In addition, this study mentions about the writer's life and his literary works.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Molla Gurānī, Ghāyah al-Amānī, Rhetoric Methods, Tafsīr.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR DİZİNİ	XVI
ÖNSÖZ.....	XVII
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Metodu	3
3. Araştırmanın Kaynakları.....	4
4. Molla Gürânî'nin Hayatı	5
5. Molla Gürânî'nin Eserleri	13
6. Molla Gürânî'nin Tefsiri ve Genel Özellikleri.....	15
7. Fesâhat ve Belâgat.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA GÜRÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI TEFSİRİNDE MEÂNÎ İLMÎ UYGULAMALARI

1.1. MEÂNÎ İLMÎ VE KONUSU	24
1.2. HABER CÜMLESİ VE KISIMLARI.....	26
1.2.1. Haber Cümlesinin Gayeleri.....	26
1.2.2. Haber Cümlesinin Kısımları	27
1.2.3. Haber Cümlelerinin Farklı Manalarda Kullanılması.....	30
1.2.3.1. Emir Manasında Kullanılan Haber Cümlesi	30
1.2.3.2. Nehiy Manasında Kullanılan Haber Cümlesi	34
1.2.3.3. Acziyet Manasında Kullanılan Haber Cümlesi.....	36
1.2.3.4. Vaîd Manasında Kullanılan Haber Cümlesi	37
1.2.3.5. Tehekküm Manasında Kullanılan Haber Cümlesi	37

1.2.3.6. Te'kîd Manasında Kullanılan Haber Cümlesi.....	37
1.2.3.7. Tehdîd Manasında Kullanılan Haber Cümlesi.....	38
1.2.3.8. Bedduâ Manasında Kullanılan Haber Cümlesi.....	39
1.2.3.9. Takrîr Manasında Kullanılan Haber Cümlesi	40
1.2.3.10. Terğîb Manasında Kullanılan Haber Cümlesi	40
1.3. İNŞÂ CÜMLESİ VE KISIMLARI.....	41
1.3.1. Talebî İnşâ.....	42
1.3.1.1. Emir.....	42
1.3.1.1.1. Vücûb Manasında Kullanılan Emir.....	42
1.3.1.1.2. Emir Manasında Kullanılan İsim Fiil.....	43
1.3.1.1.3. Emir Manasında Kullanılan Masdar	43
1.3.1.1.4. Emrin Farklı Manalarda Kullanılması	44
1.3.1.1.4.1. Duâ Manasında Kullanılan Emir.....	44
1.3.1.1.4.2. Tehdîd Manasında Kullanılan Emir	45
1.3.1.1.4.3. Ta'cîz Manasında Kullanılan Emir	47
1.3.1.1.4.4. İrşâd Manasında Kullanılan Emir	49
1.3.1.1.4.5. İhâne Manasında Kullanılan Emir	49
1.3.1.1.4.6. İbâha Manasında Kullanılan Emir	50
1.3.1.1.4.7. Tehekküm Manasında Kullanılan Emir	52
1.3.1.1.4.8. Tahyîr Manasında Kullanılan Emir.....	52
1.3.1.1.4.9. İhbâr Manasında Kullanılan Emir	53
1.3.1.2. Nehiy.....	54
1.3.1.2.1. Asıl Manasında Kullanılan Nehiy	55
1.3.1.2.2. Nefiy Üslûbunun Nehiy İfade Etmesi	55
1.3.1.2.3. Nehyin Farklı Manalarda Kullanılması.....	55
1.3.1.2.3.1. Takbîh Manasında Kullanılan Nehiy	56
1.3.1.2.3.2. Mübâlağa Manasında Kullanılan Nehiy.....	56
1.3.1.2.3.3. Şarta Bağlı Olma Manasında Kullanılan Nehiy	57

1.3.1.3. İstifhâm	58
1.3.1.3.1. İstifhâm Üslûbunun Farklı Manalar İfade Etmesi.....	59
1.3.1.3.1.1. Takrîr Manasında Kullanılan İstifhâm	59
1.3.1.3.1.2. Taaccüb Manasında Kullanılan İstifhâm	61
1.3.1.3.1.3. İnkâr Manasında Kullanılan İstifhâm.....	62
1.3.1.3.1.4. Tevbîh Manasında Kullanılan İstifhâm.....	64
1.3.1.3.1.5. Emir Manasında Kullanılan İstifhâm	65
1.3.1.3.1.6. Nefiy Manasında Kullanılan İstifhâm	66
1.3.1.3.1.7. Takrî‘ Manasında Kullanılan İstifhâm	67
1.3.1.3.1.8. İsti‘lâm Manasında Kullanılan İstifhâm.....	68
1.3.1.3.1.9. İstib‘âd Manasında Kullanılan İstifhâm.....	69
1.3.1.3.1.10. İsbât Manasında Kullanılan İstifhâm	70
1.3.1.3.1.11. İstiksâr Manasında Kullanılan İstifhâm	70
1.3.1.3.1.12. Teşvik Manasında Kullanılan İstifhâm	71
1.3.1.3.1.13. Tesviye Manasında Kullanılan İstifhâm	72
1.3.1.3.1.14. Tehekküm ve İstihzâ Manasında Kullanılan İstifhâm	72
1.3.1.3.1.15. İnkâr ve Tevbîh Manasında Kullanılan İstifhâm	74
1.3.1.3.1.16. İnkâr, Nefiy ve İsbât Manasında Kullanılan İstifhâm.....	75
1.3.1.3.1.17. İnkâr, Takrîr ve Taaccüb Manasında Kullanılan İstifhâm	75
1.3.1.3.1.18. Taaccüb ve İstib‘âd Manasında Kullanılan İstifhâm	76
1.3.1.3.1.19. Taaccüb ve İnkâr Manasında Kullanılan İstifhâm	76
1.3.1.3.1.20. Tevbîh ve Takrî‘ Manasında Kullanılan İstifhâm.....	77
1.3.1.3.1.21. İnkâr ve İstib‘âd Manasında Kullanılan İstifhâm.....	78
1.3.1.4. Temennî.....	79
1.3.1.4.1. لَوْ Edatının Temennî Manasında Kullanılması	79
1.3.1.5. Nidâ	80
1.3.2. Gayr-ı Talebî İnşâ	81
1.3.2.1. Taaccüb	82

1.3.2.1.1. Taaccüb Üslûbu.....	82
1.3.2.1.2. Sıfat Cümlesinin Taaccüb İfade Etmesi.....	82
1.3.2.2. Yemin.....	83
1.3.2.2.1. Yemin ile Yeminin Konusunun Uyumuna	83
1.3.2.2.2. Yeminde İ'tirâziyye Cümlesinin Zikredilmesi.....	83
1.3.2.2.3. Muksemin Bihin Mübhem Zikredilmesi.....	84
1.3.2.2.4. Muksemin Aleyhin Hazfedilmesi.....	84
1.4. MÜSNED VE MÜSNEDÜN İLEYH.....	85
1.5. KELÂMDAKİ İFADE TERCİHLERİ VE MANA İLİŞKİSİ.....	86
1.5.1. İsim Cümlesinin Tercih Edilmesi.....	87
1.5.2. Ayetlerin Çok Yönlü Belâğî Üslûp İçermesi	89
1.5.3. Lafız ve Terkiib Tercihleri	94
1.5.3.1. Kelime ve Harf-i Cer Tercihinde Mana Vurgusu	94
1.5.3.2. Terkiibin Açıkça Zikredilmesi	95
1.5.3.3. Aynı Konuda Farklı Kelimenin Kullanılması.....	95
1.5.3.4. Mübâlağa İçeren İbare Kullanılması.....	96
1.5.3.5. Dolaylı İfadenin Tercih Edilmesi.....	100
1.5.3.6. İfadede Nazmın Değişmesi	101
1.5.3.7. İfadede Zâhir Mananın Dışına Çıkılması.....	103
1.5.3.8. Ziyade Bir İfadenin Manaya Etkisi	103
1.5.3.9. Eş Anımlı Kelimelerden Birinin Diğerine Tercih Edilmesi.....	104
1.5.4. Zâhir İsim Yerine İsm-i Mevsûl Kullanılması.....	105
1.5.5. Hece Tekrarı ve Anlam İlişkisi	106
1.5.6. Zamir Kullanımları	107
1.5.6.1. Zamirin Müfred veya Cemî Zikredilmesi	107
1.5.6.2. Cümleye Zamirin Eklenmesi.....	108
1.5.6.3. Âkil Zamirinin Gayr-ı Âkiller İçin Kullanılması.....	109
1.5.6.4. Zamirin Tekrarlanması.....	109

1.5.7. Masdar Kullanımları	110
1.5.7.1. Masdarda Daha Kapsamlı İfadenin Tercih Edilmesi	110
1.5.7.2. Masdarın Merfû Zikredilmesi	110
1.5.7.3. Masdarın Mecâzî Mananın Anlaşılmasını Engellemesi.....	111
1.5.7.4. İsm-i Fâil Manasında Masdar.....	111
1.5.8. Edat ve Harf-i Cer Kullanımları.....	112
1.5.8.1. هَلْ İstifhâm Edatının İsme Dahil Olması.....	112
1.5.8.2. إِذَا ve إِنَّ Edatlarının Kullanımlarındaki Mana İlgisi.....	113
1.5.8.3. عَسَى Edatındaki Mana İlgisi	113
1.5.8.4. ثُمَّ Edatının İstib'âd Manasında Kullanılması	114
1.5.8.5. ثُمَّ Edatındaki Mana İlgisi.....	115
1.5.8.6. سَوْفَ Edatının Vaîd Manasında Kullanılması	115
1.5.8.7. سَوْفَ Edatının Te'kid Manası İfade Etmesi	116
1.5.8.8. سَ Edatının Tercih Edilmesi	116
1.5.8.9. إِنَّ Edatının Tevbîh Manasında Kullanılması.....	117
1.5.8.10. إِنَّ Edatındaki Mana İlgisi	117
1.5.8.11. فَ Yerine وَ Atıf Harfinin Kullanılması	118
1.5.8.12. فَ Edatının Zikredilmesi ve Terkedilmesi.....	119
1.5.8.13. فَ Edatının ve فِي Harf-i Cerinin Tercih Edilmesi	120
1.5.8.14. فَ Edatındaki Mana İlgisi.....	121
1.5.8.15. لَ Harf-i Cerinin Te'kid Manası Katması	121
1.5.8.16. Lâmu'l-Cuhûd Kullanılması	122
1.5.8.17. عَلَى Harf-i Cerindeki Mana İlgisi.....	122
1.5.8.18. عَلَى ve فِي Harf-i Cerlerindeki Mana İlgisi	123
1.5.9. Fiil Kullanımları.....	123
1.5.9.1. İfti'âl Bâbının Tercih Edilmesi	123
1.5.9.2. İstif'âl Bâbının Tercih Edilmesi.....	124
1.5.9.3. Tef'îl Bâbının Tercih Edilmesi	124

1.5.9.4. Tefa‘ul Bâbının Tercih Edilmesi.....	125
1.5.9.5. Aynı Konuda Farklı Fiillerin Kullanılması.....	126
1.5.9.6. Hakîkî Fiilin Kullanılmaması.....	126
1.5.9.7. Müteaddî Fiilin Mefûl Almaması.....	127
1.5.9.8. Fiilin Muhataplar Üzerine Konumlandırılması.....	127
1.5.10. Bedelin Zikredilmesinin Manaya Etkisi.....	128
1.5.11. Kelâmü’l-Munsif.....	128
1.5.12. Fiillerin ve Sıfatların Allah’a İsnâdı	130
1.5.13. İsm-i İşaret Kullanımları	132
1.5.13.1. تِلْكَ İsm-i İşaretinin Tercih Edilmesi	132
1.5.13.2. هَذَا İsm-i İşaretinin Tahkîr İfade Etmesi	132
1.5.13.3. ذَلِكَ İsm-i İşaretinin Tahkîr İfade Etmesi.....	133
1.5.14. Marifelik ve Nekrelik.....	133
1.5.14.1. Haberin Marife Zikredilmesi.....	133
1.5.14.2. İfadelerin Nekre Zikredilmesi.....	134
1.5.14.3. İbarenin Nekre Zikredilmesi	134
1.5.15. Müfred ve Cemî Kullanımlar	135
1.5.15.1. Cemî İfadenin Tercih Edilmesi	135
1.5.15.2. Cemî Killet Vezninin Tercih Edilmesi.....	135
1.5.15.3. Cemî Kesret Vezninin Tercih Edilmesi	136
1.5.16. Nehiyden Sonra Emrin Açıkça Zikredilmesi	137
1.5.17. Fasıla Anlam İlişkisi	138
1.5.18. Te’kîd Üslûbu	140
1.5.19. Terakkî Üslûbu.....	142
1.5.20. Tehekküm Üslûbu	145
1.5.21. Temhîd Üslûbu.....	147
1.5.22. İhtisâr Üslûbu	148
1.5.23. İntizâm Üslûbu	149

1.5.24. Faraziyet Üslûbu	149
1.5.25. Dine Davet Üslûbu	150
1.6. KELÂMIN MUKTEZÂ-YI ZÂHİRİN HİLÂFINA GELMESİ	152
1.6.1. İltifât	153
1.6.1.1. Gâib Sîğasından Muhataba İltifât	153
1.6.1.2. Gâib Sîğasından Mütakellime İltifât	156
1.6.1.3. Muhatab Sîğasından Gâibe İltifât	158
1.6.1.4. Mütakellim Sîğasından Gâibe İltifât	161
1.6.2. İzmâr Makamında İzhâr	162
1.6.3. İzhâr Makamında İzmâr	165
1.6.4. Üslûb-ı Hakîm	166
1.6.5. Muzârî Fiilin Tercih Edilmesi	168
1.6.6. Mâzî Fiilin Tercih Edilmesi	170
1.6.7. Mâzî ve Muzârî Fiil Geçişleri	171
1.7. TAKDÎM VE TE'HÎR	172
1.7.1. Mefûlün Takdîm Edilmesi	173
1.7.2. Mübtedânın Takdîm Edilmesi	175
1.7.3. Haberin Takdîm Edilmesi	176
1.7.4. Zamirin Takdîm Edilmesi	176
1.7.5. Zarfın Takdîm Edilmesi	177
1.7.6. Talebe Göre Vesilenin Takdîm Edilmesi	177
1.7.7. Aralarında Mana İlişkisi Olan İfadelerin Takdîm ve Te'hîr Edilmesi	178
1.7.8. Benzer Ayetlerdeki Takdîm ve Te'hîr	182
1.7.9. Duâ Üslûbunda Takdîm	183
1.7.10. Muhatabın İddiasını İnkârda Takdîm ve Te'hîr	183
1.7.11. İsimler Arasında Takdîm ve Te'hîr	184
1.8. MÜSÂVÂT, İCÂZ VE İTNÂB	184
1.8.1. Müsâvât	184

1.8.2. Îcâz	185
1.8.2.1. Îcâz-ı Kısâr	185
1.8.2.2. Îcâz-ı Hazf	187
1.8.3. İtnâb	188
1.8.3.1. Tezyîl ile İtnâb	190
1.8.3.2. Tetmîm ile İtnâb	191
1.8.3.3. Tekrîr ile İtnâb	192
1.8.3.4. İ'tirâziyye ile İtnâb	193
1.8.3.5. Özelden Sonra Genel İfadenin Zikredilmesi	194
1.8.3.6. Genelden Sonra Özel İfadenin Zikredilmesi	195
1.8.3.7. Mübhem Bir İfadeden Sonra İzâh	196
1.9. HAZF	198
1.9.1. İktitâ' ile Hazf	199
1.9.2. İktifâ ile Hazf	200
1.9.3. İhtizâl ile Hazf	201
1.9.3.1. Muzâfın Hazfedilmesi	201
1.9.3.2. Muzâfun İleyhin Hazfedilmesi	202
1.9.3.3. Fiilin Hazfedilmesi	203
1.9.3.4. Mefûlün Hazfedilmesi	204
1.9.3.5. Edatın Hazfedilmesi	206
1.10. FASL VE VASL	207
1.10.1. Fasl	207
1.10.1.1. İfadenin Tefsîr ve Beyân Olması Sebebiyle Fasl	208
1.10.1.2. Aynı Fiilin Farklı Fâiller İçin Kullanımında Fasl	209
1.10.1.3. Muhatabın Cehaletini Ortaya Koymak İçin Fasl	210
1.10.1.4. Muhatabın Eyleminin Bilincini Ortaya Koymak İçin Fasl	210
1.10.1.5. İkinci Cümlelerin İlkini Te'kid Etmesi Sebebiyle Fasl	211
1.10.1.6. Hadisenin Azametini İfade Etmek İçin Fasl	211

1.10.2. Vasl	212
1.10.2.1. İfadenin Kat'ıyyetini Bildiren Vasl.....	213
1.10.2.2. Sıfat ile Mevsufun Birlikteliğini Te'kîd Etmek İçin Vasl.....	214
1.10.2.3. Talebin İfade Edilmesi İçin Vasl.....	215
1.10.2.4. Tezat Sıfatların Ayrılması İçin Vasl	215
1.11. KASR.....	216
1.11.1. Kasr Yolları.....	217
1.11.1.1. Harf-i Cer ile Kasr.....	218
1.11.1.2. اِنَّمَا Edatı ile Kasr	219
1.11.1.3. Fasıl Zamiriyle Kasr.....	220
1.11.1.4. Nefiy ve İstisnâ ile Kasr.....	220
1.11.1.5. Takdîm ile Kasr.....	221

İKİNCİ BÖLÜM

MOLLA GÜRÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI TEFSİRİNDE BEYÂN İLMÎ UYGULAMALARI

2.1. BEYÂN İLMÎ VE KONUSU	223
2.2. TEŞBÎH.....	224
2.2.1. Teşbîh Çeşitleri	225
2.2.1.1. Teşbîh-i Müekked	226
2.2.1.2. Teşbîh-i Mürsel	227
2.2.1.3. Teşbîh-i Mücmel	227
2.2.1.4. Teşbîh-i Mufassal.....	228
2.2.1.5. Teşbîh-i Belîğ.....	229
2.2.1.6. Teşbîh-i Maklûb	230
2.2.1.7. Teşbîh-i Melfûf	231
2.2.1.8. Teşbîh-i Temsîl	232
2.2.1.9. Teşbîh-i Mürekkeb	240
2.2.1.10. Teşbîh-i Tahyîl.....	242

2.3. TASVÎR	243
2.4. TAZMÎN	245
2.5. İSTİÂRE	246
2.5.1. İstiâre Çeşitleri	248
2.5.1.1. İstiâre-i Tasrîhiyye	248
2.5.1.2. İstiâre-i Mekniyye	249
2.5.1.3. İstiâre-i Muraşşaha	252
2.5.1.4. İstiâre-i Mücerrede	255
2.5.1.5. İstiâre-i Tebeiiyye	256
2.5.1.6. İstiâre-i Temsîliyye	262
2.5.1.7. İstiâre-i Tahyîliyye	264
2.5.1.8. İstiâre-i Tehekkümiyye	265
2.6. HAKÎKAT ve MECÂZ	266
2.6.1. Mecâz Çeşitleri	267
2.6.1.1. Mecâz-ı Aklî	267
2.6.1.2. Mecâz-ı Mürsel	270
2.6.1.2.1. Cüz'îyyet	270
2.6.1.2.2. Külliyyet	271
2.6.1.2.3. Geçmişe İtibar	271
2.6.1.2.4. Geleceğe İtibar	272
2.6.1.2.5. Müsebbebiyyet	273
2.7. KİNÂYE	273
2.8. TA'RÎZ	279

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOLLA GÜRÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI TEFSİRİNDE BEDÎ' İLMÎ UYGULAMALARI

3.1. BEDÎ' İLMÎ VE KONUSU	286
3.2. MÜŞÂKELE	287

3.3. MÜZÂVECE	292
3.4. TEFENNÜN.....	294
3.5. İSTİTRÂD	295
3.6. İDMÂC	296
3.7. LEFF Ü NEŞR	299
3.8. TE'KÎDÜ'L-MEDH Bİ MÂ YÜŞBÎHÜ'Z-ZEM.....	300
3.9. CİNÂS.....	302
3.9.1. Cinâs-ı Lâhik.....	302
SONUÇ	304
KAYNAKÇA.....	312
ÖZGEÇMİŞ	322

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: İbn/bin (oğlu)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt Sayısı
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
m.	: Mîlâdî
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radiyallâhu anh
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk eden
trc.	: Tercüme eden
t.y.	: Tarih yok
yy.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm eşsiz nazmı ve dil özellikleriyle kendine has bir belâgat üslûbuna sahiptir. Ayetlerde tercih edilen terkipler, lafızlar ve edatlar bağlama uygun olarak zikredilmiş ve manayı daha güçlü kılmıştır. İfadelerdeki sadelik ve söz dizimindeki incelik Kur'ân'ın î'câz yönünün üstünlüğüne işaret eden unsurlardandır.

Kur'ân-ı Kerîm'in manası ve dil özellikleri nâzil olduğu toplumdaki muhataplar tarafından büyük ölçüde idrak edilebilmekteydi. Manada kapalı kalan kısımlar Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından açıklanmaktaydı. Fakat ilerleyen dönemde farklı coğrafyalarda ana dili Arapça olmayan müslümanların Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlayamama durumu ortaya çıktı. Bu bağlamda ayetlerden murad edilen manayı daha doğru aktarabilmek ve Kur'ân'ın belâğî üslûp özelliklerini açıklayabilmek maksadıyla geçmişten günümüze farklı isimlerde birçok eser kaleme alınmıştır. Molla Gürânî'nin *Gâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* adlı tefsiri de Kur'ân lafızlarında ve terkiplerindeki yapısal ve anlamsal özellikleri belâgat yönüyle ele alan önemli bir eserdir. Müellif birçok ayette meânî, beyân ve bedî' ilimlerindeki belâgat kavramlarından istifade etmiş ve bunların manaya delaletleri hususunda tahliller yapmıştır. Bu çalışmada Molla Gürânî'nin tefsirinde değindiği belâgat hususları tespit edilmeye çalışılmış ve bunların manaya yansımaları ele alınmıştır.

Çalışmamızda rehberliğiyle destek olan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Necla YASDIMAN DEMİRDÖVEN'e, tez izleme komitesinde olan ve fikirlerinden istifade ettiğim kıymetli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi İzzet MARANGOZOĞLU ve Doç. Dr. Raşit ÇAVUŞOĞLU'na, tefsir metninin mübhem kısımlardaki manayı izah hususunda her daim yardımcı olan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Eyup AKŞİT'e, tezi okuyarak katkılarda bulunan değerli meslektaşım Dr. Öğr. Üyesi İsmail ERKEN'e, hiçbir zaman dualarını esirgemeyen ve haklarını ödeyemeyeceğim anneme, babama, kardeşlerime, aile büyüklerime ve çalışmamın başından itibaren gösterdikleri sabır, sükûnet ve verdikleri manevi destek için kıymetli eşim Esra ALTUNTAŞ'a ve oğlum Eymen'e şükranlarımı sunarım.

Muhammed Eser ALTUNTAŞ

İzmir-2022

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân-ı Kerîm dil özellikleri yönüyle kendine has belâgat üslûbuna ve üstün bir ifade gücüne sahiptir. Ayetlerdeki terkiplerin ifade ediliş biçimlerinin yanı sıra lafız ve mana ilişkisi yönüyle de eşsiz bir metindir. Kur'ân metninde en fasîh lafızların bir araya gelmesi ve mananın bağlama uygun en etkili söz dizimiyle aktarılması bunun delillerindendir. Kelimelerdeki anlam genişliği ve terkiplerdeki îcâzî yapı anlatımı daha güçlü kılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin dördüncü şeyhülislâmı olan Molla Gürânî (ö. 893/1488) de *Gâyetü'l-Emânî fî Tefsiri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* adlı tefsirinde Kur'ân'ın dil özelliklerine, belâgatına ve anlamsal inceliklerine dair birçok hususa değinir. Dolayısıyla araştırmanın konusu, müellifin tefsirinde ayetleri yorumlarken meânî beyân ve bedî' ilimlerindeki belâgat kavramlarından nasıl istifade ettiği sorusudur. Nitekim tefsirdeki belâgat uygulamalarını tespit etmek, Kur'ân metnindeki mana vurgusunu ortaya çıkarmak ve ayetleri doğru anlayabilmek için önem arz etmektedir.

Molla Gürânî'nin hayatı ve eserleri üzerine ülkemizde farklı alanlarda akademik çalışmalar yapılmıştır. Fakat tefsirini belâgat yönüyle inceleyen herhangi bir çalışma bulunmadığından araştırma konusu olarak tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra Fatih Sultan Mehmed'in hocası olarak çocukluk yıllarından fetih sürecine kadar yanında olan ve onun zihin dünyasına tesir eden bir şahsiyet olması yönüyle de Molla Gürânî'nin tefsiri araştırmaya değer kıymetli bir eserdir.

Gâyetü'l-Emânî üzerine ülkemizde yapılan lisansüstü çalışmalar şunlardır:

Sakıp Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, Doçentlik Tezi, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul, t.y.

Mehmet Mustafa Göksu, *Molla Gürânî'nin Ğâyetü'l-Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm ve Nâs Sûreleri Arası)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2007.

Mehmet Akif Bilici, *Ğâyetü'l-Emânî Adlı Tefsirinde Molla Gürânî'nin Kıraatlere Yaklaşımı*, Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2019.

Abdulcebbar Altun, *Şeyhülislam Molla Gürânî, Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1996.

Mahmut Ay, *Molla Gürânî'nin Ğâyetü'l-Emânî İsimli Tefsiri ve Tefsirinin Fatiha ve Bakara Surelerinin 1-103 Ayetlerinin Edisyon Kritiği*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.

Ğâyetü'l-Emânî üzerine Suudi Arabistan'da yapılan lisansüstü çalışmalar şunlardır:

Hâmid b. Ya'kûb el-Furayh, *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmâil el-Gürânî min Evveli Sûreti'l-Fâtîha ilâ Âhiri Sûreti Âl-i 'İmrân Dirâse ve Tahkîk*, Doktora Tezi, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 2003.

Yusuf b. Abdülaziz eş-Şibl, *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmâil el-Gürânî min Evveli Sûreti'n-Nisâ ilâ Âhiri Sûreti'l-A'râf Dirâse ve Tahkîk*, Doktora Tezi, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 2003.

Muhammed b. Serî' b. Abdullah es-Serî', *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmâil el-Gürânî min Evveli Sûreti'l-Enfâl ilâ Âhiri Sûreti İbrâhim Dirâse ve Tahkîk*, Doktora Tezi, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 2002.

Abbas b. Hüseyin el-Hâzimî, *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmâil el-Gürânî min Evveli Sûreti'l-Hicr ilâ Âhiri Sûreti'l-Hac Dirâse ve Tahkîk*, Doktora Tezi, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 2002.

Hâdî b. Ali er-Rudeynî, *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmâil el-Gürânî min Evveli Sûreti'l-Mü'minûn ilâ Âhiri Sûreti'l-Fâtır Dirâse ve Tahkîk*, Doktora Tezi, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 2003.

Abdullah b. Ali el-Mechadî, *Gâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmâil el-Gürânî min Evveli Sûreti Yâsîn ilâ Âhiri Sûreti't-Tûr Dirâse ve Tahkîk*, Doktora Tezi, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 2002.

Cevhere bint Muhammed el-'Ankarî, *Gâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî li-Şehâbiddîn Ahmed b. İsmâil el-Gürânî min Evveli Sûreti'n-Necm ilâ Âhiri Sûreti'n-Nâs Dirâse ve Tahkîk*, Doktora Tezi, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 2004.

Gâyetü'l-Emânî üzerine diğer ülkelerde yapılan lisansüstü çalışmalar şunlardır:

İbrahim Ahmed Halef es-Seb'âvî, *ed-Dirâsâtü'n-Nahviyye fî Tefsîri Gâyeti'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî li-Ahmed b. İsmâil el-Gürânî*, Doktora Tezi, Câmi'atü Tîkrît, Irak, 2014.

Salîha Ahmed Hamâde, *Kavâ'idü't-Tercîh 'inde'l-İmâm Şihâbüddîn el-Gürânî fî Gâyeti'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî*, Câmi'atü Ebi Bekr Belkâid, Yüksek Lisans Tezi, Cezayir, 2019.

2. Araştırmanın Metodu

Araştırmanın başında klasik belâgat eserlerinden Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078) *Delâilü'l-İ'câz ve Esrârül-Belâga*, Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'Ulûm*, Hatîb el Kazvînî'nin (ö. 739/1338) *et-Telhîs*, Sa'duddîn et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Mutavvel* adlı eserleri incelenmiş ve meânî beyân ve bedî' ilimlerine ait konular ve kavramlar gözden geçirilmiştir. Akabinde tezin temel kaynağı Molla Gürânî'nin (ö. 893/1488) *Gâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* adlı tefsiri baştan sona kadar incelenerek ayetlerin yorumlanmasında tespit edilen belâgat uygulamalarına dair hususlar kaydedilmiştir. Daha sonra tefsirde zikredilen bu belâgat örnekleri meânî, beyân ve bedî' ilmi başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Bununla beraber klasik ve son dönem belâgat kaynaklarından ilgili belâgat kavramlarına dair elde edilen malumatlar kaydedilmiştir.

Ayetlerin tefsirinde işaret edilen belâğî mana genellikle kastedilen mefhûm itibariyle bazen de müellifin ifadelerinin doğrudan nakledilmesi şeklinde aktarılmıştır.

Tefsirin özellikle ilk kısımlarında belâgat hususlarına ayrıntılı olarak değinilmişken bazen sadece kavramın ismi verilmekle yetinilmiştir. Bu bağlamda hem müellifin açıklama yapmaması hem de çok fazla benzer örnek oluşturacak olması nedeniyle ilgili kavramın tespit edildiği yer dipnotta gösterilmiştir. Çalışma genelinde farklı konular alt başlıklarla ayrılırken aynı konudaki yeni örneğe ayet ve mealinin paragraf başında zikredilmesiyle geçilmiştir. Ayrıca kastedilen belâğî mananın tam olarak anlaşılabilmesi maksadıyla örneklerde ayet ve meali birlikte verilmiştir. Alıntı yapılan kaynağın yazar ve eser ismi tezde ilk kez geçtiği yerde tam olarak dipnotta zikredilmiştir. Aynı kaynak tekrar kullanıldığında ise dipnotta kısaltılarak gösterilmiştir.

Molla Gürânî'nin açıklamalarındaki bazı bölümlerde kelâmın muhtasar olması ve hazif içermesi sebebiyle kastedilen nükteyi tam manasıyla aktarabilmek maksadıyla tefsirin temel kaynakları olan Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı ve Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-Tenzîl*'ine, ayrıca Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Gayb*'ı, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahru'l-Muhît*'i ve diğer bazı eserlere gerekli görüldüğü takdirde başvurulmuştur.

Araştırmanın giriş kısmında kısaca Molla Gürânî'nin hayatı, eserleri ve tefsiri ele alınmış, fesâhat ve belâgat kavramlarına değinilmiştir. Birinci bölümde meânî ilmi, ikinci bölümde beyân ilmi, üçüncü bölümde de bedî' ilmine dair belâğî hususların ayetlerin tefsirinde nasıl uygulandığına dair örnekler sunulmuştur.

3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmanın temel kaynağı tezin konusu olan Molla Gürânî'nin (ö. 893/1488) *Gâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* adlı tefsiridir. Bu eser İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesinde yedi farklı araştırmacı tarafından doktora tezi olarak tahkik edilmiş ve 2018 yılında Riyad'daki Dâru'l-Hadâra yayın evinden yedi cilt halinde yayımlanmıştır.

Belâgatla ilgili kavramların tanım ve tariflerinde genel olarak Abdülkâhir el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078) *Delâilü'l-İ'câz*, Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'Ulûm*, Hatîb el-Kazvînî'nin (ö. 739/1338) *et-Telhîs*, Sa'duddîn et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Mutavvel*, Hâşimî'nin *Cevâhiru'l-Belâga*, Merâğî'nin *'Ulûmu'l-Belâga*,

Akkâvî'nin *el-Mu'cemü'l-Mufasssal*, Abdülazîz Atîk'in *İlmü'l-Beyân ve İlmü'l-Bedî*, Fadl Hasan Abbâs'ın *el-Belâga Funûnüihâ ve Efnânuhâ İlmü'l-Meânî ve el-Belâga Funûnüihâ ve Efnânuhâ İlmü'l-Beyân ve'l-Bedî*, Meydânî'nin *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, Muhammed Ahmed Kâsım ve Muhyiddin Dîb'in *'Ulûmu'l-Belâga*, Ali Bulut'un *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî*, M. Ali Yekta Saraç'ın, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat* adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

Molla Gürânî'nin hayatıyla ilgili bilgiler çoğunlukla Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, Makrîzî'nin (ö. 845/1442) *Dürerü'l-'Ukûd*, Bikâî'nin (ö. 885/1480) *'Unvânu'z-Zamân*, Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *el-Bedrü't-Tâli*, Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zunûn*, Taşköprîzâde'nin (ö. 968/1561) *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddeleri, Sakıp Yıldız'ın *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri* adlı eserlerinden nakledilmiştir.

Ayet mealleri *Diyanet İşleri Başkanlığı, Diyanet Vakfı ve Kur'ân Yolu* meallerinden alınmıştır.

4. Molla Gürânî'nin Hayatı

Molla¹ Gürânî nisbesiyle tanınan müellifin şeceresi Ahmed b. İsmâil b. Osman b. Ahmed b. Râşid b. İbrâhim Şerefuddîn olarak nakledilir.² Bunların yanında Şihâbuddîn eş-Şehrûzûrî el-Hemedânî et-Tebrîzî el-Gürânî³ eş-Şâfiî⁴ el-Kâhirî er-Rûmî⁵ nisbeleri de zikredilir. Taşköprîzâde (ö. 968/1561) ise müellifin ismini Şemsü'l-Mille ve'd-Dîn Ahmed b. İsmâil el-Gürânî olarak aktarmıştır.⁶ Babasının isminin

¹ Molla ifadesinin Arapça'da “efendi, sahip, âmir” manasındaki mevlâ veya “efendimiz” anlamına gelen mevlânâ ifadesinin değişikliğe uğramasından sonra ortaya çıktığı ve zamanla “molla” şekline dönüştüğü nakledilmiştir. İslam coğrafyasında farklı manalarda kullanılsa da Osmanlı Devleti'nde birinci sınıf kadınlara verilen bir unvan olarak kullanılmıştır. Bkz. Hamid Algar, “Molla”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, XXX, 238-239.

² Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi li-Ehli'l-Karni't-Tâsi*, Dâru'l-Cil, Beyrut, t.y., c. I-VI, I, 241.

³ Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *Dürerü'l-'Ukûdi'l-Ferîde fî Terâcimi'l-A'yâni'l-Müfide*, thk. Mahmud el-Celîlî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 2002, c. I-IV, I, 259.

⁴ Anadolu'ya gittikten sonra Molla Gürânî'nin şâfiî mezhebinden hanefî mezhebine geçtiği kaydedilir. Bkz. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, 242.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *el-Bedrü't-Tâli bi-Mehâsinî Men Ba'de'l-Karni's-Sâbi*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, t.y., c. I-II, I, 39.

⁶ Taşköprîzâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1975, s. 51.

İsmâîl yerine Yusuf olduğunu bildiren kaynaklar da vardır.⁷ Molla Gürânî, Âlim-i Bilâdi'r-Rûm olarak da tanınmaktadır.⁸ Molla Gürânî'nin doğum yeriyle alakalı kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Hocası Makrîzî (ö. 845/1442) Molla Gürânî'nin 13 Rebîülevvel 809/1406 yılında Şehrîzor'da doğduğunu belirtir.⁹ Fakat Sehâvî (ö. 902/1497) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) Molla Gürânî'nin 813/1410 yılında Gûrân (Kûrân) köyünde,¹⁰ Bikâî (ö. 885/1480) ise 813/1410 yılında Gûrân'a bağlı Celûlâ köyünde doğduğunu nakleder.¹¹ Gûrân'ın nerede bulunduğu konusunda farklı bilgiler vardır. Bazı araştırmacılar burasının İsferyin'in bir köyü olduğunu kaydederken bir kısmı da Irak'ın kuzeyinde bulunan Şehrîzor'a bağlı bulunduğunu belirtir.¹²

Molla Gürânî'nin tefsiri üzerine çalışma yapan Sakıp Yıldız, Bikâî'nin (ö. 885/1482) zikrettiği bilgiye istinaden Molla Gürânî'nin Gûrân'da değil Diyarbakır'ın Osmaniye (Ergani) kazasına bağlı Hiler¹³ köyünde doğduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda Gûrân'ın İsferyin veya Şehrîzor'la bir ilgisinin olmadığını öne sürmüştür.¹⁴ Fakat son dönemde yapılan bir araştırmada Yıldız'ın bu iddiasına kaynak olarak gösterdiği Bikâî'nin '*Unvânu'z-Zamân* adlı eserine ait nüshanın ilgili bölümündeki ifadenin bozuk yazılması sebebiyle "Celûlâ"¹⁵ köyünün "Hiler" olarak yanlış okunduğu belirtilir.¹⁶ Dolayısıyla Bikâî'nin eserinde kullandığı ifadeyi tahkik ettiğimizde Molla Gürânî'nin Hiler köyünde doğduğu iddiası temelsiz kalmaktadır.¹⁷

⁷ Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *İnbâü'l-Ğumr bi-Ebnâ'i'l-'Umr*, thk. Hasan Habeşî, el-Meclisü'l-a'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kahire, 1998, c. I-IV, IV, 158; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, 241.

⁸ Şevkânî *el-Bedrü't-Tâli*, I, 39.

⁹ Makrîzî, *Dürerü'l-'Ukûd*, I, 259.

¹⁰ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, 241; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, I, 39.

¹¹ Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, '*Unvânu'z-Zamân bi Terâcimi's-Şüyûhi ve'l-Akrân*, Matbaatu Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâik, thk. Hasan Habeşî, Kahire, 2001, c. I-V, I, 60.

¹² M. Kâmil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, XXX, 248-250.

¹³ Hiler köyünün günümüzdeki adı Sesverenpınar'dır. Bkz. Mehmet Salih Erpolat, "XVI. Yüzyılda Ergani Sancağı'ndaki Gayri Müslim İskân Yerleri ile Şahıs İsimleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4, 2004, ss. 155-187.

¹⁴ Sakıp Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul, t.y. s. 22.

¹⁵ Bağdat'ın bir nahiyesi olan Celûlâ, Dicle nehrinin doğu tarafında aynı adı taşıyan ırmağın kenarında, Sevâd ile İran arasında ve Horasan yolu üzerinde kurulmuştur. Bkz. Mustafa Fayda, "Celûlâ Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, VII, 272-273.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Ayaz, *Molla Gürânî ve el-Kevserü'l-Câri ilâ Riyâdî Ehâdisi'l-Buhârî*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014, ss. 71-73.

¹⁷ Bkz. Bikâî, '*Unvânu'z-Zamân*, I, 60.

Ayrıca 1518 ve 1530 tarihli tahrîr defteri kayıtlarına göre Ergani sancağına bağlı Hiler köyü tamamen gayr-ı müslimlerin ikamet ettiği bir yerleşim alanıdır.¹⁸ Tüm bu bilgiler doğrultusunda Molla Gürânî'nin 813/1410 yılında Şehrîzor bölgesinde Gûrân veya buraya bağlı bir köyde doğduğu muhtemeldir.

Molla Gürânî hafızlığını tamamladıktan sonra gittiği Bağdat'ta¹⁹ Zeynüddîn Abdurrahman b. Ömer el-Kazvîni'den (836/1432) kırâat-ı seb'a ve *Şâtıbiyye*'yi,²⁰ fıkıhta Şâfiî'yi, tefsirde Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ını ve Tefâtânî'nin (ö. 792/1322) bu tefsire yazmış olduğu şerhini okumuştur. Bunların yanında Kazvîni'den nahiv, meânî, beyân, bedî' ve aruz ilimlerine dair dersler almıştır. Ayrıca mantık ve usul ilimlerinde başka hocalardan dersler aldığı ve özellikle fıkıh, nahiv meânî ve beyân ilimlerinde derinleştiği ifade edilmektedir.²¹ Sonrasında Hasankeyf'e geçmiş²² ve Celâl el-Hulvânî'den Arap diline dair dersler almıştır.²³ Akabinde muhtemelen 830/1426 yılında oradan ayrılıp Şam'a gitmiş ve burada da Alâuddin el-Buhârî (841/1437) gibi âlimlerin derslerinden istifade etmiştir.²⁴ Molla Gürânî'nin Celâl el-Hulvânî'yi hocaları arasında ayrı bir yere koyması sebebiyle onunla beraber Kudüs'e geçtiği nakledilmektedir.²⁵ Fakat Sehâvî (ö. 902/1497) Molla Gürânî'nin hocası olan Kazvîni'nin (836/1432) hayatına dair bilgileri aktardığı bölümde Kazvîni'nin öğrencisi Molla Gürânî ile birlikte 835/1431 yılında Kudüs'e gittiklerini, Mescidi Aksa'da *Keşşâf*'ın çözümlenmesi gereken bazı kısımlarını okuduklarını ve orada yaklaşık dört ay on gün kaldıklarını aktarmıştır.²⁶ Dolayısıyla bazı kaynaklarda Celâl el-Hulvânî ismiyle farklı bir kişi olarak tanıtılan²⁷ hocasının aslında aynı zamanda

¹⁸ Erpolat, "XVI. Yüzyılda Ergani Sancağı", ss. 155-157.

¹⁹ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", XXX, s. 249.

²⁰ Şâtıbiyye, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbi'nin (ö. 590/1194) kırâat-ı seb'aya dair 1173 beyitten oluşan manzum kasidesidir. Bkz. Fatih Çollak "eş-Şâtıbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, XXXVIII, 377-379.

²¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, 241; Makrîzî, *Dürerü'l-'Ukûd*, I, 259; Bikâî, *'Unvânu'z-Zamân*, I, 60; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, I, 39.

²² Makrîzî, Molla Gürânî'nin 830/1426 yılında Irak'tan çıkıp Bağdat, Diyarbakır ve Şam'a gittiğine dair bilgi nakleder. Bkz. Makrîzî, *Dürerü'l-'Ukûd*, I, 259.

²³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, 241; Bikâî, *'Unvânu'z-Zamân*, I, 60-61.

²⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, 241.

²⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, 241; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, I, 40.

²⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, IV, 155.

²⁷ Bkz. Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 30; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", s. 249.

daha önce Bağdat'ta ve Hasankeyf'te ders okuduğu Kazvîni (836/1432) olduğu anlaşılmaktadır.

Molla Gürânî 835/1431 yılında Kudüs'ten Kahire'ye geçmiştir. Kahire'de çeşitli ilim meclislerine katılmış, İbn Hacer el-Askalânî'den (ö. 852/1449) *Sahîh-i Buhârî*'yi okumuş ve bu eseri hem rivayet hem de dirayet düzeyinde okuduğuna dair kendisinden icâzet almıştır.²⁸ Ayrıca el-İrâkî'den (ö. 806/1404) hadis usulüne dair eseri *el-Elfiyye*'yi, Zeynüddîn ez-Zerkeşî'den (ö. 846/1442) *Sahîh-i Müslim*'i okumuştur.²⁹ Kahire'deki hocalarından Makrîzî, Molla Gürânî'nin kendisinden *Sahîh-i Müslim*'i ve *Şâtıbiyye*'yi okuduğunu ve onun fıkıh, kıraat, Arapça ve diğer ilimlerdeki bilgisinin çok ileri düzeyde olduğunu ifade etmiştir.³⁰ Ayrıca Şîrvânî'nin (ö. 875/1470) derslerine katılmış ve Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî'den (ö. 821/1418) *el-Hâvi's-Sagîr* adlı fıkha dair eseri okumuştur.³¹

Molla Gürânî Kahire'deki öğrenimini tamamladıktan sonra Sultan Melik Zahir Çakmak'ın (ö. 857/1453) huzurunda yapılan *Sahîh-i Buhârî* okumaları gibi çeşitli ilim meclislerine katılmıştır. Bu süreçte Sultanın sır kâtibi Muhammed b. el-Bârîzi ve Zeynî Abdülbâsıt gibi nüfuzlu kişilerle tanışan Molla Gürânî, ilimdeki yetkinliği ve cesur kişiliğiyle öne çıkmıştır. Yine Sultanın yanına sıklıkla gidip gelmesiyle aralarında yakın bir dostluk kurulmuş ve onun nedimleri³² ve havâsı arasına girmiştir.³³ Ayrıca vefat eden İbn Yahya'nın yerine sır kâtibinin de yardımıyla Kahire'deki Berkûkiyye medresesinde fıkıh müderrisi olarak göreve başlamıştır.³⁴ Fakat yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra³⁵ 844/1440 senesinin ortalarında cereyan eden Dimeşk Hanefî kadısı Hamîdüddîn Muhammed b. Ahmed en-Nu'mânî ile aralarında geçen münakaşadan sonra görevine son verilmiştir.³⁶ Müderrislik görevinden azledildikten

²⁸ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 51.

²⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, 241; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, I, 39-40.

³⁰ Makrîzî, *Dürerü'l-'Ukûd*, I, 259.

³¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, 241; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, I, 40.

³² Nedîm, nüktedan kişiliği, bilgisi ve çeşitli mârifetleriyle hükümdara özel sohbet arkadaşıyla yapan kişiyi ifade eder. Bu anlamda ayrıca mücâlis ve musâhib de kullanılır. Bkz. Nebi Bozkurt, "Nedim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006 XXXII, 509-510.

³³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, 242; Bikâî, *'Unvânu'z-Zamân*, I, 61; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli*, I, 40.

³⁴ İbn Hacer, *İnbâü'l-Ğumr*, IV, 151.

³⁵ Ayaz, *Molla Gürânî ve el-Kevserü'l-Cârî*, s. 81.

³⁶ Hamîdüddîn Muhammed b. Ahmed en-Nu'mânî meselesi için bkz. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, 242; Makrîzî, *Dürerü'l-'Ukûd*, I, 260; Bikâî, *'Unvânu'z-Zamân*, I, 61-62; Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, ss. 33-37.

sonra maaşı kesilmiş ve Şam'a sürgün edilmiştir. Molla Gürânî buradan hacca gitmek için yola çıktığında engellenmiş ve bu kez Halep tarafına sürülmüştür. Akabinde hacca gitme çabaları devam etmiş fakat kendisine yine izin verilmemiş ve Fırat'ın ötesine sürgün edilmiştir.³⁷ Son olarak Halep civarına³⁸ geçen Molla Gürânî burada hacca giden Molla Yegân (ö. 865/1461) ile tanışmış³⁹ ve hac dönüşünde muhtemelen 845/1441 senesinin başlarında onunla beraber Anadolu'ya geçmiştir.⁴⁰ Birlikte önce Bursa'ya ardından başkent Edirne'ye Sultan II. Murad'ın (ö. 855/1451) yanına gitmişlerdir.⁴¹

Molla Yegân sultanın yanına vardığında Sultan II. Murad kendisi için bir hediye getirip getirmediğini sorunca, yanında müfessir ve muhaddis çok kıymetli bir alim getirdiği cevabını verir. Sultan, Molla Gürânî'yi davet edip kendisiyle uzun süre sohbet eder. İlmi hususta liyakat sahibi biri olduğunu görünce Molla Gürânî'yi önce Bursa'daki Kaplıca sonra da Yıldırım⁴² medreselerinde müderris olarak görevlendirir.⁴³ Her iki medresede yaklaşık bir yıl süreyle görev yapar. Akabinde Sultan tarafından 847/1443 yılında Manisa'da Şehzâde olan Mehmed'e (Fatih) hoca olarak tayin edilir.⁴⁴ Bu sırada Molla Gürânî otuz üç, Şehzâde Mehmed de on bir yaşını biraz geçmiştir.⁴⁵ Sert mizaçlı, heybetli ve açık sözlü olan Molla Gürânî'nin şehzâdenin eğitim ve öğretim sürecinde etkin rolü vardır.⁴⁶ Muhtemelen şehzâdenin ilk saltanatı ve daha sonra tekrar Manisa'ya yollanması sırasında onun yanında bulunmuştur.⁴⁷ Molla Gürânî'den aldığı yaklaşık bir yıllık dersten sonra Şehzâde Mehmed 848/1444 Ağustos ayında ilk kez tahta çıkmış kısa süre sonra 849/1445 yılında tekrar Manisa'ya gönderilmiştir. Bu süreçte Molla Gürânî'nin 848/1444 ile

³⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, 242; Makrîzî, *Dürerü'l-'Ukûd*, I, 260.

³⁸ Bikâî, *'Unvânu'z-Zamân*, I, 62.

³⁹ Bazı kaynaklarda Molla Yegân'ın hac yolculuğu sırasında Molla Gürânî ile Kahire'de karşılaşp birlikte Anadolu'ya geldikleri zikredilmektedir. Bkz. Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 51. Kanaatimizce zikredilen sürgün süreci göz önüne alındığında Kahire'de karşılaştıkları iddiası zayıf düşer.

⁴⁰ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 48.

⁴¹ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 51; Ayhan Ak, *Osmanlı Bilgeleri Molla Gürânî*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 37.

⁴² Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 52.

⁴³ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 51.

⁴⁴ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 52.

⁴⁵ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 53; Ak, *Osmanlı Bilgeleri Molla Gürânî*, s. 39.

⁴⁶ Ak, *Osmanlı Bilgeleri Molla Gürânî*, s. 39.

⁴⁷ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", XXX, 249.

855/1451 yılları arasında Şehzâde Mehmed'in hocası olarak yanında kaldığı ve tahta çıktığı zaman beraberinde Edirne'ye gittiği tahmin edilmektedir.⁴⁸

Babası II. Murad'ın ölümünden sonra 855/1451 senesinde ikinci defa tahta geçen Sultan II. Mehmed, hocası Molla Gürânî'ye vezirlik makamını teklif eder. Ancak Molla Gürânî “Kapındaki kişiler sonunda vezir olabilmek için sana hizmet ederler. Onlardan başkası vezir olursa sana olan bağlılıkları zayıflar ve saltanattaki düzen bozulur” diyerek bu teklifi kabul etmez. Molla Gürânî'nin bu cevabına hoşnut kalan Sultan Mehmed kazaskerlik görevini teklif edince o da bunu kabul eder ve Molla Gürânî 855/1451 yılında kazaskerlik⁴⁹ vazifesine başlar.⁵⁰ Molla Gürânî kazaskerlik vazifesini fetih sürecini de kapsayacak şekilde yaklaşık dört yıl boyunca 859/1455 yılına kadar sürdürmüştür.⁵¹

Molla Gürânî İstanbul'un fethi için yapılan hazırlıklar sürecinde Rumeli kazaskeri sıfatıyla Fatih Sultan Mehmed'in (ö. 886/1481) yakın çevresinde bulunmuş ve istişare toplantılarına katılmıştır.⁵² Kuşatma esnasına 20 Nisan tarihinde Ceneviz ve Bizans gemilerinin Osmanlı donanmasını geçip Haliç'e girmesi sebebiyle orduda ümitsizlik belirmiş ve bu durum zafer düşüncesini şüpheye düşürmüştü. Sultanın bütün vezirleri ve komutanlarıyla yaptığı toplantıda Çandarlı Halil Paşa (ö. 857/1453) ve beraberindekiler kuşatmanın kaldırılması fikrini ortaya atmışlardı. Fakat Molla Gürânî, Zağanos Paşa (ö. 868/1464) ve Akşemseddin (ö. 863/1459) ile beraber fikir birliği yaparak muhasaranın devam etmesi yönünde karar alınmasını sağlamışlardır. Fatih'i desteklemişler ve telkin edici sözleriyle askerlerin cesaretini yükseltmişlerdir. Alınan karar neticesinde Bizans surlarına karşı top atışları şiddetlenmiş ve gemiler Galata sırtlarından karadan Haliç'e indirilmiştir.⁵³ Ayrıca Molla Gürânî ve Akşemseddin fetih sürecinin başından itibaren ve 29 Mayıs günü de dahil olmak üzere

⁴⁸ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 55.

⁴⁹ Osmanlıda kazaskerin ilk zamanlardaki görevi ordudaki askerî ve hukukî ihtilâfları halletmek, seferlere katılarak davalara bakmaktı. Zamanla mülâzemetin düzenli işletilmesi, ülke içindeki kadıların, müderrislerin tayinleri, azilleri ve diğer işlemleriyle uğraşmak başlıca vazifeleri oldu. Bkz. Mehmet İşpirli, “Kazasker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2002, XXV, 140-143.

⁵⁰ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 52.

⁵¹ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 61; Ak, *Osmanlı Belgeleri Molla Gürânî*, s. 40.

⁵² Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 55.

⁵³ Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1954, ss. 127-128

askerler arasında bulunup onlara destek olmuşlardır.⁵⁴ Fetih sonrasında Molla Gürânî İstanbul'un fethini Memlûk sultanına bildiren Arapça fetihnâme'yi yazmıştır.⁵⁵ Dolayısıyla fetih sürecindeki en kritik anlarda alınan kararlarda Fatih'in yanında bulunan Molla Gürânî fikrî ve manevî açıdan kendisine katkı sağlamıştır.

Fatih Sultan Mehmed fetihten sonra iktidarını daha kuvvetlendirmek amacıyla bazı uygulamalarda bulunmuştur. Çandarlı Halil Paşa ve Orhan Çelebi başta olmak üzere bazı vezirleri ortadan kaldırmıştır. Böylece devlet idaresinde eski ailelerin nüfuzu bertaraf edilmiş ve padişahın emir ve arzusuna mutlak surette bağımlı kişiler devletin başına getirilmiştir. Fâtih kendi vekili sıfatıyla vezîr-i âzamların kudret ve yetkilerini arttırmıştır.⁵⁶ Hatta Fetih sürecinin önemli isimlerinden Zağanos Paşa dahi görevinden uzaklaştırılmıştır. Bu bağlamda yeni göreve gelen devlet erkanından bazı kişiler Molla Gürânî'nin İstanbul'dan uzaklaştırılması için sebep arayışına girmişlerdir. Nitekim hocasına karşı hürmet ve muhabbeti çok olan Fatih'i inandırmak ve rızasını almak için Molla Gürânî'nin yaptığı atamalarda devletin ileri gelenlerine haber vermediği iddiasında bulunmuşlardır.⁵⁷

Taşköprizâde'nin naklettiği bilgiler de bahsedilen tutumu destekler niteliktedir. Şöyle ki Molla Gürânî, Fatih'e danışmaksızın liyakat sahibi olan iki kişiyi müderrislik ve kadılık görevine atamıştır. Bu karardan hoşlanmayan Fatih Sultan Mehmed durumu vezirleriyle istişare etmiş ve onların tavsiyesi üzerine Bursa'daki düzeni bozulan vakıfları nizama sokması için Molla Gürânî'yi görevlendirmiş ve bununla beraber Bursa kadılığına atamıştır. Bir müddet sonra Bursa'ya dönüp görevine başlayan Molla Gürânî'ye Sultan şeriata aykırı bir emir içeren ferman göndermiş, Molla Gürânî de onu yırtıp atmış ve elçiye sert tepki göstermiştir.⁵⁸ Bu olay sonrasında Fatih, Molla Gürânî'yi görevinden azletmiş ve aralarına soğukluk girmiştir.⁵⁹

⁵⁴ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 59.

⁵⁵ Hasan Aksoy, "Fetihnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, XII, 470-472.

⁵⁶ Halil İnalçık, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, XXVIII, 395-407.

⁵⁷ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, ss. 61-62.

⁵⁸ Molla Gürânî'nin karakteriyle ilgili Taşköprizâde şunları söylemiştir: "Hakkı söyler, vezir ve sultanlara isimleriyle hitap ederdi. Sultanla karşılaştığında selâm verir, önünde eğilmez, onunla tokalaşır, elini öpmezdi." Bkz. Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 53.

⁵⁹ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 52.

Bu olaydan sonra Molla Gürânî 859/1455 yılında önce Haleb'e sonra Şam'a uğrayıp kısa süre sonra da Kudüs'e geçmiştir.⁶⁰ Kudüs'te 860/1456 yılında *Gâyetü'l-Emânî* adlı tefsirini yazmaya başlamış ayrıca daha önce yazmaya *başladığı Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'* adlı eserinin telifini 861/1457 yılında burada tamamlamıştır.⁶¹ Sehâvî (ö. 902/1497) Molla Gürânî ile 859/1455 yılında Halep'te görüştiklerini ve onun 861/1457 yılında hacca gittiği orada da Bikâî ile karşılaştıklarını doğrulamıştır.⁶² Bu arada Bikâî, Molla Gürânî'nin Fatih Sultan Mehmed'i öven bir kaside yazdığını belirtmiş ve kasidenin bazı mısralarını aktarmıştır.⁶³

862/1458 senesinde İstanbul'a dönen Molla Gürânî Fatih tarafından ikinci kez Bursa kadılığına atanmıştır. Yaklaşık beş yıl görev yaptıktan sonra 867/1463 senesinde Molla Hüsrev'den boşalan İstanbul müftülüğü makamına getirilmiştir.⁶⁴ Bu süreçteki hayatına dair detaylara ait kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Sonrasında Molla Hüsrev vefat edince 885/1480 yılında onun yerine şeyhülislâm olarak atanmıştır.⁶⁵ Büyük kısmını II. Bayezid devrinde sürdürdüğü bu görevinde sekiz yıl kalmıştır.⁶⁶ Molla Gürânî 893/1488 yılında seksen yaşındayken İstanbul'da vefat etmiş,⁶⁷ cenaze namazını Sultan II. Bayezid kıldırması⁶⁸ ve Aksaray semtinde kendi yaptırdığı caminin hazîresine defnedilmiştir.⁶⁹

Molla Gürânî'nin kaynaklarda ismi nakledilen öğrencilerinden bazıları Alaaddin Ali el-Arabî (901/1496), Seyyid Velâyet İbn Ahmed (929/1522), Hakîm Şükrullah eş-Şirvânî, Muhyiddin el-A'cemî, Mehmed İbn Yahya Mâzenî, Mehmed b. Ali olarak kaydedilmiştir.⁷⁰

⁶⁰ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 65.

⁶¹ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 65.

⁶² Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, I, 242.

⁶³ Bikâî, *'Unvânu'z-Zamân*, I, 63-64.

⁶⁴ Ak, *Osmanlı Belgeleri Molla Gürânî*, ss. 47-48.

⁶⁵ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, ss. 68-70.

⁶⁶ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", XXX, 250.

⁶⁷ Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 54.

⁶⁸ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 88.

⁶⁹ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", XXX, 250.

⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, ss. 79-80; Ayaz, *Molla Gürânî ve el-Kevserü'l-Cârî*, ss. 108-111.

5. Molla Gürânî'nin Eserleri

Molla Gürânî tefsir, hadis, fıkıh, kıraat ve nahiv alanlarında farklı eserler ve haşiyeler telif etmiştir.

el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzi Ehâdîsi'l-Buhârî (873/1469): Molla Gürânî'nin *Sahîh-i Buhârî*'yi şerh ettiği eseridir. Eserde hocası İbn Hacer'in (ö. 852/1449) ve Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *Sahîh-i Buhârî* şerhlerinden istifade eder, yeri geldiğinde dil meselelerini açıklar ve karıştırılan râvî isimlerini düzeltir ve tenkitlerde bulunur.⁷¹ Müellif şerhte dil tahlillerine önem verir ve metinleri lugat, gramer ve belâgat açısından da inceler. Bunların yanında eserde kelime tahlilleri, hakikat ve mecâz konuları, şahısların biyografik özellikleri, mekan ve zamana dair tarihi bilgilere de yer verilmiştir.⁷²

ed-Dürerü'l-Levâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi' (861/1457): *el-Budûrî'l-Levâmi'* adıyla da anılan eser Tâceddin es-Sübki'nin (771/1369) fıkıh usulüne dair kitabının şerhidir.⁷³ Asıl adı *Cem'u'l-Cevâmi' fî Usûli'l-Fıkh* olan esere çok sayıda şerh ve haşiye yazılmıştır. Celâlüddîn el-Mahallî (ö. 864/1459) de bu esere şerh yazanlardan biridir. Molla Gürânî şerhinde Berkûkiyye medresesindeki görevinden azledildikten sonra yerine geçen Mahallî'yi birçok yerde tenkit etmiştir.⁷⁴

Risâle fî'l-Velâ (873/1468): Molla Hüsrev'in (ö. 885/1481) aynı addaki risâlesine yolda reddiye olarak yazılmıştır.⁷⁵ Bu risalede velâyet hususundaki fikhî hükümler incelenmiştir. Molla Gürânî risâlenin hem içeriği hem de Arap dili grameri yönüyle eseri tenkit etmiştir.⁷⁶ Daha çok hadis ve fıkıh kaynaklarına dayanarak Molla Hüsrev'in görüşünü reddetmiştir. Molla Gürânî diğer taraftan bu reddiyesinde Molla Hüsrev'in hanefî literatürünü yeterince anlayamadığını ve bu sebeple yanlış tespitlerde bulunduğunu da belirtmiştir.⁷⁷ Molla Hüsrev de onun reddiyesindeki bazı ifade ve

⁷¹ Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, 1942, c. I-VI, I, 553; Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 115.

⁷² Ayaz, *Molla Gürânî ve el-Kevserü'l-Cârî*, s. 455.

⁷³ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", XXX, 250.

⁷⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 596; Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 117; Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar*, Arasta Yayınları, Bursa, 2001, ss. 237-238.

⁷⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 899.

⁷⁶ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, ss. 118-119.

⁷⁷ Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, ss. 241-242.

tespitlere sert bir üslupla karşılık veren bir cevap metni kaleme almıştır. Bu risâlelerdeki karşılıklı reddiyeler tahkik edilerek yayımlanmıştır.⁷⁸

Keşfü'l-Esrâr 'an Kırââtî'l-Eimmeti'l-Ahyâr (890/1457): İbnü'l-Cezerî'nin (883/1430) kıraat ilmine dair ismini vermediği bir manzumesinin şerhidir. Kırâat-ı aşera dışında kırâat-ı selâse diye bilinen İbn Muhaysın (ö. 123/741), A'meş (ö. 148/765) ve Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) kıraatlerini konu almaktadır.⁷⁹ Son dönemde yapılan bir çalışmada şerh içinde yer alan beyitler ile söz konusu manzûme karşılaştırıldığında, bahsi geçen kitabın isminin *Gâyetü'l-Mehera fî'z-Ziyâdeti ale'l-Aşera* olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁰

el-Müreşşah 'ale'l-Müveşşah (887/1482): İbnü'l-Hâcib'in (646/1248) nahiv ilmine dair eseri olan *el-Kâfiye*'ye Şemseddin Muhammed b. Ebû Bekir el-Habîsî'nin yazdığı *el-Müveşşah* adlı şerhin haşiyesidir.⁸¹

el-'Abkarî fî Havâşî'l-Ca'berî (861/1457): eş-Şâtıbiyye olarak bilinen ve asıl adı *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî fî'l-Kıraati's-Seb'* olan Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) kırâat-ı seb'aya dair eserinin İbrahim b. Ömer el-Ca'berî (732/1332) tarafından *Kenzu'l-Meânî* adıyla yapılan şerhine Molla Gürânî'nin ta'likidir.⁸² Müellif ibarelerdeki güçlüğü hafifleterek şerhetmiş ve eseri Fatih'e ithaf etmiştir.⁸³

Ref'u'l-Hitâm 'an Vakfî Hamza ve Hişâm (868/1464): Ca'berî'nin *Ferâidü'l-Esrâr min Vakfî Hamza ve Hişâm* adlı manzumesinin şerhidir. Molla Gürânî risalesinde kıraat âlimlerinden Hamza b. Habîb (ö. 156/773) ve Hişâm b. Ammâr'ın (ö. 245/859) dağınık ve mücmel halde bulunan vakıf konusundaki görüşlerini açıklamaktadır.⁸⁴ Müellif konuları ele alırken bazen Şâtıbiyye'den ilgili beytin

⁷⁸ Bkz. Hasan Özer, "Molla Hüsrev'in er-Risâle fî'l-Velâ'sı, Molla Gürânî'nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev'in Cevabı: Tahkikli Neşir", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24, 2010, 173-207.

⁷⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1486; Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 116; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", XXX, 250.

⁸⁰ Mustafa Can, *Bursa İnebey Kütüphanesinde Bulunan Kırâat ve Tecvîd İlmine Dair Yazma Eserler*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2018, ss. 65-66.

⁸¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1370; *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 113; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", XXX, 250.

⁸² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 646; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", XXX, 250.

⁸³ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, ss. 113-114.

⁸⁴ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 114; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", XXX, 250.

tamamına yer verirken bazen de kısmen sunmaktadır. Risale üç nüshası karşılaştırılarak tahkik edilmiş ve yayımlanmıştır.⁸⁵

Ferâidü'd-Dürer ve Şerhu Levâmi'i'l-Ğurer: Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Said Yemenî'nin *Tekmile fi'l-Kırâati's-Selâs* ismindeki⁸⁶ kırâat-ı seb'a konusundaki kasidesinin şerhidir. Molla Gürânî eseri Sultan II. Bayezid'e takdim etmiştir.⁸⁷

eş-Şâfiye fi'l-Arûz ve'l-Kâfiye (862/1458): Molla Gürânî'nin Fatih Sultan Mehmed'i metheden 600 beyitten oluşan bir kasidesidir.⁸⁸ Bikâî (ö. 885/1480) kasidenin ilk beyitlerini zikretmiş ve Molla Gürânî'nin kasideyi Fatih'e gönderdiğini belirtmiştir.⁸⁹ Şu ana kadar kaside üzerine bir çalışma yapılmadığı ve bütünüyle neşredilmediği nakledilmektedir.⁹⁰

6. Molla Gürânî'nin Tefsiri ve Genel Özellikleri

Molla Gürânî, tefsirini 860/1456 yılının sonlarında Mescid-i Aksa'da yazmaya başlamış ve 867/1463 yılında⁹¹ Bursa veya İstanbul'da tamamlamıştır. Müellif tefsirinin tam ismini mukaddimesinde *Gâyetü'l-Emânî fi Tefsiri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* olarak⁹² nakletmiş ve Fatih Sultan Mehmed'e ithaf etmiştir.⁹³

Molla Gürânî genel üslûp olarak sûrenin tefsirine ismini ve varsa diğer isimlerini zikrederek başlar. Mekkî veya Medenî olduğunu belirtir ve varsa ihtilaflara değinir. Akabinde ayet sayısını bildirir ve sûrelerin sonunda da hamdele ve salvelenin ardından bazen sûrenin okunmasındaki fazilete dair hadis-i şerif zikreder.

⁸⁵ Bkz. Recep Koyuncu, Molla Gürânî'nin (v. 893/1488) Ref'ul-Hitâm 'An Vakfî Hamza ve Hişâm Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44, 2017, ss. 149-192. Ayrıca risale yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. Bkz. Mahmut Dilek, *Ref'ul-Hitam 'an Vakfî Hamza ve Hişâm (Molla Gürânî'nin Ref'ul-Hitam 'an Vakfî Hamza ve Hişâm Adlı Eserinin Edisyon Kitiği)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

⁸⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 649.

⁸⁷ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 115.

⁸⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1022.

⁸⁹ Bikâî, *Unvânu'z-Zamân*, I, 65.

⁹⁰ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 120.

⁹¹ Molla Gürânî, Şihâbüddin Ahmed b. İsmâil, *Gâyetü'l-Emânî fi Tefsiri'l-Kelâmi'r-Rabbânî*, thk. Hâmid b. Ya'kûb el-Furayh vd., Dârul-Hadâra, Riyad, 2018, c. I-VII, VII, 1370.

⁹² Tefsirinin ismini *Gâyetü'l-Emânî fi Tefsiri's-Seb'i'l-Mesânî* olarak aktaran kaynaklar da vardır. Bkz. Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 53.

⁹³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 87.

Molla Gürânî Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etmeye önem verir.⁹⁴ Ayrıca hadis-i şerifler,⁹⁵ sahabe⁹⁶ ve tâbiûnun⁹⁷ sözlerinden istifade eder. Nüzûl sebeplerini belirtir,⁹⁸ ahkâm,⁹⁹ nâsih ve mensûh¹⁰⁰ açısından ayetleri ele alır.

Müellif benzer nazımdaki ayetleri karşılaştırır, sarf,¹⁰¹ nahiv¹⁰² ve belâgat ilimlerinden istifade eder. Farklı kıraat vecihlerini zikreder ve kendi tercihini belirtir.¹⁰³ Arap şiirinden¹⁰⁴ ve kelâmından¹⁰⁵ ayette tercih ettiği nahvî veya belâğî manayı destekleyen istişhâd getirir. Dolayısıyla *Gâyetü'l-Emânî* hem rivayet hem dirayet özellikleri taşıyan bir tefsirdir.

Ayetlerdeki garîb kelimelerin manalarını verir,¹⁰⁶ istikâkını ele alır,¹⁰⁷ muarreb,¹⁰⁸ ezdâd,¹⁰⁹ vezin¹¹⁰ gibi lugavî meselelere değinir. Nahiv mekteplerinin görüşlerini ifade eder.¹¹¹ Ayetlerin manasını meânî, beyân ve bedî' ilimleri kapsamındaki edebî sanatlardan istifade ederek aktarır.

Tefsirin dili muhtasar olmakla beraber manası muhteviyatlıdır. Nitekim nakilde bulunduğu kaynaklarda ayrıntılı olarak ele alınan meseleleri veciz bir üslûpla aktarır. Müellif belâğî hususlarda ayetleri bağlamıyla birlikte ele alır. Ayetleri diğer ayetlerdeki benzer kullanımlarla mukayese eder ve aralarındaki üslûp farklılığının manaya yansımalarına değinir.¹¹²

⁹⁴ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 374, 530, 663, 1311; IV, 400; V, 23, 449, 459; VII, 588, 599.

⁹⁵ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 325, 728, 874, 1225; II, 69; III, 286; IV, 844; VII, 224, 442.

⁹⁶ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1215, 1222; III, 266; V, 32, 450; VII, 448, 600.

⁹⁷ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 727, 875, 1001; IV, 311; V, 580; 582; VII, 436.

⁹⁸ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 792; 806, 808, 997; II, 336, 354; V, 186; VII, 430.

⁹⁹ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 706, 876; II, 269; IV, 1035.

¹⁰⁰ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 560, 734; II, 82; IV, 335; VII, 445, 1322.

¹⁰¹ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 812; IV, 504; V, 34; VII, 550, 604.

¹⁰² Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 814, 1237; II, 66; IV, 278, 840; V, 584, VII, 89, 218, 565.

¹⁰³ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 810, 813, 1002; II, 59; IV, 417, 446; V, 457.

¹⁰⁴ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 364, 435, 578; II, 195; IV, 414; V, 27, 460; VII, 223.

¹⁰⁵ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 730, 1241; II, 649, 689; IV, 115, 502.

¹⁰⁶ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 543, 557, 994; IV, 410, 417, 497; V, 452; VII, 214, 605.

¹⁰⁷ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 567; IV, 410, 509; VII, 226.

¹⁰⁸ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 370, 405, 807, 1037, 1109; IV, 544, 695; VII, 1291.

¹⁰⁹ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 997.

¹¹⁰ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 865, 1035, 1023; II, 11; III, 1211; IV, 293; VII, 1346.

¹¹¹ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1000, 1036; V, 456; VII, 215, 545.

¹¹² Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 236-240, 252, 357, 432-433, 672, 694; II, 57-58, 355, 694, 787; III, 1211; IV, 14-16; VI, 331, 339, 351.

Molla Gürânî, Zemahşerî ve Beydâvî'nin belâgatla ilgili yorumlarına bazen iştirak etmemiştir.¹¹³ Özellikle belâgatla ilgili yorumlarında ana kaynaklarında değinilmeyen birçok hususu dile getirmesi ve mana nüanslarına değinmesi tefsirin önemli özelliklerindendir.¹¹⁴

Molla Gürânî tefsirinde nakilde bulunduğu kaynakları metin içerisinde veya kenar haşiyelerinde zikreder. Bazen de hiç isim vermeksizin veya “kîle” diyerek nakilde bulunur.¹¹⁵ *Gâyetü'l-Emânî*'nin temel kaynakları Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*, Beydâvî'nin (ö. 596/1200) *Envârü't-Tenzîl* adlı tefsirleridir. Çoğunlukla lugat, i'râb, nahiv, belâgat ve kıraat hususlarında bu tefsirlerden istifade ederken bazen sadece muhalif bir görüş beyan etmek için nakilde bulunur.¹¹⁶ Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-Beyân*, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb*, Tîbî'nin (ö. 743/1343) *Fütûhu'l-Gayb*, Sa'düddîn et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf* adlı eserleri diğer tefsir kaynaklarından bazılarıdır.¹¹⁷ Hadis kaynakları arasında Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-Sahîh (Sahîh-i Buhârî)*, Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi'u's-Sahîh (Sahîh-i Müslim)*, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi'u's-Sahîh (Sünen-i Tirmizî)*, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *es-Sünen*, Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen* adlı eserleri gösterilebilir.¹¹⁸ Lugat ve nahiv kaynakları arasında Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-'Ayn*, Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*, Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*, Müberred'in (ö. 286/900) *el-Kâmil fi'l-Edeb*, Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserleri başta gelir ve müellif bunlardan yaptığı nakilleri genellikle metin içinde kendi isimlerine nisbet eder.¹¹⁹ Belâgat kaynakları arasında Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'Ulûm*¹²⁰ ve Hatîb el-Kazvînî'nin (ö. 739/1338) *el-Îzâh* adlı eseri vardır.

¹¹³ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1101-1102; 1143-1144.

¹¹⁴ Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 271-272, 642, 941, 1166, 1209; II, 632; III, 1193; IV, 113, 241; VII, 647-648, 1303-1304.

¹¹⁵ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, s. 148.

¹¹⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 65-66.

¹¹⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 64-68.

¹¹⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 59-60.

¹¹⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 63; Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, ss. 170-174.

¹²⁰ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, ss. 174-175.

7. Fesâhat ve Belâgat

Belâgatın alt başlıkları olan meânî, beyân ve bedî‘ ilimlerine dair konulara geçmeden önce fesâhat ve belâgat kavramlarının manalarına değinilecektir.

Fesâhat

Fesâhat (فَصَاحَة) “açık ve aşikâr olmak” manalarına gelen فَصَح fiilinin masdardır.¹²¹ Örneğin yabancı birinin dili çözülünce ve dilde hata yapmamaya başlayınca فَصَحَ الْأَعْجَمِي وَأَفْصَحَ “Yabancı, sözü anlaşılır konuşunca fasih oldu” denilir.¹²²

Fesâhat, kelimelerin telaffuzunun akıcı olup kulağa hoş gelmesi ve manasının da açık olmasıdır. Kelimelerin dil kurallarına uygun olup olması da o dilin ustası olan edebiyatçılar tarafından kabul görmesi ve yaygın bir şekilde kullanılmasıyla alakalıdır. Diğer bir ifade ile sözün kolay anlaşılır ve kusurlardan uzak olma hâlidir.¹²³ Fesâhat kelimenin, kelâmın ve mütekellimin fesâhatı olmak üzere üç kısımda incelenebilir.

a) Kelimenin Fesâhatı

Kelimedeki fesâhat, kelimenin tenâfuru’l-hurûftan, garâbetten ve kıyasa muhâlefetten uzak olmasıdır.¹²⁴

Tenâfuru’l-hurûf: Tenâfur kelimedeki bir vasıf olup kelimenin dile ağır gelmesi ve zor telaffuz edilmesi durumudur. Örneğin İmruü’l-Kays’ın (ö. 540 m.) beytindeki مُسْتَشْرِزَاتْ kelimesi telaffuzu zor olduğundan buna örnektir.¹²⁵

عَدَائِرُهُ مُسْتَشْرِزَاتٌ إِلَى الْغُلَا ... تَضِلُّ الْعِقَاصُ فِي مَثْنَى وَمُرْسَلٍ

“Saçının örgüleri yukarıya doğru kabarıyor. Topuz yapılmış saçları da toplanmış ve dağılmış saçlarının arasında kayboluyordu.”

¹²¹ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-‘Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, y.y., t.y., c. I-VIII, I, 330; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn, *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sâdir, Beyrut, h. 1414, c. I-XV, II, 544.

¹²² Sa'duddîn et-Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'Ulûm*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, s. 138.

¹²³ M. Ali Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2019, s. 37.

¹²⁴ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 24; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 140; Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2020, s. 44.

¹²⁵ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 140.

Dolayısıyla tenâfur, benzer harflerin yan yana ya da birbirine yakın kullanılması sebebiyle meydana gelen telaffuz güçlüğü ve ses uyumsuzluğundan kaynaklanan bir kusurdur.¹²⁶

Garâbet: Garâbet sık kullanılmamasından dolayı kelimenin herkes tarafından bilinmemesi ve manasının anlaşılmamasıdır.¹²⁷ Ayrıca yaygın kullanılan bir kelimeyi unutulmuş manasıyla kullanmak da garâbettir.¹²⁸

Örneğin aşağıdaki cümlede İsa b. Ömer en-Nahvî'nin (ö. 149/766) kullandığı مَا لَكُمْ تَكَاكُتُمْ عَلَيَّ كَتَاكُتُمْ عَلَى ذِي حَنَّةٍ؟ اِفْرُقُوا عَنِّي! “*toplandınız*” ve اِفْرُقُوا “*uzaklaşın!*” ifadeleri gârabettir.

مَا لَكُمْ تَكَاكُتُمْ عَلَيَّ كَتَاكُتُمْ عَلَى ذِي حَنَّةٍ؟ اِفْرُقُوا عَنِّي!

“*Size ne oluyor da cinnet geçirmiş birinin başına toplandığınız gibi başıma toplandınız? Uzaklaşın yanımdan!*”

Kıyasa muhâlefet: Kıyasa muhâlefet, bir kelimenin Arap Dilinin kurallarına aykırı olması demektir.¹²⁹ Şeddeli harfi şeddesiz okumak, kelimedden harf eksiltmek, kelimeye harf ilave etmek, kelimelerin harekelerini değiştirmek, sakin harfi harekeli veya harekeli harfi sakin okumak kıyasa aykırılığa örnektir.¹³⁰ Ebu'n-Necm el-İclî'ye (ö. 125/743) ait aşağıdaki beyitte zikredilen الْأَجَلِّ lafzı kıyasa aykırıdır, doğru yazımı ise الْأَجَلِّ şeklinde olmalıdır.¹³¹

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَجَلِّ

“*Hamd, yüce ve celil olan Allah'a mahsustur.*”

¹²⁶ Bulut, *Belâgat*, s. 37.

¹²⁷ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 141; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 38.

¹²⁸ Bulut, *Belâgat*, s. 45.

¹²⁹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 143.

¹³⁰ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 38.

¹³¹ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 25; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 143.

b) Kelâmın Fesâhatı

Kelâmın (cümlelerin) fesâhatı, kelimelerin fasîh olmakla beraber tenâfuru'l-kelîmât (telaffuz güçlüğü), za'f-ı te'lîf (nahiv kurallarına aykırılık) ve ta'kîd (kapalılık) gibi durumlardan uzak olmasıdır.¹³²

Tenâfuru'l-kelîmât: Cümledeki kelimelerin tek tek fasîh olsalar bile bir arada zikredildiklerinde dile ağır gelmeleri ve ortaya çıkan telaffuz güçlüğüdür. Aşağıdaki beyitte Harb isminde bir kişiyle ilgili zikredilen cümledeki kelimelerin bir araya gelmesi buna örnektir.¹³³

وَقَبْرُ حَرْبٍ مِمَّا كَانَ قَبْرُ ... وَلَيْسَ قُورْبُ قَبْرٍ حَرْبٍ قَبْرُ

“Harb’in kabri ıssız bir yerdedir,

Harb’in kabrinin yakınında hiçbir kabir yoktur.”

Za'f-ı te'lîf: Kelâmı oluşturan kelimelerin diziminin, nahiv alimlerinin arasında muteber kabul edilen dil kurallarına uygun olmaması demektir.¹³⁴ Örneğin zamirin lafzen veya manen bağlı olduğu ifadeden önce zikredilmesi uygun değildir. Buna *Kölesi Zeyd’e vurdu* “*Kölesi Zeyd’e vurdu*” cümlesi örnek verilebilir.¹³⁵

Ta'kîd: Kelâmın bir karışıklık nedeniyle kastedilen manayı ifade etmemesidir.¹³⁶ Eğer bu karışıklık mananın tertibine uygun olmayan düzensiz lafızlarda ise lafzî ta'kîd denir. Karışıklık şayet zihnî asıl manadan kastedilen manaya intikalinde ise mânevî ta'kîd denir.¹³⁷ Örneğin *Muhammed* *okumadı, biri hariç, beraber, bir kitap, kardeşi*” cümlesinin dizilişi hatalıdır ve bu cümle lafzî ta'kîde örnektir. Bu cümle doğru *Muhammed* *okudu* şeklinde olmalıydı. *بَتَّ الْمَلِكُ*

¹³² Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 26; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 144.

¹³³ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 145; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 39; Bulut, *Belâgat*, s. 48.

¹³⁴ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 145.

¹³⁵ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 145.

¹³⁶ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 27.

¹³⁷ Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, thk. Yusuf Sumeylî, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1999, ss. 33-34.

أَلْسِنَتُهُ فِي الْمُدُنِ “Kral dillerini şehirlere yaydı” cümlesi de mânevî ta‘kîde örnektir.

Burada أَلْسِنَتُهُ lafzı “casuslar” manasında kullanılmak istenmiş fakat onun yerine عُيُونُ

“casuslar” lafzının kullanılması manadaki kapalılığı kaldıracaktır.¹³⁸

c) Mütakellimin Fesâhatı

Mütakellimin herhangi bir konuda maksadını fasih bir sözle ifade edebilme yeteneğidir.¹³⁹

Belâgat

Belâgat (بَلَاغَة) “belîğ olmak, güzel söz söylemek” manalarına gelen بَلَّغَ fiilinin masdarıdır.¹⁴⁰ Belâgat, manayı muktezâ-yı hâle uygun olan açık ve fasîh bir kelimla muhataba ulaştırmaktır.¹⁴¹ Bir başka tanıma göre belâgat, mütakellimin beyânı ve üslûbuyla muhatapların zihinlerine ve kalplerine ulaşarak onları etkileyebilmesidir.¹⁴² Belâgat lafzın manasıyla, mananın da lafzıyla yarışması ve lafzın manadan önce kulağa, mananın da lafızdan önce kalbe (zihne) ulaşmasıdır.¹⁴³ Rummânî (ö. 384/994) de belâgatı en güzel lafızlarla manayı kalbe ulaştırmak şeklinde tarif eder.¹⁴⁴

Belâgat düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceleyen bir ilimdir. Meânî, beyân ve bedî‘ olmak üzere üç bölüme ayrılır. Belâgat, Arap dili ve edebiyatıyla ilgili ilimler içinde bağımsızlığına en geç kavuşan ilimdir. Arap edebiyatında belâgat çalışmaları önce edebî tenkit şeklinde başlamış, İslâm sonrası dönemde ise Kur’ân-ı Kerîm’in i‘câzı yönünde ilerlemiştir.¹⁴⁵

¹³⁸ Bulut, *Belâgat*, s. 50.

¹³⁹ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, ss. 39-40.

¹⁴⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, IV, 421; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VIII, 420.

¹⁴¹ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, Beyrut, h. 1423, c. I-III, I, 10.

¹⁴² Fadl Hasan Abbâs, Ebû Muhammed es-Safûrî eş-Şâfiî, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmü’l-Meânî*, Dâru’l-Furkan, Ürdün, 1997, s. 13.

¹⁴³ Câhiz, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, I, 113.

¹⁴⁴ Ebu’l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî er-Rummânî, *en-Nüket fi İ‘câzi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Halefullah-Muhammed Zağlûl Sellâm, Dâru’l-Meârif, Kahire, 1976, ss. 75-76.

¹⁴⁵ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, V, 380-383.

Fesâhat terimi ile kelime, kelâm (cümle) ve mütekellim (konuşan) nitelenebilirken belâgat terimi ile sadece kelâm ve mütekellim nitelenebilir.¹⁴⁶ Örneğin كَلَامٌ بَلِغٌ “beliğ bir kalam” ve مُتَكَلِّمٌ بَلِغٌ “beliğ bir mütekellim” denilebilir fakat كَلِمَةٌ بَلِغَةٌ “beliğ bir kelime” ifadesi kullanılmaz bunun yerine كَلِمَةٌ فَصِيحَةٌ “fasih bir kelime” ifadesi kullanılır. Dolayısıyla belâgatı bilmek fesâhatı bilmeye bağlıdır.¹⁴⁷ Belîğ bir kelâmda tercih edilen kelimelerin ve cümlelerin fasîh ve aynı zamanda muktezâ-yı hâle uygun olması gerekir.¹⁴⁸ Bu bağlamda belâgat, fesâhatten daha kapsamlıdır. Zira her belîğ söz fasihtir, ancak her fasîh söz belîğ değildir.¹⁴⁹ Belâgat, kelâmın ve mütekellimin belâgatı olarak ikiye ayrılır.

a) Kelâmın Belâgatı

Kelâmın belâgatı, kelâmın fasîh olmakla beraber muktezâ-yı hâle uygun olmasıdır. Bir kelâmın güzellik ve makbuliyetteki durumunun yüksek olması onun muktezâ-yı hâle mutabık olmasıyla alakalıdır. Bu husustaki düşüklüğü de buna mutabık olmamasına göredir.¹⁵⁰

b) Mütekellimin Belâgatı

Mütekellimin belâgatı ise mütekellimin belîğ bir cümle kurmaya güç yetirebilmesidir.¹⁵¹

Belâgat, zaman içerisinde konularının muhteviyatına göre çeşitli isimlerle anılmıştır. Câhız (ö. 255/869) belâgat yerine “beyân”, İbnü’l-Mu‘tez (ö. 296/908) “bedî”, Kudâme b. Ca‘fer (ö. 337/948) “şiiir ve nesir kritiği”, Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) “şiiir ve nesir sanatı”, Hafâcî (ö. 466/1073) “fesâhat”, Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078) “belâgat” ve “î‘câz delilleri”, Sa‘düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390) “meânî”, çağdaş müelliflerden Taha Hüseyin “beyân”, Emin el-Hulî “söz tekniği” ve

¹⁴⁶ Celâluddîn Muhammed b. el-Hatîb el-Kazvînî, *et-Telhîs fî ‘Ulûmi’l-Belâga*, thk. Abdurrahman el-Berkûkî, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire, 1904. s. 24.

¹⁴⁷ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 139-140.

¹⁴⁸ Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu’l-‘Arabiyye, Üsûsühâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, Dâru’l-Kalem, Dimeşk, 1996, c. I-II, I, 129.

¹⁴⁹ Bulut, *Belâgat*, s. 56.

¹⁵⁰ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 153.

¹⁵¹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 162.

Ahmed eř-Şâib de “üslûb” adlarını kullanmışlardır. Bu isimlerin tüm özelliklerini kapsamına alan en içerikli isim ise “belâgat”tır.¹⁵²

Belâgatla ilgili yapılan çalışmalara dair dönemleri dörde ayırmak mümkündür. Birinci dönem Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlünden hicrî IV. yüzyıl sonlarına kadar devam eden dönemdir. Bu dönemdeki belâgat çalışmalarında temel hedef Kur’ân-ı Kerîm’i lâıykıyla anlamak olmakla beraber dil, edebiyat, tefsir, edebî tenkit ve kelâm ilimleri birlikte ele alınmıştır. İkinci dönem hicrî IV. yüzyıl sonlarından VIII. yüzyıl sonlarına kadar devam eden, belâgatın müstakil bir ilim halinde geldiği ve terimlerinin ortaya çıkmaya başladığı dönemdir. Üçüncü dönem hicrî VIII. yüzyıl ortalarından XIII. yüzyıl sonlarına kadar devam eden bu dönemde belâgat çalışmalarında bir duraklama söz konusudur. Dördüncü dönem hicrî XIII. yüzyıl sonlarından günümüze kadar devam eden, İslâm dünyasının Batı’yla temasa geçmesinden sonra belâgat alanında birtakım yenilik arayışlarının başladığı bir dönemdir.¹⁵³

¹⁵² Nasrullah Hacımüftüoğlu, Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, sayı: 11, ss. 268-298.

¹⁵³ Kılıç, “Belâgat”, V, 381-383.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA GÜRÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI TEFSİRİNDE MEÂNÎ İLMÎ UYGULAMALARI

1.1. MEÂNÎ İLMÎ VE KONUSU

Meânî ilmi cümle terkiplerinin özelliklerini ve bunlarla ilgili uygun bulunan ya da kabul edilmeyen ifade tarzlarını bilmektir.¹⁵⁴ Yani meânî cümlelerin siyâkında zikredilen amaca göre kelâmın muktezâ-yı hâle uygunluğunun keyfiyyetine dair usul ve kaidelerin kendisiyle bilindiği bir ilimdir.¹⁵⁵

Meânî ilmi, lafız ve mana bakımından Kur'ân-ı Kerîm'in estetik sırlarını ortaya çıkarmak, îcâzındaki inceliği bildirmek, terkiplerdeki sadeliği ve üstünlüğü göstermek, kelimelerdeki anlam genişliği, tatlılık ve sağlamlık gibi nükteleri keşfetmeyi amaçlar.¹⁵⁶

Arap dilinde cümlelerin söyleniş makamları birbirinden farklıdır. Nitekim teşekkür makamı, şikayet makamından, tebrik makamı taziye makamından, övgü makamı yergi makamından, terğîb (teşvik) makamı terhîb (korkutma) makamından farklıdır. Yine aynı şekilde muhatabın durumuna göre cümlelerin ifade edilişi farklılık arz eder. Zira zeki biriyle konuşmanın makamı ahmak biriyle konuşmanın makamından farklıdır. Yani bu makamların her birinin diğerinden farklı bir muktezâsı vardır.

Cümleler söz konusu olduğunda her bir kelimenin cümledeki diğer kelimelerle ilgili bir makamı vardır. Yani cümledeki sözcükler arasında ses, biçim ve semantik açıdan bir uyum olması gerekir. Cümlelerin güzellik ve makbuliyet açısından üstünlüğü

¹⁵⁴ Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, thk. Naîm Zerzûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 161.

¹⁵⁵ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 37; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 46; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *'Ulûmu'l-Belâga*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 41.

¹⁵⁶ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 47; Muhammed Ahmed Kâsım, Muhyiddin Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'ânî*, Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb, Trablus, 2003, ss. 259-260.

veya düşüklüğü ona uygun bir makama göre söylenip söylenmemesine bağlıdır. İşte tüm bunlar muktezâ-yı hâl olarak isimlendirilir.

Eğer muktezâ-yı hâl hükmün genel anlamda söylenmesini gerektiriyorsa, kelâmın te’kîd edatlarından soyutlanmış olarak zikredilmesi daha güzel olur. Bunun tersi bir durumda ise inkârın zayıflık ve şiddetine göre cümlelerin te’kîd edatlarıyla gelmesi kelâmı güzel kılar. Eğer muktezâ-yı hâl, müsned veya müsnedün ileyhin hazfını ya da zikrini, cümlelerin faslını ya da vaslını, icâzını ya da itnâbını gerektiriyorsa bu durumlara riayet edildiği ölçüde kelâm güzel olur.¹⁵⁷

Cümlelerin muktezâ-yı zâhire uygun olarak kurulmasını şu örnekler daha net açıklamaktadır. Arap dilinde Abdullah’ın ayakta olmasına dair zikredilen عَبْدُ اللَّهِ قَائِمٌ ، ، عَبْدُ اللَّهِ قَائِمٌ ، إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ لَقَائِمٌ ، إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ قَائِمٌ ، haber cümlelerinin hepsinin manası farklıdır. Şöyle ki عَبْدُ اللَّهِ “Abdullah ayakta” cümlesi Abdullah’ın ayakta olduğunu haber vermektedir. إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ قَائِمٌ “Kesinlikle Abdullah ayakta” cümlesi soru soran birisine cevap olarak zikredilmiştir. إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ لَقَائِمٌ “Elbette, kesinlikle Abdullah ayakta” cümlesi ise Abdullah’ın ayakta olduğunu inkâr eden kişiye cevap olarak zikredilmiştir.¹⁵⁸

Arap gramerinin ilk eseri kabul edilen *el-Kitâb* adlı eserinde Sîbeveyhi (ö. 180/796) meânî ilmiyle alakalı takdîm-te’hîr, ta’rîf-tenkîr, hazf ve bazı edatların anlamları gibi konularda tahliller yapmıştır. Ferrâ (ö. 207/822) *Me’âni’l-Kur’ân*’da, Ebû Ubeyde (ö. 209/824) *Mecâzî’l-Kur’ân*’da, İbn Kuteybe (ö. 276/889) *Te’vîlü Müşkili’l-Kur’ân*’da, Müberred (ö. 286/900) *el-Kâmil*’de ve Sa’leb (ö. 291/904) *Kavâ’idü’ş-Şi’r*’de meânî konularına karışık halde değinmiştir.

Câhız (ö. 255/869) *el-Beyân ve’t-Tebyîn* adlı eserinde çeşitli belâgat konularını ele almıştır. Arap belâgatına dair ilk müstakil eseri telif eden İbnü’l-Mu‘tez (ö. 296/908) *el-Bedî*’inde iltifât, i’tirâz gibi meânî konularını incelemiş, Ebu’l-Hasan İbn Vehb (İshak b. İbrâhim el-Kâtib) meânî ilmi konularının ağırlıklı olarak yer aldığı *el-Burhân fî Vücûhi’l-Beyân*’ında haber, talep, hazf, iltifât, takdîm-te’hîr, fasl-vasl,

¹⁵⁷ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, ss. 168-169.

¹⁵⁸ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 171.

kelâmın muktezâ-yı hâle mutabakatı, sözün dinleyicilerin durumuna uygunluğu ile îcâz-itnâbdan söz etmiştir.

Sonraki dönemde Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078) beyân ilmine dair kaleme aldığı *Esrârü'l-Belâga*'sında ve meânî ilmi alanında telif ettiği *Delâ'ilü'l-Î'câz*'ındaki görüşleri tekrar edilmiştir. Bu sebeple Cürcânî'den sonra Arap belâgatında duraklama devri başlamıştır. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) Cürcânî'nin bu iki eserinden ve Reşîdüddin Vatvât'ın (ö. 573/1177) edebî sanatlara dair telif ettiği *Hadâ'iku's-Sihr*'inden yaptığı ilâvelerle *Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Î'câz* adlı eserini yazmıştır. Bu eserden istifade eden Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*'unun üçüncü bölümünde belâgat ilmini meânî, beyân ve muhassinât olarak üçe ayırmıştır. Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338) gerek *Telhîsü'l-Miftâh*'ında gerekse onun şerhi mahiyetindeki *el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga* adlı eserinde meânî ilmi konusunda bazı yenilikler yapmış, kendisinden sonra gelen belâgat âlimleri de bunlara tâbi olmuştur.¹⁵⁹

Meânî ilminde cümle ya haber ya da inşâ cümlesidir. Meânî ilmi sekiz bölümde incelenebilir. Birinci konu *isnâd-ı haberîye ait haller*, ikincisi *müsnedün ileyhî halleri*, üçüncüsü *müsnedün halleri*, dördüncüsü *fîlin müteallıklarına ait haller*, beşincisi *kasr*, altıncısı *inşâ*, yedincisi *fasl ve vasl*, sekizincisi *îcâz, itnâb, müsâvâtır*.¹⁶⁰ Arap dilinde cümleler çeşitli açılardan tasnife tabi tutulur. Belâgat âlimleri cümleleri haber ve inşâ cümleleri olarak iki kısma ayırırlar.

1.2. HABER CÜMLESİ VE KISIMLARI

Haber, doğruya ve yalana ihtimali olan sözdür.¹⁶¹ Haberin doğru olması vakıaya uygunluğu, yalan olması ise vakıaya uygun olmamasıdır.¹⁶²

1.2.1. Haber Cümlesinin Gayeleri

Haber cümlesinin ifade edilmesinde iki temel gaye vardır.

¹⁵⁹ İsmail Durmuş "Meânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, XXVIII, 204-206.

¹⁶⁰ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 37-38; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 170-171.

¹⁶¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 166; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 172; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 55; İn'âm Fevvâl Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fî 'Ulûmi'l-Belâga el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Meânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, s. 553.

¹⁶² Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 38; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, I, 171.

Fâide-i haber: Haber veren kişinin verdiği haberdeki amacı muhataba onun bilmediği bir hükmü ifade etmesidir.¹⁶³ Örneğin Zeyd’in alim olduğunu bilmeyen bir kişiye زَيْدٌ عَالِمٌ “Zeyd alimdir” dersin muhatap bu hükümden bilmediği bir şeyi öğrenmiş olur.¹⁶⁴

Lâzım-ı fâide-i haber: Haber veren kişinin verdiği haberle amacı muhataba hükmü kendisinin de bildiğini ifade etmesidir.¹⁶⁵ Örneğin Tevrat’ı ezberlemiş bir kişiye قَدْ حَفِظْتَ التَّوْرَةَ “Sen Tevrat’ı ezberledin” demek bu tür bir kullanımdır.¹⁶⁶

1.2.2. Haber Cümlesinin Kısımları

Fasih ve açık bir kelâmda haber veren kişinin zikrettiği sözlerinde ihtiyaç dahilince terkibi kısa tutması ve boş sözlerden arındırması gerekir. Muhatabın durumuna göre en uygun ifadelerle sözü aktarmalı, kelimeler faydasız ya da eksik olmamalı ve kelâmdaki amacı ihlal etmeden ifadelerini seçmelidir.¹⁶⁷

Muhatabın hüküm karşısındaki durumuna göre haber üç şekilde gelebilir:

İbtidâî haber: Muhatabın hüküm hakkında zihni boş ve tereddütü de yoksa hükmü te’kîd eden edatlara ihtiyaç duyulmaz. Örneğin: زَيْدٌ عَارِفٌ “Zeyd bilgilidir” cümlesi te’kîd edatı kullanılmayan ibtidâî bir haber cümlesidir.

Talebî haber: Muhatabın hüküm hakkında tereddüdü varsa fakat yine de onu talep ediyorsa hükmü tek bir edatla te’kîd etmek güzel olur. Örneğin muhatabı hüküm hakkındaki tereddütünden kurtarmak maksadıyla لَزَيْدٌ عَارِفٌ “Elbette Zeyd bilgilidir” veya إِنَّ زَيْدًا عَارِفٌ “Muhakkak ki Zeyd bilgilidir” şeklinde tek bir te’kîd edatıyla cümleyi kurmak doğru olacaktır.

İnkârî haber: Muhatap hükmü inkâr ediyorsa veya tam tersini savunuyorsa inkârı ölçüsünde te’kîd edatıyla hükmü pekiştirmek gerekir. Örneğin senin doğru

¹⁶³ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 40; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 180; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 56.

¹⁶⁴ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 166.

¹⁶⁵ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 41; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 180; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 56.

¹⁶⁶ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 166.

¹⁶⁷ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 57.

olduğunu inkâr eden muhataba yönelik *إِنِّي صَادِقٌ* “*Muhakkak ki ben doğrudum*” demen, bunu kabul etmeyip inkârda aşırı giden muhataba ise *إِنِّي لَصَادِقٌ* “*Muhakkak ki ben çok doğrudum*” demen, ya da daha aşırı inkâra giden muhataba *وَاللَّهِ إِنِّي لَصَادِقٌ* “*Allah’a yemin olsun ki ben kesinlikle çok doğrudum*” demen inkârın derecesine göre artan te’kîd ifadeleridir.¹⁶⁸

Haber cümlesinde hükmü te’kîd eden kullanımlar ise *إِنَّ* “inne”, *لَ* “lam”, isim cümlesi, tekrar cümlesi, nun-u te’kîd, şart harfi olan *إِذَا* “immâ”, tenbih ve sıla harfleridir.¹⁶⁹

Molla Gürânî de ayetlerdeki benzer ifadeleri karşılaştırarak inkârî haber cümlelerindeki te’kîd ve tenbih edatlarının manaya etkisine değinmiştir.

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ

*“Hani Rabbin, elbette kıyamet gününe kadar onlara azabın en kötüsünü tattıracak kimseleri göndereceğini bildirmişti. Şüphesiz Rabbin, elbette cezayı çabuk verendir. Şüphesiz O çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*¹⁷⁰ Müellif ayetteki *إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ*

العقاب ifadesindeki te’kîd lâmıyla ilgili belâğî bir nükteye değinmiştir. En’âm sûresinin son ayetindeki¹⁷¹ benzer ifadede te’kîd lâmı kullanılmamışken bu ayette Allah Teâlâ’nın “serî’u’l-’ikâb” vasfı te’kîd lâmıyla pekiştirilmiştir. Bunun sebebi En’âm sûresindeki kelamda müminlere burada ise üzerlerine azap indikten sonra bile büyüklenip boyun eğmeyen yahudilere hitap edilmesidir.¹⁷²

¹⁶⁸ Sekkâkî, *Miftâhu’l-’Ulûm*, ss. 170-171; Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 41; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 184-185.

¹⁶⁹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 184.

¹⁷⁰ A’râf, 7/167.

¹⁷¹ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ
“O, sizi yeryüzünde halifeler (oraya hakim kimseler) yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandı. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır. Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (En’âm, 6/165).

¹⁷² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 787.

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنَّ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ

وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ “Bilesiniz ki göklerde kim var, yerde kim varsa, hep Allah'ındır.

Allah'tan başkasına tapanlar (gerçekte) Allah'a koştukları ortaklara tâbi olmuyorlar. Şüphesiz onlar ancak zanna uyuyorlar ve sadece yalan söylüyorlar.”¹⁷³ Molla Gürânî'ye göre kelâmın başında أَلَا “dikkat edin!” tenbih edatinın getirilmesi ve akabinde إِنَّ ile te'kîd edilmesi, bunu işitenlerin içinde bulundukları gaflet halinin şiddetine işaret etmektedir.¹⁷⁴

قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّآ إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ “(Elçiler ise) şöyle dediler: “Bizim gerçekten size gönderilmiş elçiler olduğumuzu Rabbimiz biliyor.””¹⁷⁵ Antakya halkı Hz. İsa (a.s.) tarafından kendilerine gönderilen iki elçinin tevhid davetine uymamışlar ardından üçüncüsünü de inkâr edip yalanlamışlardı. Bu elçiler iki önceki ayette إِنَّآ إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ “Şüphesiz biz size gönderilmiş elçileriz”¹⁷⁶ şeklinde daha az te'kîdli bir ifadeyle cevap vermişlerdi. Bunun üzerine inkâr edenler قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ “Siz de ancak bizim gibi insansınız. Rahmân hiçbir şey indirmemiştir. Siz sadece yalan söylüyorsunuz”¹⁷⁷ ayetinde zikrolunduğu üzere hakkaniyetsiz iddialarında ve inkârlarında ısrar etmişler ve ikna olmamışlardı.

Müellife göre sonraki ayette de muhatapları ikna süreci devam etmiş ve inkârlarına karşılık ifade إِنَّ “inne”nin yanısıra ل “lâm” ile güçlendirilmiş لَمُرْسَلُونَ ifadesi zikredilmiştir. Ayrıca burada onların inkârlarının kuvveti karşısında zikredilen رَبُّنَا يَعْلَمُ “Rabbimiz biliyor” ifadesi de te'kîdde yemin yerine kullanılmıştır.¹⁷⁸

¹⁷³ Yunus, 10/66.

¹⁷⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 602.

¹⁷⁵ Yâsîn, 36/16.

¹⁷⁶ Yâsîn, 36/14.

¹⁷⁷ Yâsîn, 36/15.

¹⁷⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 18-19.

Elçilerin bu denli te'kîd ve tahkik içeren cevaplarından sonra وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ

“Bize düşen ancak apaçık bir tebliğdir”¹⁷⁹ demeleri de inkâra karşılık gelen vurgulu yapıya uygun düşmüştür.¹⁸⁰

1.2.3. Haber Cümlelerinin Farklı Manalarda Kullanılması

Haber cümlesinin fâide-i haber ve lâzım-ı fâide-i haber olmak üzere iki temel amaç için kullanıldığı daha önce izah edilmişti.¹⁸¹ Fakat bunların dışında haber cümleleri *istirhâm* (merhamet dilemek), *tehassür* (üzülmek), *inkâr*, *tahzîr* (uyarmak), *ta'zîm* (yüceltmek), *temennî*, *tevbîh* (kınamak), *teva'ud* (tehdit), *duâ*, *medh*, *nefy*, *nehy*, *vaad*, *vaîd* (korkutmak) gibi manalar için de zikredilebilir.¹⁸²

1.2.3.1. Emir Manasında Kullanılan Haber Cümlesi

“Yusuf dedi ki: Yedi

sene âdetiniz üzere ekin ekersiniz. Sonra da yiyeceklerinizden az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında (stok edip) bırakınız.”¹⁸³ Hz. Yusuf'un (a.s.) zindandan çıkışına yakın Mısır kralı, kendisini dehşete düşüren tuhaf bir rüya görmüştü. Bu rüyada kuru bir nehirden yedi semiz inek çıkıyor ve sonrasında yedi cılız inek bunları yiyordu. Ayrıca taneleri olgunlaşmış yedi yeşil başak ve hasat zamanına ulaşmış taneleri toplanmış başka yedi kuru başak görmüştü. Kuru başaklar yeşil başaklarla sarılıp dolaşıyorlar ve onlara galip geliyorlardı. Hükümdar kavminin ileri gelenlerinden bu rüyasını tabir etmelerini istemiş fakat onlar bunun yorumuna mahir olmadıklarını itiraf etmişlerdi. Nitekim Hz. Yusuf'un zindan arkadaşlarından olup zindandan kurtulan bir genç yorumunu öğrenmek için Hz. Yusuf'a hükümdarın rüyasını anlatmıştı.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Yâsîn, 36/17.

¹⁸⁰ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, h. 1407, c. I-IV, IV, 9.

¹⁸¹ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, ss. 55-56.

¹⁸² Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal*, ss. 551-555.

¹⁸³ Yûsuf, 12/47.

¹⁸⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 991-997.

Bunun üzerine Hz. Yusuf'un ona تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأْبًا “Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekersiniz” şeklinde cevap vermesi, müellife göre “ekin ekiniz!” şeklinde emir manasında haberdur.¹⁸⁵ Burada emrin haber formunda gelmesi emredilen şeyin yapılmasının gerekliliği hususunda mübâlağa ifade etmektedir. Böylece sanki emir yerine getirilmiş de ondan haber veriliyormuş gibi bir mana anlaşılır. Bunun emir anlamında olduğunun delili ise ayetin devamındaki فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ “Baştağında bırakın!” emir cümlesidir.¹⁸⁶

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ هُمْ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ “Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler, ölürlər. (Bu), Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da Allah üzerine hak bir vaaddir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O halde O'nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. İşte bu, (gerçekten) büyük kazançtır.”¹⁸⁷ Molla Gürânî'ye göre ayetteki يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ ifadesi emir manasında haber cümlesidir.

Yani müminlere yönelik olarak mana: “Tayin edilmiş bir bedel için Allah yolunda teslim olarak savaşın!” şeklinde emir ifade etmektedir. Söz konusu bedel de Allah Teâlâ'nın canlarını ve mallarını feda etmeleri karşılığında müminleri cennetle müjdelemesidir.¹⁸⁸

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.”¹⁸⁹ Müellife göre ayetteki يَتَرَبَّصْنَ وَالْمُطَلَّاتُ ifadesi aslında inşâî bir cümle olup emir manasındadır. Dolayısıyla bu وَلِيَتَرَبَّصِ الْمُطَلَّاتُ “Boşanmış kadınlar beklesinler” şeklinde emir manasına gelen bir haber cümlesidir. Emrin haber formunda gelmesi, istenilen şeyin

¹⁸⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 998.

¹⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 476.

¹⁸⁷ Tevbe, 9/111.

¹⁸⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 419-420.

¹⁸⁹ Bakara, 2/228.

şimdiki veya gelecek zamanda kesinlikle yapılması gerektiğinin mecâzî ve teşbîhî yönden talep edilmesidir. Bu üslûp emrin açıkça söylenmesinden daha belîğ bir ifade tarzıdır. Böylece onların “bekleme” emrine itaat etmelerinde hiçbir şüphenin olmadığına işaret edilir. Ayrıca الْمُطَّلَقَاتُ lafzının mübtedâ olarak kullanılması isnâdın tekrarı için pekiştirmeyi artıran bir sebeptir. Yani bunun yerine ayetteki ifade وَتَتَرَبَّصُّنَّ şeklinde fiil cümlesi olarak gelseydi manada bu denli bir pekiştirme olmayacaktı.¹⁹⁰

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنِمَّ الرِّضَاعَةَ *“Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.”*¹⁹¹ Molla Gürânî ayette annelerin çocuklarını emzirmeleri hususunun mübâlağa içeren bir emir manasına işaret edecek şekilde haber formunda geldiğini belirtir. Buradaki haber cümlesi annelere hitaben *“emzirsinler”* şeklinde mendûb hükmünde bir emir olarak düşünülebilir.

Yani ayetteki emir, çocuğu emzirecek annesinden başka birisinin bulunması durumunda vücûb değil mendûbiyet ifade eder. Fakat çocuk için süt anne bulunamazsa veya bulunsa bile çocuk annesinden başkasını emmezse ya da babanın süt annenin ücretini karşılamaya gücü yetmiyorsa o halde *“emzirsinler”* emri vücûb ifade eder.¹⁹²

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ *“Yoluna gücü yetenlerin o evi hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.”*¹⁹³ İslam'ın şartlarından birisi olan hac emri ayetler, hadisler ve icmâ ile sabit kılınmıştır. Molla Gürânî'ye göre bu ayette hac ibadetinin önemi vurgulanmış ve emri bildiren ifade farklı şekillerde te'kid edilmiştir. Öncelikle buna doğrudan حُجُّوا *“haccediniz”* şeklinde bir emir cümlesiyle değil de *“Hac, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır”* şeklinde haber ifade eden bir

¹⁹⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 861-862; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 270.

¹⁹¹ Bakara, 2/233.

¹⁹² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 886-887; Nâsirüddîn Ebû Saîd b. Muhammed el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, haz. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., c. I-V, I, 144.

¹⁹³ Âl-i İmrân, 3/97.

cümleyle hükmedilmiştir. Nitekim hac için doğrudan emir fiili kullanılmadan bu tarzda ifade edilmesi daha etkili bir söylemdir.

Diğer taraftan bu hükmün uygulanmasına dair önce genel olanı kapsayacak şekilde “*insanlar*” denilmiş, ardından bedel olarak “*yoluna gitmeye güç yetiren kimseler*” ibaresiyle mücmel olan bu ifade açıklanmıştır. Ayrıca ihtisas için ل “lam” harfinin zikredilmesi, emir cümlesi yerine isim cümlesinin tercih edilmesi ve haccetmeyen kimseler kastedilirken “*her kim haccetmezse*” yerine وَمَنْ كَفَرَ “*her kim inkâr ederse*” şeklinde buyrulması ayetteki ifadeyi daha belîğ kılmıştır. Bu söylem tarzı, gücü yettiği halde haccı terk eden kimseler için tıpkı مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ عَامِدًا فَقَدْ كَفَرَ “*Kim namazı kasten terkederse kafir olur*”¹⁹⁴ hadisinde buyrulduğu gibi tehdit manası içermektedir. Nitekim başka bir hadis-i şerifte مَنْ مَلَكَ زَادًا وَرَاحِلَةً وَلَمْ يَحْجَّ فَلَيْمُتْ إِنْ شَاءَ يَهُودِيًّا “*Kim hacca gidebileceği azık ve bineğe sahip olduğu halde haccetmemişse yahudi veya hristiyan olarak ölmüş sayılır*”¹⁹⁵ buyrulduğu üzere hacca gücü yetip de gitmeyenler küfre düşmeleri durumuyla tehdit edilmiştir.¹⁹⁶

Nitekim hac emrinin bu kadar çok nahvî ve belâğî te’kîd ifadeleriyle zikredilmesi nefsi yenmek, bedeni yormak, malı harcamak, şehvî duygulardan kurtulmak ve sadece Allah’a yönelmek gibi meşakkatli durumların bir araya geldiği bir ibadet olmasındandır.¹⁹⁷

“Allah'a تَوَمَّنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ” *Allah'a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır.*”¹⁹⁸ Ayette تَوَمَّنُونَ “*iman edersiniz*” ifadesi آمَنُوا “*iman edin!*” şeklinde emir anlamı taşıyan bir haber cümlesidir. Emrin haber formunda gelmesinde imana teşvikte mübâlağa manası vardır. Adeta onlar iman

¹⁹⁴ Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *el-Câmi ‘u’l-Kebîr Sünen-i Tirmizi*, thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut, 1998, “Îmân”, 9.

¹⁹⁵ Tirmizî, “Hacc”, 3.

¹⁹⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 1174-1179.

¹⁹⁷ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, II, 30.

¹⁹⁸ Saf, 61/11.

etmişler ve bundan kendilerine haber veriliyor gibidir. Molla Gürânî'ye göre bunun delili ise bir sonraki ayette emrin cevabı olarak يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ “(Bunu yapınız ki) Allah günahlarınızı bağışlasın”¹⁹⁹ ifadesinde fiilin cezmedilmiş halde zikredilmesidir.

Bu kullanım duâ üslûbunda da vardır.²⁰⁰ Tıpkı عَفَرَ اللَّهُ لَكَ “Allah seni bağışladı (bağışlasın)” veya يَغْفِرُ اللَّهُ لَكَ “Allah seni bağışlar (bağışlasın)” ifadelerindeki gibi kullanılmıştır. Çünkü bağışlanma ümidinin fazla olması dolayısıyla adeta o dua gerçekleşmiş gibi emir yerine haber formunda zikredilmektedir.²⁰¹

1.2.3.2. Nehiy Manasında Kullanılan Haber Cümlesi

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ “Hani, biz İsrailoğulları'ndan, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekatı vereceksiniz" diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek söziünüzden döndünüz.”²⁰² Molla Gürânî'ye göre ayetteki اللَّهُ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا “Allah'tan başkasına ibadet etmezsiniz” şeklindeki nefiy ifadesi aslında nehiy manasında bir haberdir. Yani “Allah'tan başkasına ibadet etmeyin!” manasına delalet eden bir yasaklamadır. Bunun delili ise ayetin devamındaki قُولُوا “söyleyin” emir fiilidir. Bu tarz kullanım nehyin açıkça söylenmesinden daha belîğdir. Çünkü bu durumda sanki muhatap nehyedilen şeyden hemen kaçınmış ve sana da ondan haber veriliyormuş gibi bir anlam meydana gelir.²⁰³

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ “Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha

¹⁹⁹ Saf, 61/12.

²⁰⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 446-447.

²⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 527.

²⁰² Bakara, 2/83.

²⁰³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 502.

sapmak, kavga etmek yoktur.”²⁰⁴ İbn Abbas’tan (ö. 68/687) rivayet edildiğine göre ayette zikredilen lafızlar رَفَتْ “cima”, فُسُوق “günahlar”, جِدَالَ “tartışmak” manalarında kullanılır. Müellife göre فَلا رَفَتْ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ “Artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur” şeklinde haber bildiren cümlelerdeki üç farklı nefiy (olumsuzluk) ifadesi aslında mübâlağa içeren nehiy (yasaklama) manasındadır. Yani olumsuz mana bildiren haber cümleleri aslında yasaklama manasında emir ifadeleridir. Dolayısıyla burada mana haber verme üslûbundan çıkıp لَا تَرْفُتُوا وَلَا تَفْسُقُوا وَلَا تُجَادِلُوا “Cinsel ilişkiye girmeyin! Günaha sapmayın! Kavga etmeyin!” şeklinde yasaklama bildiren buyruklardır. Ayrıca ilk ikisinin nehiy, üçüncüsünün de nefiy manasında olduğu da söylenmiştir.²⁰⁵

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ

النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ “Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fıtıra sımsıkı tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”²⁰⁶ Molla Gürânî ayetteki لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ “Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur” ifadesini inşâ manasında haber cümlesi olarak da ele almıştır. Buna göre ayetin takdiri لَا تَغَيِّرُوا تِلْكَ “Bu fıtıratı değiştirmeyin” şeklindedir.²⁰⁷

فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا “De ki: Benimle beraber asla

çıkamayacaksınız ve düşmana karşı benimle beraber asla savaşmayacaksınız!”²⁰⁸ Ayette nehiy manasında haber verilmesi mübâlağalı bir anlatım maksadıyladır.²⁰⁹ Zira bu ifadede Tebuk seferine katılmayan münafıklara ceza olarak, diğer savaşlara

²⁰⁴ Bakara, 2/197.

²⁰⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 776.

²⁰⁶ Rûm, 30/30.

²⁰⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 652.

²⁰⁸ Tevbe, 9/83.

²⁰⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 360.

katılacak olan gaziler divanından silindikleri ve asla başka bir savaşa çıkamayacakları nehiy üslûbuyla daha etkili bir üslûpla bildirilmiştir.²¹⁰

1.2.3.3. Acziyet Manasında Kullanılan Haber Cümlesi

“Melekler, *"Seni bütün*

eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin" dediler.”²¹¹

Molla Gürânî'ye göre melekler bu ifadelerle acziyetlerini itiraf etmiş oldular. Zira onların insanın yaratılışı esnasında “Biz seni daima tesbih ve takdis ediyorken yeryüzünde bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?”²¹² şeklindeki Allah Teâlâ'ya hitapları, O'na bir itiraz değil bilakis öğrenme amaçlıdır. Yani sordukları şeyi bilmediklerini kabul etme tarzında bir söylemde bulunmuşlardır.

Nitekim meleklerin kelâmın başında سُبْحَانَكَ ifadesini kullanmaları, bu lafzı tevbenin anahtarlarından ve emârelerinden biri kılmıştır. Hz. Musa (a.s.) Tûr dağına gelip “*Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım*” dedikten sonra gerçekleşen olayda baygın düşmüştü. Ayıldığında ise سُبْحَانَكَ ثُبْتُ إِلَيْكَ “*Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim, dedi.*”²¹³ Yine diğer bir kıssada Hz. Yunus (a.s.) balığın karnındayken سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ “*Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum*”²¹⁴ şeklinde dua etmesi سُبْحَانَ lafzının tesbih için belîğ bir alem ifadesi olarak kullanıldığına işarettir.²¹⁵ Dolayısıyla ayette لَا عَلَّمْنَا ifadesi, meleklerin bilgilerinin yalnızca Allah'ın kendilerine öğrettiği kadarıyla sınırlı olduğunu gösteren acziyetlerini itiraf ettikleri bir haber cümlesidir.²¹⁶

²¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 297.

²¹¹ Bakara, 2/32.

²¹² Bkz. Bakara, 2/30.

²¹³ A'râf, 7/143.

²¹⁴ Enbiyâ, 21/87.

²¹⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 374-375.

²¹⁶ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus, 1984, c. I-XXX, I, 414.

1.2.3.4. Vaîd Manasında Kullanılan Haber Cümlesi

فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا “Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”²¹⁷

Ayetin başında kişinin kendisi ve akrabalarının aleyhine de olsa adaleti gözeterek şahitlik etmesi, zengin veya fakir ayrımı yapmadan adaletli olma hususunda hevâsına uymamasına dair uyarılarda bulunulmuştur. Buna müteakiben müellife göre Allah Teâlâ’nın tüm yapılanlardan haberdar olmasının hatırlatılması bahsedilen hususta eğriliğe sapan ve doğru şahitlikten yüz çeviren kimseler için vaîd (tehdit, göz dağı) manası ifade eder.²¹⁸

1.2.3.5. Tehekküm Manasında Kullanılan Haber Cümlesi

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا “İnkâr edenler,

beni bırakıp da kullarımı dost edineceklerini mi sandılar? Biz cehennemi kâfirlere konak olarak hazırladık.”²¹⁹ Molla Gürânî’ye göre ayette kafirler için bir tehekküm (alaya almak) söz konusudur. Nitekim نُزُلًا ifadesi “misafir için hazırlanan yemek” manasına gelir.²²⁰ Bu üslûpla, azap öyle büyüktür ki diğer azaplar onun yanında bir hiç kalır, manasına işaret edilmiştir.

Müellif ayrıca Zeccâc’a (ö. 311/923) göre نُزُلًا kelimesinin “konaklayacak ve sığınılacak yer” manasında kullanıldığını da söylemiştir.²²¹

1.2.3.6. Te’kîd Manasında Kullanılan Haber Cümlesi

وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعْنَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ

“Allah erkek münafiglara, kadın münafiglara ve kâfirlere, içinde ebedî kalmak üzere cehennem ateşini vadetti. O, onlara yeter. Allah onlara lanet etmiştir. Onlar için

²¹⁷ Nisâ, 4/135.

²¹⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 223.

²¹⁹ Kehf, 18/102.

²²⁰ Nehhâs, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed el-Mısırî, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Câmiatü Ümmi’l-Kurâ, Mekke, h. 1409, c. I-VI, IV, 298.

²²¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 630; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve l-râbüh*, thk. Abdülcélîl Abduh Şelebî, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1988, c. I-V, III, 314.

sürekli bir azap vardır.”²²² Molla Gürânî’ye göre وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ifadesi münafıklar ve kafirler için kesintisiz ve daimi olan bir azaba işaret etmektedir. Nitekim haber bildiren bu ifade onların cehennemde sadece kısa bir süre kalacaklarını zannetmesinler diye zikredilmiş ve bilakis orada ebedî olarak kalacakları manasını te’kîd etmektedir.²²³

1.2.3.7. Tehdîd Manasında Kullanılan Haber Cümlesi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُرًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا

“Ey iman edenler! مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

Sizler, sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında -Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılın diye- "Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi" diyen inkârcılar gibi olmayın. Hayat veren de öldüren de Allah'tır; Allah yaptıklarınızı görmektedir.”²²⁴ Ayet kafirlerin ve münafıkların cehaletlerini ortaya koymaktadır. Çünkü onlar kardeşlerinden birisi seferde öldüğünde ya da bir savaşa öldürüldüğünde “Eğer mukîm olsalardı yani gitmeselerdi sağ salım kalırlardı”

şeklindeki düşünceye sahiptiler. Nitekim وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ “Hayat veren de öldüren de

Allah'tır” ifadesiyle onların bu vehmi ortadan kaldırılmıştır. وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Allah yaptıklarınızı görmektedir” ifadesi ise müminleri onlara benzeme hususunda uyaran tehdit manası içeren bir haber cümlesidir. Dolayısıyla Allah Teâlâ müminlerin benzer inançta olmalarını لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا “İnkârcılar gibi olmayın” ifadesiyle nehyettikten sonra bu uyarıyı tehdit ifade eden bir haber cümlesiyle daha etkili bir üslûpla bildirmiştir.²²⁵

²²² Tevbe, 9/68.

²²³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 329.

²²⁴ Âl-i İmrân, 3/156.

²²⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1272-1274.

1.2.3.8. Bedduâ Manasında Kullanılan Haber Cümlesi

“Bir de وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ

Yahudiler, "Allah'ın eli bağıdır" dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lanete uğrasınlar! Hayır, onun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.”²²⁶

Ayetin nüzûl sebebini Molla Gürânî şöyle açıklıyor: Bazı mal ve arazi sahibi kimseler Hz. Peygamberi (s.a.v.) yalanladıkları için Allah Teâlâ da onları tıpkı Hz. Musa'yı (a.s.) yalanlayan firavun ve ailesine yaptığı gibi²²⁷ kıtlık ve kuraklıkla cezalandırmıştır. Bunun üzerine bazı yahudiler Allah Teâlâ'yı eli sıkı olmakla itham etmişlerdir. Bu bağlamda ayette zikredilen غُلَّتْ “bağlı” lafzı cimrilikten, بَسَطَ “geniş” lafzı da cömertlikten kinâye ya da mecâz olarak kullanılmıştır. Allah'a iftira atmalarından dolayı غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ “Elleri bağlandı” ifadesi cimrilik içinde olmaları sebebiyle “Elleri bağlansın!” manasında bir bedduâdır. Veya ellerinin bağlı olması onlar için hakîkî anlamda bedduâ da olabilir. Yani onların dünyada iken esir ve köle kimseler olarak ellerinin bağlanmasına ahirette de boyunlarındaki kelepçelerle cehenneme sürüklenmelerine dair bir bedduâdır.²²⁸

وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا

يَفْقَهُونَ “Bir sûre indirildiği zaman, (göz kırpıp alay ederek) birbirlerine bakar (ve):

(Çevreden) sizi birisi görüyor mu? diye sorarlar, sonra da (sıvışıp) giderler. Anlamayan bir kavim oldukları için Allah onların kalplerini (imandan) çevirmiştir.”²²⁹ Nitekim münafıklar bir sûre indiği zaman inkâr ve suhriyye (alaya almak) maksadıyla birbirlerine kaş göz ederek işaretleşirlerdi. Molla Gürânî'ye göre صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ ifadesi “Allah onların kalplerini çevirsin” anlamında bedduâ ifade eder

²²⁶ Mâide, 5/64.

²²⁷ Bkz. وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقَصْنَا مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ “Andolsun biz, Firavun ailesini, öğüt alsınlar diye yıllarca süren kıtlık ve ürün eksikliği ile cezalandırdık.” (A'râf, 7/130).

²²⁸ Molla Gürânî, Gâyetü'l-Emânî, II, 354-355.

²²⁹ Tevbe, 9/127.

ya da “Dönüp gitmeyi tercih ettiklerinden dolayı Allah onların kalplerini imandan çevirdi” manasında haber bildiren bir ifadedir.²³⁰

قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرُهُ “Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o!”²³¹ Molla

Gürânî’ye göre Allah Teâlâ günahkar olan insanın çirkin olan şeylerin en büyüğünü işlemesi yani inkar etmesi sebebiyle قُتِلَ الْإِنْسَانُ “Kahrolası (inkârcı) insan!” ifadesiyle bedduâ etmiş ve bu üslûpla öfkesinin dehşetini ortaya koymuştur.²³²

1.2.3.9. Takrîr Manasında Kullanılan Haber Cümlesi

وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرُّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ “Halbuki O, göklerde de Allah’tır, yerde de. Sizin gizlinizi de bilir, açığa vurduğunuzu da. Sizin daha ne kazanacağınızı da bilir.”²³³ Ayette haber ifade eden يَعْلَمُ سِرُّكُمْ وَجَهْرَكُمْ “Gizlinizi de aşikarınızı da bilir” cümlesi ayetin başında zikredildiği üzere göklerde ve yerde bulunan Allah’ın tek ve eşsiz ilah olduğu manasını takrîr (kesinleştirmek, kararlaştırmak), etmektedir. Çünkü ilminde gizli ve açık her şeye muttalî olan ve kendisine şirk koşulamayacak varlık yalnızca Allah’tır.²³⁴

1.2.3.10. Terğîb Manasında Kullanılan Haber Cümlesi

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا

تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ “Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da keffaret olur. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”²³⁵ İbn Abbas’dan (ö. 68/687) rivayet edildiğine göre “Nafile sadakanın gizlice verileni açıktan verileninden yetmiş kat daha faziletlidir. Farz olan sadakanın yani zekatın ise açıktan verileni gizlice

²³⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 458-459.

²³¹ Abese, 80/17.

²³² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VII, 970-971.

²³³ En’âm, 6/3.

²³⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 429.

²³⁵ Bakara, 2/271.

verileninden yirmi beş kat daha faziletlidir.” Bu bağlamda ayetin sonunda yer alan وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ “Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır” ifadesiyle nafile sadakanın gizlice yapılması yönünde bir terğîb (teşvik) vardır. Nitekim bununla Yüce Allah’ın gizlice yapılan işlerden haberdar olduğu ve sadaka verme hususunda daha faziletli olanın tercih edilmesi gerektiği bildirilmektedir.²³⁶

وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ “Bundan böyle davranışlarınızı Allah da Resûlü de görecektir.”²³⁷ Allah Teâlâ yeterli imkana sahip olduğu halde Tebük gazvesine katılmayarak seferden döndüğünde Hz. Peygambere (s.a.v.) asılsız mazeret beyân edenlere kesinlikle inanılmayacağını, içlerinde gizledikleri şer ve fesatla birlikte mazeretlerinin doğru olmadığını da kendisine haber verildiğini bildirmesini istedi. Nitekim ayetteki mana “Sizi, Allah’ı ve Rasûlü’nü sevenlerden olmaya davet ediyor, Zira Allah ve Rasûlü söylediklerinizin hakikat olup olmadığını bilmektedir” şeklinde düşünülebilir. Ayetin bu ifadesi muhatapları Allah ve Rasûlü’ne karşı ihlaslı olmaya davet etmekte ve nasûh bir tevbe ile yönelmelerine teşvik manası içermektedir.²³⁸

1.3. İNŞÂ CÜMLESİ VE KISIMLARI

İnşâ cümlesi, söylendiğinde bu doğrudur veya yanlıştır denilme ihtimalinin olmadığı cümledir.²³⁹ Örneğin اِغْفِرْ “bağışla” ve اِرْحَمْ “merhamet et” ifadelerine bu söz doğrudur veya yanlıştır demek mümkün değildir.²⁴⁰ İnşâ, talebî ve gayr-ı talebî inşâ olmak üzere iki kısma ayrılır.

²³⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 983-985.

²³⁷ Tevbe, 9/94.

²³⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 378-379.

²³⁹ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 69; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga Funûnuhâ ve Efnânuhâ İlmü’l-Meânî*, s. 147; Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 282.

²⁴⁰ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 69.

1.3.1. Talebî İnşâ

Talebî inşâ, talep esnasında henüz gerçekleşmemiş bir şeyin meydana gelmesini istemektir.²⁴¹ Talebî inşâ *emir, nehiy, istifhâm, temennî* ve *nidâ* olmak üzere beş kısma ayrılır.²⁴²

1.3.1.1. Emir

Emir isti‘lâ²⁴³ ve ilzâm yönüyle muhataptan bir fiilin yapılmasını talep etmektir.²⁴⁴ Arap dilinde dört çeşit emir kipi vardır. Bunlar *emir fiil (emr-i hâzır)*, *başına emir lamı bitişen muzârî fiil (emr-i gâib)*, *emir manasına gelen isim fiil* ve *emir fiilinin yerine kullanılan masdardır*. *Emr-i hâzır* için وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ “Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin, Resûle itaat edin”²⁴⁵ ayetindeki fiiller, *emri gâib* için لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ “Varlıklı olan varlığından harcasın”²⁴⁶ ayetindeki gibi muzârî fiilin başına cezmeden ل harfi getirilerek emir yapılan لِيُنْفِقَ fiili, *emir manasına gelen isim fiil* için أُسْكُتْ “sus” manasında kullanılan صَمَّ ifadesi ve emir fiilinin yerine zikredilen *masdar* için de سَعِيَ فِي سَبِيلِ الْخَيْرِ “Hayır yolunda çalış!” cümlesindeki سَعِيَ ifadesi örnek verilebilir.²⁴⁷

1.3.1.1.1. Vücûb Manasında Kullanılan Emir

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ “(Hani Rabbin meleklere), "Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin”

²⁴¹ Kazvînî, *el- İzâh*, s. 108.

²⁴² Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 406.

²⁴³ İsti‘lâ, hakikatte karşısındakinden üstün olsa da olmasa da talepte bulunan kişinin kendisini üstün görmesidir. Bkz. Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 424.

²⁴⁴ Sekkâkî, *Miftâhu’l- ‘Ulûm*, s. 318; Akkâvî, *el-Mu‘cemü’l-Mufasssal*, s. 219.

²⁴⁵ Nûr, 24/56.

²⁴⁶ Talak 65/7.

²⁴⁷ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 71; Ahmed Matlûb, *Mu‘cemü’l-Mustalahâti’l-Belâgiyye ve Tetavvuruha*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 2007, s. 184.

demmişti.”²⁴⁸ Ayette فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ifadesinde secde emri ayrıca قَعُوا emir fiiliyle te’kîd edildiği için vücûb gerektiren bir emirdir. Çünkü اِخْتِيَارٍ مِنْ غَيْرِ الشَّيْءِ: سُقُوطُ الشَّيْءِ “Vukû: ‘: bir şeyin ihtiyârî olmaksızın düşmesi” demektir. Bu tarz kullanımda şartın gerçekleşmesinden sonra emredilen şeyi yapmaya girişmek teşvik edilmiş olur. Nitekim Molla Gürânî ayette secdeye kapanma talebinin وَقَعَ fiilinin emriyle vurgulanmasının ifadeye “başka seçenek olmaksızın gereğinin yapılması” manası kattığına dikkat çekmiştir.²⁴⁹

1.3.1.1.2. Emir Manasında Kullanılan İsim Fiil

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ “Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız yoldan sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O zaman Allah size yaptıklarınızı haber verecektir.”²⁵⁰ Ayette zikredilen عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ ibaresi, emir ifade eden اَلْمُؤْمِنُونَ أَنْفُسَهُمْ “Kendinizi düzeltin” manasında kullanılan bir isim fiildir²⁵¹ ve buna binâen اَلْمُؤْمِنُونَ أَنْفُسَهُمْ ifadesi de iğrâ’ (teşvik) maksadıyla nasb edilmiştir. Yani siz gücünüzün yettiğince emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ‘ani’l-münkeri emrettiğiniz zaman kendinizi de düzeltin manasındadır.²⁵²

1.3.1.1.3. Emir Manasında Kullanılan Masdar

وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا “Anaya babaya iyi davranın.”²⁵³ Molla Gürânî’ye göre ayetteki اَلْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ifadesi “Onlara kötülük yapmayın, iyilik yapın!” mukabilinde emir manasında

²⁴⁸ Hicr, 15/29.

²⁴⁹ Molla Gürânî, Gâyetü’l-Emânî, IV, 44.

²⁵⁰ Mâide, 5/105.

²⁵¹ Zemahşerî, el-Keşşâf, I, 686.

²⁵² Molla Gürânî, Gâyetü’l-Emânî, II, 398

²⁵³ En’âm, 6/151.

kullanılan bir masdardır.²⁵⁴ Âmili olan emir fiili, cümleden zorunlu olarak hazfedilmiştir. Nitekim bu ifade tarzı yerine ayetin genel üslûbundaki nehiy cümlelerinin bağlamı itibariyle²⁵⁵ “Anne-babaya kötülük yapmayın!” denilmesi beklenirken mübâlağa maksadıyla “Onlara iyilik yapın!” denilmiştir. Zira bu ifade biçimi sadece onlara kötülük yapmaktan kaçınmanın yeterli olmayacağı aynı zamanda iyilik de yapmak gerektiğine işaret etmektedir.²⁵⁶

1.3.1.1.4. Emrin Farklı Manalarda Kullanılması

Aslında emir kipi talep ifade eder. Fakat bazen sözün siyakından istifade edilerek karîne-i hallere ve makama uygun olarak talep etme manasının dışında da kullanılabilir. Dolayısıyla emir ifadesinin *duâ*, *iltimâs* (rica etmek), *irşâd* (doğruya yönlendirmek), *temennî*, *teraccî* (ümit etmek), *tey’îs* (umudunu kesmek), *tahyîr* (tercih sunmak), *tesviye* (eşit olmak), *ta’cîz* (aciz bırakmak), *tehekküm* (alaya almak) ihtikâr/ *ihâne* (küçümsemek, aşağılamak), *ibâha* (mübâh olmak), *tevbîh* (kınamak), *te’nîb/takrî* (azarlamak), *tehdîd*, *inzâr*, *ikrâm*, *tekzîb*, *taaccüb* vb. manalara delalet edecek şekilde zikredilebilir.²⁵⁷

1.3.1.1.4.1. Duâ Manasında Kullanılan Emir

Duâ, mertebe bakımından yani statü ve ontolojik olarak alttaki birinin üsttekinden bir şey istemesidir.²⁵⁸ Duâ kulun Rabbine nidâ ettiğinde ondan dünya ve

²⁵⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 599.

²⁵⁵ Söz konusu ayette Rabbimizin haram kıldığı işlerden bahsedilirken “Allah’a ortak koşmayın! Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin! Çirkin işlere yaklaşmayın! Haksız yere birini öldürmeyin!” ifadelerinin tümünde nehiy üslubu kullanılmışken, anne babaya ihsanda bulunma hususu “Anaya babaya iyi davranın” şeklinde emir üslubuyla zikredilmiştir. Ayet için bkz. قُلْ تَعَالَوْا أَنُؤْمِنُ بِمَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْنَا أَلاَّ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ أُنْثَىٰ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız." (En’âm, 6/151).

²⁵⁶ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, II, 188.

²⁵⁷ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, ss. 71-72; Ahmed Matlûb, *Mu’cemü’l-Mustalahâtü’l-Belâgiyye ve Tetavvuruhâ*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 2007, ss. 185-188.

²⁵⁸ Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 284.

ahiret işlerine dair faydaların elde edilmesi ve zararların defedilmesi için tedarrû‘ (yalvarmak) yoluyla talepte bulunmasıdır. Duâda genellikle arzu edilen şeyler için emir ve arzu edilmeyen şeyler içinse nehiy kipleri kullanılır.²⁵⁹

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي “Mûsâ dedi ki: "Rabbim! Gönlüme ferahlık ver.

İşimi bana kolaylaştır.”²⁶⁰ Allah Teâlâ Hz. Musa’ya (a.s.) taşkınlıkta sınır tanımayan Firavuna tebliğ için gitmesini emrettiği zaman Hz. Musa, göğsünü geniş ve rahat tutması, sıkıntılara tahammül gücü vermesi, tebliğin güçlüklerinden kendisine ulaşan bıkkınlıktan ve darlıktan uzak olmak ve talep edilen bu görevde onu başarıya ulaştıracak sebepleri kolaylaştırması için Rabbine niyazda bulunmuştur.²⁶¹ Dolayısıyla ayetteki emir fiilleri duâ manasındadır.

1.3.1.1.4.2. Tehdîd Manasında Kullanılan Emir

Emredilen kişiye öfkelenildiği zaman muhatabı korkutmak maksatlı kullanılan emir kipidir.²⁶²

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَاتِبِكُمْ “De ki: "Ey kavmim! Elinizden geleni yapın.”²⁶³ Müellif

bu ayeti “Gücünüz neye yetiyorsa yapmak istediğinizi yapın” ya da “İsyân ve küfürde bulunduğunuz yol ve yön üzere devam edin” şeklinde farklı mana vecihleriyle açıklamıştır. Her iki durumda da bu ifade اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ “Dilediğinizi yapın”²⁶⁴ ayetinde olduğu gibi tehdit manasında bir emirdir. Vaîd (korkutma) cümlesi emir sîğasıyla zikredildiğinde “had safhada ikaz” manası ifade eder. Sanki bu üslûp, tehdit edenin tehdit edileni cezalandırma hususunda kesin ve katî olduğunu bildirilir. Bu yüzden ona gerekli olan şeyi emreder ve onu vardırmak istediği sonuca ulaştırır. Ayrıca bu şekilde tehdit edenin tehdit edilen kişiden kötülükten başka bir şey ummadığı iması vardır. Adeta o kişi öyle yapmakla emrolunmuş ve böyle davranması kendisine zorunlu ve

²⁵⁹ Celâluddîn Muhammed b. el-Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh fî ‘Ulûmi’l-Belâga*, thk. İbrahim Şemseddin, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 117; Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, I, 256.

²⁶⁰ Tâhâ, 20/25-26.

²⁶¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 766-767; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 60.

²⁶² Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 319; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 426.

²⁶³ En’âm, 6/135.

²⁶⁴ Fussilet, 41/40.

gerekli kılınmış gibidir.²⁶⁵ Dolayısıyla ayette emir sığasıyla tehdit ima etmenin yan anlamlarıyla beraber daha etkili bir söylem olduğu ortaya konulmuştur.

فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ “Haydi bekleyin; şüphesiz biz de sizinle beraber beklemekteyiz.”²⁶⁶ Müellif ayetin “Durumumuzun akıbetini bekleyin bakalım biz de sizin durumunuzun akıbetini bekliyoruz” manasında kullanıldığını ifade eder. Bu ifade biçimi konuşurken işinde kendi durumuna kesin olarak güvenen bir kimsenin tehdit maksadıyla söylediği türden bir üslûptur.²⁶⁷

وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ için ona ortaklar koştular. De ki: “Bir süre daha faydalanın. Çünkü varışınız ateşedir.”²⁶⁸ Ayette تَمَتَّعُوا ifadesi şehvânî şeylerden yararlanmak sûretiyle “keyfinize bakın!” manasında tehdit ifade eden emirdir. Emir üslûbunu getirmekle onların şehvî konulara tamamen dalmış olduklarına ve hatta bunları yapma hususunda itaat edilmesi gereken bir emre memur kılınmış gibi oldukları bildirilmektedir.²⁶⁹

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَُوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ “(Allah şöyle der:) “Ey suçlular! Ayrılın bugün!”²⁷⁰ Mücrimlere ait kıssanın anlatıldığı bu ayet cennetteki müminlerin kıssasının anlatıldığı bir önceki ayete atfedilmiştir. Molla Gürânî’ye göre buradaki emir cümlesi inşâ değil haber manasında kullanılmıştır. Zira bu kullanımda mana وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَُوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ “Kıyametin kopacağı gün, işte o gün mü'minler ve kâfirler birbirinden ayrılacaklardır”²⁷¹ ayetindeki gibi takdir edilebilir. Mücrimlere karşı talebî inşâ üslûbunun tercih edilmesindeki maksat اِصْلَوْهَا “Girin oraya (cehenneme)!”²⁷² ayetindeki gibi korkutma hususunda daha etkin manayı hissettirmesidir.²⁷³

²⁶⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 574; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 67-68. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 185 (Nahl, 16/55); V, 617 (Ankebût, 29/66); VI, 221 (Zümer, 39/8); VI, 228 (Zümer, 39/15).

²⁶⁶ Tevbe, 9/52.

²⁶⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 299.

²⁶⁸ İbrâhîm, 14/30.

²⁶⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 1265.

²⁷⁰ Yâsîn, 36/59.

²⁷¹ Rûm, 30/14.

²⁷² Yâsîn, 36/64; Tûr, 52/16.

²⁷³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 43-44.

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ “Kendilerine verdiğimiz nimetleri inkâr etsinler bakalım! Haydi (şimdilik) yararlanın, ama yakında bileceksiniz.”²⁷⁴ Molla Gürânî لِيَكْفُرُوا ifadesinin başındaki lââm harfinin, akibet lââmı veya ta’lîl lââmı olabileceğinin yanı sıra tehdit manasında kullanılan emir lââmı ihtimalini de değerlendirir. Bu ifade Fussilet sûresindeki اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ “Dilediğinizi yapın!”²⁷⁵ ifadesine benzer bir kullanımdır. O halde mana “Kendilerine verdiğimiz şeyleri inkâr etsinler bakalım!” şeklinde verilebilir. Nitekim devamındaki فَتَمَتَّعُوا “Haydi sefa sürün bakalım!” ifadesi de tehdit manasını desteklemektedir. Ayrıca burada ifadenin daha etkili olması için gâibden muhatap üslûbuna geçilmiştir. Son olarak فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ifadesiyle de tehdit üslûbuna devam edilmekte ve adeta “Sefa sürmenizin kötü sonuçlarını yakında göreceksiniz!” denilmektedir.²⁷⁶

1.3.1.1.4.3. Ta‘cîz Manasında Kullanılan Emir

Gücünün yetmeyeceğini bildiği halde bir işi yapabileceğini iddia eden bir kimseye o işi yapmasını emretmek ve bununla ona acziyetini göstermektir.²⁷⁷

“Onlar, الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” *Onlar, oturup kardeşleri hakkında, "Bizi dinleselerdi öldürülmezlerdi" diyenlerdir. De ki: "Eğer sözünüzde doğru iseniz, ölümü başınızdan savın!"*²⁷⁸ Münafıkların Uhud savaşında şehit olan kardeşleri hakkında “Eğer dediğimizi yapıp savaşa katılmayarak evde kalsalardı ve bu konuda bize muvafakat etselerdi bizim gibi onlar da öldürmeyeceklerdi” demeleri üzerine ayette فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ “Eğer sözünüzde doğru iseniz, ölümü başınızdan savın!” şeklinde karşılık verilmiştir. Buradaki فَادْرَءُوا “haydi savın” emir fiiliyle onların ölüme karşı koyamayacaklarını ve

²⁷⁴ Rûm, 30/34.

²⁷⁵ Fussilet, 41/40.

²⁷⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 655.

²⁷⁷ Kazvînî, *el-İzâh*, s. 116; Kâsım-Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 285; Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 226.

²⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/168.

acizyetlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çünkü onlar ölümü inkâr edememelerine rağmen ölümden kurtulma inatlarını aşırı bir şekilde sürdürüyorlardı. Böylelikle muhataplara ölümün sebeplerinden biri olan savaşa katılarak öldürülmekten kurtulmanın tümüyle ölümden kurtulma anlamına gelmeyeceği hatırlatılmış ve ölüm karşısındaki çaresizlikleri yüzlerine vurulmuştur.²⁷⁹

أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بِظَاهِرٍ

“Herkesin kazandığını” مِنْ الْقَوْلِ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ görüp gözeten Allah inkâr edilir mi? Halbuki onlar, Allah'a ortaklar koştular. De ki: “Onların isimlerini açıklayın. Yoksa siz (bununla) O'na yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi haber vermiş olacaksınız, yoksa boş söz mü etmiş olacaksınız?” Hayır inkâr edenlere hileleri güzel gösterildi ve onlar doğru yoldan saptırıldılar. Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek yoktur.”²⁸⁰ Molla Gürânî'ye göre ayetteki قُلْ

سَمُّوهُمْ “Deki: onlara isimler verin bakalım” ifadesi ta‘cîz (aciz bırakmak) manasında bir emirdir. Yani “Allah’a ortak koştüğunuz şeylerin isimlerini O’na söyleyin, kimmiş bunlar? O halde isimlerinden haber verin!”²⁸¹ şeklinde onların acizyetlerine dikkat çekilmiştir. Buradaki maksat isimlendirilmeye ve bir isimle zikredilmeye layık olmamaları bakımından kıymetsiz olmaları sebebiyle şirk koştukları şeyleri tahkîr etmektir.²⁸²

يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ

“Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin çerçevesinden çıkıp gitmeye gücünüz yetiyorsa geçin. Ancak büyük bir güçle çıkıp gidebilirsiniz.”²⁸³ Ayetteki فَانْفُذُوا “haydi geçin!” ifadesi cin ve insan topluluklarının bu husustaki acizliklerini ortaya koymak için zikredilen ta‘cîz bildiren bir emirdir. Molla Gürânî'ye göre buradaki üslûbun manası “Yoksa kötülükleri yapanlar

²⁷⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1291; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 438.

²⁸⁰ Ra'd, 13/33.

²⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 532.

²⁸² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 1183-1184.

²⁸³ Rahmân, 55/33.

*bizden kaçabileceklerini mi sandılar? Ne kadar kötü (ne yanlış) hüküm veriyorlar!”*²⁸⁴
ayetindeki gibidir.²⁸⁵

1.3.1.1.4.4. İrşâd Manasında Kullanılan Emir

Muhataba nasihat etme ve yol gösterme maksadıyla bir talebin emredilmesidir.²⁸⁶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَكُتِبُوا “Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın.”²⁸⁷ Molla Gürânî’ye göre ayetteki فَاكْتُبُوا “onu yazın” emri irşâd (doğruya yönlendirmek) manasında kullanılmıştır. Zira borcun yazılmasının emredilmesinin nedeni, yazma işleminin unutmaya ihtimaline karşı en güvenli yol olmasıdır.²⁸⁸

1.3.1.1.4.5. İhâne Manasında Kullanılan Emir

Emir ifadesiyle muhatabın önemsenmediği ve hiçe sayıldığı bir makama konulmasıdır.²⁸⁹

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْفُرُ فِي صُدُورِهِمْ “De ki: “İster taş olun ister demir; İsterse zihninizde daha sert neyi tasavvur ediyorsanız o olun!”²⁹⁰ Müşrikler Allah’ın insanları kemik ve ufalanmış bir hale geldikten sonra yeniden yaratabileceğini imkansız gördüklerini ifade ediyorlardı. Zira onların bu iddiasına göre kemiklerin ve ufalanmış olma halinin diriltilemeyeceği arasında bir çelişki vardı. Çünkü yeniden canlandırmak için kemiklerin taze ve yumuşak olması gerekirken, çürümüş ve kurumuş haldeki o kemiklere yeniden hayat vermenin akıldan uzak imkansız bir durum olduğu iddiasındaydılar.

²⁸⁴ Ankebût, 29/4.

²⁸⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VII, 169.

²⁸⁶ Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, I, 232.

²⁸⁷ Bakara, 2/282.

²⁸⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 1005.

²⁸⁹ Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 285.

²⁹⁰ İsrâ, 17/50-51.

Molla Gürânî Allah Teâlâ'nın ayette onların bu şüphelerini kaldırmak için şu içerikte bir cevap verdiğini belirtmiştir: “*Ufalanmış kemiklerden hayat verilmesine en uzak her ne varsa, yani ister taş olun ister demir, Allah yine de sizi diriltmeye kadirdir. Çünkü kudretinin nisbeti bütün mümkünâta denktir. Veya canlı hale gelmesini kabul etme hususunda size göre demirden daha zor bir şey mesela “ölü” olun, muhakkak ki Allah ölüye yeniden hayat vermeye kadirdir.*” Allah'ın müşriklerin ufalanmış ve çürümüş kemikleri yeniden diriltmesinin akıldan uzak olduğu hususundaki iddialarına karşılık cevap verdiği bu ayetteki emir cümlesi onları *الإِهَانَةُ* “aşağılama/küçümseme” ve *قِلَّةُ الْمَبَالَاةِ* “önemsememe” manası içermektedir.²⁹¹

ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ “(Deyin ki:) ”Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!?”²⁹² Ayetin Hz. Peygambere (s.a.v.) hitaben “Şu iki dağ arasında benden daha güçlü ve şerefli kimse yoktur. Allah’a yemin olsun ki sen ve Rabbin bana hiçbir şey yapamazsınız” diyen Ebû Cehil (ö. 2/624) hakkında indiği belirtilmektedir.²⁹³ Müellife göre burada *ذُقْ* “(Azabı) tat!” denilmesi ihâne (küçümsemek, aşağılamak) ve tehekküm (alaya almak) içeren, onların bu azabı işitmeyi hak ettiklerini bildirmek için yöneltlen bir emirdir.²⁹⁴ Molla Gürânî *فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ* “Öyle ise inkâr etmenize karşılık azabı tadın!”²⁹⁵ ayetindeki *فَذُوقُوا الْعَذَابَ* “Azabı tadın!” emrinin de ihâne manasında kullanıldığını belirtmiştir.²⁹⁶

1.3.1.1.4.6. İbâha Manasında Kullanılan Emir

İzin makamında kullanılan emirdir.²⁹⁷ İbâhada muhatap sanki fiili yapmanın kendisi için câiz olmadığını zanneder. Dolayısıyla bu üslûptaki emir kipi söz konusu

²⁹¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 387-388.

²⁹² Duhân, 44/49.

²⁹³ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, h. 1420, c. I-XXXII, XXVII, 664.

²⁹⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 502.

²⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/106.

²⁹⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1195.

²⁹⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 319.

fiili muhatap için mübâh kılmakta ve terkinde de herhangi bir günah olmadığını belirtmekle beraber fiili yapmasına izin vermektedir.²⁹⁸

وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا “İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın.”²⁹⁹ İhramda iken geçici olarak avlanma yasağı vardır. Fakat ihramdan çıktıktan sonra avlanmaya izin verilmiştir. Molla Gürânî’ye göre buradaki emir ise ibâha manasında kullanılmıştır. Yani “İhramdan çıktığınızda dilerseniz avlanabilirsiniz” manasındadır. Ancak bu üslûp, yasaktan sonra gelen her bir emrin genel olarak ibâha manası ifade ettiği anlamına da gelmez.³⁰⁰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ “Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin ve Allah'a şükredin.”³⁰¹ Müellife göre ayetteki كُلُوا emir fiili “yiyebilirsiniz” manasında ibâha bildirmektedir. Yani bu emir helal kılınan nimetlerden yeme hususunda mübâhlık ifade etmektedir.³⁰²

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَيْمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا “Gelsinler ki, kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedin.”³⁰³ Müellife göre فَكُلُوا مِنْهَا “(Kurbandan) yiyin” emir ifadesi “yiyebilirsiniz” anlamında mübâhlık ifade eder. Çünkü Cahiliye halkı fakirlere karşı böbürlenmek maksadıyla kendi kestikleri kurbanların etlerinden yemezlerdi. Bu emrin mendûbluk ifade ediyor olması da mümkündür. Zira etin yenmesi halinde fakirlerle eşit olmak ve tevazu hali söz konusudur. Bu yüzden fakihler, hali vakti yerinde olan kişilerin kestikleri kurbanlarından üçte bir oranında yemelerini müstehab kabul etmişlerdir.³⁰⁴

²⁹⁸ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 426.

²⁹⁹ Mâide, 5/2.

³⁰⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 269-270.

³⁰¹ Bakara, 2/172.

³⁰² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 706.

³⁰³ Hac, 22/28.

³⁰⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 1035; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 153.

1.3.1.1.4.7. Tehekküm Manasında Kullanılan Emir

Cümlede zikredilen emir ifadesinin tehekküm (alaya almak) maksadıyla kullanılmasıdır.

أَلَمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلْ ادْعُوا

شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُوا فَلَا تُنْظَرُونَ “Onların yürüyecek ayakları mı var? Yahut tutacak elleri mi var? Veya görececek gözleri mi var, ya da işitecek kulakları mı var? De ki: “Haydi, çağırın ortaklarınızı, sonra bana tuzak kurun da bana göz açtırmayın bakalım!”³⁰⁵ Ayette önce putların insanların sahip olduğu bütün azalardan yoksun olduklarına dikkat çekilmiş sonra da كِيدُوا ثُمَّ كِيدُوا ifadesiyle de onlarla tehekküm için “De ki: Ortaklarınızı çağırın da bana tuzak kurun” denilmiştir.³⁰⁶ Böylelikle hiçbir şekilde umursanmadıkları ve acizyetleri yüzlerine vurulmuş olur.³⁰⁷

وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ “(Ey Muhammed)! o kâfirlere elem verici bir azabı

müjdele!”³⁰⁸ Müellife göre buradaki بَشِّرِ “müjdele!” emir fiili müşrikleri işledikleri fiiller hususunda uyarmada tehekküm yoluyla mübâlağa maksatlı olarak söylenmiştir. Nitekim Yüce Allah kafirleri rezil edeceğini zikrettiği bir önceki ayetin aksine buradaki ifadede Hz. Peygamber’den (s.a.v.) ahirette onları elem verici bir azabın beklediğini tehekküm üslûbuyla müjdelemesini bildirmiştir.³⁰⁹

1.3.1.1.4.8. Tahyîr Manasında Kullanılan Emir

Emredilen konuda muhataba tercih sunulmasıdır.³¹⁰

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمَرْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفَرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ

يَسْتَعْجِلُوا يُعَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا “De ki: “Hak, Rabbinizdendir.

³⁰⁵ A’râf, 7/195.

³⁰⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 816.

³⁰⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 189.

³⁰⁸ Tevbe, 9/3.

³⁰⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 203.

³¹⁰ Akkâvî, *el-Mu‘cemü’l-Mufasssal*, s. 225.

*Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yaslanacak yerdir."*³¹¹

Allah Teâlâ Hz. Peygambere (s.a.v.) kendi kitabından vahyedileni okumayı ve O'nun rızasını dileyerek okuyanlarla beraber sabretmeyi emredince dünya hayatının haram süslerine yönelmesini de nehyetmiştir. Bu ayette sanki şöyle denilmiştir: *"İşte Rabbinizden hak olarak bana vahyedilen şey budur. Şimdi dileyen bu saadeti elde edenler zümresine girsin, dileyen de dalâlete saplanmış olan helak edilenlerin zümresine girsin!"* Bu beyanatlardan sonra zikredilen *فَلْيُؤْمِنْ* "iman etsin" ve *فَلْيَكْفُرْ*

"inkâr etsin" emir fiilleri müellife göre talep ve istek bildirmez, tahyîr (tercih sunmak) manası içerir. Yani Allah'ın hak olarak beyân ettiği hususların ardından muhataplar için iman ve inkâr konusunda tercihlerini yapmakta muhayyerlik bulunduğu belirtilmiştir.³¹²

Zeccâc (ö. 311/923) ve Nehhâs (ö. 338/950) ise ayetteki bu kullanımın vaîd (korkutmak), uyarı ve tehdit ifade ettiğini söylemişler, muhayyerlik manasında olmadığına dikkat çekmişlerdir. Çünkü ayetin devamında kafir topluluğu için ürkütücü bir cehennem tablosu tasvîr edilmiş, sonraki ayetlerde de müminler için imrenilecek bir cennet tablosu betimlenmiştir.³¹³ Dolayısıyla bağlamı itibariyle ayetteki emir ifadelerinin vaîd, uyarı ve tehdit manasında kullanıldığı görüşü daha evlâdır.

1.3.1.1.4.9. İhbâr Manasında Kullanılan Emir

Emrin hakiki manasının yanında bir diğer kullanımı ise onun mecâzî olarak haberî yani bir bildiri cümlesi olarak kullanılmasıdır.

قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَلَ مِنْكُمْ إِنْكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ "Yine de ki: "İster gönüllü, ister gönülsüz olarak harcayın, sizden asla kabul olunmayacaktır. Çünkü siz fasık bir

³¹¹ Kehf, 18/29.

³¹² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 540.

³¹³ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988, c. I-V, III, 281; Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 232.

topluluksunuz.”³¹⁴ Rivayete göre ayet Tebük seferine katılmayıp Hz. Peygambere (s.a.v.) “İşte benim malım, sana malımla yardım edeyim ama beni bırak” diyen Cedd b. Kays hakkında nazil olmuştur.³¹⁵ Molla Gürânî’ye göre emir sîğasındaki أَنْفَعُوا “infak edin” fiili emir anlamından sıyrılmış olup haberî bir cümledir. Yani burada anlam: “Gönüllü olarak da infak etseniz, istemeyerek de infak etseniz bu infaklarınız asla sizden kabul edilmeyecek” şeklinde muhataplara haber verilmektedir. Bu söylem, işledikleri amellerin onları cehennem azabından uzaklaştırdığı ve müminler gibi Allah’a yaklaştırdığı iddialarına karşılık bir reddiyedir.³¹⁶

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءَ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ “Artık kazanmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar!”³¹⁷ Tebük seferinde münafıklar sıcaklığı bahane gösterip Hz. Peygambere (s.a.v.) itaat etmeyerek savaştan geri kalmışlardı. Molla Gürânî’ye göre bu ayet her ne kadar emir sîğasıyla gelse de yaptıklarının karşılığı olarak فَسَيَضْحَكُونَ قَلِيلًا وَسَيَبْكُونَ كَثِيرًا “Onlar az gülecekler, çok ağlayacaklar” şeklinde haber manasına gelmektedir. Nitekim bu hususun ileride kesinlikle gerçekleşeceğine delalet etmek için ibare emir sîğasında zikredilmiştir. Çünkü emir ifadesi vücûb içindir, yalan veya doğruluk manası taşımaz.³¹⁸

1.3.1.2. Nehiy

Nehiy talebî inşânın kısımlarından birisidir. Nehiy bir fiilin yapılmamasını ya da terk edilmesini isti’lâ ve ilzâm yönüyle muhataptan talep etmektir. Nehyin tek bir harfi vardır. O da لَا تَفْعَلْ “yapma!” ifadesindeki cezmeden “lâ” harfidir.³¹⁹

³¹⁴ Tevbe, 9/53.

³¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 280.

³¹⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 299-300.

³¹⁷ Tevbe, 9/82.

³¹⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 358-359.

³¹⁹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 320; Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 170; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 427; Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 668.

1.3.1.2.1. Asıl Manasında Kullanılan Nehiy

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”³²⁰ Bu ayette “faiz yemeyin” ifadesinde لَا تَأْكُلُوا nehiy fiili asıl anlamında kullanılarak faiz yasaklanmıştır. Nitekim kat kat artırılmış olarak faiz yemek kafirlerin ahlakı olduğu için onlarla dost olmanın nehyedilmesinden sonra faiz yemek de nehyedilmiştir. Böylece onların adetleri üzere oldukları bu davranışları ve huyları ile vasıflanmak men edilmiştir. Ayrıca أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً ifadesiyle de bu kişilerin faiz yemede uyguladıkları kat kat artırma usulü kınanarak bu hususta razı olunmayan bir yol üzere olduklarına işaret edilmiştir.³²¹

1.3.1.2.2. Nefiy Üslûbunun Nehiy İfade Etmesi

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ “Medine halkı ve onların çevresinde bulunan bedevilere, Allah’ın Resûlünden geri kalmaları uygun değildir.”³²² Molla Gürânî’ye göre bu ayet nefiy üslûbuyla zikredilmesine rağmen söz konusu iki gruba hitaben “Allah Resûlünden geri kalmayın!” şeklinde mübâlağa içeren bir nehiy ifade etmektedir.³²³

1.3.1.2.3. Nehyin Farklı Manalarda Kullanılması

Nehiy bir fiilin yapılmamasını talep etmek ya da terk edilmesini talep etmek dışında başka manalarda da kullanılabilir.³²⁴ Dolayısıyla nehiy sîğası asıl manasından çıkabilir, karîne-i hallerden ve sözün siyakından anlaşılabilen başka manalar ifade edebilir. Bunlardan bazılarına *duâ*, *irşâd* (doğruya yönlendirmek), *devam/sebât*, *temennî*, *tehdîd*, *tevbîh* (kınamak), *tahkîr* (aşağılamak, küçümsemek) gibi manalar örnek verilebilir.³²⁵

³²⁰ Âl-i İmrân, 3/130.

³²¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 1229-1230.

³²² Tevbe, 9/120.

³²³ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 444-445.

³²⁴ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 170; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 428.

³²⁵ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, ss. 76-77; Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, ss. 289-291.

1.3.1.2.3.1. Takbîh Manasında Kullanılan Nehiy

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ “*Hakkı bâtulla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin.*”³²⁶ Müellif ayetin muhatabının Yahudiler olduğunu şöyle açıklıyor: “Tevrat’a ondan olmayan bâtil şeyleri yazıp da Allah tarafından indirilmiş olan yegane hak kelâm ile sakın karıştırmayın! Başka bir ifadeyle hakkı bildiğiniz halde, kendi uydurup yazdığınız batılın kılığına sokmayın! Siz Yahudiler, Allah’ın kelâmını tahrif ettiniz ve hatta hakikatlerini Tevrat’tan silerek onları gizlediniz.” Zira onların hakkı gizleyerek “Tevrat’ta Muhammed’in sıfatını bulamıyoruz” demelerinin sebebi bu hükmü silmeleri yahut yazıldığından farklı şekilde onu değiştirmeleridir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) orta boylu ve beyaz tenli olmasına rağmen, Yahudiler bunu Tevrat’ta kısa boylu ve sarışın şeklinde değiştirmişlerdir. Dolayısıyla ayetteki وَلَا تَلْبِسُوا “karıştırmayın!” nehiy fiilinin muhatapları takbîh (kınamak) maksatlı kullanıldığı ve وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ “bildiğiniz halde” ifadesinin de bu manayı ziyadeleştirdiği belirtilmiştir.³²⁷

1.3.1.2.3.2. Mübâlağa Manasında Kullanılan Nehiy

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ “*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.*”³²⁸ Ayette ilk olarak تَفَرَّقُوا كَالَّذِينَ ifadesiyle müminlerin tefrika içine düşmeleri nehyedilmiş ikinci olarak da mübâlağa gayesiyle tefrika içinde olan kimselere benzemeleri nehyedilmiştir.³²⁹

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمُ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ “*Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi,*

³²⁶ Bakara, 2/42.

³²⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü ’l-Emânî*, I, 412-413; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 132-133.

³²⁸ Âl-i İmrân, 3/105.

³²⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü ’l-Emânî*, I, 1193.

şeytan sizi de saptırmaz. Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, iman etmeyenlerin dostları kılmışızdır.”³³⁰ Molla Gürânî ayetteki لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ “Ey Âdemoğulları! Şeytan sizi aldatmasın!” ifadesinde nehiy hitabında tercih edilen üslûbun uyarmada mübâlağa manasını içerdiğine dair önemli bir ayrıntıya değinmiştir. Ayette “Ademin çocukları” şeklinde tüm insanlığa hitap ile başlanmış, devamında da “Siz şeytana aldanmayın” yerine “Şeytan sizi aldatmasın!” denilmiştir. Tıpkı Arap dilinde birisine “Aslana yaklaşma” demek yerine لَا يَدْنُ مِنْكَ الْأَسَدُ “Aslan sana yaklaşmasın!” denilmesi de bu türdendir. Nitekim bu edebî üslûp tahzîr (uyarmak) hususunda mübâlağa manası içermektedir.³³¹

1.3.1.2.3.3. Şarta Bağlı Olma Manasında Kullanılan Nehiy

“İbrahim وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ نَبِيَّهُ وَيعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ” bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle: “Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm’ı) seçti. Siz de ancak müslümanlar olarak ölün” dedi.”³³² Molla Gürânî فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ cümlesindeki nehyin şarta bağlı bir yasaklama ifadesi olduğu görüşündedir. Çünkü ölüm isteğe bağlı bir durum değildir. Bu yüzden ayetteki ifadede “Kaçınılmaz olan ölüm meydana geldiğinde sadece ve sadece İslam dini üzerine bir halde olun” manası kastedilmektedir. Tıpkı لَا تُصَلِّ إِلَّا وَأَنتَ حَاشِعٌ “Namazı ancak huşû içindeyken kıl” ifadesinde olduğu gibi içinde huşû bulunmayan namazın hakikatte namaz olmadığına işaret edilmiştir. Nitekim ayetteki ifadede “Ölüm İslam üzerine değilse hayırlı bir ölüm olmadığı” manası vurgulanmıştır.³³³

³³⁰ A’râf, 7/27.

³³¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 649.

³³² Bakara, 2/132.

³³³ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 626.

1.3.1.3. İstifhâm

İstifhâm, kişinin daha önce bilgi sahibi olmadığı bir şeyi istifhâm edatlarından birini kullanarak öğrenme talebinde bulunmasıdır.³³⁴ İstifhâm edatları hem tasdik³³⁵ hem tasavvur³³⁶ talebi için kullanılan soru edatları (أَ), sadece tasdik talebi için kullanılan soru edatları (هَلْ) ve sadece tasavvur talebi için kullanılan soru edatları (مَا - مَتَى - أَيْنَ - أَنَّى - كَيْفَ - كَمْ - أَيْ - مَنْ) olmak üzere üç kısma ayrılır.

Hemzenin (أ) tasdik için kullanılmasına örnek olarak قَامَ زَيْدٌ “Zeyd kalktı mı?” cümlesi verilebilir. Hemzenin (أ) tasavvur talebi için kullanılmasına أَدْبَسُ فِي الْإِنَاءِ أَمْ عَسَلٌ “Kaptaki pekmez mi, yoksa bal mı?” cümlesi örnek verilebilir.³³⁷

Hemze ile hakkında soru sorulan öge hemzeden hemen sonra gelen ifadedir. Örneğin رَأَيْتَ زَيْدًا “Zeyd’i gördün mü?” cümlesinde hakkında soru sorulan öge fiildir. Yine أَنْتَ رَأَيْتَ زَيْدًا “Zeyd’i sen mi gördün?” cümlesinde hakkında soru sorulan öge fâil, زَيْدًا رَأَيْتَ “Zeyd’i mi gördün?” cümlesinde ise hakkında soru sorulan öge mefûldür.³³⁸

هَلْ زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ ise sadece tasdik talebi için kullanılan istifhâm edatıdır. Örneğin “Zeyd ayrıldı mı?” cümlesinde bir hükmün varlığı ya da yokluğu öğrenilmek istenmektedir. Ayrıca هَلْ harfi muzârî fiilin manasını gelecek zamana tahsîs eder. Bu sebeple şu an gerçekleşmekte olan bir yazma eylemini هَلْ تَكْتُبُ الدَّرْسَ الْآنَ “Şu anda dersi

³³⁴ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 78; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 63.

³³⁵ Tasdik, müsned ve müsnedün ileyh arasında hükmî nisbetin olup olmadığını idrak etmek için kullanılır. Tasdik talep edilen sorularda, durumun sübûtu veya nefyi sorulur, buna “evet” veya “hayır” şeklinde cevap verilir. Bkz. Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 79; Meydânî, *el-Belâgatu’l-‘Arabiyye*, I, 259.

³³⁶ Tasavvur, müfredin idrak edilmesi demektir. Müfreden maksat tesniye ve cemînin zıddı değil, hüküm bildirmeyen kelime ya da tamlamalardır. Dolayısıyla tasavvur, cümlenin herhangi bir ögesinin tayinini talep etmek için kullanılır. Bkz. Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 78; Meydânî, *el-Belâgatu’l-‘Arabiyye*, I, 258; Bulut, *Belâgat*, s. 125.

³³⁷ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 308; Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 153-154; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 409.

³³⁸ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 155; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 410.

yazıyor musun?” şeklinde ifade etmek doğru değildir. Bilakis bu cümlede هَلْ yerine hemzenin (î) kullanılması gerekir.³³⁹

1.3.1.3.1. İstifhâm Üslûbunun Farklı Manalar İfade Etmesi

İstifhâm edatları çoğu zaman asıl manalarından çıkıp bir takım hal karîneleri yardımıyla makama uygun olan başka manalarda da kullanılmaktadır.³⁴⁰ Bu bağlamda soru manasının dışındaki maksatlar, sözün siyakından ve delaletinden anlaşılabilir. ³⁴¹ İstifhâm, soru manasının dışında *inkâr*, *tevbîh* (*kınamak*), *takrîr* (*kesinleştirmek*, *kararlaştırmak*), *taaccüb*, *tezkîr* (*hatırlatmak*), *ta'zîm/tefhîm* (*yüceltmek*), *tehvîl/tahvîf* (*korkutmak*), *teshîl/tahfîf* (*kolaylaştırmak*), *tehdîd/vaîd*, *teksîr* (*çoğaltmak*), *tesviye* (*eşit olmak*), *emir*, *nehiy*, *tenbîh*, *terğîb* (*teşvik etmek*), *duâ*, *istirşâd*, *temennî/teraccî*, *tahkîr/istihâne* (*aşağılamak*, *küçümsemek*), *medh*, *zem*, *iktifâ* (*yetinmek*), *istib'âd* (*akıldan uzak görmek*), *tehekküm/suhriyye* (*alaya almak*), *ihbâr* (*haber vermek*), *te'kîd* gibi manalar için kullanılmaktadır.³⁴²

1.3.1.3.1.1. Takrîr Manasında Kullanılan İstifhâm

İstifhâm-ı takrîr, soru sorarak muhatabı bildiği bir konuda ikrâra ve itirafa sevk etmektir.³⁴³

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ

عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ “Binlerce kişi oldukları halde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah onlara "ölün" dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler.”³⁴⁴ Müellife göre ayette kelâm muhatapların kendisine karşı muhalefet ettiklerinde korkmaları gerektiğine işaret için Allah Teâlâ'nın kudretine ve muradının

³³⁹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 308-309.

³⁴⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 313-314; Kazvîni, *et-Telhîs*, s. 164; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 419.

³⁴¹ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 83.

³⁴² Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, I, 270.

³⁴³ Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, I, 275; Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 132.

³⁴⁴ Bakara, 2/243.

hemen gerçekleştiğine delalet eden bir kıssayla sürdürülmüştür. Rivayete göre Dâverdân halkına tâun hastalığı bulaşınca diyarlarından kaçmışlardır. Ayrıca buradaki hitabın İsrailoğullarından bir kavme yönelik olduğu da söylenebilir. Nitekim peygamberleri onları cihata davet edince ölüm korkusundan kaçıp gitmişlerdir. Allah Teâlâ da kendi hükmünden ve kazasından kaçılamayacağını bilsinler ve ibret alsınlar diye onları önce öldürüp sonra diriltmiştir.

Nitekim ayetteki istifhâm edatı olan ³⁴⁵ “hemze” söz konusu kıssadan haberdar ehl-i kitaptan olanlar ve din adamları için takrîr (kesinleştirmek, kararlaştırmak) olarak zikredilmiştir. Yani ³⁴⁵ “görmedin mi?” ifadesiyle öncekilerin durumunu “görmemen mümkün mü?! nasıl görmezsin?!” şeklinde taaccübî ve takrîrî bir ifade şekliyle mana muhatapların zihinlerine yerleştirilmiştir. Bu ifadeyle onların durumlarının ne kadar hayret verici olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca ayette söz konusu kıssaya ne tanık olmuş ne de onu işitmiş olan kimselere hitap edilmesi de mümkündür. Zira ayet onların niçin korktuklarına delalet ettiği için Molla Gürânî’ye göre bu yorum daha doğrudur.³⁴⁵

Allah'a وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ *karşı yalan uyduran, yahut kendisine geldiğinde, gerçeği yalanlayandan daha zalim kimdir? Cehennemde kâfirler için bir yer mi yok?”*³⁴⁶ Müellife göre ayetteki ³⁴⁶ أَلَيْسَ ifadesi takrîr için zikredilmiştir. Yani istifhâm edatıyla cehennemde kafirlere yer olup olmadığı sorgulanmıyor. Aksine onlar için cehennemde yerin olması “*elbette var!*” manasıyla vurgulanıyor. Bu üslûp Cerîr’in (ö. 110/728) şu ifadesi gibidir:

أَلَسْتُمْ حَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا

“Siz değil misiniz en iyi ata binenler! (En iyi ata biniciler elbette sizsiniz.)”

³⁴⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 917-919; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 290. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 962, (Bakara, 2/260); II, 322, (Mâide, 5/40); II, 432, (En'âm, 6/6); II, 443, (En'âm, 6/19).

³⁴⁶ Ankebût, 29/68.

Buna göre mana “Kafirler Allah’ın aleyhinde bir şeyler uydurarak cehenneme yerleşmeyi hak etmiyorlar mı?! Veya cehennemde kafirler için bir yer olduğu bilgisi kendilerine verilmedi ki buna rağmen böyle bir iftiraya cürret edebiliyorlar!” şeklinde düşünülebilir. Böylelikle ilk manada filleri sebebiyle onların cehennemi hak ettikleri açıklanmış, ikincisinde de zaten bildikleri bir şey olan orada yerlerinin bulunduğu hatırlatılarak kınanmışlardır.³⁴⁷

1.3.1.3.1.2. Taaccüb Manasında Kullanılan İstifhâm

Taaccüb görülen olay karşısında şaşırarak, hayrete düşmek³⁴⁸ ve alışılmışın dışında olan bir durumu kabullenmemek³⁴⁹ anlamlarına gelir. İstifhâm-ı taaccüb, bizzat konuşanın bir durum karşısında hayretini ifade etmesidir. İstifhâm-ı ta‘cüb ise konuşanın muhatabı hayrete düşürmesidir.³⁵⁰

“De ki: “Söyleyin bakalım, قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَّاتًا أَوْ هَرًّا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ

onun azabı size geceleyin veya gündüzün (ansızın) gelecek olsa, suçlular bunun hangisini acele isterler?!” (Bunların hiçbirisi istenecek bir şey değildir).”³⁵¹ Molla Gürânî ayetteki istifhâm üslûbunun taaccüb manasında kullanıldığını şöyle açıklamaktadır: Mücrimler tadı acı olan ve kaçmayı gerektiren azabın hemen verilmesini istiyorlardı. Oysa acele olarak gelmesinde hiçbir fayda yoktur. Yani “Korkunç olan azaptan hangi şeyi bu kadar aceleyle istiyorlar acaba?!” manasında kullanılmıştır.³⁵²

“Babası, “Ey İbrahim! Sen قَالَ أَرَأَيْتُمْ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا

benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taşa tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!” dedi.”³⁵³ Müellife göre ayetteki istifhâm edatı taaccüb manası içerir. Buradaki üslûpta diğer nüanslarla birlikte ayetteki belâğî mana

³⁴⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 619.

³⁴⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, I, 235.

³⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 580.

³⁵⁰ Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, I, 278.

³⁵¹ Yunus, 10/50.

³⁵² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 577. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 717 (Secde, 32/10); VII, 1303 (Mâûn, 107/1).

³⁵³ Meryem, 19/46.

son derece dikkat çekicidir. Hz. İbrahim (a.s.) babasını hak yola davet ederken gayet zarif ifadeler şeklinde yumuşak bir üslûp kullanmışken babası küfrünün kabalığı ve inadinın katılığı sebebiyle ona doğrudan ismiyle seslenmiş, oğlunun kendisine يَا أَبَتِ “babacığım” demesine karşılık ona يَا بُنَيَّ “yavrucuğum” diye seslenmemiş ve ismini başta söylemek yerine sonda söylemiştir. Babası “Sen şimdi benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun Ey İbrahim” derken haber olan رَاغِبٌ ifadesini mübtedâ olan أَنْتَ ifadesinden önce söylemiştir. Çünkü onun için en önemli husus Hz. İbrahim’in yüz çevirmiş olmasıdır. Bunda Hz. İbrahim’in putlardan yüz çevirmiş olmasını yadırgama, putların hiç kimsenin yüz çeviremeyeceği şeyler oldukları ve sanki akli olan hiç kimsenin onlardan yüz çevirmemesi gerektiği manası vardır.³⁵⁴

1.3.1.3.1.3. İnkâr Manasında Kullanılan İstifhâm

İstifhâm-ı inkâr, tevbîh maksatlı kullanıldığında geçmişte meydana gelen veya gelecekte meydana gelebilecek bir şeyin vukû bulmaması gerektiğini vurgulamak için “böyle olması uygun olmadı, uygun olmaz” manasında kınama ifade eder. İstifhâm-ı inkâr, tekzîb için kullanıldığında ise bir şeyin “geçmişte olmadığı ve gelecekte de olmayacağı” manasında yalanlama ifade eder.³⁵⁵

وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ

“Kendini bilmeyenden başka İbrahim’in dininden kim yüz çevirir? Andolsun, biz İbrahim’i bu dünyada seçkin kıldık. Şüphesiz o ahirette de iyilerdendir.”³⁵⁶ Ayetteki مَنْ soru edatıyla akıllı sahibi kimseler arasında Hz. İbrahim’in (a.s.) dininden yüz

çevirecek bir kişinin bulunması inkâr edilmektedir. Çünkü O’nun dini bütün aşıkırlığıyla güzellikler üzerine bina edilmiştir.³⁵⁷

³⁵⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 687; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 20; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, IV, 12.

³⁵⁵ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 316; Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 166-167; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 423.

³⁵⁶ Bakara, 2/130.

³⁵⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 619. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî* I, 1221 (Âl-i İmrân, 3/124); II, 398, (Maide, 5/104); II, 474 (En’âm, 6/53); II, 545 (En’âm, 6/109); II, 734 (A’râf, 7/123); III, 288 (Tevbe, 9/43); IV, 176 (Nahl, 16/48); IV, 375 (İsrâ, 17/40); IV, 416 (İsrâ, 17/68); V, 862 (Sebe’, 34/32); VI, 74, (Sâffât, 37/17); VI, 248 (Zümer, 39/36).

مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ “İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak

kimdir?”³⁵⁸ Bu ifadede Allah Teâlâ’nın izni olmaksızın hiç kimsenin şefaate edemeyeceği belirtilir. Aynı zamanda her şeyi baştan yaratırken tek olduğu gibi ölümsüz tek varlık olduğunun yani O’nun azametinin takrîridir. Ayette müşriklerin putlarının Allah’ın katında kendilerine şefaatchi olacaklarına dair iddiaları³⁵⁹ reddedilmiştir.³⁶⁰ Buna göre مَنْ istifhâm edatının ayete kattığı takrîrî ve inkârî anlamıyla birlikte düşünüldüğünde mana “Allah’ın izni olmaksızın hiç kimse O’nun katında şefaatchi olamaz!” şeklinde düşünülebilir.³⁶¹

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ “De ki, “Kör ile gören bir olur

mu? Ya da karanlıklarla aydınlık bir olur mu?”³⁶² Müellife göre ayette kör ile müşrik veya cahil kimse, gözleri gören ile de mümin veya alim kimse kastedilmiştir. Ayrıca küfür karanlıklara, iman da aydınlığa benzetilmiştir. Burada هَلْ istifhâm edatı inkâr manasında kullanılmıştır. Yani müşrik ile mümin, cahil ile alim, karanlıklar ile aydınlık لَا اِسْتِوَاء “eşit değildir” manasındadır. Bu üslûbun faydası muhatapları ilgili hususta etraflıca düşünmeye teşvik etmesidir.³⁶³

أَمْ هُمْ نَصِيبٌ مِّنَ الْمُلْكِ فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا “Yoksa onların hükümlerinde bir payı mı

var? Öyle olsa, insanlara bir zerre bile vermezler.”³⁶⁴ Ayette azlığı temsilen kullanılan نَقِير kelimesinin “çekirdeğin üzerindeki oyuk” anlamına geldiğini belirten

³⁵⁸ Bakara, 2/255.

³⁵⁹ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَنْصُرُهُمْ هَؤُلَاءِ شُعَاعُونَ عِنْدَ اللَّهِ “Allah’ı bırakıp, kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve “İşte bunlar Allah katında bizim şefaatchilerimizdir” diyorlar.” (Yunus, 10/18).

³⁶⁰ Molla Gürânî, Gâyetü’l-Emânî, I, 945-946.

³⁶¹ Râzî, Mefâtîhu’l-Gayb, VII, 11.

³⁶² Ra’d, 13/16.

³⁶³ Molla Gürânî, Gâyetü’l-Emânî, III, 1147-1148.

³⁶⁴ Nisâ, 4/53.

Molla Gürânî, م edatının munkatı‘a³⁶⁵ olduğunu ve kendisinden önceki ifadeyle ilişkilendirilemeyeceğini zikretmiştir. Buna göre bu edat istifhâm-ı inkârî olup “Onların hükümlanlıkta hiçbir payı yoktur” manasına delalet eder. Çünkü inkâr edenlerin şayet bu mülkten nasipleri olsaydı bile insanlara zırnık koklatmayacakları bilindiğinden kendilerine herhangi bir hisse verilmeye layık olmadıklarına işaret edilmiştir.³⁶⁶

1.3.1.3.1.4. Tevbîh Manasında Kullanılan İstifhâm

İstifhâm-ı tevbîh, soruyu soran nezdinde yapılması uygun olmayan bir fiilin işlenmesi veya yapılması gereken bir fiilin terkedilmesi dolayısıyla kınamak maksatlı muhataba soru yöneltmektir.³⁶⁷

يَوْمَ تَبْيَضُ وُجُوهُ وَتَسْوَدُ وُجُوهُ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ

“Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı günü (düşünün.) İmdi, yüzleri kararanlara: İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı! (denilir).”³⁶⁸ Müellife göre ayette أَكْفَرْتُمْ ifadesindeki istifhâm edatı olan hemze tevbîh içindir. Bu üslûptaki amaç muhatapları kınamak ve hayret edilecek bir durumda olduklarını bildirmektir. Bu kişilerin ehli kitaptan oldukları açıktır. Zira onların iman ettikten sonra inkâr etmeleri; Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Allah tarafından gönderileceği ilahi kitaplarında kendilerine bildirilmesine rağmen geldikten sonra dahi O’nu yalanlamış olmalarıdır.³⁶⁹

³⁶⁵ Munkatı‘a ile murâd edilen şey manada inkâra delalet eden بَلْ ve ا “istifhâm hemzesi”nin birlikte ihtiva edilmesidir. Nitekim kelâm بَلْ أَكُنْتُمْ شُهَدَاءَ takdîrindedir. Bkz. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, thk. Sıtkî Muhammed Cemîl, Dâru’l-Fikr, Beyrut, h. 1420, c. I-X, I, 638.

³⁶⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 114.

³⁶⁷ Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabîyye*, I, 274.

³⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/106.

³⁶⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 1194-1195; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 399. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 180, (Nisâ, 4/97); II, 453 (En’am, 6/30); V, 346 (Şuarâ, 26/92); V, 698 (Lokmân, 31/21); VI, 413 (Şûra, 42/24).

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ “Onlar hâlâ cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar?”³⁷⁰

Ayetin nüzûl sebebiyle ilgili şunlar aktarılmıştır: Yahudi kabilelerinden olan Benî Nâdir’in Benî Kurayza’ya nispeten bir üstünlüğü vardı. Nitekim Benî Nâdir’den birisi Kurayza’dan bir kimseyi öldürdüğünde yarım diyet, bunun tersi olduğunda ise tam diyet ödenmekteydi. Ancak bu konuda Peygamber Efendimizden (s.a.v.) hakemlik yapmasını istemişler bunun üzerine Resûlullah da “Bütün ölümler eşittir” şeklinde hükmetmiştir. Bu cevaptan sonra Nâdiroğulları “Biz atalarımızın hükümlerine döneriz” demişlerdir. Molla Gürânî ayetteki istifhâm üslûbuyla “Onlar ilim sahibi bir millet iken nasıl olur da Cahiliyye toplumunun hükümlerine tabi olmak isterler?!” şeklinde tevbîh (kınamak) söz konusu olduğunu belirtir.³⁷¹

1.3.1.3.1.5. Emir Manasında Kullanılan İstifhâm

Mütekellimin muhataba emri istifhâm üslûbuyla yöneltmesidir.³⁷²

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ

أَنْتُمْ مُنْتَهُوْنَ “Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”³⁷³ Önceki ayette müminlere hitaben içki, kumar, dikili taşlar ve fal oklarının şeytan işi bir pislik oldukları ve bu sebeple yasaklandıkları zikredilmişken bu ayette de şeytanın içki ve kumar yoluyla müminleri zikir ve namazdan alıkoymağı belirtilmiş ve bunlardan uzak durmaları emredilmiştir.

Nitekim ayette فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُوْنَ “Artık vazgeçiyor musunuz?” ifadesi yasaklamayı bildirmek için doğrudan إِنَّهُمْ “vazgeçin” denilmesinden daha belîğdir. Çünkü akıl sahibi bir kimse ayette daha önce zikredilen nehiyleri etraflıca düşündüğü zaman kuşkusuz onları yapmaktan vazgeçer. Dolayısıyla ayette sanki şöyle denilmiştir: “Sizi

³⁷⁰ Mâide, 5/50.

³⁷¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 336-337.

³⁷² Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabîyye*, I, 288.

³⁷³ Mâide, 5/91.

ifsâda sürükleyecek şeyler peşi sıra size belirtildiğine ve bunlar açıklandığına göre artık vazgeçersiniz herhâlde, değil mi?! Yoksa bunlardan kaçınmayacak mısınız?!”³⁷⁴

أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَّوْكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ اتَّخَشَوْهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِن

“Ey müminler! verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) müminler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır.”³⁷⁵ Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve müminlerle birlikte hareket edeceklerine dair ittifak yeminlerini bozmuşlardı. Huzâa kabilesine karşı Bekir oğullarına yardım etmişler ve Dâru'n-Nedve'de istişâre edip Resûlüllahı yurdundan çıkarmaya çalışmışlardı. Böylelikle düşmanlığı önce onlar başlatmışlardı. Nitekim ayetteki أَلَا تُقَاتِلُونَ “savaşmayacak mısınız” ifadesindeki istifhâm edatı savaşmamayı reddetmekle beraber müminleri savaşa teşvik etmektedir. Bu ifade “savaşınız” emrinden daha belîğ bir söylemdir.³⁷⁶ Zira istifhâm edatı olan hemze, inkâr maksadıyla nefiy fiilinin başına geldiğinde fiile mübâlağa manası katar.³⁷⁷

1.3.1.3.1.6. Nefiy Manasında Kullanılan İstifhâm

İstifhâm edatının hükmün manasını olumsuzla çevirecek şekilde kullanılmasıdır.

“Onlar هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

(böyle davranmakla), bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Halbuki bütün işler Allah'a döndürülür.”³⁷⁸ Müellife göre ayetteki istifhâm edatı olan هَلْ aslî manasından sıyrılıp

nefiy bildiren مَا edatının anlamını almıştır. Bu durumda ayetteki mana مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا إِيَّانَ

³⁷⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 383.

³⁷⁵ Tevbe, 9/13.

³⁷⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 218.

³⁷⁷ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 73.

³⁷⁸ Bakara, 2/210.

أَمْرِهِ وَبَأْسِهِ “Onlar ancak Allah’ın emrinin ve azabının gelmesini beklerler” şeklinde düşünülebilir.³⁷⁹

وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ “Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki?”³⁸⁰ Molla Gürânî’ye göre ayette kelâmın istifhâm üslûbuyla zikredilmesi bağışlamanın yalnızca Allah’a mahsus olduğu manasına delalet eder.³⁸¹ Bu nedenle ayetteki mana “Allah’tan başka günahları kimse bağışlayamaz” şeklinde düşünülebilir.

وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا “Biz onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Onlardan hiçbirini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?”³⁸² Molla Gürânî’ye göre buradaki istifhâm edatı soru maksadıyla değil, nefiy manasında kullanılmıştır.³⁸³ Yani “Sizler helak ettiğimiz nesillerden hiçbirini göremez ve fısıltılarını işitemezsiniz” demektir.

1.3.1.3.1.7. Takrî‘ Manasında Kullanılan İstifhâm

İstifhâm-ı takrî‘, muhatabı istifhâm yoluyla acı hissettirecek şekilde azarlamak ve kınamaktır.³⁸⁴

أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا “Onun kendileriyle konuşmadığını ve onlara hiçbir yol göstermediğini görmediler mi?”³⁸⁵ Hz. Musa (a.s.) Tur dağına gittikten sonra kavmi onun ardından ilah edinmek için bir takım süs eşyalarından böğürmesi olan buzağı heykeli yaptılar. Nitekim bu ayette de sanki şöyle denilmiştir: “Onlar Samiri’nin yaptığı buzağı heykelinin insanlardan herhangi birinin güç yetirebileceği konuşma ve kendilerine yol gösterme kudretinden yoksun olduğunu gördükleri halde

³⁷⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 812.

³⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/135.

³⁸¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 1235.

³⁸² Meryem, 19/98.

³⁸³ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 735-736.

³⁸⁴ Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabîyye*, I, 274.

³⁸⁵ A’râf, 7/148.

onu nasıl ilah edinirler?!” İşte bu halleri onların ahmaklıklarının aşırılığını gösteren takrî‘ (azarlama) manasında bir istifhâm üslûbuyla bildirilmiştir.³⁸⁶

1.3.1.3.1.8. İsti‘lâm Manasında Kullanılan İstifhâm

İstifhâm-ı isti‘lâm, bilgi edinmek maksadıyla muhataba soru yöneltmektir.

“Zekeriyya: قَالَ رَبِّ اَنِّيْ يَكُوْنُ لِيْ عَلَآمٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ وَامْرَأَتِيْ عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اَللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ

*Rabbim! dedi, bana ihtiyarlık gelip çattığına, üstelik karım da kısır olduğuna göre benim nasıl oğlum olabilir? Allah şöyle buyurdu: İşte böyledir; Allah dilediğini yapar.”*³⁸⁷ Ayette zikredilen اَنِّيْ “nasıl” istifhâm edatı, Hz. Zekeriyya’nın (a.s.)

çocuğunun nasıl olacağının keyfiyetine binâen zikrettiği isti‘lâm (bilgi edinmek) manasında bir soru ifadesidir. Zira o zamanda kendisi doksan, karısı seksen yaşlarında olduğu için bu hal üzere nasıl böyle bir durum gerçekleşebilir, anlamında bir cümledir.

Zemahşerî (ö. 538/1144) buradaki istifhâm edatının istib‘âd (uzak ve imkansız görmek) manasına delalet ettiği görüşüne sahipken³⁸⁸ Molla Gürânî doğrudan ismini zikretmeksizin onun bu yorumuna karşı çıkmıştır. Çünkü eğer Hz. Zekeriyya ileri yaşta evlat sahibi olmayı imkansız görseydi başlangıçta قَالَ رَبِّ هَبْ لِيْ مِنْ لَّدُنْكَ ذُرِّيَّةً

“Rabbim! Bana tarafından hayırlı bir nesil bağışla. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin, dedi”³⁸⁹ şeklinde dua etmezdi, görüşündedir.³⁹⁰

Dolayısıyla Hz. Zekeriyya’nın durumuna göre اَنِّيْ istifhâm edatının isti‘lâm manasına delalet ettiği görüşü daha evlâdır.

³⁸⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 762. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 661 (A’râf, 7/37); V, 238 (Furkân, 25/15); V, 241 (Furkân, 25/17); V, 346 (Şuarâ, 26/93).

³⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/40.

³⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 360.

³⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/38.

³⁹⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 1101-1102.

1.3.1.3.1.9. İstib‘âd Manasında Kullanılan İstifhâm

İstifhâm-ı istib‘âd, hakkında soru sorulan şeyin gerçekleşmesinde kuşku ya da imkansızlık olduğunu îmâ eden kullanımdır.³⁹¹

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ

الظَّالِمِينَ “İman etmelerinden, Resûl’ün hak olduğuna şehadet getirmelerinden ve kendilerine apaçık deliller gelmesinden sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidayet nasip eder? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”³⁹² Bu ayet müslüman olduktan sonra dinden dönüp inkâr edenler hakkında nazil olmuştur. Ayetteki كَيْفَ istifhâm edatı istib‘âd manasında kullanılmıştır. Yani bu üslûpla, iman ettikten sonra inkâr eden ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) gerçekten peygamber olduğuna şahitlik ettikten sonra kendilerine Kur’ân’dan ve diğer mucizelerden birtakım deliller geldikten sonra hala inkâr eden kimselerin Allah’ın hidayetinden uzak kalacağı vurgulanmıştır.³⁹³

إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

“Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O’ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah’a güvensinler.”³⁹⁴ Ayetteki مَنْ “kim” soru edatı tıpkı إِلَّا بِإِذْنِهِ “İzni olmadan O’nun katında kim şefaate edebilir?”³⁹⁵ ayetinde olduğu gibi istib‘âd maksadıyla kullanılmıştır.³⁹⁶ Yani buradaki mana istifhâm üslûbunun cümleye kattığı anlamla birlikte “Müminlere ilahi yardım ve desteğin Allah’tan başkasından gelmesi imkansızdır” şeklinde düşünülebilir.

³⁹¹ Meydânî, *el-Belâgatü l-‘Arabiyye*, I, 299.

³⁹² Âl-i İmrân, 3/86.

³⁹³ Molla Gürânî, *Gâyetü l-Emânî*, I, 1157. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü l-Emânî*, II, 538 (En’âm, 6/101); II, 814 (A’raf, 7/191).

³⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/160.

³⁹⁵ Bakara, 2/255.

³⁹⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü l-Emânî*, I, 1279.

1.3.1.3.1.10. İsbât Manasında Kullanılan İstifhâm

İnkâr manasında zikredilen istifhâm edatının nefiy ifadesiyle birlikte zikredilip tasdik ifade etmesidir.

“Andolsun, وَلَقَدْ أَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أَمْطَرْنَا مَطَرًا سَوَاءً أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْهَا بَلْ كَانُوا لَا يَتَّخِذُونَ نَذِيرًا *Andolsun, senin kavmin, bela yağmuruna tutularak yok edilen kente uğramışlardır. Yoksa onu görmüyorlar mıydı (ki ibret almadılar)? Hayır! (Görüyorlardı fakat) tekrar dirilmeyi ummuyorlardı.*”³⁹⁷ Molla Gürânî’ye göre يَكُونُوا يَرَوْهَا “Yoksa onu görmüyorlar mıydı?” ifadesinde inkâr için zikredilen istifhâm edatı nefiy ifadesine dahil olduğu için isbât/kesinlik ifade eder. O halde mana “Onlar kesinlikle onu görüyorlardı” şeklinde düşünülebilir.³⁹⁸

1.3.1.3.1.11. İstiksâr Manasında Kullanılan İstifhâm

İstifhâm edatının muhatabın kusurlu ve yetersiz olduğunu ifade etmek için kullanılmasıdır.

“Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de وَأَقْلَمَ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَأَسْلَمْتُمْ *Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: "Siz de İslâm'ı kabul ettiniz mi?"*”³⁹⁹ Ayette أَأَسْلَمْتُمْ ifadesindeki istifhâm edatı olan hemze istiksâr (kusurlu ve yetersiz bulmak) manasında kullanılmıştır. Bu kendisine hakka dair her şeyin açıklanmasına rağmen hakkı göremeyen kimse için zikredilen bir ifadedir. Açık ve katî delillerle mesele anlatıldıktan sonra inadına devam eden ve anlayışı kıt olan muhataba yönelik kınamak maksadıyla هَلْ فَهِنْتَ لَا أُمَّ لَكَ “*Anladın mı anası olmayasınca!*” demek de benzer bir üslûptur.⁴⁰⁰

Dolayısıyla ayette istiksâr manasında istifhâm edatının zikredildiği أَأَسْلَمْتُمْ ifadesine “Siz müslüman oldunuz mu ki?!” şeklinde mana verilebilir.

³⁹⁷ Furkân, 25/40.

³⁹⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 262.

³⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/20.

⁴⁰⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1070.

1.3.1.3.1.12. Teşvik Manasında Kullanılan İstifhâm

İstifhâm üslûbuyla mütekellimin muhatabı bir işi yapmaya veya terk etmeye teşvik etmesidir.⁴⁰¹

“Kimdir مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

*Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir. Ancak ona döndürüleceksiniz.”*⁴⁰² Ayetteki istifhâm üslûbu bir şeyi açıkça emretmekten daha belîğ bir kullanım şeklidir. Nitekim buradaki مَنْ istifhâm edatı kendi anlamından ziyade muhatapları güzel ameller sunmaya ve infâka teşvik etmektedir.

Molla Gürânî yukarıdaki görüşünü destekler nitelikte şunları da aktarmıştır: Ayetteki قَرْض “borç” lafzından maksat kendisinden sevap beklenen bir ameli Allah için gerçekleştirmektir. Ayrıca bu kelimesinin sıfatı olarak zikredilen حَسَنًا “güzel” ifadesiyle de Allah için yapılacak amelin riyâdan ve gösterişten uzak olması gerektiği hususunda bir uyarı vardır.⁴⁰³

“Andolsun biz, وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ

*Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik de, "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir ilahınız yoktur. Allah'a karşı gelmekten hâlâ sakınmaz mısınız?" dedi.”*⁴⁰⁴ Ayette أَفَلَا تَتَّقُونَ “Artık sakınmaz mısınız?” ifadesi soru anlamında

değil tıpkı أَنْتُمْ شَاكِرُونَ “Siz şükredenler misiniz?”⁴⁰⁵ ayetinde olduğu gibi teşvik ve talep maksadıyla kullanılmıştır.⁴⁰⁶ Dolayısıyla ifadedeki mana “Artık sakınmalısınız!” şeklinde düşünülebilir.

⁴⁰¹ Meydânî, *el-Belâgatü'l-‘Arabîyye*, I, 296.

⁴⁰² Bakara, 2/245.

⁴⁰³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 922.

⁴⁰⁴ Mü'minûn, 23/23.

⁴⁰⁵ Enbiyâ, 21/80.

⁴⁰⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 29.

1.3.1.3.1.13. Tesviye Manasında Kullanılan İstifhâm

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.”⁴⁰⁷ Ayetteki اَمْ edatı ve اُ “hemze” edatları mutlak istifhâm manasından soyutlanmış ve tesviye (eşit olmak) manasında kullanılmıştır. Çünkü iki mana taşıyan bir lafzın manalarından birisi terk edilmiştir. Sîbeveyhi (ö. 180/796) şöyle demiştir: “Bu durum istifhâm harfi için geçerli olduğu gibi nidâ harfi için de geçerlidir. Nitekim اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَنَا اَيُّهَا الْعَصَابَةُ “Allah ’ım! Bizi, şu grubu bağışla!”⁴⁰⁸ cümlesinde de aynı durum vardır. Yani اَيُّهَا ifadesi de nidâ anlamından soyutlanmıştır. Çünkü buradaki kullanım yönelme manasından çıkıp sadece hususilik manasında zikredilmiştir.⁴⁰⁹

Özetle اَمْ edatı ve اُ “hemze” edatları inkâr edenleri uyarmakla uyarmamanın eşit olduğunu beyân etmek için kullanılmış ve böylece onların imana gelmeyecekleri haber verilmiştir.

1.3.1.3.1.14. Tehekküm ve İstihzâ Manasında Kullanılan İstifhâm

İstifhâm edatının muhatabı veya hakkında soru sorulan şeyi tahkîr etme ve hafife alma maksadıyla kullanılmasıdır.⁴¹⁰

اَتَعْلَمُونَ اَنَّ صَالِحًا مَّرْسَلًا مِنْ رَبِّيَّ “Siz, Salih'in, Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu (sahiden) biliyor musunuz?”⁴¹¹ Semûd kavminden büyüklük taslayan bazı ileri gelenlerin kendi içlerinden hakir gördükleri iman edenlere sordukları bu soru istihzâ yoluyla.⁴¹² Zira bu üslûp “Biliyor musunuz, Salih Rabbinden bir elçi imiş!” şeklinde alay maksadıyla söylemiş oldukları bir sözdür.

⁴⁰⁷ Bakara, 2/6.

⁴⁰⁸ Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire, 1988, c. I-IV, III, 170.

⁴⁰⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 215-216.

⁴¹⁰ Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, I, 297.

⁴¹¹ A'râf, 7/75.

⁴¹² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 705.

“Yahut Rahmân'dan أَتَىٰ هَٰذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَّكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ إِنَّ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي غُرُورٍ

başka size yardım edecek şu ordunuz (tarafhtarlarınız) kimlerdir? İnkarcılar ancak bir aldaniş içindedirler.”⁴¹³ Molla Gürânî'ye göre ayetteki istifhâm edatı مَنْ tehekküm amacıyla zikredilmiştir.⁴¹⁴ Dolayısıyla mana “Hani kimmiş size yardım edecek?!” şeklinde düşünülebilir.

وَإِذَا مَا أَنْزَلْتُ سُورَةً مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَكُنْمْ زَادْنَاهُ هَذِهِ إِيْمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ

“Herhangi bir sûre indirildiği zaman onlardan bir kısmı der ki: «Bu sizin hanginizin imanını artırdı?» İman edenlere gelince (bu sûre) onların imanlarını artırır ve onlar sevinirler.”⁴¹⁵ Münafıkların müminlere yönelik “Bu sûre hanginizin imanını artırdı?” şeklinde sormaları müellife göre istihzâ ve inkâr maksatlı ifadedir. Bu üslûpla onlar, müminlerin ayetlere ve ilahi hükümlere inançlarının artmasıyla kendi imanlarının da artacağına dair itikatlarıyla alay etmişler ve bunu inkâr etmişlerdir.⁴¹⁶

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرَكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ

“Dediler ki: “Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.””⁴¹⁷ Rivayet edildiğine göre Hz. Şuayb (a.s.) çok namaz kılardı. Ancak Medyen halkı namazın emretmesiyle ilgili “Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor” şeklinde soru sorarak Hz. Şuayb ile alay ediyorlardı. Çünkü onlara göre namaza devam etmek bir nevi saçmalık ve delilikti. Nitekim ayetteki تَأْمُرُكَ أَصَلَاتُكَ “Namazın mı emrediyor?” ifadesi الطَّنَز “dalga geçmek”

ve السُّحْرِيَّة “alaya almak” manasında kullanılmıştır.⁴¹⁸

⁴¹³ Mülk, 67/20.

⁴¹⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 582.

⁴¹⁵ Tevbe, 9/124.

⁴¹⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 455.

⁴¹⁷ Hûd, 11/87.

⁴¹⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 827-828.

1.3.1.3.1.15. İnkâr ve Tevbîh Manasında Kullanılan İstifhâm

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا

تَعْلَمُونَ “Çirkin bir iş işledikleri vakit, "Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti" derler. De ki: "Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?"”⁴¹⁹ Müellife göre أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ

مَا لَا تَعْلَمُونَ ifadesi muhatapların ayetteki iddialarını inkâr ve bu sözlerinden dolayı tevbîh manası içermektedir. Ayrıca Allah Teâlâ'ya olan bu tür iftiralarına karşı nehiy manası taşır. Bu ifadeyle onların sözlerinin cahilce olduğu Allah'a nisbet edilemeyeceği ima edilmiş olur.⁴²⁰

وَمَآذًا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا “Bunlar, Allah'a ve ahiret gününe iman etselerdi ve Allah'ın verdiği rızıktan (gösterişsiz olarak) harcasalardı kendilerine ne zarar gelirdi? Allah, onları en iyi bilendir.”⁴²¹ Ayette وَمَآذًا

عَلَيْهِمْ “Onlara ne olurdu sanki?!” ifadesi onların tam bir cehalet içinde olmalarını kınamak için zikredilmiştir. Molla Gürânî ayetteki istifhâm üslûbuyla fikir yürütmeye ve mantıksal bir çıkarımda bulunmaya teşvik edildiği görüşündedir. Şöyle ki akıllı kişi azıcık fayda ihtimali bulunan bir şeye koşar. Peki çağrıldığı şey her türlü menfaat ve mutluluğun kaynağı ise nasıl davranır?⁴²² Yani ayete göre mutluluğun kaynağı olarak zikredilen şey onların davet edildiği Allah'a ve ahiret gününe iman etmeleri ve kendilerine rızık olarak verilenlerden riyâsızca infak etmeleridir. Dolayısıyla bu üslûp eğer öyle yapsalardı “hiçbir zararı olmazdı” manasında inkâr için kullanılan bir istifhâm üslûbudur. O halde akıllı kişi kendisinin menfaatine olan bu şeyler için gereğini yaptığında ne kaybeder ki? Nitekim böyle bir fikir yürütmeden sonra kişi, büyük fayda ve güzel neticeler elde edebileceği sonucuna ulaşır ve doğru olana yönelir.

⁴¹⁹ A'râf, 7/28.

⁴²⁰ Molla Gürânî, Gâyetü'l-Emânî, II, 651.

⁴²¹ Nisâ, 4/39.

⁴²² Molla Gürânî, Gâyetü'l-Emânî, II, 95.

1.3.1.3.1.16. İnkâr, Nefiy ve İsbât Manasında Kullanılan İstifhâm

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلاً لَا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى

الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا “Düşünmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah, kendilerinin

benzerini yaratmaya da kadirdir! Allah, onlar için bir vâde takdir etti. Bunda şüphe yoktur. Ama zalimler, inkârcılıktan başkasını kabullenmediler.”⁴²³ Müellife göre

ayetin başındaki istifhâm edatı olan اُ “hemze” muhatapların durumunu inkâr içindir.

Ayrıca nefiy anlamı da dahil edilmiş, böylelikle isbât manası da ifade edilmiştir. Yani

ayetteki أَوَلَمْ يَرَوْا “görmediler mi?” ifadesi, onlar gökleri ve yeri yaratmaya kadir olanın

kemikler ve ufalanmış haldeki insanları yeniden yaratmaya kadir olduğunu “yakînen kesin bir şekilde biliyorlar” manasında kullanılmıştır.⁴²⁴

1.3.1.3.1.17. İnkâr, Takrîr ve Taaccüb Manasında Kullanılan İstifhâm

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Siz Kitabı (Tevrat’ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?

(Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?”⁴²⁵ Müellife göre ayetteki اُ “hemze”

hem inkâr hem takrîr hem de taaccüb manalarına delalet eder. Takrîr, muhatabı

hakkında bilgi sahibi olduğu bir konuda ikrâra mecbur bırakmak demektir. Çünkü

böyle bir durum net olarak ortaya çıktığında muhatabın bunu inkâr etmesi mümkün

değildir. Şöyle ki yahudi hahamları insanlara nasihat ettiklerinde Hz. Peygambere

(s.a.v.) tâbî olmalarını emrederler, fakat kendileri bunu yapmazlardı. Ayrıca insanlara

sadaka vermelerini tavsiye edeler fakat kendileri sadaka vermezlerdi. İyilik konusunda

adeta unutulmuş gibi onu terk ederlerdi. Tüm bunları Tevrat’ı okudukları ve

hakikatleri bildikleri halde yaptıkları için ayrıca bir azarlama söz konudur.⁴²⁶

⁴²³ İsrâ, 17/99.

⁴²⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 463.

⁴²⁵ Bakara, 2/44.

⁴²⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 416-418.

Dolayısıyla yahudi din adamlarının Allah'ın emirlerini ikrâr ettikleri halde fiilen tatbik etmemeleri onların bu durumunun kabul edilebilir olmadığı inkârî, takrîrî ve içinde bulundukları bu şaşılacak halleri taaccübî bir istifhâm üslûbuyla aktarılmıştır.

1.3.1.3.1.18. Taaccüb ve İstib'âd Manasında Kullanılan İstifhâm

قَالَتْ رَبِّ أُنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Meryem: Rabbim! dedi, bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur? فَيَكُونُ

Allah şöyle buyurdu: İşte böyledir, Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmedince ona sadece «Ol!» der; o da olurur. ”⁴²⁷ Ayetteki istifhâm edatı أُنَّى “nasıl” manasının yanı sıra taaccüb (hayret etmek) ve istib'âd (uzak ve imkansız görmek) manasında kullanılmıştır. Çünkü Hz. Meryem'in de zikrettiği üzere karşı cinsle bir ilişki içerisinde bulunmaksızın çocuk sahibi olmak normale aykırı bir durumdur.⁴²⁸

1.3.1.3.1.19. Taaccüb ve İnkâr Manasında Kullanılan İstifhâm

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أََمْوَانًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda ona döndürüleceksiniz”⁴²⁹ Molla Gürânî'ye göre كَيْفَ ifadesi bu ayetteki gibi taaccüb ve inkâr manasını vurgulamak için istifhâm edatı olarak geldiğinde mevcut durum umumiyet ifade eden bir mübâlağa konumunda olur. Sanki ayette şöyle denilmiştir: “Münafıkların küfürlerinin içinde bulunduğu bir halin vuku bulması nasıl mümkün olabilir?! Yani yanınızda sizi inkâr etmekten alıkoyacak ve imana sevk edecek deliller varken Allah'ı nasıl inkâr edebilirsiniz?! Böyle bir şey mümkün müdür?!” takdirindedir. Ayetin tefsirinde Molla Gürânî şöyle bir mantıksal çıkarım yapmaktadır: Bir şeyin hallerinin inkârı, burhânî bir yolla o şeyin tümünün inkârı demektir. Zira bir şeyin var oluşu ancak hallerden bir

⁴²⁷ Âl-i İmrân, 3/47.

⁴²⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1111.

⁴²⁹ Bakara, 2/28.

hal üzere olduğu zaman akledilebilir. Burada halden kastedilen münafıkların içinde bulundukları duruma dair ilme sahip olmalarıdır. Şöyle ki sizler ölü iken yani sizler toprak iken babalarınızın sulbünde nutfе ve annelerinizin rahminde bir alaka ve mudğa iken Allah size hayat vermiştir. Ayetteki mana: “*Siz bu kıssayı başından sonuna kadar bildiğiniz halde hala nasıl küfrü tasavvur edebiliyorsunuz?!’*” şeklinde düşünülebilir. Buradaki sözün geliş şekli küfrün yadırganması ve reddedilmesi noktasında daha belîğ bir ifade şeklidir.⁴³⁰

قَالَ أَبَشِّرْتُمُونِي عَلَى أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فِيمَ تَبَشِّرُونَ *‘İbrahim, "Bana yaşlılık gelip çatmış iken beni mi müjdeliyorsunuz? Bana neyi müjdeliyorsunuz?" dedi.*”⁴³¹ Melekler Hz. İbrahim’i (a.s.) âlim bir oğulla müjdeleyince o da ihtiyarlığına rağmen böyle bir şeyin olmasını hayretle karşılamıştır. Ayette Hz. İbrahim’in فِيمَ تَبَشِّرُونَ ifadesindeki مَا istifhâm edatı olup taaccüb manası da buna dahil olmuştur. Dolayısıyla mana: “*Bu gibi hayrete düşürecek durumlardan hangi mucize ile beni müjdeliyorsunuz?’*” şeklinde düşünülebilir.⁴³²

1.3.1.3.1.20. Tevbîh ve Takrî‘ Manasında Kullanılan İstifhâm

وَهَذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ *‘İşte bu (Kur’ân) da bizim indirdiğimiz mübarek bir öğüttür. Şimdi siz bunu mu inkâr ediyorsunuz?’*”⁴³³ Müellife göre ayetteki istifhâm edatı olan أَ “hemze” tevbîh (kınamak) ve takrî‘ (azarlamak) manası taşımaktadır. Yani “*Hayrının çokluğu ve faydaları beyân edildikten sonra nasıl olur da Kur’ân’ı inkâr edersiniz?!’*” manası vurgulanmış olur.⁴³⁴

⁴³⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 353-355; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 122-121; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 65-66. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 951-952 (Bakara 2/258); II, 124 (Nisa, 4/60); II, 326 (Mâide, 5/43); II, 447 (En'âm, 6/24); II, 469 (En'âm, 6/46); III, 350 (Tevbe, 9/78); V, 594 (Ankebût, 29/29); VI, 444 (Zuhruf, 43/16); VI, 451 (Zuhruf, 43/32); VI, 455 (Zuhruf, 43/40); VII, (Kalem, 68/36).

⁴³¹ Hicr, 15/54.

⁴³² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 63; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 581; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 213.

⁴³³ Enbiyâ, 21/50.

⁴³⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 928.

1.3.1.3.1.21. İnkâr ve İstib‘âd Manasında Kullanılan İstifhâm

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden bir takımı, Allah'ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi."⁴³⁵

Burada hitap Hz. Peygambere (s.a.v.) ve müminleredir. Molla Gürânî ayetteki istifhâm edatı ۱ “hemze”nin inkâr ve istib‘âd manası içerdiğini dolayısıyla Yahudilerin iman

etmelerinin uzak bir ihtimal olduğuna işaret eder. Yani bunlardan öyle bir grup vardı ki Tevrat'ı dinledikleri halde Hz. Peygamberin niteliklerini ve recm ayetini tahrif ettikleri gibi onu da tahrif ediyorlardı. Hakikatte Allah'ın muradını anlamalarına rağmen bile bile onu tahrif etmeleri küfür ve dalâlettir. Hatta içlerinden seçilmiş yetmiş kişilik bir grup Allah'ın Hz. Musa (a.s.) ile Tûr dağında konuştuğu zaman onunla birlikte ilahi emir ve nehiyleri dinlemişler ve duydukları hakkında kavimlerine şöyle demişlerdi: “Bizler kelâmın sonunda Allah'ın şöyle dediğini işittik: Eğer gücünüz yeterse bunları yapın, istemezseniz yapmayın.”⁴³⁶

İşte hatırlatılan tüm bu hususlarda zikredildiği gibi Allah'ın ayetlerini dile getirmeyip bilerek tahrif etmiş olan muhatapların iman etmeleri asla beklenmediği için inkâr ve istib‘âd manasında bir istifhâm edatı kullanılmıştır.

أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ “Hakkında azap sözü (hükmü)

*gerçekleşenler, hiç onlar gibi olur mu? Cehennemlikleri sen mi kurtaracaksın?”*⁴³⁷

Müellife göre ayet hazfedilmiş bir şart cümlesine atfedilmiştir. Takdiri ise أَأَنْتَ مَالِكٌ

أَمْ لَهُمْ قَوْلٌ عَلَى الْكَافِرِينَ “Onların durumları senin elinde mi ki üzerine azab

hak olan kimseyi sen mi kurtaracaksın?” şeklindedir. Burada istifhâm edatının tekrar edilmesi inkâr ve istib‘âd manasını te’kîd etmek içindir.⁴³⁸

⁴³⁵ Bakara, 2/75.

⁴³⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 490-491.

⁴³⁷ Zümer, 39/19.

⁴³⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 232; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 121; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 40.

1.3.1.4. Temennî

Temennî, gerçekleşmesi mümkün ya da imkansız olduğu halde arzu edilen bir şeyin gerçekleşmesini talep etmektir.⁴³⁹ Temennî manasını ifade etmesi için vaz‘ edilen asıl lafız لَيْت “keşke” edatıdır.⁴⁴⁰ Bunun haricinde asli olmayan üç temennî edatı daha vardır. Bunlar belâğî bir gayeyle لَيْت edatının yerine mecâzen temennî manasında kullanılan هَلْ ، لَوْ ، لَعَلَّ edatlarıdır. Ayrıca bu edatlar temennî manasında kullanıldıklarında cevap cümlesindeki muzârî fiil gizli bir اَنَّ ile mansûb olur.⁴⁴¹

1.3.1.4.1. Edatının Temennî Manasında Kullanılması

وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأُ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّأُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ اَعْمَاهُمْ حَسْرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ

يُخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ “Uyanlar şöyle derler: “Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı da onların şimdi bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık.” Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir. Onlar ateşten çıkacak da değillerdir.”⁴⁴² Ayette لَوْ “eğer” edatı şart manasından çıkıp temennî manasında zikredilmiştir. Bu sebeple temennînin cevabının başında ف’nin gelmesi de buna işarettir. Nitekim sanki burada لَيْت لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأُ مِنْهُمْ “Keşke bizim için biz kez daha (dünyaya) dönüş olsaydı da onlardan uzak dursaydık” denilmiş gibidir.

Söz konusu şart edatının talep manasında geldiğini ayetin sonundaki ibarenin ifade biçimi de desteklemektedir. وَمَا هُمْ بِيُخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ “Onlar ateşten çıkacak da değillerdir” ifadesi nazmın akışı içerisinde وَمَا يَخْرُجُونَ مِنَ النَّارِ şeklinde muzârî fiil cümlesi olarak gelebilirdi. Fakat onların ateşte ebedî olarak kalacaklarını mübâlağa etmek,

⁴³⁹ Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmu’l-Meânî*, s. 156.

⁴⁴⁰ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 307.

⁴⁴¹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 407; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, ss. 87-88; Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, ss. 303-304.

⁴⁴² Bakara, 2/167.

kurtulmaktan ve dünyaya dönmekten ümitlerini tamamen kesmek için bu üslûp kullanılmıştır.⁴⁴³

1.3.1.5. Nidâ

Nidâ lafzen ya da takdîran اَدْعُو “çağırıyorum” veya اُنَادِي “sesleniyorum” fiillerinin yerine geçen bir edatla muhatabın kendisine yönelmesini talep etmektir. Nidâ edatları sekiz tanedir. Bunlar yakın ve uzak için kullanımlarına göre iki kısma ayrılırlar. Bunlardan اٌ ve اٌي edatları yakın olan kişiler için kullanılır. Bazen nidâ edilenin kalpte her daim yeri olduğuna, asla akıldan çıkmadığına ve adeta nidâ eden kimsenin gözü önünde olduğuna dikkat çekmek için bu iki harf uzakta olan biri için de kullanılabilir.

Uzakta olan kişiye hitaben kullanılan nida edatları يَا ، اُ ، اُيَا ، هَيَا ، اَيُّ ، وَا دır. Bunlardan يَا edatı hem yakın hem uzak için ortak kullanıma sahiptir. Fakat belâgat alimlerin çoğu bu edatın uzak için kullanıldığı görüşündedirler. Çoğunlukla bu edat nidâ cümlelerinden hazfedilir. Bazen yakındaki biri uzakta olan birisinin konumuna indirilebilir ve ona uzak nidâ edatlarıyla seslenilir. Bu üslûpla o kimsenin mertebesinin yüksekliğine ve şanınin yüceliğine işaret etmek veya mertebesini alçaltmak ya da dinleyen kimsenin gafletine işaret etmek maksadı vardır.

Nidâ üslûbu asli manası olan yönelme talebinden başka birçok manada kullanılabilir. Bu manalar sözün siyakından karîneler yardımıyla anlaşılır. Bunlardan bazıları *iğrâ* (teşvik etmek), *ihtisâs*, *tehassür* (hayıflanmak), *istiğâse* (yardım talep etmek), *nudbe* (ah/vah etmek), *taaccüb*, *zecr* (azarlamak), ve *tezekkür* gibi manalardır.⁴⁴⁴

⁴⁴³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 698-699; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 212; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 118. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 349 (Şuarâ, 26/102); VI, 23 (Yâsîn, 36/26).

⁴⁴⁴ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 430-431; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, ss. 89-90; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga Funûnuhâ ve Efnânuhâ İlmü'l-Meânî*, ss. 162-167; Kâsım-Dîb, *Ulûmu'l-Belâga*, ss. 306-308.

“*Ey insanlar! Sizi ve sizden*” يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

ya⁴⁴⁵ “*öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız.*”

edatı aslında kendisiyle uzağa seslenilen bir nidâ harfidir. Allah'ın şah damarından daha yakın olmasına rağmen kullarına bununla seslenmesi rubûbiyet ve kibriyâ makamını ortaya koymasındandır. Kulun Allah'a bu ifadeyle nidâ etmesi de O'na yakın olma hususunda kendisini küçük görmesi itibariyledir. يَا أَيُّهَا'deki أَيُّ ise başında lââm-ı tarif bulunan bir ifadeye seslenmek için sıra görevinde olan mübhem bir isimdir.

Allah Teâlâ'nın Resûllerine ve kullarına bu üslûpla seslenmesi emirlerinin ve nehiylerinin önemli hususlar olmasındandır.⁴⁴⁶

“*Ey*” يَا إِنْسَانُ kelimesinin Tay lehçesinde يَا سَيْنُ “*Yâ Sîn.*”⁴⁴⁷ Molla Gürânî kelimesinin Tay lehçesinde يَا سَيْنُ “*Ey insan!*” manasında kullanıldığını belirtir. İnsan kelimesinin ism-i tasğîri⁴⁴⁸ أَنِيسَانُ şeklindedir. O halde hitap يَا أَنِيسَانُ şeklinde olup nidâ üslûbu uzadığı için yarısı kullanılarak kısaltılmıştır. Ayrıca mana ve i'râb yönüyle سَيْنُ kelimesi اَلْم gibidir. Bunun manası da اَنَا اللهُ اَعْلَمُ “*Ben Allahım, en iyi ben bilirim*” şeklindedir.⁴⁴⁹ Ebu Hayyan'a (ö. 745/1344) göre سَيْنُ ifadesindeki ي nida harfi س ise insan kelimesinin yerine kullanılmıştır.⁴⁵⁰

1.3.2. Gayr-ı Talebî İnşâ

Gayr-ı talebî inşâ herhangi bir talep gerektirmeyen inşâdır. Gayr-ı talebî inşânın *medh, zem, kasem, taaccüb, recâ (ummak), ukûd ifadeleri (alışveriş-sözleşme)* gibi farklı kullanımları vardır.⁴⁵¹ Gayr-ı talebî inşâ belâgat alimlerinin çoğunluğuna

⁴⁴⁵ Bakara, 2/21.

⁴⁴⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 290-291.

⁴⁴⁷ Yâsîn, 36/1.

⁴⁴⁸ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, thk. Muhammed Ivaz Mir'ab, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001, c. I-XV, XV, 255; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 11.

⁴⁴⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 7-8.

⁴⁵⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, IX, 48.

⁴⁵¹ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 69; Kâsım-Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga*, ss. 282.

göre meânî ilminin temel konularının dışında sayılmaktadır.⁴⁵² Burada Molla Gürânî'nin taaccüb ve yemin konularında değindiği birkaç husus ele alınacaktır.

1.3.2.1. Taaccüb

1.3.2.1.1. Taaccüb Üslûbu

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَى وَالْعَذَابِ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ *“İşte bunlar hidayeti verip sapıklığı, bağışlanmayı verip azabı satın alanlardır. Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar(!)”*⁴⁵³ Molla Gürânî ayette النَّارِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى ifadesini işiten kimse için ayette kullanılan taaccüb sîğasının belâğî açıdan manaya etkisini şöyle açıklıyor: Onların ateşe karşı dayanıklı olmalarından maksat, ateş gerektiren işlerle umarsızca iç içe olduklarına dair durumlarına hayreti bildirir.⁴⁵⁴

1.3.2.1.2. Sıfat Cümlesinin Taaccüb İfade Etmesi

مَا هُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا *“Ne onların (Allah evlât edindi, diyenlerin), ne de atalarının bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan bu söz ne büyük oldu! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar.”*⁴⁵⁵ Müşrikler Allah Teâlâ'ya çocuk isnâd ediyorlar ve bunu açıkça dile getiriyorlardı. Ayetteki تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ “ağızlarından çıkan” ifadesi كَلِمَةً “söz” ifadesinin sıfatı olup taaccüb manası ihtiva eder. Müellife göre burada sanki مَا أَكْبَرُهَا كَلِمَةً *“Ne kadar büyük bir kelimedir”* denilmiş gibidir.⁴⁵⁶ Onların böyle yalan bir sözü ağızlarından çıkarıp konuşmalarının ne kadar büyük bir cüret olduğunu ifade edilmiştir.⁴⁵⁷

⁴⁵² Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 151; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 406; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 70; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmü'l-Meânî*, s. 148; Kâsım-Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga*, ss. 311.

⁴⁵³ Bakara, 2/175.

⁴⁵⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 711.

⁴⁵⁵ Kehf, 18/5.

⁴⁵⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 494.

⁴⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 703.

Ayrıca bu ifade şekliyle “Bu söz onların ağızlarından çıkmasına rağmen akılları ve fikirleri bunu kabul etmemiş hatta ondan nefret etmişlerdir” manası vurgulanmış olur.⁴⁵⁸

1.3.2.2. Yemin

1.3.2.2.1. Yemin ile Yeminin Konusunun Uyumu

وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ “Hâ-mîm. Aydınlatan kitaba yemin olsun ki, Anlayıp düşünesiniz diye onu Arapça Kur’ân yaptık.”⁴⁵⁹ Allah Teâlâ sûrenin başında apaçık kitaba yani Kur’ân’a yemin etti “Onu Arapça Kur’ân yaptık” ifadesi de yeminin cevabı olarak zikredildi. İşte bu zâhire uygun olması hasebiyle yeminlerin en sanatkârane olanlarındandır. Zira yemin ile yeminin konusu birbiriyle alakalı hususlardır. Ebû Temmâm’ın (ö. 231/846) şu beytinde olduğu gibi:

وَتَنَائِيَاكَ إِهْمَا إِغْرِضْ

“Dişlerine yemin olsun ki gerçekten bembeyaz parlıyorlar.”⁴⁶⁰

1.3.2.2.2. Yeminde İ’tirâziyye Cümlesinin Zikredilmesi

فَلَا أُفْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّو تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ “Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, -eğer bilerseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir- O, elbette değerli bir Kur’ân’dır.”⁴⁶¹ Yukarıdaki ilk ayet yemin, ikincisi i’tirâziyye cümlesi, üçüncüsü ise yeminin cevabıdır. Müellife göre “Eğer bilerseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir” i’tirâziyye cümlesinin içinde bir i’tirâziyye cümlesi daha vardır. Şöyle ki لَوْ تَعْلَمُونَ ifadesi mevsûf olan لَقَسَمٌ ile onun sıfatı olan عَظِيمٌ ifadesinin arasına giren bir i’tirâziyye cümlesidir.⁴⁶² Molla Gürânî’ye göre iki ara cümlelerin iç içe

⁴⁵⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XXI, 425.

⁴⁵⁹ Zuhurf, 43/1-3.

⁴⁶⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 435-436; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 236; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, V, 86.

⁴⁶¹ Vâkıa, 56/75-77.

⁴⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 468.

geçmesiyle muksemun bihte (kendisiyle yemin edilen husus) Allah'ın kudretinin kemaline ve sonsuz merhametine bir işaret vardır.⁴⁶³

1.3.2.2.3. Muksemun Bihin Mübhem Zikredilmesi

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ النَّجْمُ الثَّاقِبُ “Göge ve târika andolsun. Târikın ne olduğunu sen ne bileceksin? O, (ışıyla karanlığı) delen yıldızdır.”⁴⁶⁴ Ayette kendisiyle yemin edilen الطَّارِق ifadesi önce kapalı olarak zikredilmiş sonra onun karanlığı delip geçen yıldız olduğu açıkça beyân edilmiştir. Müellife göre bu üslûp muksemun bihin konumunun yüceliğini göstermek içindir.⁴⁶⁵

1.3.2.2.4. Muksemun Aleyhin Hazfedilmesi

وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ وَالشُّفْعِ وَالْوَتْرِ وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرِ *“Tan yerinin ağarmasına andolsun. On geceye andolsun. Çifte ve teke andolsun. Geçip giden geceye andolsun (ki, müşrikler azaba uğrayacaklardır). Şüphesiz bunlarda, akıl sahibi bir kimse için üzerine yemin edilmeye değer bir özellik vardır.”*⁴⁶⁶ Müellife göre هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرِ ayetinde “Akıl sahibi biri için sayılan bu şeyler yemin edilmeyi hak etmiyor mu veya bu şeylere yemin edilmesinde akıl sahibi için bir yemin değeri yok mu?” manası vurgulanmıştır. Her iki yaklaşımda da muksemun bihin büyüklüğü kastedilmekte bu da onun muksem aleyh ile pekiştirilmesini gerekli kılmaktadır. Fakat burada muksemun aleyh (kasemin cevabı) hazfedilmiştir. Takdiri ise لَيَعَذَّبَنَّ *“mutlaka azaba uğrayacaklardır”* ifadesidir. Buna delalet eden ayet ise devamındaki فَصَبَّ عَلَيْهِمْ

⁴⁶³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 245.

⁴⁶⁴ Târik, 86/1-3.

⁴⁶⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 1077; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 734; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 303.

⁴⁶⁶ Fecr, 89/1-5.

رُبُّكَ سَوْطٌ عَذَابٍ “Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kamçısı yağdırdı”⁴⁶⁷
ifadesidir.⁴⁶⁸

Muksemun aleyhin hazfedilmesinde muhataplar üzerinde önemli bir etki vardır. Şöyle ki hakkında yemin edilen şey açıkça belirlenmeyince insan vehmi her bir yöne gidebilir. Bu ise zikredilmesi beklenen şeyle ilgili muhatapların zihnine korkuyu dahil eder.⁴⁶⁹

1.4. MÜSNED VE MÜSNEDÜN İLEYH

Haber ve inşâ cümlesinin müsned ve müsnedün ileyh olmak üzere iki ögesi vardır. Müsnede mahkûmun bih veya muhberun bih de denir. Müsnedün ileyhe ise mahkûmun aleyh veya muhberun anı da denir. Müsned ve müsnedün ileyh arasındaki nisbet *isnâd* olarak isimlendirilir. Müsnedin cümledeki konumları şunlardır: Mübtedânın haberi, tam fiil, إِنَّ ile كَانَ'nin benzerlerinin haberi, ظَنَّ ve benzerlerinin ikinci mefûlü, أَرَى ve benzerlerinin üçüncü mefûlü, isim fiil, haber yerine merfûu ile yetinen mübtedâ, emir fiili yerine kullanılan masdar. Müsnedün ileyh cümledeki konumları: Fâil, nâib-i fâil, mübtedâ, إِنَّ ile كَانَ'nin benzerlerinin ismi, ظَنَّ ve benzerlerinin birinci mefûlü, أَرَى ve benzerlerinin ikinci mefûlü.⁴⁷⁰

Cümlelerin asıl ögeleri olan müsned ve müsnedün ileyhe *umde* denir. Eğer müsned ve müsnedün ileyh sıla cümlesi veya muzâfun ileyh almışsa bunlar da umdeye dahildir. Cümlede müsned ve müsnedün ileyh dışındaki ögelere *kayıt* ya da *fazla* denir.⁴⁷¹

Belâgat eserlerinde bu konu genellikle müsned ve müsnedün ileyhe ait haller başlığı altında incelenmiştir. Fakat Molla Gürânî bu konuyu fiil ve müteallıklarına ait hallerin yanı sıra lafızların, terkiplerin ve cümlelerin yapısal ve anlamsal özellikleri bağlamında ifade tercihleri kapsamında ele almıştır. Dolayısıyla çalışmada müellifin

⁴⁶⁷ Fecr, 89/13.

⁴⁶⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 1122-1123.

⁴⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXXI, 151.

⁴⁷⁰ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, ss. 50-51; Kâsım-Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga*, ss. 263-265.

⁴⁷¹ Bulut, *Belâgat*, ss. 61-62.

önemle durduğu bu hususta cümlelerin tüm öğeleri dikkate alınarak kelâmdaki ifade tercihleri ve mana ilişkisi başlığı altında örnekler verilecektir.

1.5. KELÂMDAKİ İFADE TERCİHLERİ VE MANA İLİŞKİSİ

Arapçada söz dizimi nahiv kurallarına bağlı olarak çok farklı ifade tercihleriyle sınırsız şekilde gelebilir. Söz dizimindeki üstünlük nazmın kendisinde değil, sözle ifade edilmek istenen manaların birbirine göre konumları ve kullanım biçimlerindedir. Örneğin cümlede haber bildiren aynı kelime farklı ifade ediliş biçimleriyle şöyle gelebilir: زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ “Zeyd gitmektedir”, زَيْدٌ يَنْطَلِقُ “(Sadece) Zeyd gidiyor”, يَنْطَلِقُ زَيْدٌ “Zeyd gitmekte olanıdır”, زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ “Gitmektedir Zeyd”, زَيْدٌ هُوَ الْمُنْطَلِقُ “Zeyd gitmekte olanın kendisidir”, الْمُنْطَلِقُ زَيْدٌ “Gitmekte olanıdır Zeyd”, زَيْدٌ هُوَ الْمُنْطَلِقُ “Zeyd’in kendisi gitmektedir” cümlelerinde mana vurgusu farklı biçimlerde aktarılmıştır.⁴⁷²

Görüldüğü gibi cümlelerde mana vurgusu marifelik-nekrelik, takdîm-tehîr, fiil-ism-i fâil, ilave zamir getirilip getirilmemesi yönüyle değişmektedir.

Molla Gürânî tefsirinde Kur’ân’ın anlatım üslûbundaki ifade tercihleri ve mana ilişkisi bağlamında belâğî nüktelere birçok ayette değinmektedir. Tercih edilen lafız ve terkiplerin sarfî ve nahvî niteliklerine göre delalet ettiği mananın inceliklerine dikkat çekmektedir. Fiil yerine isim cümlesinin tercih edilmesi, müfred yerine cemî kelimelerin zikredilmesi, masdar formundaki tercihler, zâhir isim yerine ism-i mevsûl kullanımı, dolaylı ifade tercihi, fiillerde bab tercihi, edat ve harf-i cerlerin tercihi, müteaddî fiilin mefûl almaması, bedelin cümlede zikredilmesi, hece tekrarı ve anlam ilişkisi, ifadede nazmın değişmesi, kelâmü’l-munsif (hakkaniyetli diyalog), ism-i işaretlerin tercihi, temhîd, ihtisâr, intizâm, faraziyet, te’kîd, tehekküm ve dine davet üslûbu, eş anlamlı lafızların birbirine tercihi, fasılalar, terkinin isnâdı gibi farklı konulardaki dilsel kullanımlarda önemli tespitler yapmıştır. Bu bağlamda müellifin ayetlere dair örnekleri ve değerlendirmeleri ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

⁴⁷² Ebû Bekr Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Delâilü’l-Î’câz fî İlmi’l-Meânî*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Matbaatu’l-Medenî, Kahire, 1992, ss. 81, 87.

1.5.1. İsim Cümlesinin Tercih Edilmesi

“*Hamd*, الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ

gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Böyle iken inkâr edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar.”⁴⁷³ Molla Gürânî ayette hamd edilmeye layık olanın yalnızca Allah Teâlâ olduğunun الْحَمْدُ لِلَّهِ şeklinde isim cümlesiyle⁴⁷⁴ bildirilmesinin hikmetini şöyle açıklıyor: “Bu üslûp O’nu hamd edenlerin hamdine ihtiyaç duymadığını göstermek ve bütün hamdin yalnızca Allah Teâlâ’da inhisâr edildiğine delalet etmek için tercih edilmiştir. Bunda şuna da işaret vardır: Kullar Allah’a hamdetmekle O’nda olmayan bir vasfı O’na kazandırmış olmazlar. Bilakis O’nun bazı kemâlî vasıflarını dile getirmiş olurlar.”⁴⁷⁵

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) de bu hususa dair belâgî bir nükteden söz eder: Eğer kul أَحْمَدُ الله “Allah’a hamdediyorum” derse hamdi ve şükrü yerine getirdiğini iddia etmiş olabilirdi. Fakat الْحَمْدُ لِلَّهِ “*Hamd Allah’a mahsustur*” dediği zaman kulun bu sözünde hamd-ü senâyı yerine getirdiği iddiası bulunmaz. Bilakis kendisi hamdi yerine getirsin veya getirmesin Allah Teâlâ’nın her daim hamd-ü senâyı layık olduğu manası vardır.⁴⁷⁶

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ “*Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız. Halbuki Allah gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı.*”⁴⁷⁷ Ayette وَاللهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ifadesi isim cümlesi olarak zikredilmiştir.

Burada haber olan مُخْرِجٌ ifadesinin fiil yerine ism-i fâil kalıbında gelmesi hükmün uygulamasında te’kîd ve devamlılık manasına delalet eder.⁴⁷⁸ Fakat bu ifade mâzî

⁴⁷³ En’âm, 6/1.

⁴⁷⁴ İsim cümlesinin haberi, müfred veya isim cümlesi şeklinde olursa makamın karînesiyle devam ve sübût ifade eder. Fakat haberi fiil cümlesi olursa mana teceddüd ifade eder. Bkz. Merâğî, ‘*Ulûmu’l-Belâga*, 57.

⁴⁷⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 425-426.

⁴⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XII, 473.

⁴⁷⁷ Bakara, 2/72.

⁴⁷⁸ Şerefüddîn el-Hüseyn b. Muhammed et-Tîbî, *Fütûhu’l-Gayb fî’l-Keşfi ‘an Kinâi’r-Reyb*, Câizetü Dubâi ed-Devliyye li’l-Kur’ânî’l-Kerîm, Dubâi, 2013, c. I-XVII, II, 533.

manasında olduğu halde burada gelecek zamanın hikayesi⁴⁷⁹ olarak amel etmiştir. Bu da *كَالْبُكْبُكِ بَاسِطُ ذِرَاعَيْهِ* “Köpekleri iki kolunu uzatmış (yatmakta idi)”⁴⁸⁰ ifadesinde olduğu gibi şimdiki zamanın hikaye edilmesine benzer.⁴⁸¹

*“Fakat âyetlerimizi إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ inkâr etmiş ve kafir olarak ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üstünedir.”*⁴⁸² Bakara sûresi 159. ayette⁴⁸³ “lanet etme” ifadesinde muzârî fiil cümlesi يَلْعَنُهُمْ tercih edildiği halde burada لَعْنَةُ ifadesi mübtedâ konumunda isim cümlesi dâhilinde zikredilmiştir. Müellife göre bunun sebebi dünya işlerinin yenilenebilir ve tekrarlanabilir durumlar olmasıdır. Fakat ahiret ise sabit ve devamlı olan bir yerdir. Ayrıca bu ayette عَلَى harf-i cerinin kullanılması, lanetin onların üzerindeki şumûlüne ve sürekliliğine delalet eder.⁴⁸⁴ Dolayısıyla önceki ayette bahsedilen lanet hükmü inkâr edenler hayatta iken, bu ayette bahsedilen lanet hükmü ise onlar öldükten sonraki lanettir.⁴⁸⁵

Nitekim Molla Gürânî لَعَنَ “lanet etmek” ifadesinin kullanıldığı iki farklı ayetteki nahvî yapıya temas ederek manadaki belâğî nüktayı aktarmıştır.

*يُرِيدُونَ أَنْ يُخْرِجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ “Ateşten çıkmak isterler ama ondan çıkabilecek değillerdir. Onlara sürekli bir azap vardır.”*⁴⁸⁶ Ayette inkâr

⁴⁷⁹ Türkçe’de fiilin hikaye çekimi, konuşanın geçmiş zamanda gördüğü olayları anlatmak için kullandığı fiil şeklidir. Yani hikayenin görülen geçmiş zamanda cereyan etmiş olduğunu bildirir. Bkz. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul, 2009, ss. 321-322.

⁴⁸⁰ Kehf, 18/18.

⁴⁸¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 482; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 153. Söz konusu olaylar Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlünden çok önce gerçekleştiği için bu hikaye edilerek zikredilen hitap şekli, dinleyen kişinin taaccüb etmesine ve olayları gözünde canlandırmasına katkı sağlar. Bkz. Tîbî, *Fütûhu’l-Gayb*, II, 534.

⁴⁸² Bakara, 2/161.

⁴⁸³ إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ “İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap’ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder.” (Bakara, 2/159).

⁴⁸⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 688.

⁴⁸⁵ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I, 116.

⁴⁸⁶ Mâide, 5/37.

edenlerin kıyamet günü ateşten asla çıkamayacakları fiil cümlesiyle değil de وَمَا هُمْ

بِحَارِجِينَ مِنْهَا “Ateşten çıkabilecek degillerdir” şeklinde isim cümlesiyle zikredilmiştir.

Bu ifade biçimi onların taleplerini daha etkili bir üslûpla reddetmek ve azabın onlar için kaçınılmaz olduğunu bildirmek amacıyla tercih edilmiştir. Ayrıca işaret edilen manayı te’kîd amaçlı olarak haberin başına ب harf-i ceri eklenmiştir.⁴⁸⁷

1.5.2. Ayetlerin Çok Yönlü Belâğî Üslûp İçermesi

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْبَلِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ

الظَّالِمِينَ “Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu” denildi. Su çekildi, iş bitirildi.

Gemi de Cûdî’ye oturdu ve “Zalimler topluluğu Allah’ın rahmetinden uzak olsun!” denildi.”⁴⁸⁸ Molla Gürânî’ye göre Hz. Nuh’a (a.s.) kavminden tabi olanların kurtarıldığı, inkâr edenlerin ise helak olduğu Tufan hadisesinin anlatıldığı bu ayette birçok belâğî unsur anlatımı güçlü kılmıştır. Nitekim cümle terkiplerindeki ta’rîzî (üstü kapalı olarak) ve mecâzî anlamsal derinlikler, murad edilen mananın teşbîh, istiâre gibi değişik üslûplarla ifade edilmesi, fiil yapılarında tercih edilen formlar üslûbu daha belîğ kılmaktadır.

Ayette يَا أَرْضُ ve يَا سَمَاءُ ifadelerinde teşbîh vardır. Onlara “Ey yeryüzü! Ey gökyüzü!” şeklinde akıllı varlıklar statüsüne çıkararak hitap edilmiştir. Adeta yeryüzü ve gökyüzüne Allah’ın emirlerine boyun eğen, Allah’a itaatin zorunluluğunu bilen ve cezasından korkan akıllı varlıklarmış gibi nida edilmiştir. Burada yeryüzü ve gökyüzü, adeta kendisine emredilen sorumluluk sahibi memurlara benzetilmişlerdir.

الْبُلْعُ “yutmak” ifadesi istiâre olarak “suyun çekilmesi” olayında نَشَفُ الْمَاءِ kullanılmıştır. İkisi arasındaki benzerlik alakası ise; her nasıl ki yenilen yemek insanın içine doğru çekiliyorsa, suyun çekilmesi de yeryüzünün içine doğru gitmesi yani o suyun yutulmasıdır.

⁴⁸⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 319.

⁴⁸⁸ Hûd, 11/44.

يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ ifadesinde hem mecâz-ı hükmî/aklî hem de teşbîh vardır. Suyun yeryüzüne izafe olarak gelmesi de aklî bir mecâzdır. Çünkü suyun sahibi hakikatte yeryüzü değil Cenab-ı Allah'tır. Ayrıca suyun yeryüzüne izafe edilmesi bir malın sahibine ait olması gibi hakîkî bir sahipliğe benzetilmiştir. Yani yerin suya sahipliği formal/sûnî bir izafet olmasına rağmen hakîkî bir izafetmiş gibi aktarılmıştır.⁴⁸⁹

يَا سَمَاءُ أَفْلَعِي ifadesinde إِفْلَغْ “vazgeçmek” ifadesi, fâilin yapacağı eylemi terk etmesi demektir. Burada gökyüzünün yağmuru/suyu tutması herhangi bir kişinin bir eylemi yapmaktan vazgeçmesinden istiâredir.⁴⁹⁰ İkisi arasındaki benzerlik alakası ise bir şeyin vuku bulmamasıdır.

غِيضَ قِيلَ “denildi”, يَا سَمَاءُ ve يَا أَرْضُ ifadelerinde sesleneni açıkça belirtmediği gibi “giderek azaldı” ve قُضِيَ “tamamlandı” fiillerinde fâil açıkça belirtilmemiş, Allah'ın azametini ve kudretini te'kîd etmek ve Allah'tan başka herhangi bir varlıkta böyle bir şeyin vuku bulması düşünülmesin diye ayetlerde meçhul fiil formu tercih edilmiştir. Yani bu fiilleri gerçekleştirmeye yalnızca Allah'ın gücünün yeteceği vurgulanmıştır.

Son olarak بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ kelâm ta'rîz üslûbuyla bitirilmiştir. Zalimlerden kasıt peygamberleri yalanlayanlardır. Bu kimselerin yoluna tabi olanların Hz. Nuh'u inkâr edenlerle aynı akıbete uğrayacaklarına, inkârları dolayısıyla bu korkunç azaba müstahak olduklarına dair ta'rîz vardır.⁴⁹¹

وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا هُوَ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِیَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ “Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!”⁴⁹² Molla Gürânî dünya hayatının geçiciliği ile ahiret yurdunun ebedîliğinin vurgulandığı ayette önemli lafız ve mana nüanslarına dikkat çekmiştir. Öncelikle ayette dünya hayatına işaret etmek için tercih edilen هَذِهِ “şu” ifadesi اِزْدَرَاء

⁴⁸⁹ Örneğin قَلَمَ عَلَيَّ izafetinde kalemin Ali'ye ait olması mülkiyet bildirdiği için hakiki bir sahiptir. Suyun yeryüzüne izafe edilmesi ise formal/sûnî bir ilişkidir.

⁴⁹⁰ Çünkü Arap dilinde bu kelime اَفْلَعُ الرَّجُلُ عَنْ عَمَلِهِ “Adam işini yapmaktan vazgeçti” cümlesindeki gibi kullanılır.

⁴⁹¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 759-761.

⁴⁹² Ankebût, 29/64.

“*tahkîr*” içindir. Şu rezil dünya ahirete nispetle Allah katında bir sivrisineğin kanadına bile denk değildir manasındadır. İşte bu dünya hayatı çocukların oynadığı ve eğlendiği sonra da belli bir süre sonra bırakıp gittiği bir yere benzetilmiştir.

Müellife göre الْحَيَوَانُ ifadesi ise “*daimî hayat*” demektir. Her nasıl ayette dünya hayatı belîğ bir üslûpla tahkîr edildiyse ahiret yurdu da çeşitli te’kîd içeren ifadelerle belîğ olarak ta’zîm edilmiştir. Öncelikle الْحَيَوَانُ هِيَ الْآخِرَةُ الْوَلَدَارُ ifadesinde cümleye te’kîd edatı إِنَّ ile başlanmış akabinde لَ te’kîd lâmanı dahil edilmiştir. الْحَيَوَانُ kelimesi حَيَّ “yaşamak” fiilinin masdarıdır. Dolayısıyla ahiret hayatı asıl hayatın kendisi olduğu için bu ifade tercih edilmiştir. Buna ilaveten الْحَيَوَانُ kelimesi الْحَيَاة kelimesiyle aynı kökten gelmesine rağmen ona göre daha etkili bir ifadedir. Yani فَعْلَانِ vezninde zikredilen الْحَيَوَانُ kelimesinde hayat için gerekli olan hareket ve canlılık manası da vardır.⁴⁹³

“*Yeryüzünde* وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a âit olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de o bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı) dır.”⁴⁹⁴ Yeryüzünde rızkı Allah tarafından verilmeyen hiçbir canlı yoktur. Nitekim رِزْقُهَا عَلَى اللَّهِ ifadesindeki عَلَى harf-i ceri her canlıya rızkın verilmesini lütuf ve garanti eden Allah için bunun bir gereklilik olduğuna işaret ederek bu konuda kulları tevekkül etmeye sevk etmektedir.

Molla Gürânî'ye göre bu ayet birkaç yönden mübâlağa içermektedir. وَمَا مِنْ دَابَّةٍ ifadesinin hasr yoluyla zikredilmesi, عَلَى harf-i cerinin rızkın sürekliliğine delalet etmesi, ayetteki söz konusu hallerinin tümünün كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

⁴⁹³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 615-616; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 463; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 199.

⁴⁹⁴ Hûd, 11/6.

istifhâm edatını ٤ tekrar etmişlerdir. Bu derece inkârda ısrarcı olmaları onların nezdinde toprak ve kemik halinden yeniden diriltiilenin imkansızın da ötesinde bir durum olduğuna kanaat getirmeleri sebebiyledir.⁴⁹⁹

“Allah'a ve Resûlüne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcadığınız için sizden iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükafat vardır.”⁵⁰⁰ Ayette iman edip malını Allah yolunda harcayanların mükafatları vurgulu bir şekilde vaad edilmiştir. Şöyle ki ٥ أَجْرٌ كَبِيرٌ ifadesinde haberin ٥م zamir üzerine kurulması, ayetin ilk kısmında geçen “iman” ve “infak” ifadelerinin tekrar edilmesi, ٥ أَجْرٌ “mükafat” lafzının nekre gelmesi ve ٥ كَبِيرٌ “büyük” sıfatıyla nitelenmesi⁵⁰¹ ayrıca isim cümlesi⁵⁰² gibi manayı kuvvetlendiren üslûplar tercih edilmiştir.

“Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı.”⁵⁰³ Müellife göre ayetin zâhiri ٥ وَظَنُوا أَنَّ لَا يُخْرَجُوا “Onlar çıkarılmayacaklarını zannediyorlardı” şeklindedir. Fakat bu ifade ayette daha vurgulu bir üslûpla zikredilmiştir. Nitekim haber olan ٥ مَا نَعْتُهُمْ ifadesi mübtedâ olan ٥ حُصُونُهُمْ ifadesine takdîm edilmiş sonra da cümle ٥م zamirine isnâd edilmiştir. Bu üslûp müminlerin aksine kendilerinin oradan çıkarılmayacaklarına dair zanlarında emin olduklarına işaret eder.⁵⁰⁴ Şöyle ki haberin mübtedâdan önce gelmesi kalelerinin sağlamlığına ve kendilerini koruyacağına dair güvenlerinin aşırılığına delildir. Onları ifade eden ٥م zamirinin ٥ن nin ismi yapılp ٥ حُصُونُهُمْ مَا نَعْتُهُمْ cümlesinin bu zamire isnâd

⁴⁹⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 73.

⁵⁰⁰ Hadîd, 57/7.

⁵⁰¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 260.

⁵⁰² Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 186.

⁵⁰³ Haşr, 59/2.

⁵⁰⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 358.

edilmesinde kendilerinin son derece güçlü ve dayanıklı olduklarına inanıp onlarla savaşıacak hiç kimseyi umursamadıklarına bir delil vardır.⁵⁰⁵

Oysa bu vurgu وَظَنُوا أَنَّ حُصُونَهُمْ مَانِعُهُمْ veya وَظَنُوا أَنَّ حُصُونَهُمْ تَمْنَعُهُمْ “Kalelerinin kendilerini koruyacağını zannettiler” ibarelerinde yoktur.⁵⁰⁶

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ “Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir.”⁵⁰⁷ Ayette كَبُرَ ifadesindeki taaccüb manasının yanı sıra sert bir dille ayıplama en belîğ şekilde zikredilmiştir. Bununla kabahatin büyüklüğü anlatılmak istenmiştir. Zira كَبُرَ fiilinin önce fâili olan أَنْ تَقُولُوا ifadesine isnâd edilmesi sonra da مَقْتًا lafzıyla temyiz edilmesi ve de bu ifadenin takdîmi ayrıca nefretin en şiddetli halinin manasını taşıyan مَقْتٌ lafzının tercih edilmesi ve de bu kabahatin Allah katında denilmesi⁵⁰⁸ müminlerin yapmayacağı şeyleri söylemelerinin aşırı nefrete yol açması sebebiyle, bunun tam bir nefret olduğunu göstermek içindir.⁵⁰⁹

1.5.3. Lafız ve Terkiib Tercihleri

1.5.3.1. Kelime ve Harf-i Cer Tercihinde Mana Vurgusu

“De ki: Siz قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ona ister inanın, ister inanmayın; şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur’ân) okununca, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar.”⁵¹⁰ Kur’ân okunduğu zaman kendilerine ilim verilen kimseler يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا “Çeneleri üstü secdeye kapanırlar” ifadesinde أَذْقَانٌ “çeneler” kelimesinin tercih edilmesi onların son derece huşu içinde olmalarından kinâyedir. Ayrıca لِلْأَذْقَانِ ifadesinde ل harf-i cerinin

⁵⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIX, 502.

⁵⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 499.

⁵⁰⁷ Saf, 61/3.

⁵⁰⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VII, 438.

⁵⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 523.

⁵¹⁰ İsrâ, 17/107.

isti'lâ harfi olan عَلَى harf-i cerinin manasında kullanıldığı açıktır. Nitekim burada ل harf-i ceri sıkı bir الإِتِّصَال “irtibat” ve الإِلْصَاق “yakınlık” manası barındırdığı için tercih edilmiştir.⁵¹¹ Ayrıca الإِخْتِصَاص “ait olma” anlamı da ifade eder.⁵¹²

Özetle ayette secde hususunda وَجُوه “yüzler” ifadesi yerine أَذْقَان “çeneler” ifadesinin tercih edilmesi ve عَلَى yerine ل harf-i cerinin kullanılmasıyla onların secdeye kapandıklarında tamamen huşu içerisinde Rableriyle irtibat ve yakınlık sağladıkları ve kendilerini yalnızca O’na ait hissettikleri manası dikkat çekmektedir.

1.5.3.2. Terkinin Açıkça Zikredilmesi

وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ “Mûsâ dedi ki: "Ey Firavun! Şüphesiz ki ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim.””⁵¹³ Molla Gürânî’ye göre Hz. Mûsâ’nın, firavuna hitaben kendisinin bir elçi olarak gönderildiğini beyân ettiği ayette Allah Teâlâ’yı رَبِّ الْعَالَمِينَ “Alemlerin Rabbi” şeklinde nitelendirmesi firavunun da bu âlemler mefhûmuna dahil olduğunu hatırlatmak maksadıyladır.⁵¹⁴

1.5.3.3. Aynı Konuda Farklı Kelimenin Kullanılması

إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ “Şüphesiz, su bastığı vakit sizi gemide biz taşıdık”⁵¹⁵ Molla Gürânî ayette “gemi” manası için السَّفِينَةِ yerine الْجَارِيَةِ ifadesinin tercih edilmesini Allah’ın kudretini ortaya koyan bir tasvîr olarak niteler. Zira onun ne bir rotası ne de bir kaptanı vardır. Bilakis لَعَنُوا رَجِيمٌ “(Nûh), "Binin ona. Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah’ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok

⁵¹¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 479.

⁵¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 700.

⁵¹³ A'râf, 7/104.

⁵¹⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 726.

⁵¹⁵ Hâkka, 69/11.

başılayandır, çok merhamet edendir" dedi"⁵¹⁶ ayetinde belirtildiği üzere o gemiyi belirli bir yol üzere yüzdüren Allah Teâlâ'dır.⁵¹⁷

1.5.3.4. Mübâlağa İçeren İbare Kullanılması

قَالَ يَأُتُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

“Allah, "Ey Nûh! O asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O halde hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim" dedi.”⁵¹⁸ Hz. Nûh'un oğlu için Rabbine dua ve niyazda bulunduğu, onun kendi ailesinin bir parçası olduğu, ailesini kurtaracağına dair Allah'ın vaadinin şüphesiz olduğunu ve oğlunun kurtarılmasını talep ettiği bir önceki ayetteki sözlerine adeta keskin bir üslûpla cevap verilmiştir.

İnne emelun gayri salih ifadesi oğlunun neden onun ailesinden olmadığına sebebini bildirir. Çünkü o fâsid bir amel sahibidir. Ayetteki üslûpta *إنه ذو عملٍ فاسدٍ* “O salih olmayan bir amel sahibidir” demek yerine “Onun kendisi salih olmayan bir ameldir” denilmiştir. Buradaki ince manada sanki onun şahsı amelin kendisi kılınmış olup kınamada mübâlağa murad edilmiştir. Tıpkı şair Hansâ'nın⁵¹⁹ (ö. 24/645) şu beytindeki gibi:⁵²⁰

فَإِنَّمَا هِيَ إِقْبَالٌ وَإِدْبَارٌ

“Ancak onun kendisi bir gidiş ve bir geliştir.”

(Ancak o bir ileri gider, bir geri gelir.)

Ayrıca ayetteki tercih edilen ifade, din yakınlığının soy yakınlığından önce geldiğine işaret eder.⁵²¹

⁵¹⁶ Hûd, 11/41.

⁵¹⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 647-648.

⁵¹⁸ Hûd, 11/46.

⁵¹⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ'*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Hadîs, Kahire, h. 1423, c. I-II, I, 335.

⁵²⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 762-766; Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, III, 136.

⁵²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 389.

قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عَوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ “Biz onu, Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar diye hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”⁵²² Ayette Kur’ân’ın doğruluk vasfı beyân edilirken tercih edilen عَوَجِ ذِي غَيْرِ ifadesi “kendisinde herhangi bir yönden asla eğrilik bulunmayan” manasına gelmektedir. Bu ifade mübâlağa manası taşıması yönüyle yakın anlama sahip لَا عَوَجَ فِيهِ veya عَوَجٍ مُّعْوَجٍ ifadelerinden daha belîğdir. Bu yüzden Kur’ân’ın doğrulukla nitelenmesinde مُسْتَقِيمًا lafzı da tercih edilmemiştir. Çünkü عَوَجِ lafzı cisimlerden ziyade “manaların eğriliği” anlamındaki kullanıma has kılınmıştır.⁵²³

وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ “Kendilerini bindirip (cepheye) sevk edesin diye sana geldikleri zaman, senin, "Sizi bindirebileceğim bir şey bulamıyorum" dediğin; bu uğurda harcayacakları bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş dökme dökme geri dönen kimselere de bir sorumluluk yoktur.”⁵²⁴ Rivayete göre Ensar’dan altı kişi savaşa katılmak amacıyla Hz. Peygamberden (s.a.v.) binek istemek için geldiklerinde “Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum” yanıtını almışlar ve ağlayarak geriye dönmüşlerdir. Nitekim ayette onların ağlamalarının zikredildiği وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ ifadesi وَأَعْيُنُهُمْ “Gözleri yaş olup akıyor” ifadesindeki gibi akma hususunda mübâlağa manası içermekte olup وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ دَمْعَهَا “Gözlerindeki yaş akıyor” ifadesinden daha belîğdir. Çünkü ilk üslûpta sanki gözün tamamı akan yaş gibi ifade edilmiştir.⁵²⁵

Böylelikle onların hüznünün derinliği daha etkili bir ifadeyle aktarılmış, adeta iki gözü iki çeşme ağladıkları hissettirilmek istenmiştir.⁵²⁶

⁵²² Zümer, 39/28.

⁵²³ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 243; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 125.

⁵²⁴ Tevbe, 9/92.

⁵²⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 374-375; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 301.

⁵²⁶ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, III, 94.

“De ki: “Söyleyin bakalım,

onun azabı size geceleyin veya gündüzün (ansızın) gelecek olsa, suçlular bunun hangisini acele isterler?!” (Bunların hiçbiri istenecek bir şey değildir).⁵²⁷ Molla Gürânî ayetteki بَيَّأَ ifadesinin zarf olarak mansub konumunda “geceleme vakti” yani uyku manasında, نَحَارًا ifadesinin ise “yaşam için gereken maişet ve kazanç elde etmek gayesiyle meşgul olunan vakit” manasında kullanıldığını belirtmiştir. Müellif bu ayette نَحَارًا “gündüz” ifadesine karşılık لَيْلٍ “gece” ifadesinin zikredilmeyişini manadaki belâğî bir nükteye değinerek açıklamaktadır. Zira بَيَّأَ ifadesinin tercih edilmesiyle düşmanın maişet için meşgul olunan gündüz vaktinin aksine, uyku vaktinde gecelerken ansızın gelmesi gibi Allah’ın azabının da uyku ve gaflet anında gelebileceği manası kastedilmiştir.⁵²⁸ Bu ayet inkâr edenlerin “Eğer doğru söyleyenler iseniz, (söyleyin) bu tehdit ne zaman (gerçekleşecek)? diyorlar”⁵²⁹ şeklindeki sözlerine verilen cevaplardan birisidir.⁵³⁰

“Peki, karada sizi

yere geçirmesinden, yahut üzerinize taşlar savuran kasırga göndermesinden, sonra da kendinize bir vekil bulamamaktan güvende misiniz?”⁵³¹ Onların denizde şiddetli dalgalar arasındayken boğulma korkusu sebebiyle daha önce dua edip yalvardıkları ilahları akıllarından çıkar gider, kendilerini kurtarmaya güç yetirebilecek olanın yalnızca Allah olduğunu bilirlerdi. Yaratan tarafından güvenli bir şekilde karaya ulaştırıldıklarında ise denizdeki gibi bir sıkıntının başlarına gelmeyeceğinden emin olmuşçasına tevhide inkâr ederler, eski hallerine geri dönerlerdi.⁵³²

Bu ayette جَانِبِ الْبَرِّ “kara tarafında” ifadesinde جَانِبِ “taraf” kelimesinin zikredilmesi manaya önemli bir nüans katmıştır. Bununla bütün yan ve cihetlerin

⁵²⁷ Yunus, 10/50.

⁵²⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 576; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 351.

⁵²⁹ Yunus, 10/48.

⁵³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVII, 263.

⁵³¹ İsrâ, 17/68.

⁵³² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 413-415; Bkz. İsrâ, 17/67.

Allah'ın kudretine göre eşit konumda olduğuna işaret edilmiştir. İster kara olsun ister deniz, O'nun helak kudretinin ve sebeplerinin her tarafta bulunduğunu, boğulmanın sadece deniz tarafına mahsus olmadığını, kara tarafında da bunun bir benzeri olan *حَسَفَ* “yerin dibine geçme” tehlikesinin varlığını, bu durumun da tıpkı suyun altında kalmak gibi toprağın altında kaybolmak olduğunu, dolayısıyla Allah katında denizin de karanın da eşit olduğunu, denizde kadir olduğu şeye karada da kadir olduğunu, bu sebeple akıl sahibi kimsenin her nerede olursa olsun aynı ölçüde Allah'tan korkması gerektiğini ifade eder. Molla Gürânî'ye göre eğer ifade biçimi burada da bir önceki ayetteki⁵³³ gibi *الْبَحْرِ فِي* terkibine karşılık *الْبَرِّ فِي* şeklinde gelseydi işaret edilen bu mana ortadan kalkardı.⁵³⁴

*“Andolsun, onlara Rabbinin azabından hafif bir esinti dokunsa, muhakkak "Eyvah bize! Gerçekten biz zalim kimselerdik" diyeceklerdir.”*⁵³⁵ Yani onlara Rabbinin azabından en ufak bir şey dokunurse hemen itaat ederler, boyun eğderler. Nitekim müşriklerin bu durumlarının anlatıldığı ayette seçilen kelimeler ince manalar barındırmaktadır. Öncelikle *مَسَّ* “dokunma” lafzı azlık ve küçüklük ifade eder. Aynı şekilde *نَفْحَةٌ* lafzı da azlık ifade edip “rüzgar estiği zaman kokunun yayılması” manasındadır. Ayrıca *نَفْحَةٌ* lafzı masdar-ı binâ-i merre sığasında *فَعْلَةٌ* vezninde gelmiştir.⁵³⁶ Bu da söz konusu olayın bir defa yapıldığını gösterir.⁵³⁷

Buna göre ayette azlık vurgusu için tercih edilen lafızların semantik analizi ve sarfî yapıları dikkate alındığında mana, “Şayet onlara azabın kendisi değil de hafif bir

⁵³³ *“وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَهُهُ فَلَمَّا خَجَّكُمُ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا* “Denizde size bir sıkıntı dokunduğunda bütün taptıklarınız (sizi yüzüstü bırakıp) kaybolur, yalnız Allah kalır. Fakat sizi kurtarıp karaya çıkarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan çok nankördür.” (İsrâ, 17/67).

⁵³⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 416; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 679.

⁵³⁵ Enbiyâ, 21/46.

⁵³⁶ Bunlara ilaveten Molla Gürânî *نَفْحَةٌ* “hafif bir esinti” lafzının nekre gelmesinin killet'e delalet ettiğini söylese de Kazvî'nin (ö. 739/1338)'nin buna karşı çıktığını, “nekre azlığa delalet ettiği” söyleminin şüpheli bir görüş olduğunu belirtmiştir. Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 922-923.

⁵³⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 922; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 119.

rüzgarı dahi dokunsa feryat figan ederler ve kendilerinin zalim olduklarını itiraf ederler” şeklinde düşünülebilir.⁵³⁸

1.5.3.5. Dolaylı İfadenin Tercih Edilmesi

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ

“Andolsun, biz Nûh’u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayiverdi.”⁵³⁹ Ayette Hz. Nûh’un (a.s.) kavminin arasında kaldığı süreyle ilgili olarak doğrudan أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا “dokuz yüz elli sene” denilmemiş

“elli yıl hariç bin sene” ifadesi tercih edilmiştir. Molla Gürânî’ye göre bu ifade, dokuz yüz elli seneden daha fazlasının vehmedilmemesi ve takrîbî mananın düşünülmemesi için kullanılmıştır. Bununla beraber أَلْفَ “bin” ifadesi uzun bir müddeti haber vermede daha etkili bir söylemdir ve buradaki duruma daha uygundur.⁵⁴⁰

Arap dilinde istisnâ katıyyete delalet eder, istisnânın terk edilmesinde ise takrîbî mana düşünülebilir. Örneğin bir kimse “*Falanca yüz sene yaşadı*” dediğinde onun kesin olarak değil de yaklaşık yüz sene yaşadığı zannedilebilir. Fakat o kimse “*Bir ay hariç yüz sene veya bir yıl hariç yüz sene yaşadı*” derse o zaman bu zan ortadan kalkar ve ifade kesinlik bildirir.⁵⁴¹

Diğer bir husus da bu sûrede bazı peygamber kıssalarının müşriklerin inkârî sözlerinden hemen sonra zikredilmesi, Hz. Peygambere (s.a.v.) manevi bir teselli mahiyetindedir. İlk olarak Hz. Nûh kıssasıyla başlanması ve kavmi içerisindeki kalış süresinin zikredilmesinde, onun çok uzun süre sıkıntılara katlandığını hatırlatmak ve bununla Peygamberimizin sebât ve metânetini artırmak vardır.⁵⁴²

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنْمِ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ

بِالْمَعْرُوفِ -Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl

⁵³⁸ Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, XXII, 148.

⁵³⁹ Ankebût, 29/14.

⁵⁴⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü 'l-Emânî*, V, 580-581.

⁵⁴¹ Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, XXV, 36.

⁵⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 445.

emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir.”⁵⁴³ Ayette baba الْوَالِدُ “baba” kelimesinin yerine الْمَوْلُودُ “çocuğun kendisine ait olduğu kişi” denilmiştir. Molla Gürânî’ye göre ayette bu tür dolaylı bir ifade kullanılmasıyla çocuğu emziren annenin nafakasını, giyeceğini ve rızkını babanın sağlaması gerektiğine işaret edilmektedir. Ayrıca böylelikle çocukların annelerine olduğu kadar babalarına da nispet edildiği ima edilir.⁵⁴⁴

1.5.3.6. İfadede Nazmın Değişmesi

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَاحْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَارٌ عَنْ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ “Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun! Şüphesiz Allah'ın va'di gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın.”⁵⁴⁵ Ayetteki hitap, ataları cahiliye dini ve inkâr üzerine ölen müminleredir. Ayette onların küffardan olan atalarına ahirette fayda verecekleri, şefaathçi olacakları yönündeki umutları sonlandırılmak istenmiş ve bu ifadeler çok güçlü bir te’kîd yoluyla bildirilmiştir.⁵⁴⁶

Şöyle ki nazmın başında o günde babanın çocuğuna fayda veremeyeceğinden bahsedilirken وَلَدٌ lafzı getirilmişken nazmın devamındaki çocuğun babasına hiçbir fayda veremeyeceği hususu önceki üslûbun aksine مَوْلُودٌ kelimesi ile aktarılmıştır. Ayrıca bu ifade هُوَ fasıl zamiriyle tekid edilmiştir. Çünkü مَوْلُودٌ kelimesi “bizzat senden doğan çocuk” manasında kullanılırken وَلَدٌ kelimesi ise hem “evlat” hem de “torun” manasında kullanılır. Bu nedenle mana “Bırakın onlara ahirette torunlarının fayda

⁵⁴³ Bakara, 2/233.

⁵⁴⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 888-889.

⁵⁴⁵ Lokmân, 31/33.

⁵⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 504.

vermesini, kendilerinden doğan evlatları bile fayda veremez” şeklinde daha etkili bir söylemle vurgulanmıştır.⁵⁴⁷

قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَضْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ “Dediler ki: "Sen ister öğüt ver, ister öğüt verenlerden olma, bize göre birdir.””⁵⁴⁸ Ayette kelâmın akışına göre beklenen üslûp nehiy kısmında değişmiştir. Müellife göre kavmi Hz. Lût’a (a.s.) أَوَعَضْتَ أَوْ لَمْ تَعْظُ “Öğüt versen de vermesen de” demiş olsalardı ayetteki mana ortaya çıkmazdı. Zira onların ayette أَوَعَضْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ “Sen öğüt versen de öğüt verenlerden olmasan da” demeleri Hz. Hûd’un öğüdüne hiçbir şekilde önem vermediklerini ifade etmesi bakımından daha etkili bir söylemdir.⁵⁴⁹

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النَّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ “Andolsun, biz Nûh’u ve İbrahim’i peygamber olarak gönderdik. Peygamberliği ve kitabı onların soylarına da verdik. Onlardan kimi doğru yola ermiştir, ama içlerinden birçoğu da fasık kimselerdir.”⁵⁵⁰ Ayette nazmın akışına göre فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ “Onların bir kısmı hidayete ermiştir” dedikten sonra وَمِنْهُمْ فَاسِقٌ “Onların bir kısmı da fasıktır” denilmemiş,⁵⁵¹ burada üslûp değişmiş ve وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ “Onların çoğu fasıklardır” denilmiştir. Bu üslûp dalâlette olan kimselerin sayıca daha fazla olduğuna delalet eder.⁵⁵² Ayrıca bu üslûpta yergi daha vurgulu bir şekilde dile getirilmiştir.⁵⁵³

⁵⁴⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 707; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 504; Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, IV, 218.

⁵⁴⁸ Şuarâ, 26/136.

⁵⁴⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 358; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 327; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV, 523.

⁵⁵⁰ Hadîd, 57/26.

⁵⁵¹ Tîbî, *Fütûhu'l-Gayb*, XV, 206.

⁵⁵² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 294.

⁵⁵³ Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, V, 190.

1.5.3.7. İfadede Zâhir Mananın Dışına Çıkılması

وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ “Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın.”⁵⁵⁴ Önceki ayette müminlerin kardeş oldukları ve aralarındaki sorunların düzeltilmesi, bu ayette de birbirlerine karşı hatalı davranışlardan sakınmaları gerektiği nazara verilmiştir. Molla Gürânî’ye göre أَنْفُسَكُمْ ifadesinden kasıt müminlerin “kendileri” değil, “birbirleri” manasıdır. Yani burada mana لَا يَعْيبُ بَعْضُكُم “Birbirinizi ayıplamayın” şeklinde düşünülmelidir. Bu kullanım وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ “Birbirinizi öldürmeyin”⁵⁵⁵ ayetinde de vardır.⁵⁵⁶

1.5.3.8. Ziyade Bir İfadenin Manaya Etkisi

وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حَجَرٌ لَا يَطْعُمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بَرِّعْمِهِمْ وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءٌ عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ “Onlar saçma düşüncelerine göre dediler ki: «Bu (tanrılar için ayrılan) hayvanlarla ekinler haramdır. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır.» Birtakım hayvanlar da vardır ki, (Allah böyle emrediyor diye) O'na iftira ederek üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden Allah onları cezalandıracaktır.”⁵⁵⁷ Müellife göre ayetteki سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ifadesinde كَانَ lafzının zâid olarak gelmesi söz konusu davranışların devamlı olduğunu ve bu yüzden onların cezalandırılmayı hak ettiklerine delalet eder.⁵⁵⁸

“(Hızır:) Ben sana, benimle beraber (olacaklara) sabredemezsin, demedim mi? dedi.”⁵⁵⁹ Hızır (a.s.) bir hikmete binâen gemiyi deldiğinde Hz. Musa (a.s.) da O'nun yanlış bir iş yaptığını belirtmiş ve karşı

⁵⁵⁴ Hucurât, 49/11.

⁵⁵⁵ Nisâ, 4/29.

⁵⁵⁶ Molla Gürânî, Gâyetü'l-Emânî, VI, 660.

⁵⁵⁷ En'âm, 6/138.

⁵⁵⁸ Molla Gürânî, Gâyetü'l-Emânî, II, 580.

⁵⁵⁹ Kehf, 18/75.

çıkmişti. Bunun üzerine Hızır (a.s.) *“Ben sana, benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi? dedi.”*⁵⁶⁰ Akabinde ikisi yola koyuldular ve Hızır (a.s.) yolda karşılaştıkları bir genci öldürünce Hz. Musa (a.s.) yine onun dehşet verici bir iş yaptığını belirtmişti. Hızır (a.s.) önceki sözünü tekrar ederek *قَالَ أَمْ أَفْلَ لَكَ* *“Ben sana, benimle beraber (olacaklara) sabredemezsin, demedim mi? dedi.”*⁵⁶¹ Hz. Musa (a.s.) henüz ilk hadisede muhalefet etmiş ve sabredeceğine söz vermiş sonra ikinci hadisede de aynı tavrı takınmıştı. Dolayısıyla burada önceki ayete nazaran *لَكَ “sana”* ifadesinin ilave edilmesi, nasihatten sonra O’nun sebatının az olduğunu gösterme hususunda daha kuvvetli bir ikaz manası ifade etmektedir.⁵⁶²

1.5.3.9. Eş Anlamlı Kelimelerden Birinin Diğerine Tercih Edilmesi

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
*“Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”*⁵⁶³ Rivayete göre Hz. İbrahim’e (a.s.) duasının kabul olduğu ve âhir zamanda bahsedilen peygamberin geleceği bildirildi ve Allah Teâlâ Hz. Muhammed’i (s.a.v.) gönderdi. Nitekim Molla Gürânî’ye göre ayette *تِلَاوَةً* lafzının tercih edilmesi yukarıda zikredildiği gibi bir peygamberin Allah’ın ayetlerini okuyacak olmasına, bu durumun zuhûr edeceğine işarettir. Ayrıca tilâvet lafzı bir şeyi anlatma hususunda manaya zenginlik katar.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ Kehf, 18/72.

⁵⁶¹ Kehf, 18/75.

⁵⁶² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 589-592.

⁵⁶³ Bakara, 2/129.

⁵⁶⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 616-618.

Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) “tilâvet” ve “kıraat” lafızlarının genel olarak aynı manayı ifade etmelerine rağmen aralarında birtakım farklar olduğunu belirtir.⁵⁶⁵

Râgıb el-İsfahânî’ye (ö. 502/1108) göre tilâvet; bazen okumak, bazen de emir, nehiy, terğîb (teşvik) ve terhîb (korkutma) gibi uyarılarına itaat ederek Allah’ın indirdiği kitaba uymak gibi özel bir manada kullanılır. Bu yüzden tilâvet, her çeşit okuma için kullanılan kıraate göre daha özel anlam ifade eder. Buna göre, her tilâvet bir kıraattir fakat her kıraat bir tilâvet değildir.⁵⁶⁶

Dolayısıyla tilâvet daha özel ve derin bir okumayı ihtiva eder, ayrıca okunan şeye tabi olmaya delâlet ederken kıraat ise daha genel bir okuma şeklidir. Bu sebeple ayette tilâvet lafzının tercih edilmesinde bazı hikmetler vardır.

1.5.4. Zâhir İsim Yerine İsm-i Mevsûl Kullanılması

“Sağ elindekiini” وَأَلْقَى مَا فِي يَمِينِكَ تَلْفُفٌ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاحِرٍ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى (değneğini) at ki, onların yaptıklarını yutsun. Şüphesiz yaptıkları bir sihirbaz hilesidir. Sihirbaz ise nereye varsa kurtuluşa eremez.”⁵⁶⁷ Hz. Musa’nın (a.s.) sihirbazlarla karşılaşması esnasında Allah Teâlâ kendisine açıkça “asanı at” dememiş وَأَلْقَى مَا فِي يَمِينِكَ “Sağ elindekiini at” demiştir. Molla Gürânî bu ifadede ism-i mevsûlün kullanılmasındaki kapalılığın tahkîr veya ta‘zîm amaçlı olabileceğine dikkat çeker.

Asanın açıkça zikredilmemesi muhatapları tahkîr (küçümsemek) için ele alındığında mana “Onların iplerinin ve asalarının çokluğuna aldırma! Elindeki şu küçücük odun parçacığını yere at. Çünkü o tek ve küçücük bir odun parçası olduğu halde onların çok ve kocaman görünen sihirlerini Allah’ın kudretiyle yutacaktır” şeklinde düşünülebilir.

⁵⁶⁵ Tilâvet, iki veya daha fazla kelimeden oluşan cümleyi okumaktır, kıraat ise tek bir kelimeyi okumak için kullanılır. Mesela قَرَأَ فُلَانٌ إِسْمَهُ “Falanca ismini kıraat etti” denilir ama تَلَا إِسْمَهُ “İsmi tilâvet etti” denilmez. Bu aslında tilâvetin “bir şeyi peşi sıra takip etmek” manasına gelmesinden kaynaklanır. Bkz. Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku’l-Lugaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim, Dâru’l-İlm ve’s-Sekâfe li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Kahire, 1997, s. 27.

⁵⁶⁶ Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dâru’l-Kalem, Beyrut, h. 1412, s. 167.

⁵⁶⁷ Tâhâ, 20/69.

Diğer taraftan ayetteki ifadenin asayı ta‘zîm (yüceltmek) için olması da mümkündür. Bu durumda mana, “Onların sihirlerinin azametine ve çokluğuna aldırma! Çünkü senin elinde onların hepsinden daha büyük olan bir şey var. Onlar sayıca çok olmalarına rağmen senin elindekinin yanında çok az ve küçük kalırlar. O halde sen elindekini at da Allah’ın izniyle onları yutup yok etsin” şeklinde düşünülebilir.⁵⁶⁸

Nitekim ayetteki her iki vecihe göre bu üslûpta Hz. Musa’yı küfür ehline karşı cesaretlendirme ve tebliğ yolunda Allah’ın yardımıyla kendisine nice muvaffakiyetler bahsedileceği mesajı verilmiştir.

وَرَأَوْنَاهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ “Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek "Haydi gelsene!" dedi. O ise, "Allah'a sığınırım, çünkü o (kocan) benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremezler" dedi.”⁵⁶⁹ Molla Gürânî yaşanan hadisede kadının isminin açıkça zikredilmemesi hususunda şu belâğî nüktelyi açıklamaktadır: Ayette Hz. Yusuf’tan (a.s.) murad almak isteyen vezirin eşinden bahsedilirken ismi açıkça zikredilmemiş, aksine onun yerine örtülü bir biçimde الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا “evinde bulunduğu kadın” şeklinde ism-i mevsul getirilmiştir. Çünkü burada ismin açıkça zikredilmesi uygun bulunmamıştır. Ayrıca bu üslûp, Hz. Yusuf’un takvâsının kemâline ve iffetine delalet eder. Zira evinde yaşadığı o kadın, hizmetçilerinden sayılan Hz. Yusuf’a sahip olabilirdi. Fakat kadının isteğine mazhar olamaması Hz. Yusuf’un takvâ hususunda devamlı olmasındandır.⁵⁷⁰

1.5.5. Hece Tekrarı ve Anlam İlişkisi

فَكُتِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ “Artık onlar ve o azgınlar tepetaklak oraya (cehenneme) atılırlar.”⁵⁷¹ Ayette Allah’ı bırakıp da herhangi bir azabı defedemeyen ve kendilerine

⁵⁶⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 805; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 74.

⁵⁶⁹ Yûsuf, 12/23.

⁵⁷⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 940-941.

⁵⁷¹ Şuarâ, 26/94.

de başkasına da fayda sağlayamayan putlara tapanların ve ilahlarının tepetaklak cehenneme atılacağı bildirilmiştir.

Molla Gürânî de ayette zikredilen tekrarlı hece yapısına sahip fiilin manaya katkısını ele almıştır. Nitekim كَبَّ fiili “bir şeyi tepetaklak yüzüstü atmak” anlamına gelir. Ayette kullanılan كَبَّكَ ifadesi ise كَبَّ fiilinin hece tekrarıdır. Bu ifadede lafızdaki tekrar, manadaki tekrara ve kesrete delil kılınmıştır. Yani manadaki tekrarı vurgulamak için lafızda da tekrar yapılmıştır. Buna göre mana “Onlar cehenneme atıldıklarında onun dibine ulaşınca kadar tekrar tekrar tepetaklak yüzüstü düşeceklerdir” şeklinde düşünülebilir.⁵⁷²

وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ “Ad kavmine gelince onlar da uğultulu ve dondurucu şiddetli bir rüzgarla helak edildi.”⁵⁷³ Müellife göre صَرْصَر ifadesi “estiği zaman sesi çok şiddetli ve tiz olan rüzgar” demektir. Veya bu ifadenin صَرَّ kökünden “soğuk” anlamında olduğu da söylenmiştir. Kendisindeki bu soğuk adeta tekerrür ederek arttığı için kelimede de صَرْصَر şeklinde kök tekrarı yapılmıştır. Adeta bu rüzgar soğğun şiddetiyle yakıp kavuran bir rüzgardır.⁵⁷⁴

1.5.6. Zamir Kullanımları

1.5.6.1. Zamirin Müfred veya Cemî Zikredilmesi

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ “Allah kimi doğru yola iletirse, odur doğru yolu bulan. Kimleri de saptırırsa, işte onlar, ziyana uğrayanların ta kendileridir.”⁵⁷⁵ Ayetteki ilk ifadede hidayet söz konusuken müfred هُو zamirinin gelmesi, devamında dalâlet söz konusuken cemî هُمْ zamirinin zikredilmesi lafız ve

⁵⁷² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 346-347; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, IV, 94; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 322.

⁵⁷³ Hâkka, 69/6.

⁵⁷⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 642; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 599; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXX, 621.

⁵⁷⁵ A'râf, 7/178.

mana itibarıyladır. Bu kullanımlara göre müfred zamiriyle müminlerin hidayet yolu üzerinde birlik içerisinde tek bir bütün gibi olduklarına, cemî zamiriyle ise dalâlette olan kimselerin ise ayrı ayrı yollara saptıklarına işaret edilmiştir.⁵⁷⁶

1.5.6.2. Cümleye Zamirin Eklenmesi

(Yanınıza) “وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكَفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ

küfürle girip yine (yanınızdan) küfürle çıktıkları halde size geldiklerinde "İnandık" dediler. Allah onların saklamakta oldukları şeyi daha iyi bilir.”⁵⁷⁷ Ayette وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا

به “Onlar küfürle çıkarlar” ifadesine bir önceki cümleye nazaran هُمْ zamirinin eklenmesi ve takdîm edilmesi münafıkların Allah’ın kelâmını ve Hz. Peygamberin (s.a.v.) öğütlerini dinledikten sonra yanından küfür ile çıkmaları, onların hak yolundan tamamen uzaklaştığına işarettir.⁵⁷⁸ Ayrıca هُمْ zamirinin mübtedâ olarak başta zikredilmesi onların bizzat kendi seçimleriyle küfre izafe olduklarını te’kîd eden bir ifadedir.⁵⁷⁹

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّمَا أَنَا ثُلُقِي وَإِنَّمَا أَنَا نَكُونُ نَحْنُ الْمُلْقِينََ (Sihirbazlar), "Ey Mûsâ!" Ya önce

sen at ya da önce atanlar biz olalım" dediler.”⁵⁸⁰ Firavunun isteği üzerine toplanan sihirbazlar sihirlerini önce atma hususunda seçim hakkını Hz. Musa’ya (a.s.) bırakmışlardır. Fakat نَحْنُ الْمُلْقِينََ “Ya da önce atanlar biz olalım” ifadesi hakikatte kendilerinin önce başlamak istediklerine delalet etmektedir. Çünkü bu ifadede araya نَحْنُ “biz” fasıl zamirin girmesi ve haberin الْمُلْقِينََ “atanlar” şeklinde mârife gelmesi, onların sihir hünerlerini göstermeye Hz. Musa’dan önce rağbet ettiklerine işaret eder. Nitekim Hz. Musa da قَالُوا “Siz atın” dedi⁵⁸¹ şeklindeki

⁵⁷⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 799; Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, III, 43.

⁵⁷⁷ Mâide, 5/61.

⁵⁷⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 352-353.

⁵⁷⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhît*, IV, 310.

⁵⁸⁰ A’râf, 7/115.

⁵⁸¹ A’râf, 7/116.

cevabıyla onları ciddiye almadığını ve önemsemediğini göstermiş ayrıca ilahi desteğe tam olarak güvendiği için önceliği onlara bırakmıştır.⁵⁸²

1.5.6.3. Âkil Zamirinin Gayr-ı Âkiller İçin Kullanılması

أَيُّشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ “Hiçbir şeyi yaratamayan, kendileri yaratılan şeyleri Allah'a ortak mı koşuyorlar?”⁵⁸³ Molla Gürânî'ye göre ayette akıl sahibi varlıklarmış gibi değerlendirilip putlara هُمْ zamiriyle işaret edilmesi müşriklerin onlara uluhiyet iddiasında bulunmalarındandır.⁵⁸⁴ Burada kastedilen mana: “Allah'ın yarattığı gibi herhangi bir şeyi yaratmaya güç yetiremeyen, bilakis kendileri yaratılmış olan şeyleri mi Allah'a ortak koşuyorlar!” şeklinde düşünülebilir. Veya “Cansız olmaları hasebiyle iki şeyi bir araya getirmeye bile gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorlar!” manası çıkarılabilir. Dolayısıyla putların kendilerine tapanlardan daha aciz varlıklar olduğu vurgulanmıştır.⁵⁸⁵

1.5.6.4. Zamirin Tekrarlanması

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاحْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى “Şüphe yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın.”⁵⁸⁶ Allah Teâlâ'nın Hz. Musa'ya (a.s.) nidâsındaki إِنِّي أَنَا رَبُّكَ “Gerçekten ben, ben senin Rabbinim!” ifadesinde zamirin tekrar edilmesi verilen bilgiyi sağlamlaştırmak ve şüpheyi ortadan kaldırmak içindir.⁵⁸⁷

⁵⁸² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 731.

⁵⁸³ A'râf, 7/191.

⁵⁸⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 814.

⁵⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 188.

⁵⁸⁶ Tâhâ, 20/12.

⁵⁸⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 753.

1.5.7. Masdar Kullanımları

1.5.7.1. Masdarda Daha Kapsamlı İfadenin Tercih Edilmesi

قَالَ يَاقَوْمُ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Nûh onlara) şöyle dedi: "Ey kavmim! Bende herhangi bir sapıklık yok. Aksine ben, Âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim."⁵⁸⁸ Kavmindeki önde gelen kişilerin Hz. Nûh'u (a.s.) sapkınlıkla suçladıkları bir önceki ayette قَالُوا الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ "Kavminin ileri gelenleri, "Biz seni açıkça bir sapıklık içinde görüyoruz" dediler"⁵⁸⁹ ضَلَالٌ lafzı kullanılmışken, bu ayette Hz. Nûh'un cevabında onların kullandıkları ifade yerine ضَلَالَةٌ kelimesi tercih edilmiştir. Çünkü ضَلَالَةٌ ifadesi mana itibarıyla ضَلَالٌ ifadesinden daha kapsamlıdır. Dolayısıyla bu kelimenin kullanılması Hz. Nûh'un kendisinde herhangi bir sapkınlık bulunmadığını belirtme hususunda daha güçlü bir ifade şeklidir. Böylelikle Hz. Nûh لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ ifadesiyle "Bende sapkınlık namına hiçbir şey yok!" demiş gibidir.

Nitekim Arap dilinde de benzer bir kullanım vardır: Birisi sana هَلْ عِنْدَكَ تَمْرٌ "Hurman var mı?" diye sorduğunda cevap olarak لَيْسَ عِنْدِي تَمْرٌ "Bende hurma yok" demek yerine لَيْسَ عِنْدِي تَمْرَةٌ "Bende hurma namına hiçbir yok" demen daha belîğ bir ifadedir.⁵⁹⁰

1.5.7.2. Masdarın Merfû Zikredilmesi

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ "O gün vay yalanlayanların haline!"⁵⁹¹ Müellife göre وَيْلٌ ifadesi "helak" manasındadır. Bu kelimenin aslı fiil formu kullanılmadığı için onun yerine geçen وَيْلٌ şeklinde mansûb bir masdardır. Burada bedduanın sürekliliğe delalet

⁵⁸⁸ A'râf, 7/61.

⁵⁸⁹ A'râf, 7/60.

⁵⁹⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 689; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 113-114.

⁵⁹¹ Mürselât, 77/15.

etmesi ve mananın daha güçlü hissettirilmesi maksadıyla mansûb yerine merfû kullanıma dönülmüştür.⁵⁹²

1.5.7.3. Masdarın Mecâzî Mananın Anlaşılmasını Engellemesi

وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا “Allah Mûsa ile de doğrudan konuştu.”⁵⁹³ Molla Gürânî’ye göre Allah Teâlâ’nın Hz. Musa (a.s.) ile herhangi bir vasıta olmaksızın konuşması, vahyin en ileri mertebesidir. Nitekim mecâzî bir konuşmanın olduğuna dair vehmin önüne geçmek için ayette تَكْلِيمًا ifadesi hakiki manayı te’kîd amaçlı bir masdar olarak zikredilmiştir.⁵⁹⁴

1.5.7.4. İsm-i Fâil Manasında Masdar

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ “Sinsi vesvesecinin kötülüğünden...”⁵⁹⁵ Molla Gürânî’ye göre vesvese veren kimsenin الْوَسْوَاسِ şeklinde masdarla isimlendirilmesi ve fâil yerine kullanılması mübâlağa içindir.⁵⁹⁶ Dolayısıyla الْوَسْوَاسِ kelimesiyle murad edilen الْمَوْسُوسِ “vesvese veren” ifadesidir.⁵⁹⁷

Bu ifadeyle kastedilen de şeytandır. Yani şeytan masdarla isimlendirilmiştir. Bununla vesvese onun kendisini adadığı uğraşı ve mahareti olduğu için sanki şeytanın vesvesenin bizzat kendisi olduğu⁵⁹⁸ manası vurgulanmıştır. Benzer bir kullanım إِنَّهُ عَمَلٌ “Onun kendisi salih olmayan bir ameldir”⁵⁹⁹ ayetinde de vardır.⁶⁰⁰

⁵⁹² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VII, 895.

⁵⁹³ Nisâ, 4/164.

⁵⁹⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 248; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbüh*, II, 133; Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’ân*, II, 240.

⁵⁹⁵ Nâs, 114/4.

⁵⁹⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VII, 1366.

⁵⁹⁷ Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, V, 350.

⁵⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 823

⁵⁹⁹ Hûd, 11/46.

⁶⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXXII, 377.

1.5.8. Edat ve Harf-i Cer Kullanımları

1.5.8.1. İstifhâm Edatının İsme Dahil Olması

وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ “Bir de Davud'a, sizin için, zırh yapma sanatını öğrettik ki, savaşlarınızda sizi korusun. Şimdi siz şükrediyor musunuz?”⁶⁰¹ Arap dilinde istifham edatı olan هَلْ aslında fiile dahil olur fakat burada ismin başında kullanılması bir nükteye binâendir. Ayette هَلْ ile birlikte fiil kullanılmayıp isim kullanılması, makamın teceddüd (yenilenme) yerine sübût (kalıcılık) isteyen bir makam olması gerektiğini ortaya koymak içindir.

Dolayısıyla ayetteki هَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ “Peki siz şükredenler misiniz?” ifadesi süreklilik manası taşıdığından muhatapların şükretmelerini talep etme hususunda daha belîğ bir ifadedir.⁶⁰² Zira bu ifade هَلْ تَشْكُرُونَ “Peki şükrediyor musunuz?” veya هَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ “Siz mi şükredenlersiniz?” şeklindeki ifadelerden daha etkilidir. Çünkü ilk iki ifade fiil barındırdığı için teceddüd ifade eder, üçüncü ifade ise isim barındırdığı için sübût ve istimrâr ifade etse dahi ayetteki ifadeden daha alt bir söylemdir.⁶⁰³

Çünkü Arap dilinde isim cümlesi, sübût (kalıcılık) ve istimrâr (süreklilik) anlamlarına, fiil cümlesi ise teceddüd (yenilenme) ve hudûs (yeni olma/değişim) anlamlarına delalet eder.⁶⁰⁴

⁶⁰¹ Enbiyâ, 21/80.

⁶⁰² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 953.

⁶⁰³ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 309.

⁶⁰⁴ Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire, 1974, c. I-IV, II, 376.

1.5.8.2. إِذَا ve إِنَّ Edatlarının Kullanımlarındaki Mana İlgisi

فَإِذَا جَاءَهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى وَمَنْ مَعَهُ أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ

أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ “Fakat onlara iyilik geldiği zaman, "Bu bizimdir, (biz çalışıp kazandık)"

derler. Eğer başlarına bir kötülük gelirse Mûsâ ve beraberindekilerin uğursuzluğuna yorarlardı. İyi bilin ki onların uğursuzluk sebebi ancak Allah katında (yazılı)dır. Fakat çokları bilmezler.”⁶⁰⁵ Firavun ve ailesi kendilerine bolluk ve bereket geldiğinde biz buna layıgız derlerdi. Kıtlık ve kuraklık geldiğinde ise bu, Hz. Musa ve beraberindekilerin yüzünden derlerdi.

Bununla birlikte Molla Gürânî ayetin nahvî yapısının onların çoğu zaman iyilikle, nadiren kötülükle karşılaştıklarını vurgulayan ince bir üslûpla zikredildiğini belirtmektedir. Şöyle ki: إِذَا جَاءَهُمُ الْحَسَنَةُ “Onlara iyilik geldiği zaman” ifadesinde إِذَا edatının mazi bir fiille birlikte kullanılıp الْحَسَنَةُ “iyilik” kelimesinin de marife gelmesi, bolluk bereket yıllarının ekseriyetle vukû bulduğuna işarettir. Diğer taraftan وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ “Eğer başlarına bir kötülük gelirse” ifadesinde إِنَّ şart edatının muzâî bir fiille birlikte kullanılıp سَيِّئَةٌ “kötülük” kelimesinin de nekre gelmesi, kıtlık ve kuraklık yıllarıyla nadiren karşılaştıklarına işarettir.⁶⁰⁶

1.5.8.3. عَسَى Edatındaki Mana İlgisi

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ

يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ “Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.”⁶⁰⁷ Ayette

⁶⁰⁵ A'râf, 7/131.

⁶⁰⁶ Molla Gürânî, Gâyetü'l-Emânî, II, 740; Zemahşerî, el-Keşşâf, II, 144-145.

⁶⁰⁷ Tevbe, 9/18.

zikredilen sıfatlara haiz kemâlât sahibi müminlerin dahi hidayet üzere olmaları عَسَى “umulur ki” gibi ümit bildiren bir lafızla ifade edilmesi, müşriklerin övündükleri amellerinden fayda görecekları tarzındaki beklentilerini yok etmek ve onların hidayet makamından uzak olduklarını bildirmek içindir. Zira müminlerin bile bu kadar güzel vasıflarla hidayet üzere olmaları hususu “umulur ki” şeklinde ifade edilmişken, şeriata aykırı davranan müşriklerin zaten hidayetten uzak olduklarına işaret edilmiştir. Ayrıca bu üslûpta müminler için kendi halleriyle mağrur olmaları ve güvenmeleri hususunda bir yasaklama vardır.⁶⁰⁸

1.5.8.4. **Edatının İstib‘âd Manasında Kullanılması**

Kim, Rabbinin âyetleri وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ “Kim, Rabbinin âyetleri kendisine hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zalimdir? Şüphesiz ki biz suçlulardan intikam alıcıyız.”⁶⁰⁹ Müellife göre **ثم** edatı âyetler hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirmenin akıldan uzak olduğunu (istib‘âd) vurgulamak içindir. Müellif aynı vurgunun aşağıdaki hamâse (kahramanlık) beytinde bulunduğunu da şahit getirmiştir:⁶¹⁰

وَلَا يَكْشِفُ الْعَمَاءُ إِلَّا ابْنُ حُرَّةٍ ... يَرَى عَمَرَاتِ الْمَوْتِ ثُمَّ يَزُورُهَا

“Asil kimseden başkası felaketi ortadan kaldıramaz

Ki o, ölümün acılarını görür sonra da onu ziyarete gider!”

Cafer b. Ulbe b. el-Hârisî’nin bu beytinde⁶¹¹ asil bir kimsenin ölümün ızdırabını görüp onun zorluğunu bile bile ölümle karşılaşmak istemesi akıllardan uzak

⁶⁰⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 229; Beydâvî, *Envârü’t-Tenzîl*, III, 75.

⁶⁰⁹ Secde, 32/22.

⁶¹⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 727.

⁶¹¹ Bkz. Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu Dîvânî’l-Hamâse*, Dâru’l-Kalem, Beyrut, t.y., 10.

bir durum olarak ⁶¹² edatıyla aktarılmıştır. Bu bağlamda ayetteki ⁶¹² edatına “*hâlâ, bile bile*” manalarını yüklemek yerinde olur.

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ “Onlar, Allah'ın nimetini bilirler, sonra da inkâr ederler. Onların çoğu kâfirlerdir.”⁶¹³ Müşrikler kendilerine sayılan nimetlerin Allah'tan geldiğini biliyorlar sonra da biz ilahlarımızın bereketleri ve şefaatleri sayesinde rızıklandırıldık demek sûretiyle onları putlarına izafe ediyorlardı. Bu bağlamda ayetteki ⁶¹⁴ edatı inkâr hususunda istib'âd manasında kullanılmıştır.⁶¹⁴ Yani tüm bu nimetleri bildikleri halde inkâr etmelerinin kabul edilemez bir durum olduğunu gösterir. Çünkü nimeti tanıyan birinden beklenen onu inkâr etmesi değil itiraf etmesidir.⁶¹⁵

1.5.8.5. ⁶¹⁶ Edatındaki Mana İlgisi

كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ “Hayır, ileride bilecekler. Yine hayır; ileride bilecekler.”⁶¹⁶ Ayette ifadenin tekrarı mübâlağa içindir. Molla Gürânî'ye göre ikinci ayetin başındaki ⁶¹⁷ edatı bu vaîdin ilkinden daha sert olduğunu belirtmek için getirilmiştir.⁶¹⁷

1.5.8.6. ⁶¹⁸ Edatının Vaîd Manasında Kullanılması

وَأُبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ “Gözetle onları, yakında onlar da görecekler.”⁶¹⁸ Ayette Hz. Peygambere hitaben “Müşrikler hakkında verilen öldürülme ve esirlik gibi hükümleri gözetle” denilmiş gibidir. Burada أُبْصِرْ “gözetle” emir fillinin tercih

⁶¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 515.

⁶¹³ Nahl, 16/83.

⁶¹⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 236-237.

⁶¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 626.

⁶¹⁶ Nebe, 78/4-5.

⁶¹⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 915.

⁶¹⁸ Sâffât, 37/175.

edilmesinde Hz. Peygamber (s.a.v.) için bir teselli ve rahatlatma amacı vardır. Ayrıca o durumun yakın bir zamanda sanki gözünün önündeymiş gibi vuku bulacağı vurgulanmaktadır. *فَسَوْفَ يُصْرُونَ* ifadesi de “Onlar sana verilecek yardım ve desteği yakında görecekler” manasındadır. Buradaki *سَوْفَ* edatı uzak bir zamanı bildirmek için değil vaîd için zikredilmiştir.⁶¹⁹

1.5.8.7. *سَوْفَ* Edatının Te’kîd Manası İfade Etmesi

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَمَنْ يَفْرِقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أَجُورُهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

“Allah’a ve peygamberlerine iman edenler ve onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara gelince, işte onlara Allah mükafatlarını verecektir. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁶²⁰ Müellife göe ayette müminlere vaad edilen mükafatın uzak gelecek zamana işaret eden *سَوْفَ* edatı ile bildirilmesi, vaadin gecikeceğini ifade etmek değil, vaadin mutlak gerçekleşeceğini te’kîd içindir. Zira muzârî fiil şimdiki ve gelecek zaman manası taşır. Başına *سَوْفَ* gelirse bahsedilen konunun gelecekte kesinlikle gerçekleşeceği vurgulanır.⁶²¹

1.5.8.8. *سَ* Edatının Tercih Edilmesi

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا هُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ

مُطَهَّرَةٌ وَنُودِخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا “İman edip salih ameller işleyenleri ise, içinden ırmaklar akan, içlerinde ebedi kalacakları cennetlere koyacağız. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız.”⁶²² Ayette *سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ* ifadesinde cennete koyulacak müminlerden bahsedilirken cenneti inananlara yakın kılmak ve

⁶¹⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 127; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 68.

⁶²⁰ Nisâ, 4/152.

⁶²¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 236.

⁶²² Nisâ, 4/57.

onunla müjdelemek amacıyla سَوْفَ yerine yakın geleceği bildiren سَ edatı tercih edildiği belirtilmiştir.⁶²³ Molla Gürânî'ye göre burada hem سَ edatının tercih edilmesi hem de müminlerin cennette ebedi kalacaklarının alenen zikredilmesi Allah'ın rahmetinin gazabının önüne geçtiğine işarettir.⁶²⁴

1.5.8.9. اِنْ Edatının Tevbîh Manasında Kullanılması

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ

“Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Gerçekten size delilleri açıklamışsınız, eğer düşünüyorsanız!”⁶²⁵ Ayette müminlerin kafirleri dost edinmemelerine dair onların inananlara karşı besledikleri bir takım kötü hasletlerden bahsedildikten sonra اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ “eğer düşünüyorsanız” ifadesi gelmiştir. Molla Gürânî'ye göre burada اِنْ şart edatının tercih edilmesi fasılaya tevbîh anlamı katmıştır.⁶²⁶ Yani eğer müminler kafirlerle dost olmanın yasaklanmasına dair ayetler açıkça bildirilmesinden sonra bile bile onları dost edinecek olurlarsa bu davranışlarını kınamak maksadıyla اِنْ edatı zikredilmiştir.

1.5.8.10. اِنْ Edatındaki Mana İlğisi

وَإِنْ مَا نُزِّنَّاكَ بِعَضِّ الذِّبْنِ نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَقَّعُكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ

“Onlara vadettiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek de, (göstermeden) senin ruhunu alsak da senin görevin sadece tebliğ etmektir. Hesap görmek ise bize aittir.”⁶²⁷ Yani

⁶²³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, III, 681.

⁶²⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 118.

⁶²⁵ Âl-i İmrân, 3/118.

⁶²⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1209.

⁶²⁷ Ra'd, 13/40.

“Onlara vadettiğimiz öldürmek ve esir düşmek gibi dünyadaki azabın bir kısmını sana göstersek de...” denilmek istenmiş ve buradaki *إِنْ* şart edatı böyle bir şeyin lüzumuna gerek olmadığına delalet etmektedir. Zâid olan *مَا* edatı da bu mananın zaruriyetine işaret ederek te’kîd etmektedir.⁶²⁸

“Dilerse تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلُ لَكَ فُصُورًا sana bundan daha güzelini, içinden ırmaklar akan cennetleri verebilecek olan, sana saraylar kurabilecek olan Allah'ın şanı yücedir.”⁶²⁹ Müşrikler Hz. Peygamberi (s.a.v.) küçümseme maksadıyla “Kendisine bir hazine verilseydi ya da ürününden yiyeceği bir bahçesi olsaydı ya” diyorlardı.⁶³⁰ Onların getirdikleri böyle nahoş misallere cevaben bu ayet zikredilmiştir. Ayette Allah Teâlâ eğer dilerse onların saydıklarından daha iyisini, altından ırmaklar akan cennetler ve saraylar yapabileceğini dile getirmiştir.

Ancak Molla Gürânî’ye göre bu cümlede kullanılan *إِنْ* şart edatı, söz konusu vaadin bu dünyada gerçekleşmeyeceğine ve onun yerinin burası olmadığına delalet eder.⁶³¹

1.5.8.11. *فَ* Yerine *وَ* Atıf Harfinin Kullanılması

“Andolsun! وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ Biz Dâvûd'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar, "Hamd, bizi mü'min kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a mahsustur" dediler.”⁶³² Müellif Allah Teâlâ’nın Davud ve Süleyman peygambere verdiği ilme mukabil o ikisinin “elhamdülillah” sözlerinin başında akabiyet manası taşıyan *فَ* yerine bu manayı yansıtmayan *وَ* atıf harfinin zikredilmesindeki belâğî hususa değinmiştir. Şöyle ki *وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ* ifadesinin

⁶²⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 1193.

⁶²⁹ Furkân, 25/10.

⁶³⁰ Bkz. Furkân, 25/8.

⁶³¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 235.

⁶³² Neml, 27/15.

başında أَعْطَيْتُهُ فَشَكَرَ “Ona verdim, o da hemen teşekkür etti” cümlesindeki gibi ف atıf harfi gelmemiş yerine وَ harfinin tercih edilmesiyle ayette sanki şöyle denilmiştir: وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا فَعَمِلَا بِذَلِكَ الْعِلْمِ قُلُوبًا وَجَوَارِحًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ *Süleyman’a ilim verdik. O ikisi de kendilerine verilen bu ilimle kalben ve bedenlen amel ettiler ve hamd yalnızca Allah’a mahsustur dediler*” manası hissettirilmiştir. Bu da dil ile şükürün öncesinde kalp ve diğer uzuvlarla amel edilirse şükürün güzel olacağı manasına işaret eder.⁶³³

Dolayısıyla ayette ف ile atıf yapılsaydı bu durumda mana “Biz Dâvûd’a ve Süleyman’a ilim verdik. Onlar da hemen akabinde elhamdülillah dediler” şeklinde olurdu. Dolayısıyla onların önce kalp ve diğer uzuvlarla amel edip sonra da dil ile hamdettikleri manası anlaşılmayabilirdi.

1.5.8.12. ف Edatının Zikredilmesi ve Terkedilmesi

يَا أَيُّهَا آدَمُ إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ أَتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *Ey Âdemoğulları! İçinizden size benim âyetlerimi anlatan Peygamberler gelir de her kim Allah'a karşı gelmekten sakınır ve halini düzeltirse, artık onlara korku yoktur. Onlar üzülecek de değildir. Âyetlerimizi yalanlayanlar ve onlara uymayı kibirlerine yediremeyenlere gelince işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.*”⁶³⁴ Yukarıdaki iki ayetten ilkinde peygamberlere tabi olanlara vaad olarak bildirilen فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ “Artık onlara korku yoktur” cümlesinin başında ف harfi gelmişken, ikinci ayette Allah’ın ayetlerini yalanlayanlara vaîd olarak bildiren أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ “İşte onlar cehennemliklerdir”

⁶³³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 406-407.

⁶³⁴ A'râf, 7/35-36.

ifadesinin başında ف harfi zikredilmemiştir. Bunun sebebi vaad ifadesinde mübâlağa, vâidde ise müsamaha olduğunu ima etmektir.⁶³⁵

1.5.8.13. ف Edatının ve في Harf-i Cerinin Tercih Edilmesi

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ *“İnkar edip âyetlerimizi yalanlamış olanlara gelince, onlar için de alçaltıcı bir azap vardır.”*⁶³⁶ Ayette cümle haber konumunda olan لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ifadesinin başında ف edatı tercih edilmişken bir önceki ayette ise فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ *“Artık iman edip salih ameller işlemiş olanlar Naîm Cennetleri'ndedirler”*⁶³⁷ cümlesinde haber konumundaki فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ifadesinin başında bu edat zikredilmemiştir. Zira bu üslûp müminlerin cennete girmelerinin Allah’tan bir lütuf, kafirlerin cehenneme girmelerinin ise kendi amelleri sebebiyle olduğuna işaret etmektedir. Bu yüzden ayette لَهُمْ عَذَابٌ denilmiş, هُمْ فِي عَذَابٍ denilmemiştir.⁶³⁸

Ayrıca هُمْ عَذَابٌ ifadesinin başında فِي harf-i ceri kullanılmışken هُمْ عَذَابٌ ifadesinde ise ل harf-i cerinin kullanılması Allah’ın rahmetinin üstünlüğüne bir tenbihtir. Çünkü iman edenlerin müjdelendiği “cennetler” ifadesinin başında gelen فِي harf-i ceri اسْتِقْرَار *“süreklilik”* ve تَمَكُّن *“yerleşmek”* manalarına delalet eder.⁶³⁹

⁶³⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü ’l-Emânî*, II, 660-661; Beydâvî, *Envâru ’t-Tenzîl*, III, 12.

⁶³⁶ Hac, 22/57.

⁶³⁷ Hac, 22/56.

⁶³⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü ’l-Emânî*, IV, 1075; Beydâvî, *Envâru ’t-Tenzîl*, IV, 76.

⁶³⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü ’l-Emânî*, IV, 1075.

1.5.8.14. فَ Edatındaki Mana İlgisi

فَأَلْقَى السَّحَرَةُ سَجْدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَى “Bunun üzerine sihirbazlar secdeye kapandılar; «Harun’un ve Musa’nın Rabbine iman ettik» dediler.”⁶⁴⁰ Hz. Musa’nın (a.s.) asası sihirbazların koşuyor gibi görünen iplerini ve asalarını hızlıca yutunca onlar kendilerini hidayete erdirdiği için Allah’a şükür secdesine kapandılar ve iman ettiler. Yaşanan mucizenin hemen ardı sıra secdeye atılmalarının zikredildiği فَأَلْقَى ifadesindeki فَ edatı sihirbazların tereddütsüzce iman ettiklerine delalet eder.⁶⁴¹

1.5.8.15. ل Harf-i Cerinin Te’kîd Manası Katması

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ “Onlar ağızlarıyla Allah’ın nurunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kafirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır.”⁶⁴² Müellife göre يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا ifadesinin aslı tevbe sûresinde zikredildiği يُطْفِئُوا gibidir.⁶⁴³ Ayetteki ل harf-i ceri “isteme” anlamını barındırması sebebiyle te’kîd maksadıyla يُرِيدُونَ “istiyorlar” fiilinin yanında gelmiştir.⁶⁴⁴ Yani bu üslûpla kafirlerin Allah’ın nurunu söndürmek için çok istekli olduklarına işaret edilmiştir.

Bu kullanım tıpkı جِئْتُكَ لِإِكْرَامِكَ “Sana ikramını istemek için geldim” sözündeki gibidir.⁶⁴⁵

⁶⁴⁰ Tâhâ, 20/70.

⁶⁴¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 807.

⁶⁴² Saf, 61/8.

⁶⁴³ “Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa kafirler hoşlanmasalar da Allah, nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz.” (Tevbe, 9/32).

⁶⁴⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VII, 445.

⁶⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 525.

1.5.8.16. Lâmu'l-Cuhûd Kullanılması

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَى

قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ “Sonra, onun ardından birçok peygamberi kendi toplumlarına gönderdik.

Onlara apaçık mucizeler getirdiler. Fakat onlar önceden yalanlamakta oldukları şeye inanacak değillerdi. İşte biz haddi aşanların kalplerini böylece mühürleriz.”⁶⁴⁶ Hz.

Nuh’u (a.s.) ve ayetleri inkâr edenler tufanda boğulmuşlar sonra birçok peygamber onların kavimlerine gönderilmiştir. Akabinde onlara mucizeler getirmişler fakat onlar bu mucizelere inanmamışlardı.

Ayetteki لِيُؤْمِنُوا ifadesinde كَانَ lafzı lâmu’l-cuhûd ile ziyadeleştirilmiş olup onların bile bile inkâr ederek ve büyülenerek imandan yoksun kaldıklarına işaret edilmiştir.⁶⁴⁷

1.5.8.17. Harf-i Cerindeki Mana İlgisi

أَنْ أَقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ حَبِيبًا مَنِي

وَلِئُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي “Onu (bebek Mûsâ’yı) sandığın içine koy ve denize (Nil’e) bırak ki, deniz

onu kıyıya atsın da kendisini, hem bana düşman, hem de ona düşman olan birisi (Firavun) alsın. Sana da, ey Mûsâ, sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmıştım.”⁶⁴⁸ Molla Gürânî’ye göre وَلِئُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي

“gözümün önünde yetiştirilmen için” ifadesinde عَى harf-i cerinin eklenmesi Hz.

Musa’nın (a.s.) korunup kollanmasının tam olacağına işarettir.⁶⁴⁹

فَمَا آمَنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَنْ يَمْتَتِنَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ

لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ “Firavun ve ileri gelenlerinin kötülük yapmaları korkusu ile kavminin küçük

⁶⁴⁶ Yunus, 10/74.

⁶⁴⁷ Molla Gürânî, Gâyetü’l-Emânî, III, 616.

⁶⁴⁸ Tâhâ, 20/39.

⁶⁴⁹ Molla Gürânî, Gâyetü’l-Emânî, IV, 775.

bir bölümünden başkası Mûsâ'ya iman etmedi. Çünkü Firavun o yerde zorba bir kişi idi. O gerçekten aşırı gidenlerdendi.”⁶⁵⁰ Firavunun ve ileri gelenlerinin korkusundan dolayı israiloğullarından bir grup genç dışında hiç kimse Hz. Musa'ya (a.s.) iman etmemişti. Molla Gürânî'ye göre ayetteki حَوْف ifadesine عَلَى harf-i cerinin eklenmesi oradakilerin korkularının aşırılığına işaret eder.⁶⁵¹

1.5.8.18. عَلَى ve فِي Harf-i Cerlerindeki Mana İlgisi

“De ki: "Size göklerden ve yerden kim rızık verir?" De ki: "Allah. O halde ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!"”⁶⁵² Ayette hidayet üzere olan kimseler için عَلَى harf-i ceri, dalâlet içinde olanlar için فِي harf-i ceri kullanılmıştır. Çünkü hidayete eren kimse adeta yükselmiş ve hakka hakikate muttali olmuş gibidir. Dolayısıyla Allah Teâlâ bunu yükseklik ifade eden عَلَى harf-i ceriyle zikretmiştir. Dalâlet ehli kimse de karanlıkların içine dalıp nereye yöneleceğini bilemeyen kimse gibidir. Bu yüzden bunu da فِي harf-i ceriyle zikretmiştir.⁶⁵³

1.5.9. Fiil Kullanımları

1.5.9.1. İfti'âl Bâbının Tercih Edilmesi

“Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.”⁶⁵⁴ Ayette iyilikten söz edilirken كَسَب fiili tercih edilmişken şerden söz edilirken iftiâl bâbına nakledilmiş olan اِكْتَسَب fiili tercih edilmiştir. Zira اِكْتَسَب

⁶⁵⁰ Yunus, 10/83.

⁶⁵¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 625-629.

⁶⁵² Sebe', 34/24.

⁶⁵³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 858; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXV, 205.

⁶⁵⁴ Bakara, 2/286.

fiilinde “bir işi seve seve yapma” manası vardır. Bu bağlamda insan nefsi şehvî isteklere meyilli olduğu için böyle bir kullanım tercih edilmiştir. Ayrıca bu ifade şekli her nasıl olursa olsun yapılan hayra karşılık mükafat olduğuna ve kişinin isteyerek işlediği şer eyleminden sonra mutlaka cezalandırılacağına delalet eder.⁶⁵⁵ Hayırda ise bunun tersi bir durum olduğundan “seve seve yapmak” manasına delalet etmeyen كَسَبَ fiili tercih edilmiştir.⁶⁵⁶

1.5.9.2. İstif’âl Bâbının Tercih Edilmesi

وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصْرُوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا

“”Kuşkusuz sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler.””⁶⁵⁷ Hz. Nûh’un kavmi kendilerini hakka davet etmesinden hiç hoşlanmamaları sebebiyle onu görmemek için elbiselerini üzerlerine çekiyorlardı. Müellife göre ayetteki وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ “elbiselerine büründüler” ifadesinde fiil mübâlağa bildirdiği için talep sîğasında gelmiştir. Böylece “Adeta onlar elbiselerinden kendilerini bürümesini istiyorlardı” manası vurgulanmış olur.⁶⁵⁸

1.5.9.3. Tef’îl Bâbının Tercih Edilmesi

“O, sana نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ

Kitab’ı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O, daha önce Tevrat’ı ve İncil’i insanlar için birer hidayet olarak indirmişti.”⁶⁵⁹ Ayette kitabın yani Kur’ân’ın indirilmesinden bahsedilirken tef’îl bâbından olan نَزَلَ fiili kullanılmışken, Tevrat ve İncil’in indirilmesi ise if’âl bâbından olan أَنْزَلَ fiiliyle ifade edilmiştir. Çünkü

⁶⁵⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 1023-1024.

⁶⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 332.

⁶⁵⁷ Nûh, 71/7.

⁶⁵⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VII, 694; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, V, 248.

⁶⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/3-4.

bu durum Kur'ân-ı Kerîm'in müneccemen yani parça parça nazil olduğuna Tevrat ve İncil'in tek seferde indiğine delalet etmektedir.⁶⁶⁰

وَإِذْ أَنجَيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُم سُوءَ الْعَذَابِ يُفْتَلُونَ أَبْنَاءَكُم وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُم وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّن

رَبِّكُمْ عَظِيمٌ *"Hani sizi Firavun ailesinden kurtarmıştık. Onlar size en kötü işkenceyi uyguluyorlardı. Oğullarınızı öldürüyor, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda size Rabbiniz tarafından büyük bir imtihan vardı."*⁶⁶¹ Müellife göre يُفْتَلُونَ "öldürüyorlar"

fiilinin tef'îl sîğasıyla ifade edilmesi onların öldürme işini çok fazla yaptıklarına delalet eder.⁶⁶²

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

*"(İbrahim'in) kavminin cevabı, "Onu öldürün veya yakın" demekten ibaret oldu. Allah da onu ateşten kurtardı. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır."*⁶⁶³ Ayette حَرِّقُوهُ "onu yakın" ifadesinde tef'îl bâbının tercih edilmesi manada teksîr ve mübâlağaya delalet eder.⁶⁶⁴

1.5.9.4. Tefa'ul Bâbının Tercih Edilmesi

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ *"Hani Rabbiniz şöyle*

*duyurmuştu: "Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."*⁶⁶⁵ Ayette آذَّن "bildirdi"

yerine تَأَذَّن şeklinde tefa'ul bâbının tercih edilmesi mübâlağa maksadıyladır. Molla

Gürânî'ye göre burada آذَّنَ إِيدَانًا لَا يَبْقَى مَعَهُ شَائِبَةٌ رَبِّ *"(Allah) kendisinde herhangi şek ve şüphe bulunmayan bir bildiri ile bildirdi"* denilmiş gibidir.⁶⁶⁶

⁶⁶⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1035; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 336.

⁶⁶¹ A'râf, 7/141.

⁶⁶² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 752.

⁶⁶³ Ankebût, 29/24.

⁶⁶⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 589.

⁶⁶⁵ İbrâhîm, 14/7.

⁶⁶⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 1211-1212.

1.5.9.5. Aynı Konuda Farklı Fiillerin Kullanılması

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي

نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ “Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (herşeyden) hakkıyla haberdar olandır.”⁶⁶⁷ Ayette Allah’ın bilmesi عِلْمِ

fiiliyle, kulun bilmesi ise دَرَى fiiliyle aktarılmıştır. Burada “ilim” ifadesinin sadece

Allah’a has kılınması ince bir üslûptur. Zira bu iki ifade arasında mana farkı vardır.

Şöyle ki دَرَايَةٌ ifadesi insan için kullanıldığında “hile ile bilmek” manasını da kapsar.

Yani “İnsan hilelere başvurup her ne kadar çaba sarf etse de yarın ne kazanacağı ve ölüm yeri gibi kendisini aşan durumların bilgisine sahip olamaz” manasına işaret edilmiştir.⁶⁶⁸

Nitekim Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) de “ilim ve dirayet” ifadelerindeki mana farkına değinmiş, دَرَايَةٌ ifadesinin تَنَالٌ غَيْرُهُ المعرفة الَّتِي تَنَالُ غَيْرُهُ “İnsanın başkasının sahip olduğu bilgiye açıkgozlulukla ulaşmaya çalışması” manasında kullanılabileceğine dikkat çekmiştir.⁶⁶⁹

1.5.9.6. Hakîkî Fiilin Kullanılmaması

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا

الْبَائِسَ الْفَقِيرَ “Gelsinler ki, kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah’ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de

⁶⁶⁷ Lokmân, 31/34.

⁶⁶⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 708; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 505; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, IV, 218.

⁶⁶⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku’l-Lugaviyye*, s. 92.

yedirin.”⁶⁷⁰ Ayette kurban kesilmesi emrinde bu manaya gelen ذَبَح ve نَحَرَ ifadeleri kullanılmamış, وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ “Allah’ın adını ansınlar” denilmiştir. Bu üslûp kurban emrinde ve diğer amellerde asıl maksadın Allah’ın adının anılması olduğuna işaret etmektedir.⁶⁷¹

1.5.9.7. Müteaddî Fiilin Mefûl Almaması

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِن عَلَقَةٍ ثُمَّ مِن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ
وَعَرِبَ مَخْلَقَةٍ لِتُبَيِّنَ لَكُمْ *“Ey insanlar! Ölümünden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir "alaka"dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım.”*⁶⁷² Ayette لَتُبَيِّنَ لَكُمْ “size açıklamamız için” ifadesinden sonra kelâmın zahirine göre “neyi?” sorusunun cevabı olarak bir meful gelmesi gerekirdi. Fakat بَيَّنَّ fiili müteaddî olmasına rağmen akabinde beyan edilecek ögenin zikredilmemesi, Allah Teâlâ’nın ilim ve kudretinin mükemmeliyetini ortaya koyan bazı fiillerin mahiyetinin tam olarak kavranamayacak türden olmasına delalet eder.⁶⁷³

1.5.9.8. Fiilin Muhataplar Üzerine Konumlandırılması

وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمًى
“Allah kimi doğru yola iletirse işte o, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa böyleleri için O’nun dışında dostlar bulamazsın. Onları kıyamet günü körler, dilsizler ve sağırlar olarak yüzüstü haşredeceğiz. Varacakları yer cehennemdir. Cehennemin ateşi dindikçe, onlara çılgın ateşi

⁶⁷⁰ Hac, 22/28.

⁶⁷¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 1035; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 153.

⁶⁷² Hac, 22/5.

⁶⁷³ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 998; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 144.

artırırız.”⁶⁷⁴ Molla Gürânî ayetteki زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا “Onlara şiddetli ateşi artırırız” ifadesinin زِدْنَاهَا سَعِيرًا “(Cehennem) ateşini artırırız” zâhirinde olduğunu fakat ilk ifadede “artırma” fiilin cehenneme değil de doğrudan onlara konumlandırılmasıyla ateşin çokça kuvvetli olacağı manası ifade edilmiş olur.⁶⁷⁵

1.5.10. Bedelin Zikredilmesinin Manaya Etkisi

قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ “Âlemlerin Rabbine iman ettik” dediler. “Mûsâ ve Hârûn’un Rabbine.”⁶⁷⁶ Müellife göre sihirbazların رَبِّ الْعَالَمِينَ “Âlemlerin Rabbine iman ettik” demelerinin akabinde bundan bedel olarak رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ “Mûsâ ve Hârûn’un Rabbine” ifadesini ayrıca zikretmeleri, bununla firavunu kastetmediklerini vurgulamak içindir. Çünkü firavun Kasas sûresinde de zikredildiği üzere⁶⁷⁷ kendisini onların ilahı olarak görüyordu. İşte onun bu vehmini ortadan kaldırmak için ifade cümleye bedel olarak getirilmiştir.⁶⁷⁸

1.5.11. Kelâmü’l-Munsif

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ “De ki: "Size göklerden ve yerden kim rızık verir?" De ki: "Allah. O halde ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!"⁶⁷⁹ Ayetin başında kesin bir delil ve etkili sağlam bir ifade zikredildikten sonra قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ “O halde ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!” cümlesinin gelmesi iki gruptan sadece birisinin hak üzere olduğuna vurgu yapar. Böylece tarafları mesele hakkında içimizden

⁶⁷⁴ İsrâ, 17/97.

⁶⁷⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 462.

⁶⁷⁶ A'râf, 7/121-122.

⁶⁷⁷ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي “Firavun, "Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum.” (Kasas, 28/38).

⁶⁷⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 734.

⁶⁷⁹ Sebe', 34/24.

kim doğru kim hatalı şeklinde düşünmeye sevk eder. İşte bu üslûp kelâmü'l-munsif (hakkaniyetli diyalog) olarak adlandırılır.

Müellife göre delil ile hasmı susturmada bu üslûptan ötesi yoktur. Onu en net bir şekilde mağlup etmede, fikirlerinde sabit ve inatçı olan kişinin gürültü patırtısına mâni olmada en etkili yöntemdir. Hassân b. Sâbit'in (ö. 60/680) Ebû Süfyân'a (ö. 31/651) hitaben şu beytindeki⁶⁸⁰ üslûp da aynı türdendir:⁶⁸¹

أَتَحْجُوهُ وَلَسْتَ لَهُ بِكُفٍّ ... فَشَرُّكُمْ خَيْرُكُمْمَا الْفِدَاءُ

“Dengi olmadığın halde onu hiciv mi ediyorsun?

İkinizden kötü olan daha iyi olana feda olsun!”

Ayetteki kelâmü'l-munsif üslûbu, Allah'ın peygamberini ilim ve benzeri meselelerde gerçekleşen münazaralara bir irşâdıdır. Şöyle ki; tartışan taraflardan biri diğerine *“Söylediğin bu söz yanlış, sen hatalısın!”* dediğinde bu onu öfkelerendirir, öfke anında ise fikrî mantık kalmaz, bu mantık eksiliği oluşunca da ihtilafta kalınan hususun anlaşılması ümit edilemez. Bu durumda hedeflenen maksada da ulaşılamaz. Fakat o kişiye *“Bu hususta ikimizden birisinin hatalı ve ısrarcı olduğunda şüphe yok! Batıl içerisine dalmak çirkin, hak olana yönelmek ise en güzel ahlaktır. O halde hangimizin hatalı olduğunu anlamaya çalışalım”* dediğinde bu üslûp muhatabı düşünmeye, o hususu gözden geçirmeye ve taassubu terk etmeye sevkeder.

Buna göre Allah'ın hidayete erdiren, Hz. Peygamberin (s.a.v.) hidayete eren, kafirlerin ise yoldan sapan ve saptıran taraflar olduklarında hiçbir şüphe bulunmadığı halde Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygambere *O halde ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!”* ifadesini kafirlere söylemesini emretmesi bu türden bir üslûba delalet eder.⁶⁸²

قُلْ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنَا وَلَا تُنْشَأُ عَمَّا تَعْمَلُونَ *“De ki: “Bizim işlediğimiz suçlardan siz sorumlu tutulmazsınız. Sizin işlediklerinizden de biz sorumlu tutulmayız.””*⁶⁸³ Bu ayette Hz. Peygamber (s.a.v.) müşriklere *“Benim sizi davetimde nasihat etmekten*

⁶⁸⁰ Ebû Hilâl el-Askerî, *Divânü'l-Me'ânî*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, t.y. c. I-II, I, 191.

⁶⁸¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 858; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 581-582.

⁶⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXV, 205.

⁶⁸³ Sebe', 34/25.

başka amacım yoktur” mesajını vermektedir. Bunu da bir önceki ayetteki kelâmü’l-munsif üslûbundaki naiflikten daha alt bir seviyeye inerek çok daha belîğ bir şekilde ifade etmektedir. Şöyle ki bu ayette cürüm işlemeyi müminlere, amel işlemeyi ise müşriklere nisbet etmiştir.⁶⁸⁴

Ayrıca onların cürüm işlemlerini açıkça bildirmemiş “yaptığınız işler” diyerek üstü kapalı ifade etmiş, böylece konuyu anlamalarına mani olabilecek bir öfkeye kapılmalarının önüne geçilmiştir. Dolayısıyla buradaki kelâmü’l-munsif üslûbu onları konu hakkında derinlemesine düşünmeye teşvik için zikredilmiştir.⁶⁸⁵

قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ “De ki: Allah doğruyu söylemiştir.

Öyle ise, hakka yönelmiş olarak İbrahim’in dinine uyunuz. O, müşriklerden değildi.”⁶⁸⁶ Molla Gürânî’ye göre ayette yahudilere Hz. İbrahim’in (a.s.) dinine uymaları emrinin فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ şeklinde zikredilmesi insâf üslûbuyladır. Aslında اتَّبِعُونِي

“bana tabi olun” denilmesi gereken yerde bu ifade tarzı terkedilmiştir. Böylelikle muhataplara kendisine tabi olmakla iftihar ettikleri kişiye tabi olmaları emredilmiştir.⁶⁸⁷

1.5.12. Fiillerin ve Sıfatların Allah’a İsnâdı

“Allah فَرِيقًا هَدَى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ

bir kısmına hidayet etti, bir kısmına da sapıklık layık oldu. Çünkü onlar Allah’ı bırakıp şeytanları dost edinmişlerdi. Kendilerinin de doğru yolda olduklarını sanıyorlardı.”⁶⁸⁸

Allah’ın bir grubu hidayet yoluna erdirmesi, onları saadete ulaştıran bir hidayet içerisinde yaratması demektir. Diğer bir grubun üzerinde dalâlet olması ise kendi tercihleriyle alakalıdır. Çünkü onlar şeytanı kendilerine dost edindiklerinden kaçınılmaz olarak ancak dalâlete layıktırlar. Nitekim burada هَدَى “doğru yola ilettiler”

⁶⁸⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 859.

⁶⁸⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XXV, 206.

⁶⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/95.

⁶⁸⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 1166. Diğer örnekler için bkz. *Gâyetü’l-Emânî*, II, 575 (En’âm, 6/135); VI, 388 (Fussilet, 41/52); VII, 1211 (Alak, 96/13).

⁶⁸⁸ A’râf, 7/30.

fiili Allah'ın mukaddes zâtına isnâd edilmişken الضَّلَالَةُ “sapkınlık” ifadesinin kendi zâtına isnâd edilmemesi rahmetinin genişliğine ve gazabını geçtiğine işaretler.⁶⁸⁹

إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ “Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır. Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁶⁹⁰ Molla Gürânî ayetteki şu belîğ üslûbu nakletmiştir: Allah Teâlâ الْعِقَابِ “ceza”dan bahsederken kullandığı ifadede bunu kendisine nisbet etmedi. Fakat غَفُورٌ “çok bağışlayan” ve رَحِيمٌ “çok merhamet eden” sıfatlarını hem ل harfi ile te’kîd etti hem de mukaddes zatına isnâd etti. Böylelikle bağışlamasının çok olduğunu ve rahmetinin gazabını geçtiğini ima etmiştir.⁶⁹¹

وَلَقَدْ أَذَقْنَا نِعْمَاءَ بَعْدَ ضَرْاءٍ مَسَتْهُ لَيُفُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتِ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ “Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra, ona bir nimet tattırırsak mutlaka, "Kötülükler benden gitti" diyecektir. Çünkü o şımarık ve böbürlenlen biridir.”⁶⁹² Ayette إِذَاقَةُ النِّعْمَةِ “nimeti tattırmak” ve مَسَّ الضُّرِّ “sıkıntının dokunması” gibi ifadelerde insanın dünyadayken karşılaştığı nimet ve sıkıntıların ahirette karşılaşılabileceklerinin küçük bir numunesi olduğu manasına bir tenbih vardır. Ayrıca Molla Gürânî’ye göre ayette “nimetlerin tattırılması” ifadesinin Allah’a isnâd edilip “sıkıntının dokunması” ifadesinin isnâd edilmeyişi rahmetinin gazabını geçtiğine delalet etmektedir.⁶⁹³

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ مَّنْضُودٍ (Azap) emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik. Üzerine de Rabbinin katında işaretlenmiş pişirilmiş balçıktan taşlar yağdırdık. Bunlar zalimlerden uzak değildir.”⁶⁹⁴ Lût kavminin helak edilmesinin anlatıldığı ayette onların beldelerinin üstünün altına getirilme hadisesi Allah Teâlâ’ya isnâd edilmiştir. Yani bu işi yapan görevli melekler

⁶⁸⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 653.

⁶⁹⁰ En’âm, 6/165.

⁶⁹¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 617.

⁶⁹² Hûd, 11/10.

⁶⁹³ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 694.

⁶⁹⁴ Hûd, 11/82.

doğrudan zikredilmemiş, işin azametinden dolayı Allah Teâlâ bu tür fiillere yalnızca kendisinin gücünün yeteceğini bildirmek maksadıyla fiilleri zatına nispet etmiştir.⁶⁹⁵

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ *“Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: “Andolsun, eğer şükredermeniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”*”⁶⁹⁶ Allah Teâlâ kullarına nimetin artırılması hususunda لَأَزِيدَنَّكُمْ *“mutlaka artırırım”* şeklinde fiili bizzat kendisine isnâd ederken, azabı hususunda *“Şiddetli azap ederim”* demek yerine إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ *“Şüphesiz ki azabım çok şiddetlidir”* şeklinde fiili zatına isnat etmemiştir. Bu üslûp rahmetinin azabına üstünlüğüne işarettir.⁶⁹⁷

1.5.13. İsm-i İşaret Kullanımları

1.5.13.1. تِلْكَ İsm-i İşaretinin Tercih Edilmesi

وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ *“İşte Âd kavmi! Rablerinin âyetlerini inkâr ettiler. Onun peygamberlerine karşı geldiler ve inatçı her zorbanın emrine uydular!”*⁶⁹⁸ Molla Gürânî’ye göre ayette Âd kavminden bahsedilirken uzaktaki bir yere işaret için kullanılan تِلْكَ *“o”* ifadesi tercih edilmiştir. Zira bu üslûpla onların imana uzak olduklarına veya inkârlarında direnerek boyun eğmediklerine işaret edilmiştir.⁶⁹⁹

1.5.13.2. هَذَا İsm-i İşaretinin Tahkîr İfade Etmesi

وَإِذَا رَأَوْكَ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا *“Onlar seni görünce ancak eğlenmeye alırlar. “Allah’ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu?”*”⁷⁰⁰

⁶⁹⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 819.

⁶⁹⁶ İbrâhîm, 14/7.

⁶⁹⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 1212.

⁶⁹⁸ Hûd, 11/59.

⁶⁹⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 783.

⁷⁰⁰ Furkân, 25/41.

Müşriklerin Hz. Peygambere (s.a.v.) yönelik *أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا* “Allah’ın elçi olarak gönderdiği bu mu?” şeklindeki ifadelerinde ism-i işaret olan هَذَا tahkîr içindir. Aslında O’nun peygamberliği hususunda aşırı bir inkâr içinde olmalarına rağmen onu kabul ediyorlarmış tavrıyla bu ifadeyi kullanmaları tehekküm maksadıyladır.⁷⁰¹

1.5.13.3. ذَٰلِكَ İsm-i İşaretinin Tahkîr İfade Etmesi

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالَّذِينَ فَذَلِكِ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ وَلَا يَحْضُ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ “Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayanı! İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir.”⁷⁰² İlk ayette dini yalanlayan kimseden istifhâm-ı taaccüb üslûbuyla bahsedilmiş, ikinci ayette de o kişiden فَذَلِكِ “işte o” şeklinde ism-i işaretle bahsedilmesi tahkîr içindir. Akabinde sıla cümlesinin gelmesiyle de o kişinin dini yalanlamasının neticesinde yetimi itip kakma ve yoksulu doyurmaktan kaçınmak gibi kötü hasletler üzerinde devam ettiğine işaret edilmiştir.⁷⁰³

1.5.14. Marifelik ve Nekrelik

1.5.14.1. Haberin Marife Zikredilmesi

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ “Ey insanlar! Siz Allah’a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla layık olandır.”⁷⁰⁴ Molla Gürânî’ye göre أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ “Siz Allah’a muhtaçsınız” ifadesinde “fakirler” lafzının marife gelmesi insanların ihtiyaçlarının çok olması sebebiyle diğer varlıkların fakirliğinin insanların fakirliğinin yanında kayda değer bir durum olmadığını belirtmek içindir.⁷⁰⁵

⁷⁰¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 263; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 281; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, IV, 125.

⁷⁰² Mâûn, 107/1-3.

⁷⁰³ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VII, 1303-1304.

⁷⁰⁴ Fâtır, 35/15.

⁷⁰⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 898. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 588 (Muhammed, 47/24); VI, 681 (Kâf, 50/15); VII, 899 (Mürselât, 77/26); VII, 900 (Mürselât, 77/27).

Nitekim Arap dilinde haber nadiren marife getirilir. Çoğunlukla haber nekre, mübtedâ ise marife olur. Çünkü haber veren kimse genelde haber verilen kimsenin bilgi sahibi olmadığı bir hususu bildirir. Veya muhatabın o konuda bilgi sahibi olmadığı zannı ile haber verir. Fakat muhatap nezdinde haber ve mübtedâ biliniyorsa haber bir anlatım değil de bir ikaz içeriyorsa bu durumda ayetteki gibi haberi marife getirmek daha güzel olur. Dolayısıyla insanların muhtaç oldukları herkes tarafından bilinen apaçık bir husus olunca ayetteki şekliyle ifade edilmiştir.⁷⁰⁶

1.5.14.2. İfadelerin Nekre Zikredilmesi

يُسِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّتِ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ “*Rableri onlara, kendi katından bir rahmet, bir hoşnutluk ve kendilerine içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdelemektedir*”⁷⁰⁷ Müellife göre ayette müminlere müjde olarak bildirilen rahmet, rıza, cennet ve nimet lafızlarının nekre olarak ifade edilmeleri, her türlü nitelemenin ve tarifiñ ötesinde olan hususlar olduklarını hissettirmek amacıyla’dır.⁷⁰⁸

1.5.14.3. İbarenin Nekre Zikredilmesi

وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ “*Tan yerinin ağarmasına andolsun, On geceye andolsun, Çifte ve teke andolsun, Geçip giden geceye andolsun (ki, müşrikler azaba uğrayacaklardır)*”⁷⁰⁹ Yukarı ayetlerde yemin edilen hususlardan وَلَيَالٍ عَشْرٍ ifadesi dışında diğerleri marife olarak gelmiştir. Molla Gürânî’ye göre nekre gelmesi söz konusu on gecenin özel geceler olmasıdır. Nitekim bunlar Zilhicce ayının on gecesidir. Bu durumda bunlar bilenen geceler olduğuna göre başına ahid lââmı gelmesi gerekirdi diye düşünülebilir. Fakat marife zikredilseydi nekredeki bu anlam ortaya çıkmazdı. Ayrıca öncesindeki ve sonrasındaki ifadelerdeki lââm-ı tariflerle aynı türden olmazdı.⁷¹⁰

⁷⁰⁶ Râzî, *Mefâtîhu ’l-Gayb*, XXVI, 229.

⁷⁰⁷ Tevbe, 9/21.

⁷⁰⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü ’l-Emânî*, III, 232; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 256; Beydâvî, *Envâru ’t-Tenzîl*, III, 75.

⁷⁰⁹ Fecr, 89/1-4.

⁷¹⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü ’l-Emânî*, VII, 1120-1121; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 746.

1.5.15. Müfred ve Cemî Kullanımlar

1.5.15.1. Cemî İfadenin Tercih Edilmesi

قَالَ إِنِّي لَعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ “Lût şöyle dedi: “Şüphesiz ben sizin yaptığınız bu çirkin işe kızınlardanım.””⁷¹¹ Hz. Lût (a.s.) kavmini haddi aşan çirkin fiillerinden dolayı uyarmaya ve kınamaya devam etmiştir. Onlara hitaben قَالَ إِنِّي لَعَمَلِكُمْ “Ben sizin yaptıklarınıza buğzeden biriyim” demek yerine الْقَالِينَ “Ben size buğzedenlerden biriyim” demesi mana kapsamı itibarıyla çok daha belîğdir. Zira ayetteki bu ifade diğer buğzeden kimselerin de varlığına delalet eder ve Hz. Lût’un da onların zümresine dahil olduğunu vurgular.⁷¹²

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا “Zekeriyya mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nida ettiler: Allah sana, kendisi tarafından gelen bir Kelime’yi tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlihlerden bir peygamber olarak Yahya’yı müjdelers.”⁷¹³ Ayette “Melekler seslendi” denildiğinde Cebrâil (a.s.)’ın seslendiği kastedilmiştir. Nitekim Cebrâil yerine çoğul olan melekler lafzının kullanılması O’nu ta’zîm içindir.⁷¹⁴

1.5.15.2. Cemî Killet Vezninin Tercih Edilmesi

شَاكِرًا لِأَنْعَمِهِ اجْتَبَاهُ وَهَدَاهُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “Onun nimetlerine şükreden bir önderdi. Allah onu seçmiş ve doğru yola iletmişti.”⁷¹⁵ Ayette geçen أَنْعَمَ “nimetler” lafzı أَفْعُلُ vezninde cemî killet⁷¹⁶ vezniyle gelmiştir. Bununla “Hz. İbrahim, Allah’ın kendisine

⁷¹¹ Şuarâ, 26/168.

⁷¹² Molla Gürânî, Gâyetü’l-Emânî, V, 366; Beydâvî, Envârü’l-Tenzîl, IV, 148.

⁷¹³ Âl-i İmrân, 3/39.

⁷¹⁴ Molla Gürânî, Gâyetü’l-Emânî, I, 1098.

⁷¹⁵ Nahl, 16/121.

⁷¹⁶ Cemî killet 3’ten 10’a kadar olan varlıklara delalet eder, cemî kesret ise 3’ten sonsuza kadar olan varlıklara delalet eder. Bkz. Ebu’l-Feth Osmân b. Cinnî, el-Lüma’ fi’l-Arabiyye, thk. Fâiz Fâris, Dâru’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, Kuveyt, 1972, s. 171.

verdiği en küçük nimetlerde dahi şükürünü azaltmazken, büyük olanlara kim bilir nasıl çok şükrederdi?!” manasına işaret edilmiştir.⁷¹⁷

وَلَوْ أَنَّ فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ

حَكِيمٌ “Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁷¹⁸ Ayette Allah'ın kelimelerinin sonsuzluğu anlatılmak istenmiş ve yeryüzündeki bütün ağaçların kalem, mevcut denizlerin yanında yedi denizin de mürekkep olması hali nazara verilmiştir. Bu bağlamda cemî kesret vezninde olan کَلِم “kelimeler” lafzının gelmesi beklenirken cemî killet vezninde كَلِمَات “kelimeler” lafzı tercih edilmiştir. Bu üslûpta “Bu kadar çok kalem ve mürekkeple Allah Teâlâ'nın az olan kelimelerin bile yazmaya yetmeyeceğine işaret edilmiş, peki durum böyleyken çok olan kelimelerin yazılması nasıl mümkün olabilir?!” manası vurgulanmıştır.⁷¹⁹

1.5.15.3. Cemî Kesret Vezninin Tercih Edilmesi

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali

(hayız veya temizlik müddeti) beklerler.”⁷²⁰ Müellif ayette üç hayız müddetinden bahsedilirken قُرُوء lafzının çoğullarından biri olan قُرُوء “hayızlar” ifadesinin tercih edilme sebebini şöyle açıklıyor: Nitekim ثَلَاثَة “üç” sayısına nazaran cemî killet sığası olan أَقْرَاء lafzı gelmesi gerekirken cemî kesret sığası olan قُرُوء lafzı tercih edilmiştir.

Molla Gürânî'ye göre Arap dilinde bu konuda geniş davranılmakta ve bu iki cemî çeşidinden her biri diğerinin yerine kullanılabilmektedir. Çünkü bu tür bir kullanımda

⁷¹⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 293.

⁷¹⁸ Lokmân, 31/27.

⁷¹⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 702; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 501; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 216.

⁷²⁰ Bakara, 2/228.

hükümün birçok yönüyle bütün hayız gören kadınları kapsadığına yani kesret manasına geldiğine işaret edilmektedir.⁷²¹

1.5.16. Nehiyden Sonra Emrin Açıkça Zikredilmesi

وَالِى مَدِينٍ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْفُسُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنَّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا

في الأرضِ مُفْسِدِينَ *“Medyen halkına da kardeşleri Şu'ayb'ı peygamber gönderdik. O şöyle dedi: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir ilahınız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi bolluk içinde görüyorum. Ben sizin adınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum." "Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.””*⁷²² İlk ayette وَالْمِيزَانَ وَالْمِكْيَالَ “Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın” şeklinde nehiy ifadesi kullanılmışken ikinci ayette ise أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ “Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın” şeklinde emir ifadesi tercih edilmiştir. Molla Gürânî buradaki mana inceliğini şöyle açıklıyor: Hz. Şuayb (a.s.) ilk ayette kavminde yaygın olan cimrilik hasleti sebebiyle ölçüde ve tartıda eksik tutmalarını yasakladı. İkinci ayette ise “Talep edilen bir işin tamamlanması, o fiil yerine getirilmeden gerçekleşmiş olmaz” şeklinde mantıki bir çıkarım yapan müellif, ilk ayette eksik ölçmek ve tartmak gibi çirkin işleri yapmalarının nehyedildiğini, ikincisinde ise buna karşı adaletle ölçüp tam tartmalarının emredildiğini bildirmiştir. Yani nehyde aslolan husus, nehyedilen işten kaçınmak değil, emri yerine getirmektir. İşte bu da manayı te’kîd içindir. Tıpkı akrabalarını ziyaret etmeyen birisine: صَلِّ رَحِمَكَ وَلَا تَقْطَعْهَا *“Akrabalarını ziyaret et! Onlarla bağını kesme”* demen gibidir. Böylece emrin açıkça zikredilmesiyle işin vücûbiyeti te’kîd edilmek istenmiştir.⁷²³

⁷²¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 865; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 272; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 141.

⁷²² Hûd, 11/84-85.

⁷²³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 822-824.

Dolayısıyla ayetlerde şöyle bir tenbih vardır: Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmaktan vazgeçmek onlara yetmez, bilakis bu işleri adaletle tam olarak yapmaları gerekir.⁷²⁴

1.5.17. Fasıla Anlam İlişkisi

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ

“Onlara, “İnsanların inandıkları gibi siz de inanın” denildiğinde ise, “Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?” derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler.”⁷²⁵ Müellif bu ayeti tefsir ederken bir önceki ayetle kıyas etmiş ve ayetlerin sonundaki fasılalara dikkati çekmiştir. Şöyle ki söz dizimi açısından birbirine benzer olan iki ayetin ilkinde وَكَانَ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ “İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir”⁷²⁶ ifadesi kullanılırken bu ayette ise أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ “İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler” ifadesi kullanılmıştır. Peki neden ilk ayet وَكَانَ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ şeklinde biterken ikinci ayet ise أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ şeklinde sona ermiştir? Molla Gürânî bu farka dair kısa bir açıklama getirmiştir: Bütün deliller hakla beraber ayyuka çıkmışken münafıkların inancı hala batıl üzerineydi. İlk kullanımda münafıkların şuarsuzluklarına, ikinci kullanımda da bilgisizliklerine dikkat çekilmiştir. Çünkü dini meselelerde hakkı batıldan ayırabilmek için derin ve etraflıca düşünmeye ihtiyaç vardır.⁷²⁷

Bu ayette onların dini hususlardaki bilgisizlikleri “cehalet” anlamı taşıyan السُّفَهَاءُ lafzına uygun olarak وَكَانَ هُمُ الْمُفْسِدُونَ “fakat bilmezler” ifadesiyle vurgulanmıştır. Diğer ayette mevzu bahis olan yeryüzünde bozgunculuk yapma konusu ise farklıdır. Zira bu mesele dünyevi bir meseledir ve Cahiliyye Arapları nezdinde zaten bilinmekteydi. Yani münafıkların bozguncu olmaları muhataplar tarafından gözlemlenebilen bir

⁷²⁴ Beydâvî, *Envâru 't-Tenzîl*, III, 144.

⁷²⁵ Bakara, 2/13.

⁷²⁶ Bakara, 2/12.

⁷²⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü 'l-Emânî*, I, 252.

mesele olduğu için bu husustaki şüursuzlukları duyularına hitaben “*fakat farkında değillerdir*” denilerek vurgulanmıştır.⁷²⁸

يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ وَسَخَّرَ لَكُمْ

“Allah o su ile size; ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzümler ve her türlü meyvelerden bitirir. Elbette bunda düşünen bir kavim için bir ibret vardır. O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır.”⁷²⁹ Molla Gürânî yukarıdaki ardışık iki ayetin “Elbette bunda düşünen bir kavim için bir ibret vardır” ve “Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir kavim için ibretler vardır” benzer fasılalarında tercih edilen farklı lafız ve fiillerin mana vurgusu itibariyle birtakım nüanslar barındırdığına dikkat çekmiştir.

Mesela ilk ayette الْآيَةِ “*delil*” kelimesinin müfred halde zikredilmesini ekin, zeytin, hurma, üzüm gibi nebatatın yetiştirilmesinin tek bir tohumda meydana gelmelerine bağlar. Ayrıca fasıladaki يَتَفَكَّرُونَ “*tefekkür ederler*” fiilinin tercihiyle de taze yeşil bitkilerin kuru bir tohumdan çıkarılmasının ancak bir yaratıcının işi olduğu ve üzerinde ayrıntılı olarak teemmül ve tedebbüre ihtiyaç duyulan bir durum olduğu vurgulanmaktadır.

Diğer taraftan ikinci ayette الْآيَاتِ “*deliller*” şeklinde gelmesi gece, gündüz güneş, ay ve yıldızların bir çok delil barındırması sebebiyledir.⁷³⁰ Çünkü büyük kütleye sahip deliller muhteşem kudrete daha belirgin bir şekilde delalet eder, azamet ve ululuğu daha açık bir şekilde gösterir.⁷³¹ Bu fasılada يَغْقُلُونَ “*akledirler*” fiilin tercihiyle de nebatatın tohumdan yetişmesi aşamalarındaki gibi konuyu daha ayrıntılı bir

⁷²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 64-65.

⁷²⁹ Nahl, 16/11-12.

⁷³⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 129-130.

⁷³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 597.

şekilde düşünmeye ihtiyaç duyulmaksızın akl-i selîm olan kimseler için tüm bu büyük hadiselerin Allah'ın varlığının delillerinin bir zuhûru olduğuna işaret edilmiştir.⁷³²

1.5.18. Te'kîd Üslûbu

قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى “Şöyle dedik: "Korkma (ey Mûsâ!). Çünkü, sensin en üstün olan.””⁷³³ Rivayete göre Hz. Musa (a.s.) ile münazaraya katılan sihirbazların her birinin elinde cıvaya batırılmış bir ip ve bir asa vardı. Bunlar vadiye atıldıktan sonra üstlerine güneş vurmuş ve cıvalarda kıpırdanma meydana gelmiş, böylece sanki hareket ediyorlarmış gibi görünmüşlerdi. Hz. Musa da beşerî fitratı gereği istemsizce korku hissetmiş veya insanların şüpheyne düşmesinden ve kendisine tabi olmayacaklarına dair endişe etmiştir.

Bu sebeple Allah Teâlâ Hz. Musa'nın korkmamasını ve onlara karşı üstün geleceğini son derece te'kîdli ve belîğ bir ifadeyle kendisine bildirmiştir. Nitekim إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى “Çünkü, en üstün olan muhakkak ki sensin, sen!” ifadesinin ist'inâf cümlesi olarak zikredilmesi, tahkik edatı إِنَّ ifadesiyle desteklenmesi, haber olan kelimenin lââm-ı ta'rîf ile gelmesi, كَ zamirinin أَنْتَ zamiriyle tekrar edilmesi, açık bir galibiyet anlamına gelen الْعُلُوّ lafzının kullanılması ve bu kelimenin en üstünlük mertebesine delalet eden ism-i tafdîl sîğası الْأَعْلَى ifadesiyle zikredilmesi manaya bir çok yönden belâğî incelik katmıştır.⁷³⁴ Böylelikle Hz. Musa'nın korku ve endişeden uzak olması gerektiği ve sihirbazlara karşı mutlak galip geleceği birçok te'kîd üslûbuyla güçlü bir ifade şekliyle kendisine aktarılmıştır.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيُشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ “Vay o kimselere ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar, sonra da onu az

⁷³² Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 222.

⁷³³ Tâhâ, 20/68.

⁷³⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 804-805; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 74; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 32.

bir karşılığa değişmek için, "Bu, Allah'ın katındandır" derler. Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!"⁷³⁵ Ayette أَيْدِيهِمْ "elleri" lafzının iki kez tekrar edilmesi te'kid olup aynı zamanda mecâzî anlamın anlaşılmasının reddi için zikredilmiştir. Tıpkı رَأَيْتُهُ بِعَيْنَيَّ "Onu kendi gözlerimle gördüm" cümlesinde olduğu gibi kesinlik ve pekiştirme manası vardır.

Yani yazma işinin hakîkî anlamda ancak bu şekilde gerçekleştiği vurgulanmıştır. Tevrat'ı tahrif etmeleri te'kid yoluyla pekiştirilerek başka mecâzî bir mananın vehmedilmesinin önüne geçilmiş olur. Böylece onların yazma işini zâhirî olarak bizzat kendilerinin kasıtlı olarak yaptıklarına ve işledikleri fiilin ne kadar kötü ve çirkin olduğunu ifade etmek üzere de أَيْدِيهِمْ lafzı tekrarlanmıştır.⁷³⁶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى
“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”⁷³⁷ Müellif ayette وَلَا يَخَافُونَ

لَوْمَةٍ ifadesinin iki yönden manayı te'kid ettiğini belirtmiştir. İlki لَوْمَةٍ “bir tek kınama” ifadesi ism-i merre'dir. İkincisi de لَا يَخَافُونَ kelimesi nekre gelmiştir. Bu bağlamda sanki “Onlar kınayıcılardan hiçbirinin kınamasından hiçbir şekilde korkmazlar” denilmiş gibidir.

Yani dinden dönenlerin yerine Allah'ın getireceği başka bir kavim, münafıkların hallerinin hilâfına cihat ederler. Zira münafıklar ganimetler hususunda açgözlüdür ve yahudi dostlarının kınamasından korkarak sadece nifak maksatlı cihat

⁷³⁵ Bakara, 2/79.

⁷³⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 447.

⁷³⁷ Mâide, 5/54.

ederlerdi. Veya bu ifade bir atıf olarak düşünülduğünde mana “O kavimdekiler kendi dinleri üzerinde çok sağlamdırlar veya cihat söz konusu olunca babaları ve oğullarıyla savaşırlar ve bu ciddiyetleri hususunda hiç kimse onları geçemez” şeklinde takdir edilebilir.⁷³⁸

1.5.19. Terakkî Üslûbu

“Onlara de ki: *قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ*”

*"Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Halbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir. Biz ona gönülden bağlanmış kimseleriz."*⁷³⁹ Müellif bu ayet ile öncesinde gelen ayetlerdeki fâsılaların uyumunda bir hikmet olduğuna dikkat çekmiş ve nizâmda terakkî üslûbuna riâyet edildiğini belirtmiştir. Şöyle ki ayet sonlarında ilk olarak İslâm, ikinci sırada ibadet, üçüncü sırada ise ihlâsla alakalı ibareler zikredilmiştir.⁷⁴⁰

Nitekim Bakara sûresi 136. ayette *وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ* “Biz O’na teslim olanlarız”⁷⁴¹ ifadesi, 138. ayette *وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ* “Biz O’na kulluk edenleriz”⁷⁴² ifadesi ve 139. ayette *وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ* “Biz O’na gönülden bağlananlarız”⁷⁴³ ifadeleri ard arda sıralanmış mana yönüyle birbirini te’kîd eden cümlelerdir.

⁷³⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 345-346.

⁷³⁹ Bakara, 2/139.

⁷⁴⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 642. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 139, (Nisâ, 4/75); III, 1309, (İbrahim, 14/50); IV, 485 (İsrâ, 17/111); V, 267 (Furkân, 25/46); V, 458 (Neml, 27/66); V, 712 (Secde, 32/1-3); V, 916 (Fâtır, 35/40); VI, 672 (Hucurât, 49/15); VII, 14 (Necm, 53/6); VII, 151 (Rahmân, 55/12); VII, 797 (Müddessir, 74/20); VII, 1305 (Mâûn, 107/4); VII, 1365 (Nâs, 114/1-3).

⁷⁴¹ *قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلُ لَا تَجْعَلْ لَنَا بَيْنَهُمُ فَاصِلًا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ خَبِيرٌ* “Biz Allah’a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya’kûb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve İsmâ’ya verilenlere ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O’na teslim olmuşuzdur” (Bakara, 2/136).

⁷⁴² *صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ* “Allah’ın boyasıyla boyandık. Kim boyası bakımından Allah’tan daha güzeldir? Biz yalnız O’na kulluk ederiz” (deyin).” (Bakara, 2/138).

⁷⁴³ “Onlara de ki: *قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ*” *"Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Halbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir. Biz ona gönülden bağlanmış kimseleriz."* (Bakara, 2/139).

Yani biz önce Allah’a ve peygamberlerine indirdiklerine iman eder ve müslüman olur, sonra emir ve yasaklarına itaat eder ve ibadetlerimizde ihlâslı oluruz. Bu nedenle Tîbî’ye (ö. 743/1343) göre manadaki bu incelik zarîf bir dizilişten dolayı ortaya çıkmıştır.⁷⁴⁴

Özetle bu üç ayetin fasıllarında zikredilen müslüman, âbid ve muhlis ifadelerinin sırasıyla birbirine bağlı ve ardı sıra kazanılabilecek sıfatlar olduğuna dikkat çekilmiştir.

إِنَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ وَاختِلَافِ اللَّيْلِ

“Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için (Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren) nice deliller vardır. Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın (yeryüzüne) yaydığı her bir canlıda da kesin olarak inanan bir toplum için elbette nice deliller vardır. Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah'ın gökten rızık (sebebi olarak yağmur) indirip, onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde, rüzgarları evirip çevirmesinde aklını kullanan bir toplum için deliller vardır.”⁷⁴⁵ Hakkaniyetli kullar gökleri ve yeri sahîh bir nazarla idrak ettiklerinde bunların bir sanat eseri olduğunu ve bir yaratanın varlığını anlarlar.⁷⁴⁶ Nitekim bu üç ayette sırasıyla مُؤْمِنِينَ “inananlar”, يُوقِنُونَ “yakînen (kesin

olarak) inananlar” ve يَغْفُلُونَ “akledenler” nazara verilmiştir. Molla Gürânî bu üç fasılânın dizilişinde deliller ve delil getirilen kimseler hakkında terakkî üslûbuna riayet edildiğini ifade etmektedir. Şöyle ki ilk ayette göklerin ve yerin nazara verilmesi ile kainatın zuhûru, imanın temelini atmak üzere delil kılınmış, ikinci ayette insan ve diğer canlı türlerinin yaratılmasının nazara verilmesi, imanın artırılması, pekiştirilmesi ve kalbin şeksiz şüphesiz mutmaîn olması için yakînen inanmaya bir delil kılınmış ki bu da iman derecelerinin en yücesidir. Üçüncü ayette ise gece ve gündüzün ard arda gelişi, yağmurun yağdırılması, yerin onunla dirilmesi ve rüzgarların evrilip çevrilmesi gibi hadiseler derince düşünüldüğünde yakînen imanın sağlamlaştırılmasına neden olur. Çünkü bu tür hadiseler zaman içerisinde yenilenir, dolayısıyla onlardaki nazariyet de

⁷⁴⁴ Tîbî, *Fütûhu'l-Ğayb*, III, 124-125.

⁷⁴⁵ Câsiye, 45/3-5.

⁷⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 284.

yenilenir. Bu itibarla iman ve yakînen inanmanın merkezi olan akli kullanmaya delil kılınmışlardır.⁷⁴⁷

قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ “De ki: “Eğer biliyorsanız söyleyin: Yer ve yerde bulunanlar kime aittir?” Allah’ındır” diyecekler. “Öyle ise siz hiç düşünüp öğüt almaz mısınız?” de. De ki: “Yedi kat göklerin Rabbi, büyük Arş’ın Rabbi kimdir?” “Allah’ındır” diyecekler. “Öyle ise ona karşı gelmekten sakınmaz mısınız?” de. De ki: “Eğer biliyorsanız söyleyin: Her şeyin hükümrânlığı elinde olan, kendisi koruyan, kendisine karşı korunulamaz olan kimdir?” “Allah’ındır” diyecekler. “Öyle ise nasıl aldanıyorsunuz?” de.”⁷⁴⁸ Molla Gürânî’ye göre yukarıdaki ayetler mana itibariyle muntazam bir üslûpla alttan üste doğru sıralanmıştır. Önce, “Arzın sahibi kimdir?” sorusu yöneltilmiş, çünkü sayılanlar içinde müşriklere en yakın olan mekan arzıdır ve insanın meydana geldiği yer olduğu için ilk sırada söylenmiştir. Sonra terakkî üslûbuyla delillerde daha yukarı seviyeye çıkılmış, “Yedi kat göklerin ve büyük arşın Rabbi kimdir?” dorusu yöneltmiştir. Son olarak da “Her şeyin melekûtü”⁷⁴⁹ elinde olan kimdir?” denilmiş ve daha kapsamlı olan genel bir ifade kullanılmıştır.

Ayrıca bu söz dizimindeki incelik fasılalarda da gözetilmiştir. Şöyle ki, ilk ayette arzın zikredilmesinden sonraki ayetin sonunda basiretin en alt seviyesi olan تَذَكُّرٌ “tezekkür” zikredilmiş, ikinci ayetteki fasılada vaîde delalet eden اِتَّقَاءٌ “korunma” zikredilmiş, üçüncü ayette ise bu kadar katî delile rağmen hala hakla batılı ayıramayan muhatapların akıllarının aldanıyor oluşuna karşı نَعَجُّبٌ “hayrete düşme” zikredilmiştir. Böylece yeniden dirilmeyi inkâr edenlerin şüphesini ortadan kaldırma hususunda bir önceki ifade takrîr edilmiş olur. Aynı zamanda her bir ifade tevhide kabul etmeyenleri

⁷⁴⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 511-512.

⁷⁴⁸ Mü'minûn, 23/84-89.

⁷⁴⁹ مَلَكُوتٌ lafzı mübâlağa sîğasında olduğu için hem مَلِكٌ “hükümrânlık” hem de مَلِكٌ “sahiplik” manasını kapsar. Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 290.

ve şirk ehlini vehimlerinden kurtarma konusunda sonraki ifade için bir ön hazırlık babındandır.⁷⁵⁰

“Allah'ı bırakıp وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ

da, kendilerine göklerden ve yerden hiçbir rızık sağlayamayan ve buna gücü de yetmeyen şeylere tapıyorlar.”⁷⁵¹ Ayette Allah Teâlâ'nın vahdaniyetine dair deliller getirildikten sonra bile hiçbir algısı ve hareketi olmayan ruhsuz varlıklarla Allah'a şirk koşanlara ayıplama vardır. Müellife göre وَلَا يَسْتَطِيعُونَ “güç yetiremezler” ifadesinde terakkî üslûbu vardır. Zira bu ifade tarzı fiilin nefyedilmesinden sonra mümkünlüğünü de nefyeder.⁷⁵² Yani Allah Teâlâ, bu putların bir şeye malik olmaları şöyle dursun, bir şeye malik olma imkanlarının dahi olmadığını beyân etmiştir.⁷⁵³

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا “Kitapta İbrahim'i de an. Gerçekten o, son

derece dürüst bir kimse, bir peygamber idi.”⁷⁵⁴ O, Allah'ın kitaplarını ve gönderdiği peygamberlerini tasdiki sebebiyle doğrulukta çok derin bir seviyedeydi. Molla Gürânî'ye göre bu ayette صِدِّيقًا ifadesinin نَبِيًّا ifadesinden sonra gelmesi terakkî üslûbu sebebiyledir. Yani konumunun daha yüce olması hasebiyledir. Bu bağlamda صِدِّيقًا ifadesinin zikredilmesi ise nübüvvet için bir ön hazırlık babından bir kullanımdır.⁷⁵⁵ Zira nübüvvet görevinin temeli doğruluktur.⁷⁵⁶

1.5.20. Tehekküm Üslûbu

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ “Allah'ın onlara seslenerek, "Hani

benim, var olduğumu iddia ettiğiniz ortaklarım?" diyeceği günü hatırla!”⁷⁵⁷ Molla

⁷⁵⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 69-70.

⁷⁵¹ Nahl, 16/73.

⁷⁵² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 220.

⁷⁵³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XX, 246.

⁷⁵⁴ Meryem, 19/41.

⁷⁵⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 684.

⁷⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 18.

⁷⁵⁷ Kasas, 28/62.

Gürânî'ye göre Allah Teâlâ'nın müşriklerin kendisine şirk koştukları şeyleri شُرَكَائِي

“benim ortaklarım” şeklinde kendi zatına izafe etmesi tehekküm içindir.⁷⁵⁸

هَلْ تُؤْتِ الْكَافِرُ مَا كَانُوا يُفْعَلُونَ “Nasıl, kâfirler yapmakta olduklarının karşılığını

buldular mı!?”⁷⁵⁹ Ayette kâfirlerin karşılaşacakları azaptan bahsedilirken تُؤْتِ

“mükâfatlandırıldılar” ifadesinin kullanılması tehekküm (alaya almak) içerir.⁷⁶⁰

قُلْ بِسْمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ “Onlara de ki (Tevrat'a beslediğinizi iddia

ettiğiniz) imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür, eğer inanan kimselerseniz!”⁷⁶¹

Burada “emretme” fiilinin “iman” lafzına isnâd edilmesi İsrailoğullarına tehekkümün izafe edildiğini ifade eder. Zira onlar alçak ve rezil bir haldeydiler ve imanlarının buzağıya ibadet etmeye davet etmesi ancak onların buna layık olduğuna delalet eder.⁷⁶²

Bir başka ifadeyle ayette isnâdın tehekküm amacıyla zikredilmesinde, Yahudilerin gerçekten Tevrat’a inanmadıklarını, çünkü kutsal kitaplarının onlara böyle çirkin işler yapmalarını emretmediğini ve ona olan imanlarının da buna ruhsat vermeyeceğini bildirmek ve onların bu durumlarını yermek amacı vardır.⁷⁶³

قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمْ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ “Firavun, "Bu size gönderilen peygamberiniz,

şüphesiz delidir" dedi.”⁷⁶⁴ Müellife göre Firavunun halkına hitap ederken Hz. Musa'nın (a.s.) ismini zikretmeyip “size gönderilen peygamberiniz” şeklinde bahsetmesi tehekküm içindir.⁷⁶⁵

أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ “Yoksa (gerçeği kabul etmeme konusunda) bir işe kesin karar

mı verdiler? Şüphesiz biz de (onları cezalandırmakta) kararlıyız.”⁷⁶⁶ Mekke

⁷⁵⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 539; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 425. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 77 (Sâffât, 37/25); VI, 97 (Sâffât, 37/92); VI, 119 (Sâffât, 37/150); VI, 306 (Mü'min, 40/20); VI, 364 (Fussilet, 41/14); VII, 251 (Vâkıa, 56/93-94), VII, 277 (Hadîd, 57/15); VII, 901 (Mürselât, 77/31); VII, 1055 (İnşikâk, 84/24).

⁷⁵⁹ Mutaffiîn, 83/36.

⁷⁶⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 1037.

⁷⁶¹ Bakara, 2/93.

⁷⁶² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 531.

⁷⁶³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 94.

⁷⁶⁴ Şuarâ, 26/27.

⁷⁶⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 318; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 136.

⁷⁶⁶ Zuhruf, 43/79.

müşrikleri Hz. Peygambere (s.a.v.) karşı hile ve tuzak kurmada işlerini sağlama aldılarsa biz de tuzağımızda işimizi sıkı tutarız denilmiştir.⁷⁶⁷ Müellife göre bu üslûp onlarla alay etmek içindir. Çünkü envâî çeşit tuzakları olsa ve nice hileler kurgulasalar da onların bu yaptıkları رَقَمَ عَلَى الْمَاءِ “su üzerine yazı yazmak” gibi beyhude bir çabadır.⁷⁶⁸

أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ “Bunu kendilerine akılları mı emrediyor, yoksa onlar azgın bir topluluk mudur?”⁷⁶⁹ Molla Gürânî’ye göre ayet “Yoksa onlara bu çelişkili sözleri söylemeyi akılları mı emrediyor!?” şeklinde tehekküm manası içermektedir.⁷⁷⁰ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) için hem kâhin ve şair diyorlar hem de mecnun. Kâhin, kıvrak zekaya ve ince bir nazara sahiptir. Mecnun ise aklı örtülü bir kimsedir. Fakat şair, ölçülü ve ahenkli sözler söyler. Mecnun ise bunları yapamaz.⁷⁷¹

Dolayısıyla onların söyledikleri sözler büyük çelişkiler içerdiği için akıllarıyla alay edilmiştir.

1.5.21. Temhîd Üslûbu

يَا مُوسَى إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ “Ey Mûsâ! Gerçek şu ki, ben mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'ım.”⁷⁷² Ayette أَنَا zamirinin açıkça zikredilmesi, “Allah” ifadesinin vurgulanması, azîz ve hakîm sıfatlarının zikredilmesi, asanın yılanı dönüşmesi ve elinin bembeyaz olarak çıkması gibi mucizeleri Allah Teâlâ’nın Hz. Musa’nın (a.s.) elinden izhar etmesi için bir temhîd (ön hazırlık) üslûbudur. Allah Teâlâ bu beyânıyla, idraklerden uzak mucizeleri gerçekleştirmeye sadece kendisinin muktedir olduğunu, bu tür işlerin O’na zor gelmeyeceğini, bunları hikmet ve tedbirle yaptığını bildirmektedir.

⁷⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVII, 644.

⁷⁶⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 474.

⁷⁶⁹ Tûr, 52/32.

⁷⁷⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 731.

⁷⁷¹ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, V, 155.

⁷⁷² Neml, 27/9.

Ayrıca bu üslûp Hz. Musa için söz konusu mucizelerden dolayı bir hayrete düşürme ve bunların çok büyük işlerden sayıldığına dair bir bildiri olup bu işi var edenin “Alemlerin Rabbi” olduğuna dair bir uyarıdır.⁷⁷³

1.5.22. İhtisâr Üslûbu

“Onlara, “Âyetlerimizi yalanlayan topluluğa gidin” dedik. Nihayet o kavmi yerle bir ettik.”⁷⁷⁴ Ayette Hz. Musa (a.s.) ve Hz. Harun (a.s.) ile Firavun kıssası hatırlatıldığında kelâm kısa tutulmuş, kıssanın sadece başı ve sonu zikredilmiştir. Bu üslûpta toplumlara peygamber gönderilmesi, hüccetin yükümlülüğü sayılmış ve onları yalanlayanların yerle bir edilmeyi hak ettiklerinin mesajı verilmiştir.⁷⁷⁵

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فافعلوا مَا تُؤْمُرُونَ

“Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın.” dediler. Mûsâ şöyle dedi: “Rabbim diyor ki: O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır. Haydi emrolunduğunuz işi yapın.”⁷⁷⁶ Ayette بَيْنَ ifadesi iki ya da daha fazla şeyin varlığını gerektirdiği halde akabinde ذَلِكَ “bu” ifadesine izâfe edilmesi kelâmın ihtisârı içindir.

Bunun benzeri olarak birçok fiilin yerini temsil eden فَعَلَ fiilinin kullanımı örnek verilebilir. Nitekim muhatabımız olan bir kişi bize yaptığı çeşitli fiillerinden bahsetse veya yaşadığı uzunca olayları anlatsa da biz ona نَعَمْ مَا فَعَلْتَ “Ne iyi yaptın!” demekle yetiniriz.

Ayrıca bu kullanımda bir gramer kullanım şeklinin cevabı da aktarılmıştır. Şöyle ki ذَلِكَ ifadesi hakikati gereği müfred müzekker olan tek bir şeye işaret etmesi gerekirken burada daha öncesinde zikredilen فَارِضٌ ve بِكْرٌ lafızlarına yani iki müennese

⁷⁷³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 401; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 350.

⁷⁷⁴ *Furkân*, 25/36.

⁷⁷⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 258; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 280; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 124.

⁷⁷⁶ Bakara, 2/68.

işaret etmektedir. Diğer isimlerde geçerli olduğu gibi tesniyelik, cemîlik ve müenneslik alametlerinin ism-i mevsûller ve ism-i işaretlerde hakîkî bir kâide olmaması, bu kullanıma sebep olan şeydir. Bu nedenle ism-i mevsûller, ism-i işaretler ve onlara işaret eden zamirler, durumun kolaylaştırılması gereğince özel bir sîgada gelebilir. Örneğin الَّذِي ism-i mevsûlü yeri geldiğinde cemî manasında kullanılabilir.⁷⁷⁷

1.5.23. İntizâm Üslûbu

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا *“(Resûlüm!) Biz*

*onu böylece Arapça bir Kur’ân olarak indirdik ve onda ikazları tekrar tekrar açıkladık. Umulur ki onlar (bu sayede günahattan) korunurlar; yahut da o (Kur’ân) kendileri için bir ibret ortaya koyar.”*⁷⁷⁸ Molla Gürânî’ye göre bu ayette sûrenin başındaki konuya tekrar dönülmesi, kâmil sıfatlarla nitelenen Kur’ân-ı Kerîm’in ayırt edici özelliğindendir. Çünkü Hz. Musa’nın sözü aynı sûrenin مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى *“(Ey Muhammed!) Biz Kur’ân’ı sana sıkıntı çekesin diye indirmedik”*⁷⁷⁹ ayetiyle ilişkilidir. Nitekim kelâm böylelikle en güzel şekilde düzenlenmiştir.⁷⁸⁰

1.5.24. Faraziyet Üslûbu

وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ *“Andolsun,*

*sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: "Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun.”*⁷⁸¹ Allah Teâlâ peygamberlerinin kendisine şirk koşmayacaklarının ve amellerinin boşa çıkmayacağına muttali olduğu halde böyle bir üslûpta Rasûlullah’a seslenmesi faraziyet yollu bir hitaptır. Bunda müminlere bir ikaz ve kafirlerin ümidini kesme vardır. Dolayısıyla mana: *“Ey Peygamber! Sana ve diğer bütün peygamberlere “Eğer*

⁷⁷⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 473-474; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 149-150.

⁷⁷⁸ Tâhâ, 20/113.

⁷⁷⁹ Tâhâ, 20/2.

⁷⁸⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 842.

⁷⁸¹ Zümer, 39/65.

*Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa gider” kavli vahyedilmiştir” şeklinde düşünebilir.*⁷⁸²

1.5.25. Dine Davet Üslûbu

“*Hani babasına şöyle demişti: "Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?"*”⁷⁸³ Hz. İbrahim (a.s.) babasının içinde bulunduğu büyük hata ve günah konusunda nasihat edip öğüt vermek istediği zaman sözlerini titiz ifadelerden seçmiş ve en güzel uyum içerisinde sıralamış, bununla beraber nezaket, şefkat, hoşgörü, yumuşaklık, edep ve güzel ahlak gibi özellikleri sözünde barındırmıştır.⁷⁸⁴ Nitekim Hz. İbrahim yanlış yolda olduğunu bildiği halde babasına bunu açıktan söylememiş, onun yerine Allah Teâlâ'nın *وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا* “*Dünyada onlarla iyi geçin*”⁷⁸⁵ buyruğunu düstur edinerek edep yollu bir davranış sergileyip babasına gittiği yanlış yolda ısrarını sürdürdüğüne, aşırıya gittiğine ve artık bu yoldan uzak durması gerektiğine dikkat çeken bir soru yöneltmiştir. Bununla “*Nasıl olur da herhangi bir sevap ve ceza konusunda şüursuz olan ve kendisine kulluk edenin ibadetini hiçbir şekilde hissetmeyen putlar ibadet edilmeye layık olabilir?*” manası vurgulanmıştır.

Sonra Hz. İbrahim yumuşak ve nezaket dolu bir ifadeyle babasını hakka davet etmiştir;

“*Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy ki seni doğru yola ileteyim.*”⁷⁸⁶ Zira bunları ifade ederken babasını cahillikle nitelemediği gibi kendisini de üstün bir ilimle

⁷⁸² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 269; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 141; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 48.

⁷⁸³ Meryem, 19/42.

⁷⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 19.

⁷⁸⁵ وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ “*Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim.*” (Lokmân, 31/15).

⁷⁸⁶ Meryem, 19/43.

nitelemez. Sadece kendisinde babasında olmayan bir ilim olduğunu ve bunun da dosdoğru yola ilettiğini dile getirmiştir. Yani sanki babasına, “*Farz edelim ki sen ve ben bir yolda ilerliyoruz ve gidilecek yerin bilgisi benim elimde var. Bu yüzden sakın bu kılavuza tabi olmayı küçümseyip reddetme*” demek istemiştir.

Daha sonra babasının bulunduğu halden vazgeçirmek için şeytanın halini hatırlatmıştır;

يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا “*Babacığım! Şeytana tapma! Çünkü şeytan Rahmân'a isyankâr olmuştur.*”⁷⁸⁷ Bu sözleriyle “*Yanıdaki bütün nimetlerin sahibi olan Rahman sıfatına haiz Rabbine bile isyan etmiş olan şeytan, senin için her türlü helak, rezillik ve cezadan başkasını istemeyen bir düşmandır. Seni bu sapkınlığa bulaştıran ve sana dalâleti süslü gösterip emreden odur. Eğer dikkatle bakabilirsen şeytana ibadet ettiğini görürsün. Şeytan itaat etmeyerek Allah’a asi olan bir varlıktır. Bu yüzden Allah için düşman olan bir varlığı sakın arkadaş edinme*” demek istemiştir.

Son merhalede babasına azabı hatırlatmış fakat hüsn-ü edep üslûbundan vazgeçmemiştir;

يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا “*Babacığım! Doğrusu ben, sana, çok esirgeyici Rahmân tarafından bir azabın dokunmasından, böylece şeytana bir dost olmandan korkuyorum.*”⁷⁸⁸ Burada عَذَابٌ ifadesinin nekre gelmesi babasının küfre devam etmesi halinde azabın en şiddetlisine layık olduğu anlamı içerse bile daha önceki izlediği edep üslûbuna devam etmiştir. Çünkü azabın ona doğrudan ilsâk olacağını açıkça ifade etmemiş, bunun yerine onu korkutmak için azlığa delalet eden مَسَّ fiiliyle azabın kendisine dokunacağını söylemiştir. Ayrıca Hz. İbrahim bu dört nasihatın her birinin başında babasına yakın olmak ve istirham maksadıyla يَا أَبَتِ “*babacığım*” ifadesini kullanmıştır.⁷⁸⁹

Nitekim bu kıssada dine davet ve ikna için muhatabı doğru eyleme sevk etme sürecinde iletişim üslûbuna titizlikle riayet edilmiştir. Hz. İbrahim’in babasını hakka

⁷⁸⁷ Meryem, 19/44.

⁷⁸⁸ Meryem, 19/45.

⁷⁸⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 685-687; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 19-20.

ve doğru yola davet ederken kurduğu cümlelerin sıralaması ve tercih ettiği ifadeler son derece belîğdir. Sözlerini katı ve sert bir üslûpla değil, gayet nazik ve tatlı bir şekilde dile getirmiştir. Zira ilk ayette, babasına rubûbiyet makamından uzak olan putları ilah edinmesinin akıl dışı olduğu hususunda tefekküre iten bir soru yöneltilmiş, ikinci ayette babasını cehaletle suçlamaksızın ve kendisine verilen ilimle övünmeksizin ona tabi olması durumunda gittiği batıl yoldan kurtarabileceği hissini sağlamış, üçüncü ayette şeytanın itaat etmeyişini babasının inkar etmesiyle özdeşleştirerek putlara tapmanın Allah'ın asi bir varlık olarak nitelendirdiği şeytana tapmakla aynı şey olduğunu hatırlatmış, dördüncü ayette akla ve hakikate aykırı davranışları sebebiyle onun ilahi azaba duçar olmasına gönlünün razı olmadığını beyan etmiş ve tüm bunların başında “babacığım” diye seslenmesi onu çok sevdiğini ve hak yola iletme arzusu içinde olduğunu göstermektedir.

1.6. KELÂMIN MUKTEZÂ-YI ZÂHİRİN HİLÂFINA GELMESİ

Cümlede asıl olan kelâmın muktezâ-yı zâhire uygun olmasıdır. Bazen kelâm durumun gerektirmesi sebebiyle muktezâ-yı zâhirin hilâfına gelebilir.⁷⁹⁰ Buradaki maksat kelâmın normal akışında beklenen ifadeden daha farklı zikredilmesidir. Bazı gayelere binâen kullanılan bu üslûp yine de belâgat gereği olduğundan aslında muktezâ-yı zâhire de uygun düşmektedir.⁷⁹¹

Bu durumlar şunlardır: Zamir yerine ism-i işaret kullanılması, zâhir isim yerine zamir kullanılması, zamir yerine zâhir isim kullanılması, iltifât üslûbu, üslûb-ı hakîm, gelecekte olacak bir şeyi geçmiş zaman lafzıyla ifade etmek, mâzîden muzârîye veya muzârîden mâzîye intikâl, kalb, tağlîb gibi edebî sanatlardır.⁷⁹²

Bu bağlamda kelâmın muktezâ-yı zâhirin hilâfına olan hallerden Molla Gürânî'nin değindiği hususlara dair tanımlar aktarılıp akabinde örnekleri ele alınacaktır.

⁷⁹⁰ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 281.

⁷⁹¹ Bulut, *Belâgat*, s. 95.

⁷⁹² Meydânî, *el-Belâgatü'l-‘Arabiyye*, I, 478.

1.6.1. İltifât

Arap dilinde mütakellim, muhatab ve gâib sîğalarının her birinden diğerine geçiş yapılabilir. Bu geçiş meânî ilminde iltifât diye isimlendirilir.⁷⁹³ Yani iltifât, bir manayı bu üç yoldan biriyle ifade ettikten sonra anlatıma bir diğeriyle devam etmektir.⁷⁹⁴ İltifât üslûbunda amaç muhatap nezdinde sözün kabulüne daha fazla etki etmek, dinleyici konumundaki muhatapın daha canlı tutulması ve söze daha dikkatlice kulak vermesini sağlamaktır.⁷⁹⁵

İltifât üslûbu altı yolla yapılır. Bunlar mütakellimden muhataba, mütakellimden gâibe, muhataptan mütakellime, muhataptan gâibe, gâibden mütakellime ve gâibden muhataba şeklindedir.⁷⁹⁶

1.6.1.1. Gâib Sîğasından Muhataba İltifât

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ “(Allahum!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”⁷⁹⁷ Molla Gürânî bu ayeti tefsir ederken her ne kadar “iltifât” tabirini kullanmasa da söz konusu izahlarından bu sanata işaret ettiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Fâtîha sûresinin başından bu ayete kadar gâib sîğası kullanılmıştır. Müellif bu ayetteki kelâmıda tefennün (üslûpta çeşitlilik) amacıyla gâib sîğasından çıkılarak muhatap sîğasına geçiş yapıldığına dikkat çeker. Bu bağlamda kelâm bir üslûptan diğerine intikal ettiği zaman dinleyicileri dinç tutar ve bu durum onların söze daha dikkatle kulak vermelerini sağlar. Bu yüzden belîğ üslûba sahip birçok hatip şiirlerinde ve konuşmalarında iltifât sanatına sıklıkla başvurur. Böylece değişik üslûp ve tarzlarda hitap edilerek muhatapın ruhuna da edebî zevk ikramı sunulmuş olur.

İltifât sanatının kullanıldığı bu ayetin öncesinde başka nüanslar da vardır. الْحَمْدُ ifadesindeki hasr üslûbuyla hamd edilmeye gerçekten layık olan varlık zikredildiği için kullar tam bir yönelmeyle yalnızca Allah’a yönelirler. Bu ayetlerde âlemlerin

⁷⁹³ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 199.

⁷⁹⁴ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 95; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 286; Merâğî, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 141.

⁷⁹⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 199; Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 96; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 287.

⁷⁹⁶ Merâğî, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 141.

⁷⁹⁷ Fâtîha, 1/5.

Rabbi, rahmân, rahîm ve din gününün sahibi gibi yüce sıfatların zikredilmesi bunlara layık olan Zât'a yönelmeyi gittikçe tetikler ve kulu şöyle demeye sevk eder: "Ey din gününün sahibi! Bütün işler senin elindedir." Böylece itaatkarlığın nişanesi olarak boyun eğip O'na yönelmekten kendini alamaz. Ayrıca bu ifade tarzında Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmenin önemine işaret edilmiştir.⁷⁹⁸

Yani bu ayetlerde önce mâbudun ulaşılamaz yegane sıfatlara sahip olan bir varlık olduğu gâib sîğasıyla kullara hatırlatılmış, sonrasındaki üslûp değişikliğiyle de kulların bütün kalbi hisleriyle boyun eğerek yalnızca O'na yönelmeleri gerektiği uyarısı muhatap sîğasıyla aktarılmıştır.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَفْوَاحًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ مِمَّا كُفِرْتُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ "Siz cansız (henüz yok)

iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda ona döndürüleceksiniz"⁷⁹⁹ Kelâm önceki ayette gâib sîğasında gelmiş, bu ayette ise muhatap sîğasına nakledilmiştir. Zira bu kullanım şekli takrî' (azarlamak) hususunun beyânında daha belîğ bir ifadedir. Molla Gürânî yorumunun devamında Beydâvî'nin (ö. 685/1286) söz konusu ayetle ilgili olarak zikrettiği "Allah'ın kendilerine verdiği nimeti ikrâr ettirmek ve küfrü de onlardan uzaklaştırmak için hâssaten hitabın müminlere hamledildiği"⁸⁰⁰ şeklindeki görüşüne karşı çıkarak şu izahı yapmıştır: "Bu görüş kelâmın bağlamına uygun düşmez. Zira daha önce إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ

"Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, "Allah örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır"⁸⁰¹ ayetinde hatırlatıldığı gibi müminlerin övgüye mazhar oldukları ayrıca

⁷⁹⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 126-127. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 712 (Meryem, 19/71); IV, 730 (Meryem, 19/89); V, 717 (Secde, 32/9); VI, (Yâsîn, 36/83); VII, 544 (Tahrîm, 66/4).

⁷⁹⁹ Bakara, 2/28.

⁸⁰⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 66.

⁸⁰¹ Bakara, 2/26.

diğer ayetlerde onların bir takım kâmil vasıflarla ve hikmetlerle donatıldığı⁸⁰² ve onların Rablerinden gelen bir hidayet üzere oldukları ve hatta kurtuluşa erdikleri⁸⁰³ bilindiği halde bu ifade nasıl müminlerle ilişkilendirilebilir ki? Minnet için sözün akışında böyle bir şey doğru değildir aksine bu nimetlerin minnettarlık duygusuyla sayılması doğru olur.”⁸⁰⁴

Nitekim ayetteki iltifât üslûbu müminlere değil münafıklara yönelik bir hitaptır. Allah içinde bulundukları küfürlerinden dolayı onları azarlamakta ve kelâmı gâib sîğasıyla değil muhatap sîğasıyla sürdürerek uyarısını daha güçlü bir ifadeyle dile getirmiştir.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْزِئِينَ وَالضَّرَّاءُ وَزُلُوفًا حَتَّى يَقُولَ
الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرَ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ
*“Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber mü'minler, "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki Allah'ın yardımı pek yakındır.”*⁸⁰⁵ Bir önceki ayette geçmişteki ümmetlerin ilahi kitaplara ve peygamberlere karşı ihtilafa düşmelerinden gâib üslûbuyla bahsedilince⁸⁰⁶ bu ayette ise hitap iltifât yoluyla Hz. Peygambere (s.a.v.) ve müminlere yöneltilmiştir. Nitekim hitapta muhatap üslûbuna geçilmesinde müşriklerin ve ehl-i kitabın ayetleri inkârlarına ve Peygamber Efendimize düşmanlık etmelerine karşı müminleri sabır ve sebât etmeye teşvik etmek vardır.⁸⁰⁷ Bilindiği üzere İslam'ın ilk yıllarında Hz. Peygamberin ashâbına

⁸⁰² Bkz. “Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar. Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Ahirete de kesin olarak inanırlar.” (Bakara, 2/3-4).

⁸⁰³ Bkz. “İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.” (Bakara, 2/5).

⁸⁰⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 357.

⁸⁰⁵ Bakara, 2/214.

⁸⁰⁶ كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اختلفُوا فِيهِ وَمَا اختلف فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اختلفُوا فِيهِ مِنْ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ
“İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi. Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe ilettiler. Allah dilediğini doğru yola iletir.” (Bakara, 2/213).

⁸⁰⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 821; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 256.

müşriklerden münafıklardan ve yahudilerden birçok sıkıntı ve bela gelmişti. Bu ayette daha önceki ümmetlerin dinleri uğruna benzer sıkıntılar çektikleri hatırlatılarak onların sabırlı halleri müminlere bir teselli olması için zikredilmiştir.⁸⁰⁸ Yani din uğruna çekilen sıkıntıların imtihan vesilesi olduğu ve bu durumun cennete girmeye bir sebep olacağı kastedilmektedir.

1.6.1.2. Gâib Sîğasından Mütakellime İltifât

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ

*“İşte peygamberler! Biz onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmişir. Meryemoğlu İsa'ya ise açık deliller verdik ve onu Ruh'u'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik.”*⁸⁰⁹ Ayette Hz. İsa'ya (a.s.) âmâ kimseleri ve cüzzamlı hastaları iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesi gibi bir takım üstün mucizelerin verildiğinin beyân edildiği الْبَيِّنَاتِ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ifadesinde gâib üslûbu terkedilerek mütakellim üslûbuna dönülmüştür. Molla Gürânî'ye göre buradaki iltifât üslûbu muhatapların Hz. İsa'ya rubûbiyet izâfe etme zannında bulunmalarını mübâlağalı bir şekilde reddetmek içindir.⁸¹⁰

“Allah, يُنْزِلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ

*"Benden başka ilah yoktur. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının" diye (insanları) uyarmaları için emrini içeren vahiy ile melekleri kullarından dilediğine indirir.”*⁸¹¹

Ayetteki فَاتَّقُونِ ifadesinde gâibden tekellüm sîğasına dönülmüştür. Çünkü mütakellim zamiri en iyi bilinen, karıştırılmaktan en uzak ve tevhid makamına uygun olan üslûptur.⁸¹²

⁸⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VI, 379.

⁸⁰⁹ Bakara, 2/253.

⁸¹⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 941. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 685 (Lokmân, 31/10); V, 889 (Fâtır, 35/9).

⁸¹¹ Nahl, 16/2.

⁸¹² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 116.

“Allah şöyle dedi: *“İki ilah edinmeyin. O, ancak tek ilahdır. O halde yalnız benden korkun.”*”⁸¹³ Ayette *إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ* *“O halde yalnız benden korkun”* ifadesinde gâib üslûbu kullanılmışken *فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ* *“O, ancak tek ilahdır”* ifadesinde gâib üslûbu kullanılmışken *فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ* *“O halde yalnız benden korkun”* ifadesinde mütekellim üslûbuna geçiş yapılmıştır. Çünkü تَرْهَبُ *“korkutma”* üslûbu açısından bu kullanım daha belîğdir. Bunda o tek ilahın kendisi olduğu iması vardır.⁸¹⁴

Yani ayette gâib ve mütekellim üslûplarının ardı sıra tercih edilmeleri ayetin *“O, ancak tek ilahdır. O halde yalnız O’ndan korkun”* şeklinde yalnızca gâib üslûbuyla veya başından beri *فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ* *“Ancak ben tek ilahım. O halde yalnız benden korkun”* şeklinde yalnızca mütekellim üslûbuyla ifade edilmesinden daha edebîdir.⁸¹⁵

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى *“Rabbim, yeryüzünü size beşik yapan, orada size yollar açan ve size gökten yağmur indirendir.”* Böylece onunla sizin için yerden türlü türlü bitkileri çift çift çıkardık.”⁸¹⁶ Ayette *فَأَخْرَجْنَا بِهِ* *“Böylece onu çıkardık”* ifadesiyle birlikte gâib sîğasından mütekellime üslûbuna dönülmüştür. Çünkü buraya kadar Hz. Musa (a.s.) Rabbinin kelâmını aktaran konumdaydı. Buradan itibaren sözler iftinân sanatı gereği Allah Teâlâ’dan direk nakledilir halde ifade edilmiştir. Nitekim *فَأَخْرَجْنَا* ifadesindeki azamet ن *“nûn”*u ile hiçbir şeyin O’nun iradesinden kaçamayacağı ve kudretinden çıkamayacağı yegane itaat edilecek gücün sahibi olduğuna işaret edilmiştir.⁸¹⁷

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا *“Yahut gökleri ve yeri yaratan ve size gökten yağmur*

⁸¹³ Nahl, 16/51.

⁸¹⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 182.

⁸¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 610.

⁸¹⁶ Tâhâ, 20/53.

⁸¹⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 789-790.

gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan günahlarının bağışlamasını dileseler ve Peygamber de onlara bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı tövbeleri çok kabul edici ve çok merhametli bulacaklardı.”⁸²³ Ayette *وَاسْتَغْفَرْتُ لَهُمْ* “Peygamber de onlar için bağışlama dileseydi” ifadesinde *وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ*

“Sen de onlar için bağışlama dileseydin” denilmeyerek muhatap üslûbundan çıkılmış ve peygamber lafzında gâib üslûbuna geçiş yapılmıştır. Böylelikle peygamberlik makamında olan bir elçinin günahkarlar için şefaathetmeye daha layık olduğuna işaret edilmiştir.⁸²⁴ Nitekim Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre de ayetteki iltifât üslûbunun gayesi “Hz. Peygamberin (s.a.v.) şanını yüceltmek, O'nun bağışlanma dilemesinin önemini göstermek ve “peygamber” adını taşıyan birinin şefaatinin Allah katında büyük bir öneme sahip olduğuna dikkat çekmektir.”⁸²⁵

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ “Onlara Rablerinin âyetlerinden hiçbir âyet gelmez ki ondan yüz çevirmesinler.”⁸²⁶ Bir önceki ayete nazaran bu ayette gâib üslûbuna dönülmüştür. Zira müşriklerin apaçık mucizeleri ve delilleri inkâr etmelerinden dolayı onları huzurdan uzaklaştırmak maksadıyla bu üslûp tercih edilmiştir. Buna ilaveten Allah'ın ayetlerine muhatap olduklarında bunlardan sürekli olarak yüz çevirip uzaklaştıklarını ima etmek için *كَانَ* fiili tercih edilmiştir. Ayrıca ayette zikredilen harf-i cerlerden ilk zikredilen *مِنْ* istiğrâk (süreklilik), ikinci *مِنْ* ise teb'îd (ba'zıyyet) manası taşır.⁸²⁷

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَيْنَ فِيهِ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحْتُمْ بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَجَبْنَاهُمْ مِنْ هَٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ “O, sizi karada ve denizde gezdirip dolaştırandır. Öyle ki gemilerle denize açıldığınız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgarla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve her taraftan dalgalar onlara hücum eder de çepeçevre kuşatıldıklarını (batıp boğulacaklarını)

⁸²³ Nisâ, 4/64.

⁸²⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 128.

⁸²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 528.

⁸²⁶ En'âm, 6/4.

⁸²⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 430.

anlayınca dini Allah'a has kılarak "Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız" diye Allah'a yalvarırlar."⁸²⁸ Ayet muhatap üslûbuyla başlamış fakat وَجَرَيْنَ بِكُمْ بَرِيحَ طَيِّبَةٍ "Uygun bir rüzgar sizi alıp götürür" demek yerine gâib üslûbuna dönülmüş ve وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ "Uygun bir rüzgar onları alıp götürür" denilmiştir. Böylece bunu dinleyen ve onların sapıklık içerisinde olduğunu bilen kimselere muhatapların fiillerinin çirkinliği haber verilmiş gibidir.⁸²⁹

Dolayısıyla bu üslûp mübâlağa maksadıyla "Şunların hallerine bakın" tarzında hem bir garipseme hem de hallerini inkâr ifadesidir.⁸³⁰

وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلَّ إِلَيْنَا رَاغِبُونَ "(İnsanlar) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Hepsi de ancak bize dönecekler."⁸³¹ Ayette وَتَقَطَّعْتُمْ "parça parça oldunuz" denilmemiş وَتَقَطَّعُوا "parça parça ettiler" şeklinde gâib üslûbuna dönülmüş, böylelikle muhataplar makamdan uzaklaştırılmışlardır. Sanki onların işledikleri ayıpları "Bakın şunlara, dini ifsat edenlere! Hidayetten sonra günahkâr olup dalâlete düşenlere!" şeklinde başka kimselere haber verilmiştir.⁸³²

Ayette onlar bir topluluğun bir şeyi aralarında dağıtmaları ve bölüşmeleri gibi dinlerini de aralarında parça parça ettiler, manası vardır. Ayrıca bu, içinde oldukları ihtilafı, farklı fırka ve gruplara dönüşmelerini anlatan bir temsildir.⁸³³

لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ "Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendi (din kardeş)leri hakkında iyi zan besleyip de, "Bu apaçık bir iftiradır" deselerdi ya!"⁸³⁴ Ayette ifk hadisesinde müminlerin tavrı kınanmış, iyi zanda bulunup bu olayın apaçık iftiradan başka bir şey olmadığını dile getirmeleri gerektiği iltifât üslûbuyla aktarılmıştır. Aslında kelâmın zâhirine göre ayet

⁸²⁸ Yunus, 10/22.

⁸²⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 521.

⁸³⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 109.

⁸³¹ Enbiyâ, 21/93.

⁸³² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 969.

⁸³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 134.

⁸³⁴ Nûr, 24/12.

yaratanın katından peyderpey indirilmiştir.”⁸⁴⁰ İlk ayetler “indirdik” şeklinde mütekellim üslûbuyla aktarılmışken sonrasında “Yer ve yüksek gökleri yaratan tarafından indirilmiştir” şeklinde gâib üslûbuna dönülmüştür. Çünkü bu sıfatların konuşma akışında gâib lafzıyla aktarılması daha uygundur. Şöyle ki önce أَنْزَلْنَا “indirdik” denilerek fiil tek bir mütekellime isnâd edilmiş ve ta’zîm yönünden indirenin şanı yüceltilmiş, sonra ikinci kez تَنْزِيلًا “indirme” denilerek bu sıfatların sahibine yani Allah’a isnâd edilerek övgü iki yönden ifade edilmiş olur.⁸⁴¹

1.6.2. İzmâr Makamında İzhâr

İzmâr makamında izhâr (zamir yerine zâhir isim kullanılması), zamir yerine ism-i işaret veya açık isim kullanmak sûretiyle iki şekilde gelir. Zamir yerine tercih edilen ism-i işaret, müsnedün ileyhin özel bir hükümle tahsîs edilmesi sebebiyle onu diğerlerinden ayırt etmek içindir. Şöyle ki muhatapla alay etmek, muhatabın çok ahmak ya da zeki olduğunu ifade etmek ya da müsnedün ileyhin son derece aşîkar olduğu iddiasında bulunmak gibi amaçlara dayanmaktadır. Eğer zamir yerine ism-i işaret dışında başka bir açık isim tercih edilmişse müsnedün ileyhin zihne iyice yerleşmesi içindir.⁸⁴² Ya da muhatabın kalbine endişe ve korku salmak, emredilen şeye itaat etmenin gerekliliğini pekiştirmek, muhatabı yüceltmek veya küçük düşürmek, muhatabın metne odaklanmasını sağlamak, durumu somutlaştırmak ve muhatabın duyularına hitap etmek gibi amaçlar için kullanılır. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’de zamir gelmesi gereken yerde ismin zikredilmesinin metnin bütünlüğüne hiçbir olumsuz etkisi yoktur. Bilakis bu durum metnin bağlaşıklığını sağlar ve derin yapısında manayı zenginleştiren bir etkiye sahiptir.⁸⁴³

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْعُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

“Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları

⁸⁴⁰ Tâhâ, 20/1-4.

⁸⁴¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 746.

⁸⁴² Kazvînî, *et-Telhîs*, ss. 90-93; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 283-285; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, ss. 143-144.

⁸⁴³ Eyup Akşit, “Kur’ân-ı Kerîm’in Bazı Ayetlerinde Zamir Gelmesi Gereken Yerde İsmi Getirilmesi ve Bunun Nedenleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVIII / 2018, ss. 43-76.

olmazdı ve mutlaka fitne çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir.”⁸⁴⁴ Ayette بِالْظَّالِمِينَ

ibaresinde zamir yerine “zalimler” lafzı zâhir olarak tercih edilmiştir. Müellife göre Allah Teâlâ münafıkları Tebük seferine çıkmaktan alıkoymuş, söz konusu kişilerin bozgunculuk yapmak ve fitne çıkarmak gibi fiillerinin zalimlerin davranışları kapsamına girdiğini ortaya koymak için zamir yerine zâhir isim zikredilmiştir.⁸⁴⁵

فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّهُمْ “De ki: Allah'a ve Resûlü'ne itaat

edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez.”⁸⁴⁶ Ayette

فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ “Muhakkak ki Allah onları sevmez” denilebileceği halde

“Muhakkak ki Allah kâfirleri sevmez” şeklinde zikredilmiştir. Çünkü burada kafirlerin bizzat zikredilmesinde bazı işaretler vardır. Nitekim bu cümlelerin umûm ifade etmesi anlaşılmasın diye, Allah ve Peygambere itaatten yüz çevirmenin küfür olduğuna delalet için ve Allah'ın muhabbetinin onların bu yaklaşımları sebebiyle kendilerinden nefyedildiği ve sadece müminlere has kılındığı manasına işaret etmek amacıyla söz konusu belâğî nüktelerden dolayı zamir gelmesi gereken yerde “kafirler” lafzı açıkça kullanılmıştır.⁸⁴⁷

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ “Eğer yine yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah,

bozguncuları hakkıyla bilendir.”⁸⁴⁸ Hristiyanlardan teslis inancını benimseyenler bozguncular olarak nitelendirilmiştir. Ayette onlara işaret etmek için zamir gelmesi gereken yerde zamirin yerine zâhir bir isim zikredilmiştir. Yani cümlede

⁸⁴⁴ Tevbe, 9/47.

⁸⁴⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 294. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 365, (Mâide, 5/72); II, 366, (Mâide, 5/73); II, 433, (En'âm, 6/7); II, 490 (En'âm, 6/68); III, 290, (Tevbe, 9/43); III, 379 (Tevbe, 9/94); III, 449, (Tevbe, 9/120); III, 496, (Yunus, 10/11); III, 578, (Yunus, 10/51); IV, 567 (Kehf, 18/51); IV, 629 (Kehf, 18/102); IV, 1089 (Hac, 22/72); V, 230 (Furkân, 25/4); V, 243 (Furkân, 25/19); V, 258, (Furkân, 25/37); V, 352 (Şuarâ, 26/114); V, 459 (Neml, 27/68); V, 561 (Kasas, 28/84); V, 610 (Ankebût, 29/54); V, 632 (Rûm, 30/10); V, 685 (Lokmân, 31/11); V, 747 (Ahzâb, 33/6); V, 764 (Ahzâb, 33/22); V, 773 (Ahzâb, 33/29); V, 870 (Sebe', 34/43); VI, 428 (Şûra, 42/48); VI, 509 (Câsiye, 45/2); VII, 204 (Vâkıa, 56/8); VII, 448 (Saf, 68/13); VII, 567 (Mülk, 67/3).

⁸⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/32.

⁸⁴⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1088; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 13.

⁸⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/63.

şeklinde gelmeyerek muktezâ-yı zâhîrin dışına çıkmış ve بِالْمُفْسِدِينَ şeklinde zikredilmiştir. Molla Gürânî'ye göre bu üslûbun amacı bozguncuların inançlarında dalâlette olduklarına işaret etmektir. Nitekim bu ifade الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ “*İnkâr edip de (insanları) Allah yolundan alıkoyanlar var ya, işte onlara, yapmakta oldukları bozgunculuklar sebebiyle, azaplarını kat kat artıracaktır.*”⁸⁴⁹ ayetinde bahsedilen azabın bir tehdidi olarak zikredilmiştir.⁸⁵⁰

“Onlarla savaşın ki, قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصَرِّكُمْ عَلَيْهِمْ وَيُشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın.”⁸⁵¹ Ayette nazmın devamında وَيُشْفِ صُدُورَكُمْ “gönüllerinizi ferahlatsın” şeklinde bir ibarenin gelmesi beklenirken “müminler” ifadesi zâhir olarak vurgulanmıştır. Bu üslûpta, iman vasfının ilahi şifaya layık olmanın gereği olduğuna işaret edilmiştir.⁸⁵²

قَالُوا إِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ “Yoksa sen, gerçekten Yusuf musun? dediler. O da: (Evet) ben Yusuf’um, bu da kardeşim. (Birbirimize kavuşmayı) Allah bize lütfetti. Çünkü kim (Allah’tan) korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez, dedi.”⁸⁵³ Ayette فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ “Allah onların ecrini zayi etmez” denilmemiş “Allah muhsin olanların ecrini zayi etmez” denilmiştir. Burada zamir yerine zâhir ismin zikredilmesi takvâ ve sabır sahibi kimselerin muhsinler zümresine dahil olduklarına delalet etmektedir.⁸⁵⁴

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا “Onlar seni dinlerlerken hangi maksatla dinlediklerini, kendi aralarında

⁸⁴⁹ Nahl, 16/88.

⁸⁵⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1130; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 370.

⁸⁵¹ Tevbe, 9/14.

⁸⁵² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 220.

⁸⁵³ Yûsuf, 12/90.

⁸⁵⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 1067-1068.

konusurlarken de o zalimlerin, "Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz" dediklerini çok iyi biliyoruz."⁸⁵⁵ Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'ân okuduğu zaman Abdu'd-Dâr kabilesinden iki kişi sağında diğer iki kişi de solunda durur ve onu alkışlarlar, ıslık çalarlar ve onun okuduğu Kur'ân sesine kendi okudukları şiirleri karıştırırlardı. Böylece Hz. Peygamberi (s.a.v.) ve Kur'ân'ı alaycı bir şekilde dinlerlerdi. Ayette *الظَّالِمُونَ* "zalimler" denilmesi onların kendi aralarında fısıldaşmalarının bir zulüm türü olduğuna işaret etmek içindir.⁸⁵⁶

مَا الْحَاقَّةُ "(Evet) nedir o gerçekleşecek olan?"⁸⁵⁷ Müellife göre *مَا الْحَاقَّةُ* ifadesi kıyamet gününün isimlerinden biridir. Yani gerçekleşmesinde hiçbir şüphenin olmadığı kesin gün veya kendisinde hesap ve ceza gibi işlerin olduğu gün manasında mecâzî bir isnâdla kullanılmıştır. Aslında *مَا الْحَاقَّةُ* ifadesi *مَا هِيَ* "Nedir o (gerçekleşecek olan şey)?" takdirindedir. Fakat ayette zahir olarak *مَا الْحَاقَّةُ* şeklinde sorulması gerçekleşecek olayı ta'zîm etme ve onun dehşeti hakkında tehvîl (korkutma) maksatlardır.⁸⁵⁸

1.6.3. İzhâr Makamında İzmâr

Muktezâ-yı zâhire göre müsnedün ileyhin daha önce zikredilmemesi ve ona delalet eden herhangi bir karînenin olmaması durumunda zamir yerine açık isim kullanılır. Fakat söz konusu açık ismin meşhur ve biliniyor olması, durumunun açık olmasından dolayı onun yerine zamir kullanılabilir. Ya da zamir kullanılması açık ismin şanınin büyüklüğünden dolayı zihinlerde idrak edilebilir olmasına veya zihnin açık isimden başkasına yönelmeyeceği iddiasına dayanmaktadır.⁸⁵⁹

De "قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلْجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

ki: "Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; önceki

⁸⁵⁵ İsrâ, 17/47.

⁸⁵⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 383-385; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 671; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 257.

⁸⁵⁷ Hâkka, 69/2.

⁸⁵⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 639-640; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 598; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 239.

⁸⁵⁹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 281-283.

*kitapları doğrulayıcı, mü'minler için de bir hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir.”*⁸⁶⁰ Ayetteki نَزَّلَهُ “onu indirdi” ifadesindeki هُ “hû” zamiri

Kur’ân’a işaret eder. Nitekim bu zaminin daha önce zikredilmeyen bir şeye işaret edecek şekilde kullanılması, sanki işaret edilen şeyin aşırı derecede çok tanınmış olduğunun bilindiğini ve ondan başka bir şeyin düşünülmesinin mümkün olmadığını ifade eder.⁸⁶¹ İsmi daha öncesinde zikredilmeyerek kendisine işaret eden bir zaminin kullanılması onun yüceliğine delalet ederken sadece sıfatlarından birinin zikredilmesi yeterlidir.⁸⁶²

فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ “Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.”⁸⁶³ Ayette

عَبْدِهِ ifadesindeki هُ zamiri Allah’a mercidir. Burada اللّٰه lafzı öncesinde geçmemiş olsa da karıştırılma ihtimali bulunmadığından doğrudan zamir kullanılmıştır.⁸⁶⁴ Bu tür kullanım مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ “Yerkürenin sırtında hiçbir canlı bırakmazdı”⁸⁶⁵ ayetinde de vardır.⁸⁶⁶ Burada الأَرْض “yer” ifadesi geçmediği halde nazımdaki akışının zihinlerde canlandırdığı mana üzerine zaminin “yer” ifadesine dönebileceği malum olmuştur.

1.6.4. Üslûb-ı Hakîm

Üslûb-ı hakîm⁸⁶⁷ soru soran birinin beklediğinin dışında bir cevapla karşılaşmasıdır.⁸⁶⁸ Muhatabın sorusuna onun kastettiği manadan farklı bir şekilde

⁸⁶⁰ Bakara, 2/97.

⁸⁶¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 540.

⁸⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 169.

⁸⁶³ Necm, 53/10.

⁸⁶⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 18.

⁸⁶⁵ Fâtır, 35/45.

⁸⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 420.

⁸⁶⁷ Üslûb-ı hakîm sanatını bedî‘ ilmindeki muhassinât-ı mâneviyye sanatlarından kabul eden belâgat alimleri de vardır. Bkz. Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 319; Fadl Hasan Abbâs, Ebû Muhammed es-Safûrî eş-Şâfiî, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmü'l-Beyân ve'l-Bedî‘*, Dâru'l-Furkan, Ürdün, 2005, s. 292.

⁸⁶⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 327

cevap verilmesi, bunun beklediği cevaptan kendisi için daha önemli olduğuna dikkat çekmek içindir.⁸⁶⁹

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ فَلَمْ يَكُنْ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى

“Sana, hilalleri soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takvâ sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁸⁷⁰ Rivayete göre sahabeden bazıları Hz. Peygambere (s.a.v.) şöyle sordular: “Bu hilâl niçin önce ince bir ip gibi görünüyor sonra büyüyerek dolunay oluyor ve sonra yine küçülerek başlangıçtaki durumuna dönüyor?” Cevap olarak bununla insanların gündelik yaşamla ilgili işlerini ve de özellikle muayyen bir zamanda edâ edilen hac ibadetinin vakitlerinin tayin edildiği belirtilmiştir. İşte burada onların hilâlin şeklindeki değişime dair sorularına, Allah’ın yaptığında bir takım gaye ve hikmetlerin olduğuna işaret edencesine üslûb-ı hakîm ile cevap verilmiştir.⁸⁷¹

Nitekim ayette sorunun cevabı muhataplarının beklentisinden farklı olarak üslûb-ı hakîm ile zikredilmiştir. Yani cevap olarak astronomiyle ilgili bilgiler yerine hilâlin çeşitli şekillerde gelmesinin faydalarından bahsedilmiştir.

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِللَّهِ الدِّينُ وَالْآقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا

“Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: "Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir.”⁸⁷² Bu ayetin nüzûl sebebi şöyle rivayet edilmiştir: “Ashâbtan Amr b. Cemûh Peygamber Efendimize (s.a.v.) gelerek: Mallarımızdan neyi infak edeceğiz ve onları nereye vereceğiz?” diye sordu. Soruya cevaben gelen bu ayette ise neyin infak edileceğine değil, kimlere infak edileceğine ayrıntılı bir şekilde cevap verilmiştir. Nitekim bu

⁸⁶⁹ Kazvînî, et-Telhîs, s. 98; Teftâzânî, el-Mutavvel, s. 294.

⁸⁷⁰ Bakara, 2/189.

⁸⁷¹ Molla Gürânî, Gâyetü'l-Emânî, I, 768-770.

⁸⁷² Bakara, 2/215.

ayetin işaret ettiği önemli olan husus infak edilecek şey değil, bilakis infak edilecek yerdir. Çünkü infak, ancak yerini bulduğunda bir anlam kazanır.⁸⁷³

Dolayısıyla ayette neyin infak edileceği sorulmuşken cevap olarak kimlere infak edileceği açıklanmıştır. Nitekim bu ifade tarzına göre infakta önemli olan malın cinsi değil kimlere yapılacağı hususudur. Buna binâen öncelikle anne babaya, akrabalara, yetimlere, fakirlere ve yolda kalmışlara infakta bulunulması gerektiğine işaret edilmiştir.

1.6.5. Muzârî Fiilin Tercih Edilmesi

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ “Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir.”⁸⁷⁴ Müellife göre önceki ayette⁸⁷⁵ isim cümlesi olarak zikredilen مُسْتَهْزِئُونَ lafzına karşılık bu ayette يَسْتَهْزِئُ şeklinde muzârî fiil tercih edilmesi, istihzânın (alay etmek, aşağılamak, ibretlik ceza) yenilenerek sürekli devam edeceğine delalettir. Nitekim Allah’ın münafıklara vereceği cezalar şu ayette zikredildiği gibi çeşitli hallerde ve değişik zamanlarda hasıl olacaktır.⁸⁷⁶ وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ “Allah’ın sözü yerine gelinceye kadar, inkâr edenlere yaptıkları işler sebebiyle devamlı olarak, ya büyük bir felaket gelecek veya o felaket yurtlarının yakınına inecektir. Şüphesiz Allah verdiği sözden dönmez.”⁸⁷⁷

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ “Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı. Onlar, Allah’ın gazabına uğradılar. Bunun sebebi, onların; Allah’ın âyetlerini inkâr ediyor,

⁸⁷³ Molla Gürânî, *Gâyetü ’l-Emânî*, I, 823-824.

⁸⁷⁴ Bakara, 2/15.

⁸⁷⁵ “İman edenlerle karşılaştıkları zaman, “İmandık” derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, “Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz” derler.” (Bakara, 2/14).

⁸⁷⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü ’l-Emânî*, I, 256.

⁸⁷⁷ Ra’d, 13/31.

peygamberleri de haksız yere öldürüyor olmaları idi. Bütün bunların sebebi ise, isyan etmek ve aşırı gitmekte oluşlarıydı.”⁸⁷⁸ Bilindiği üzere Yahudiler Hz. Şayâ (a.s.), Hz. Zekeriya (a.s.) ve Hz. Yahya (a.s.) gibi kendilerine gönderilen bazı peygamberleri katletmişlerdir.⁸⁷⁹ Müellife göre ayette وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ “Peygamberleri öldürürler” ifadesinde mâzî yerine muzârî fiilin tercih edilmesi, bu çirkin tablonun sürekli hatırlanması ve İsrailoğullarının Hz. Peygamberi (s.a.v) öldürmeye çalışacaklarına işaret etmek içindir.⁸⁸⁰

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَندَادًا يُحِبُّوهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا

إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ “İnsanlar arasında Allah’ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır. Onları, Allah’ı severcesine severler. Mü’minlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah’ın olduğunu ve Allah’ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi.”⁸⁸¹ Molla Gürânî’ye göre إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ ifadesiyle إِذْ عَائِنُوهُ denilmek istenmiştir. Yani gelecekte olacak bir şey geçmişte olmuş gibi zikredilmiştir.

Nitekim bu tarz kullanımı وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ “Cennetlikler cehennemliklere seslendiler”⁸⁸² ayetinde de görmek mümkündür. Buradaki نَادَى “seslendiler” mâzî fiiline “seslenecekler” şeklinde mana verilmesi bu işin gelecek zamanda gerçekleşecek olması sebebiyledir. Dolayısıyla muhatapları ayette bahsedilen azabın gerçekleşeceği o korkunç tabloya hazırlamak için يَرُونَ fiili muzârî sîğasıyla ifade edilmiştir.⁸⁸³

أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ “Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip (onların) bir kısmını

⁸⁷⁸ Bakara, 2/61.

⁸⁷⁹ Zemahşerî, el-Keşşâf, I, 146.

⁸⁸⁰ Molla Gürânî, Gâyetü’l-Emânî, I, 459-460.

⁸⁸¹ Bakara, 2/165.

⁸⁸² A’râf, 7/44.

⁸⁸³ Molla Gürânî, Gâyetü’l-Emânî, I, 696.

yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?”⁸⁸⁴ Molla Gürânî ayetteki mefhûmu ortaya koyarken hadis-i şerifte zikredilen hususu da dikkate alarak şunları nakletmiştir: Yahudilerin kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlayarak Hz. Zekeriya (a.s.) ve Hz. Yahya’yı (a.s.) öldürmeleri geçmişte yaptıkları bir iştir. Buna binâen كَذَّبْتُمْ “yalanladınız” ifadesinde mâzî fiili kullanılmış fakat تَقْتُلُونَ “öldürürsünüz” ifadesinde ise muzârî sîğası tercih edilmiştir. Muzârî fiilin tercih edilmesiyle son derece korkunç olan bu tablonun onların gözünde canlandırılması murad edilmiştir. Bu ifade tercihi yahudilerin Peygamber Efendimizi (s.a.v.) öldürmek için çok çaba sarf ettiklerine delalet eder. Nitekim onlar Hz. Peygambere büyü yapmışlar ve Hayber fethi esnasında O’nu zehirlemeye çalışmışlardı.⁸⁸⁵ Hz. Aîşe (r.a.) Peygamberimizin vefat ettiği zamanki hastalığı esnasında şöyle buyurduğunu nakletmiştir:⁸⁸⁶ لَا زَالَتْ أَكْلَةُ حَيِّرٍ تَعَادِي فَهَذَا “Hayber’de yediğim (zehirli) lokmanın acısı hala benden ayrılmadı. İşte bu can damarımın kesilmek üzere olduğu andır.”⁸⁸⁷

1.6.6. Mâzî Fiilin Tercih Edilmesi

“Şâyet onlar *İN يَنْقُضُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُم بِالسُّوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ* sizi ele geçirirlerse, size düşman olurlar, size ellerini ve dillerini kötülükle uzatırlar ve inkâr etmenizi arzu ederler”⁸⁸⁸ İ’râb ilmi açısından şart konusunda mâzî fiilin muzârî yerine kullanılması fark etmese de burada bir nükteye işaret edilmiştir. Nitekim

⁸⁸⁴ Bakara, 2/87.

⁸⁸⁵ Hayber Yahudilerinden Zeyneb bint Hâris, kestiği bir kuzuyu pişirip zehir karıştırarak Hz. Peygambere (s.a.v.) sunmuştu. Ashabıyla yemeğe koyulmuşlar fakat bu esnada ikramın zehirli olduğu Peygamberimize bildirilmişti. Kendisiyle birlikte yemeğe katılan sahabelerden Bîşr b. Berâ ise zehirden ölmüştü. Bkz. Ebu’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Makrîzî, *İmtâu’l-Esmâ’*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1999, c. I-XV, I, 316.

⁸⁸⁶ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Zühreir b. en-Nâsir, Dâru Tavki’n-Necât, Beyrut, 1422, “Magâzî”, 83.

⁸⁸⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 517-518.

⁸⁸⁸ Mümtetine, 60/2.

وَوَدُّوا “istediler” fiilinin mâzî formda gelmesiyle kafirlerin istedikleri en önemli şeyin müminlerin inkâr etmeleri olduğuna işaret edilmiştir.⁸⁸⁹

“Onlardan وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ” *Ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma; onun kabri başında da durma! Çünkü onlar, Allah ve Resûlünü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler.*”⁸⁹⁰ Molla Gürânî’ye göre ayette gelecekte ölecek münafıklardan مَاتَ “öldü” şeklinde mâzî sîğasıyla bahsedilmesi ölümün varlığında hiçbir şüpheye mahal olmadığını vurgulamak içindir.⁸⁹¹

وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُعْتَدُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ
“İnsanların hepsi Allah’ın huzuruna çıkacak ve güçsüzler büyüklük taslayanlara diyecek ki: “Şüphesiz bizler size uymuştuk, şimdi siz az bir şey olsun Allah’ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?” Onlar da, “Eğer Allah bizi doğru yola erdirtseydi biz de sizi doğru yola erdirtirdik. Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Artık bizim için hiçbir kurtuluş yoktur” derler.”⁸⁹² Ayette جَمِيعًا لِلَّهِ “Hepsi Allah’ın huzuruna çıktılar” ifadesinde kıyamet günü insanların hepsi hesap vermek için Allah’ın huzuruna çıkarlar manası kastedilmiştir. Fakat gelecekte yaşanacak olan bu olayın ayette “çıktılar” şeklinde geçmiş zaman kipiyle aktarılması⁸⁹³ vukûunun tahakkukunu yani gerçekleşmesinin kesinliğini ifade etmek içindir.⁸⁹⁴

1.6.7. Mâzî ve Muzârî Fiil Geçişleri

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ
“Ey insanlar! Eğer siz bizzat dirilişten şüpheleniyorsanız, işte biz sizi topraktan, sonra bir damla, sonra bir embriyo, sonra bir şekillenmiş

⁸⁸⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VII, 409; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 513.

⁸⁹⁰ Tevbe, 9/84.

⁸⁹¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 362-363.

⁸⁹² İbrâhîm, 14/21.

⁸⁹³ Gelecekte olması beklenen bir şeyin mutlaka meydana geleceğine işaret etmek için ifadeyi geçmiş zaman kipi ile zikretmektir. Bkz. Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 99; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 296.

⁸⁹⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 1235.

Ölümünden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra bir "alaka"dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gücünüze ulaşmanız için (sizi kemale erdiriyoruz.)”⁸⁹⁵ İnsanın yaratılış aşamalarının açıklandığı ayette “Biz sizi topraktan, sonra nutfeden sonra alakadan sonra da mudgadan yarattık” ifadesinde خَلَقْنَاكُمْ mâzî fiili kullanılmış, devamındaki “Dilediğimizi rahimlerde belli bir süreye kadar yerleştiririz/tutarız” ifadesinde ise نُفْرُ muzârî sîğasına dönülmüştür.

Molla Gürânî’ye göre bu üslûp anlatılan mevzu tasvîr içindir ve ifadedeki tahsîsin artmasına delalet eder.⁸⁹⁶ Böylelikle yegane yoktan var etme kudretinin sahibi Allah’tır, manası daha güçlü bir şekilde ifade edilmiş olur.

“Şüphesiz, إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّنْ تَبُورَ

Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler.”⁸⁹⁷ Ayette başlangıçta “tilavet” fiili muzârî sîğasıyla zikredilmesine rağmen devamındaki “namaz kılmak” ve “infak etmek” fiilleri mâzî sîğasıyla gelmiştir. Molla Gürânî’ye göre bu üslûp onların mâzîde olduğu gibi müstakbelde de Allah’a itaati sürdüreceklerine işaret eder.⁸⁹⁸

1.7. TAKDİM VE TE’HÎR

Takdîm, manada sonra söylenilmesi gereken bir lafzın bir nükteye binâen diğerinden önce zikredilmesidir. Takdîmin zıddı olan te’hîr ise manada önce gelmesi gereken bir lafzın diğerinden sonra söylenmesidir.⁸⁹⁹

⁸⁹⁵ Hac, 22/5.

⁸⁹⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 999.

⁸⁹⁷ Fâtır, 35/29.

⁸⁹⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 906.

⁸⁹⁹ Akkâvî, *el-Mu‘cemü’l-Mufasssal*, s. 411; Bedevî Tabâne, *Mu‘cemü’l-Belâgati’l-Arabiyye*, Dâru’l-Menâra, Cidde, 1988, s. 528; Tâhiru’l-Mevlevî, *Edebîyat Lüğatı*, nşr: Kemâl Edib Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 157.

Müsned ve müsnedün ileyhın takdîmleri için *tahsîs*, *ta'cîl* (acele etmek), *teşvik*, *telezzüz* (haz almak), *teberrük* (uğurlu saymak) ve *tertibe riayet* gibi gayeler söz konusudur.⁹⁰⁰

Takdîm iki çeşittir. İlki te'hîr niyetiyle yapılan takdîmdir. Haberin mübtedâya, mefûlün fâile takdîmi bu türdendir. Bunlar takdîm edildiklerinde cümledeki konumlarının hükmü aynı kalır. Örneğin *زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ* “*Gitmektedir Zeyd*” ve *رَأَى عَمْرًا زَيْدٌ* “*Amr’ı Zeyd gördü*” cümlelerinde *مُنْطَلِقٌ* ve *عَمْرًا* lafızları takdîm edilmekle cümledeki önceki hükümlerinden çıkmamışlardır. Yani takdîm edilmelerine rağmen *مُنْطَلِقٌ* lafzı mübtedânın haberidir ve merfûdur, *عَمْرًا* lafzı da mefûldur ve mansûbdur.

İkincisi ise te'hîr niyetiyle yapılmayan takdîmdir. Bu durumda lafzın bir hükümden başka bir hükme nakledilmesi, farklı bir öge olması ve i'râbının değişmesi lazım gelir. Örneğin *زَيْدٌ رَأَى زَيْدًا* “*Zeydi gördüm*” cümlesini *زَيْدٌ رَأَى زَيْدًا* “*Zeyd gördüğümüdür*” şeklinde kurduğumuzda *زَيْدًا* lafzı mefûl ve mansûb olarak takdîm edilmez. Bilakis merfûya dönülüp mübtedâ olarak zikredilir.⁹⁰¹

Cümlede müsnedün ileyhın müsne de takdîmi esastır. Çünkü müsnedün ileyh aynı zamanda hakkında hüküm verilen öge mahkûmun aleyhtir. Bu yüzden müsnedün ileyhın/mahkûmun aleyhın hükümden önce gerçekleşmesi ve dolayısıyla zikredilmesi gerekir.⁹⁰²

1.7.1. Mefûlün Takdîm Edilmesi

قُلْ أَغَيَّرَ اللَّهُ إِلَهُنَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ “De ki: "Göklerin ve yerin yaratıcısı olan, beslediği halde beslenmeye ihtiyacı olmayan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim." De ki: "Bana, (Allah'a) teslim olanların ilki olmam emredildi ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma

⁹⁰⁰ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, ss. 124-126.

⁹⁰¹ Cürçânî, *Delâilü'l-İ'câz*, ss. 106-107.

⁹⁰² Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 253.

(denildi).”⁹⁰³ Müşrikler Hz. Peygamberi (s.a.v.) putlarına ibadet etmeye çağırıyorlar ve “*Sen bizim ilahlarımıza ibadet edinceye dek biz senin ilahına ibadet etmeyeceğiz*” diyorlardı. Bunun üzerine Resûlullah’ın onlara cevabında mefûl konumunda olan غَيْرِ اللَّهِ ifadesi اَتَّخَذُ fiilinden önce zikredilerek takdîm edilmiştir. Yani genel gramer kuralına göre istifhâm edatından sonra fiil gelmesi gerekirken ayette mefûl gelmiştir. Çünkü buradaki mefûl müşriklerin söz konusu taleplerini inkâr maksadıyla önce söylenmiştir. Yani ayet genel anlamda dost edinmeyi değil, Allah’tan başkasını dost (kendisine ibadet edilecek bir varlık olarak) edinmeyi inkâr etmektedir.⁹⁰⁴

اَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا “*Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?*”⁹⁰⁵ Ayet niteliği ve vasfı böyle olan bir kimsenin cehaletine karşı duyulan şaşkınlığı dile getirmektedir. Bu bağlamda ayette ikinci mefûl olan اِلَهُهُ ifadesinin, birinci mefûl olan هَوَاهُ ifadesine takdîm edilmesi onun önemini vurgulamak ve manevi bir karîne sebebiyledir.⁹⁰⁶ Buna göre mana “*İlahını hevâsı edineni gördün mü?*” şeklinde düşünülebilir. Zira hevâsını ilahı edinmekle, ilahını hevâsı edinmek farklı vurgu noktaları içerir. Çünkü ayetteki اَتَّخَذَ اِلَهُهُ ifadesi hasır bildirir. Yani “*Kendisi için hevâsından başka bir ilah edinmedi*” demektir. Bu manaya ifade terse çevrildiği zaman ulaşılamaz.⁹⁰⁷ Şöyle ki اَتَّخَذَ هَوَاهُ اِلَهُهُ “*Hevâsını ilah edindi*” ifadesi ise kişinin hevâsını ilah edindiği fakat bunun yanında

⁹⁰³ En’âm, 6/14.

⁹⁰⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 436; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 9. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 176 (Enfâl, 8/72); III, 288 (Tevbe, 9/43); IV, 119 (Nahl, 16/5); IV, 127 (Nahl, 16/11); IV, 219 (Nahl, 16/72); IV, 746 (Tâhâ, 20/4); IV, 965 (Enbiyâ, 21/90); IV, 1056 (Hac, 22/40); V, 13 (Mü’minûn, 23/9); V, 41 (Mü’minûn, 23/37); V, 184 (Nûr, 24/45); V, 229-230 (Furkân, 25/3); V, 242 (Furkân, 25/19); V, 257 (Furkân, 25/35); V, 396 (Neml, 27/1); V, 544-545 (Kasas, 28/72-73); V, 600 (Ankebût, 29/39); V, 748 (Ahzâb, 33/7); V, 773 (Ahzâb, 33/28); V, 829 (Sebe’, 34/1); V, 836 (Sebe’, 34/8); V, 869 (Sebe’, 34/42); VI, 182 (Sâd, 38/42); VI, 429 (Şûra, 42/49); VI, 512 (Câsiye, 45/6); VI, 606 (Fetih, 48/6); VI, 720 (Zâriyât, 51/57); VII, 406 (Mümtehine, 60/1); VII, 564 (Mülk, 67/2); VII, 1178 (Duhâ, 93/2).

⁹⁰⁵ Furkân, 25/43.

⁹⁰⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 264; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 282; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, IV, 125.

⁹⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXIV, 463.

başka ilahları da olabileceği manası taşır. Aynı şekilde Ferazdak'ın (ö. 114/732) aşağıdaki beytinde de benzer kullanım vardır:

بُنُونَا بَنُو أَبْنَائِنَا وَبَنَاتِنَا ... بَنُوهُنَّ أَبْنَاءُ الرِّجَالِ الْأَبَاعِدِ

“Oğullarımızdır oğullarımızın oğulları,

Kızlarımızın oğulları ise bize daha uzak kimselerin oğullarıdır.”

Dolayısıyla beyitteki بَنُو أَبْنَائِنَا “Oğullarımızdır oğullarımızın oğulları”

ifadesinde de haber mübtedâya takdîm edilmiştir. Yani mukaddem olan haber müşebbehün bih, muahhar mübtedâ ise müşebbeh konumundadır.⁹⁰⁸ Takdir edilen mana ise “Oğullarımızın oğulları, oğullarımız gibidir” şeklindedir.

قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى “Mûsâ, "Rabbimiz her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren, sonra onlara yol gösterendir" dedi.”⁹⁰⁹ Molla Gürânî'ye göre ayette كَلَّ شَيْءٍ ifadesi, ikinci mefûl konumundayken takdîm edilmiş ve önce zikredilmiştir. Yani aslında ifade يَخْتَارُونَ إِلَيْهِ “O, yarattıklarına muhtaç oldukları her şeyi verdi” takdirindedir. Zira bu ifadenin önce söylenmesinde Allah'ın “her şey” üzerindeki muktedîr sıfatına delalet vardır.⁹¹⁰

1.7.2. Mübtedânın Takdîm Edilmesi

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ مُّمَرُّونَ “O öyle bir Rab'dır ki, sizi çamurdan yaratmış, sonra (her birinize) bir ecel tayin etmiştir. (Kıyametin kopması için) belirlenmiş bir ecel de onun katındadır. Siz ise hâlâ şüphe ediyorsunuz.”⁹¹¹ Arap dilinde mübtedâ nekre, haberi zarf olduğunda mübtedânın haberden sonra gelmesi zorunludur. Yani عِنْدِي ثَوْبٌ جَدِيدٌ “Benim güzel bir elbisem var”

⁹⁰⁸ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, thk. Abdurrahman Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Hicr li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-Î'lân, y.y., 1990, c. I-IV, I, 297.

⁹⁰⁹ Tâhâ, 20/50.

⁹¹⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 786.

⁹¹¹ En'âm, 6/2.

cümlesinde olduğu gibi zarf olan haber başta gelmesi gerekirken ayette bu kuralın dışına çıkmıştır. Çünkü mübtedâ olan أَجَلٌ kelimesi, sıfat olan مُسَمًّى kelimesiyle tahsîs edildiği için mârifeliğe yaklaşmış ve haberden önce gelmiştir. Molla Gürânî'ye göre ayetteki ifadeye nekre bir isimle başlanması da kıyamet gününün dehşetini ta'zîm etmek içindir.⁹¹²

1.7.3. Haberin Takdîm Edilmesi

يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ “O gün yer, onların üzerinden süratle yarılıp açılır. Bu, (hesap için) bir toplamadır, bize göre kolaydır.”⁹¹³ Ayette عَلَيْنَا ifadesinin يَسِيرٌ ifadesine takdîm edilmesi tahsîs içindir. Yani böylesi benzersiz bir haşretme eylemini gerçekleştirmek يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ “Ol der, her şey oluverir”⁹¹⁴ ayetinde zikredildiği üzere her şeyin gücü elinde olan Allah Teâlâ için kolaydır manası vurgulanmıştır.⁹¹⁵

1.7.4. Zamirin Takdîm Edilmesi

أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ “Rabbimin vahyettiklerini size tebliğ ediyorum. Ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim.”⁹¹⁶ Hz. Hûd'un (a.s.) kavmine Allah'ın kendisine vahyettiklerini tebliğ etme görevinin olduğunu ve söylediklerinde güvenilirliğini vurguladığı bu ayet, benzer ibareye sahip önceki ayete göre⁹¹⁷ farklı yapıda gelmiştir. Molla Gürânî'ye göre bu ayette أَنَا zamirinin takdîm edilmesi manadaki vurguyu kuvvetlendirmek içindir. Nasihat konusunda fiil cümlesi yerine

⁹¹² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 428; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 4-5.

⁹¹³ Kâf, 50/44.

⁹¹⁴ En'âm, 6/73.

⁹¹⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 697-698.

⁹¹⁶ A'râf, 7/68.

⁹¹⁷ أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْتَصِحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ “Ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ediyorum ve size nasihat ediyorum. Sizin bilmediğiniz şeyleri de Allah tarafından gelen vahiy ile biliyorum”. (A'râf, 7/62).

isim cümlesinin tercih edilmesi de kavmindeki kimselerin inkâr hususundaki inatlarının aşırılığına delalet eder.⁹¹⁸

1.7.5. Zarfın Takdîm Edilmesi

“İçinden جَنَّاتٍ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ هُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ

nehirler akan Adn cennetlerine gireceklerdir. Kendileri için orada diledikleri her şey vardır. Allah kendine karşı gelmekten sakınanları böyle mükafatlandırır.”⁹¹⁹

Günahtan sakınanlar için ahiret yurdunda içinden ırmaklar akan adn cennetleri olduğu müjdelenmişken هُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ “Kendileri için orada diledikleri her şey vardır”

cümlesinde zarf olan فِيهَا ifadesi muahhar mübtedâ ve sıla cümlesi olan مَا يَشَاءُونَ ifadesinden önce zikredilmiştir. Bu üslûp, insanın bütün arzularını ancak cennette bulabileceğine delalet etmektedir.⁹²⁰

1.7.6. Talebe Göre Vesilenin Takdîm Edilmesi

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ “(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden

yardım dileriz.”⁹²¹ Ayette mefûl olan إِيَّاكَ ifadesinin fiile takdîmi tahsîs içindir. Ayrıca

Molla Gürânî ayette zikredilen fiilleri öncelik sonralık ilişkisi açısından değerlendirmiştir: Zira ayette نَعْبُدُ “ibadet ederiz” fiili, نَسْتَعِينُ “yardım dileriz” fiilinden

önce zikredilmiştir. Çünkü talep edilen şeyden önce vesilenin zikredilmesi talebe cevap verilmesi içindir.⁹²² Yani kişinin önce kulluk bilinciyle ibadet görevini yerine getirmesi daha sonra Allah’tan yardım dilemesine dikkat çekilmiştir.

⁹¹⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 694.

⁹¹⁹ Nahl, 16/31.

⁹²⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 154; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, III, 225.

⁹²¹ Fâtiha, 1/5.

⁹²² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 124-125; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 14-15; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, I, 29.

1.7.7. Aralarında Mana İlişkisi Olan İfadelerin Takdîm ve Te'hîr Edilmesi

صُمُّ بُكْمٌ عُمِيٌّ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ “Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, ködürler. Artık (hakka) dönmezler.”⁹²³ Molla Gürânî ayette صُمُّ “sağırdırlar” lafzının بُكْمٌ “dilsizdirler” lafzına göre takdîm edilmesi ve عُمِيٌّ “ködürler” lafzının bunlara göre te'hîr edilmesi hususunda şu belâğî nüanslara değinir: Ayetin muhatapları olan münafıklar Allah’tan gelen ayetleri öncelikle işitme duyusu vasıtasıyla öğrenmişlerdir. Muhatapların ayetleri sırasıyla, duymaları, zikretmeleri ve düşünmeleri gerekiyordu ki bu bağlama uygun olarak söz konusu eylemlerin zıddı olan lafızlardan صُمُّ “sağırdırlar” ifadesi, بُكْمٌ “dilsizdirler” ifadesinden daha önce zikredilmiştir. Ayette te'hîr edilen عُمِيٌّ “ködürler” ifadesine gelecek olursak bu ifade “kalbin körlüğü (düşünememesi)” manasını ihtiva eder. Düşünme akla dair bir eylem olduğu için te'hîr edilmesi metnin insicâmına uygun düşmüştür.⁹²⁴

Zira kalp, İslam’da aynı zamanda hakikati görebilme, düşünebilme duyusu olarak da algılandığından buradaki sıralamada en son zikredilen lafız, münafıkların hakikati düşünemedikleri manasında عُمِيٌّ “ködürler” lafzıdır. Dolayısıyla münafıkların hakikatlere karşı sağır, dilsiz ve kör olmaları belirli bir nizama göre zikredilmiştir. Yani onlar önce duydukları halde hakka kulak vermediler, sonra işittikleri halde hakkı söylemediler, son olarak da gördükleri halde hakka karşı basiretsiz oldular.

Ayetin tefsirine devam eden Molla Gürânî, İsrâ suresinde bahsi geçen bu üç lafzın sıralamasının farklı olduğunu hatırlatmıştır. Şöyle ki: وَخَشَرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ “Onları kıyamet günü körler, dilsizler ve sağırlar olarak yüzüstü haşredeceğiz.”⁹²⁵ Bu ayette söz konusu lafızların sıralanması önceki ayete göre

⁹²³ Bakara, 2/18.

⁹²⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 271-272.

⁹²⁵ İsrâ, 17/97.

farklıdır. Nitekim ilk sırada zikredilen عُمِّي “kördürler” ifadesi gözün gerçek anlamda görmemesine, kıyamet gününde inkâr edenlerin haşredilirken görme duyusunu kaybetmiş olarak yüzüstü haşredileceklerine ve bu durumun çok şiddetli olacağına delalet ettiği için takdîm edilmiştir. İkinci sırada ise بُكْم “dilsizdirler” ifadesi, inkâr edenlerin o gün konuşamayacak olmalarından dolayı yardım çağırma talebinde bulunamayacaklarına binâen zikredilmiştir.⁹²⁶

Kısacası bu ayette inkâr edenlerin ahirette nahoş bir görüntü içinde diriltilecekleri hatırlatılmış ve onların kör, dilsiz ve sağır olmaları kastedilirken kelimeler hakiki anlamlarıyla farklı bir nizamda kullanılmıştır.

“Andolsun size لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ” *Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.*”⁹²⁷ Ayette رَءُوف “çok şefkatli” lafzının رَحِيم “çok merhametli” lafzından önce zikredilmesi daha belîğ olması ve tetmîm⁹²⁸ üslûbu sebebiyledir. Ayrıca fasılalara yani ayet sonlarına uygunluk için olduğu da söylenmiştir.⁹²⁹

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَوْنَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا *Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kateder. Şüphesiz biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık. İyiler ise, katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten içerler.*”⁹³⁰ İlk ayette önce شَاكِرًا “şükreden” sonra كَفُورًا “inkâr eden” ifadeleri zikredilmiş akabinde ise bu kimselerle ilgili vaad ve vaîd ayetleri gelmiştir.

⁹²⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 272.

⁹²⁷ Tevbe, 9/128.

⁹²⁸ Tetmîm; manası eksik olan bir kelamın güzelleştirme, mübalağa ve ihtiyat maksadıyla başka bir ibareyle tamamlanmasıdır. Bu ibare cümleden çıkarıldığında nazmın veya nesrin güzelliğinde, manasında veya mübalağa etkisinde noksanlık meydana gelir. Bkz. İbn Ebi'l-İsba', Ebû Muhammed Zekiyyüddîn b. Zâfir el-Mısri, *Tahrîru't-Tahbîr fî Sinâti's-Si'r ve'n-Nesr*, thk. Hifnî Muhammed Şeref, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kahire, 1963, s. 127; İbn Hicce, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Hicce el-Hamevî, *Hızânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*, thk. Isam Şekiyu, Mektebetü'l-Hilâl/Daru'l-Bihâr, Beyrut, 2004, c. I-II, I, 271.

⁹²⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 461.

⁹³⁰ İnsân, 76/3-5.

Muktezâ-yı zâhire göre önce şükreden kimse için vaad sonra da inkâr eden kimse için vaâd zikredilmesi gerekirken, vaâd ayeti takdîm edilmiştir. Bunun sebebi söz konusu vaada nazaran ilahi uyarının daha önemli olması ve kelâmın müminlerle açılıp yine müminlerle sonlandırılmak istenmesidir.⁹³¹

مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَدَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا “Eğer şükreder ve iman ederseniz,

Allah size niye azab etsin ki? Allah şükürün karşılığını verendir, hakkıyla bilendir.”⁹³²

Allah Teâlâ ayette şükürü imandan önce getirdi. Molla Gürânî de ayette شَكَرْتُمْ ifadesinin آمَنْتُمْ ifadesinden önce zikredilmesinin belâğî nüktesini iki vecihle açıklamaktadır: İlki

nimetlerin bolluğu ve dolup taşması onları verene şükürü gerektirir. Kişi öncelikle içinde bulunduğu durumu yani nimetleri fark eder ve genel olarak şükreder. Sonra da bu icmâlî şükür durumu kişiyi içinde bulunduğu nimetleri daha iyi tefekkür etmeye sevkeder ki bu da imandır. Böylece genel şükürden sonra tafsîlî şükür de kalp, dil ve ibadetler vasıtasıyla kişiyi daha detaylı bir şekilde şükretmeye yönlendirir.

İkinci veche göre Yüce Allah kullarının kendisine şükretmelerine ihtimam göstermeleri için bu ifadeyi takdîm etmiştir. Zira diğer bir ayette وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ “Kullarımdan şükredenler pek azdır”⁹³³ buyrulmaktadır.⁹³⁴

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُوهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ “Onlar (halkı) Allah yolundan

alıkoyan ve onu eğri ve çelişkili göstermek isteyen kimselerdir. Hem de onlar ahireti inkâr edenlerin ta kendileridir.”⁹³⁵ Allah’ın dinini tahrip edilmiş ve eğri diye nitelendiren veya ona tabi olanları dinden çıkarıp eğri yollara saptıranların durumunun anlatıldığı bu ayette وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ cümlesinde ikinci هُمْ zamiri fasıl zamiri konumunda te’kîd ve tahsîs maksatlı zikredilmiştir. Yani ahireti bu şekilde sadece onların inkâr ettiği manasını pekiştirir. Ayrıca الْآخِرَةِ ifadesinin takdîm edilmesiyle de

⁹³¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VII, 858; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, V, 269.

⁹³² Nisâ, 4/147.

⁹³³ Sebe’, 34/13.

⁹³⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 233.

⁹³⁵ Hûd, 11/19.

“Adeta başkalarının küfrü onların küfrünün yanında küfür bile değildir” manasına işaret edilerek böyle bir küfrün onlara has kılındığı ifade edilmiştir.⁹³⁶

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ “Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayasızlığı emreder. Allah ise size kendi katından mağfiret ve bol nimet vadediyor. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”⁹³⁷ Molla Gürânî’ye göre ayette مَغْفِرَةً “bağışlanma” ifadesinin فَضْلًا “bolluk”

ifadesine takdîmiyle, akıl sahibi olup doğru karar verebilen bir kişinin bunlardan ilkinde yönelmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Yani “fadl” insanların bu dünyadaki gayretlerine karşılık vaad edilen nimet bolluğu olduğundan öncelikli amacın ahirete dair bir kazanç olan “mağfiret” olması gerektiğidir.⁹³⁸

اللَّهُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ الْعَفُورُ “Allah, yere gireni, yerden çıkan; gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. O, çok merhamet edicidir, çok bağışlayıcıdır.”⁹³⁹ Ayette الرَّحِيمُ sıfatı الْعَفُورُ sıfatına takdîm edilmiştir.

Molla Gürânî’ye göre bunun nedeni kelâmın Allah’ın nimetleriyle ilgili olmasıdır. Bu yüzden makama en uygun şekilde “rahmet” sıfatı daha önce zikredilmiştir. Nitekim ayette yağmur, kar, ağaçlar, çeşitli bitkiler ve madenler gibi nimetlere işaret edilmiş ve Yüce Allah’ın sayısız bu nimetlerine şükürde kusur edenlere karşı çok merhametli ve bağışlayıcı olduğu bildirilmiştir.⁹⁴⁰

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا “Biz seni ancak bir müjdecî ve bir uyarıcı olarak gönderdik.”⁹⁴¹ Molla Gürânî’ye göre مُبَشِّرًا kelimesinin نَذِيرًا kelimesinden önce zikredilmesi fasılalara riayet maksadıyladır.⁹⁴² Nitekim bir önceki ayet⁹⁴³ ظَهِيرًا şeklinde sonlanmıştı.

⁹³⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 715-716; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 385-386.

⁹³⁷ Bakara, 2/268.

⁹³⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 980.

⁹³⁹ Sebe’, 34/2.

⁹⁴⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 831.

⁹⁴¹ Furkân, 25/56.

⁹⁴² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 279.

⁹⁴³ Bkz. Furkân, 25/55.

1.7.8. Benzer Ayetlerdeki Takdîm ve Te'hîr

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا

تَعْلَمُونَ “Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.”⁹⁴⁴ Bu ayette Bakara sûresi 129. ayetin⁹⁴⁵ aksine وَيُزَكِّيكُمْ “Sizi arındırıyor” ifadesi وَالْحِكْمَةَ “Size kitabı ve hikmeti öğretiyor” ifadesinden önce zikredilmiştir. Müellif bu takdîmdeki maksadın Hz. İbrahim’in (a.s.) daveti hususunda muhatapları harekete geçirmek ve aktif hale getirmek olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴⁶

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُو مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا

يَعُزُّبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (Ey Muhammed!) Sen hangi işte bulunursan bulun, ona dair Kur’ân’dan ne okursan oku ve (ey insanlar, sizler de) hangi şeyi yaparsanız yapın, siz ona daldığınızda biz sizi mutlaka görürüz. Ne yerde, ne de gökte, zerre ağırlığınca, (hatta) bu zerreden daha küçük veya daha büyük olsun, hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) olmaz; hepsi muhakkak apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da yazılı) dır.”⁹⁴⁷ Bu ayette وَمَا يَعُزُّبُ عَنْ

رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ ifadesine benzer nazım yapısına sahip Sebe’ sûresindeki ayetin aksine⁹⁴⁸ الْأَرْضِ “yer” ifadesi السَّمَاءِ “gökler” ifadesinden önce zikredilmiştir. Bunun nedeni kelâmın yeryüzündeki ahali hakkında olmasındandır. Zira Allah Teâlâ yeryüzünde yaşayan ahalinin işlerine, hallerine ve amellerine şahit olmasından

⁹⁴⁴ Bakara, 2/151.

⁹⁴⁵ “Rabbimiz! رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.” (Bakara, 2/129).

⁹⁴⁶ Molla Gürânî, Gâyetü’l-Emânî, I, 672.

⁹⁴⁷ Yunus, 10/61.

⁹⁴⁸ “Ne göklerde ve ne de yerde zerre ağırlığında bir şey bile ondan gizli kalmaz.” (Sebe, 34/3).

bahsederken akabinde وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ “Rabbinden gizli kalmaz” ifadesini zikredince, yeri göklerden önce zikretmesi bu nazma uygun düşmüştür.⁹⁴⁹

1.7.9. Duâ Üslûbunda Takdîm

وَمَا كَانَ قُوَّهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

“Onların sözü şunu demekten ibaretti: “Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla, sebatımızı arttır, kâfir topluluğa karşı bize yardım et!”⁹⁵⁰ Molla Gürânî bu ayetin duâ üslûbuyla ilgili önemli belâğî bir nükte barındırdığına dikkat çekmiştir. Rabbanîlerin savaşta galip gelme niyazından önce günahlarının bağışlanmasını istemeleri kalp saflığı ve temizliğinden sonra yaptıkları duanın kabule daha yakın olacağına inanmalarından dolayıdır. Yani onlar muttakî olmalarına rağmen kendilerine günah ve aşırılık nispet ederek yetersizliklerini bildirmişler. Bu sebeple önce günahlarının affı için sonra da savaş meydanında kazanmak için dua etmişlerdir.⁹⁵¹

1.7.10. Muhatabın İddiasını İnkârda Takdîm ve Te’hîr

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ “(Böyle iken) “Rahmân çocuk edindi”

dediler. O böyle şeylerden uzaktır, yücedir. Hayır, (evlat diye niteledikleri) o melekler ikrama erdirilmiş kullardır.”⁹⁵² Allah Teâlâ apaçık delillerle kendisinin ortaklardan, zıtlardan ve benzerlerden münezzeh olduğunu beyân edince, bunun ardından kendisinin çocuk edinmekten beri olduğunu beyân etmiştir.⁹⁵³ Allah’a şirk koşmanın nefyi O’na çocuk isnâd etmenin nefyine göre takdîm edilmiştir. Yani Allah’a şirk koşmanın nefyedildiği ayetler⁹⁵⁴ müşriklerin O’nun çocuk edindiğine dair söylemlerinin nefyedildiği bu ayetten önce zikredilmiştir. Çünkü buradaki takdîm, sonraki nefiy için bir ön hazırlık üslûbu babındandır. Zira Allah Teâlâ’nın çocuk sahibi

⁹⁴⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 593; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 355.

⁹⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/147.

⁹⁵¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 1256.

⁹⁵² Enbiyâ, 21/26.

⁹⁵³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXII, 134.

⁹⁵⁴ İlgili ayetler için bkz. Enbiyâ, 21/22-25.

olması durumu, bir izdivaç gerektirmesi ve kendisinden bir parçanın ayrılması yönüyle şirk koşulmasına göre gerçekleşmesi daha imkansız bir durumdur.⁹⁵⁵

1.7.11. İsimler Arasında Takdîm ve Te'hîr

فَأَلْقَى السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَى “Bunun üzerine sihirbazlar secdeye kapandılar; «Harun'un ve Musa'nın Rabbine iman ettik» dediler.”⁹⁵⁶ Sihirbazlar Hz. Musa (a.s.) karşısında aciz kalmışlar, secdeye kapanarak iman ettiklerini beyân etmişlerdir. Nitekim onların مُوسَى “Musa”dan önce هَارُونَ “Harun” ismini zikretmeleriyle ilgili birkaç vecih vardır. Birinci veche göre, Hz. Harun'un (a.s.) Hz. Musa'yı (a.s.) tasdik eden bir destekçisi olması hasebiyle Hz. Harun'a inanmak Hz. Musa'ya inanmayı da zorunlu kılar. İkinci veche göre, Hz. Harun'un yaşının daha büyük olması sebebiyledir. Üçüncü veche göre de Firavun onu büyütüp yetiştirdiği için yani kendisini onun rabbi (mürebîsi) olarak gördüğü için⁹⁵⁷ eğer önce Hz. Musa zikredilseydi onun rabbi olduğu zannına kapılabilirdi.⁹⁵⁸ Nitekim manada böyle bir yanılgıyı ortadan kaldırmak için de takdîm ve te'hîr üslûbu ifadede önem arz etmektedir.

1.8. MÜSÂVÂT, İCÂZ VE İTNÂB

Bir maksadın ifadesini sağlayan cümlelerin uzunluğu kısalığı ve kelimelerin azlığı çokluğu hususları icâz, itnâb, müsâvât olmak üzere üç kısımda ele alınır.⁹⁵⁹

1.8.1. Müsâvât

Müsâvât kastedilen mananın kendisine eşit miktarda ibareyle ifade edilmesidir. Yani cümledeki mana ile lafız miktarının eşit olması ve birinin diğerinden fazla

⁹⁵⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 901.

⁹⁵⁶ Tâhâ, 20/70.

⁹⁵⁷ Bkz. قَالَ أَلَمْ تُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ “Firavun şöyle dedi: "Seni biz küçük bir çocuk olarak alıp aramızda büyütmedik mi? Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirdin.”” (Şuarâ, 26/18).

⁹⁵⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 808.

⁹⁵⁹ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 79; Bulut, *Belâgat*, s. 174.

olmamasıdır. Örneğin *وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ يَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ* “Önceden kendiniz için ne hayır yaparsanız onu Allah katında bulursunuz”⁹⁶⁰ ayetinde lafızlar manaya eşittir dolayısıyla ne eksik ne de fazladır.⁹⁶¹

1.8.2. Îcâz

Îcâz sözü kısaltmak, veciz söz söylemek gibi manalara gelir.⁹⁶² Îcâz bir cümlelerin, makamın muktezâ-yı zâhiri olan cümleden daha kısa olmasıdır.⁹⁶³ Diğer bir tanıma göre kelâmın maksadını ihlal etmeden daha az ve veciz ifadeyle daha çok manaya delalet etmesidir.⁹⁶⁴ Yani çok manayı daha az lafız altında toplamaktır. Fakat söz konusu az lafzın maksadı açıkça ifade etmede yeterli olması şartı vardır.⁹⁶⁵ Veya maksadı alışılmıştan daha az lafızla ifade etmektir. Îcâz, îcâz-ı kısâr ve îcâz-ı hazf olarak ikiye ayrılır.⁹⁶⁶

1.8.2.1. Îcâz-ı Kısâr

Îcâzda herhangi bir hazfın olmamasıdır.⁹⁶⁷ Îcâz-ı kısâr cümleden herhangi bir kelimeyi atmadan az sözle çok mana ifade etmektir.⁹⁶⁸ Aynı zamanda îcâzu’l-belâgat olarak da isimlendirilir.⁹⁶⁹

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ “Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.”⁹⁷⁰ Molla Gürânî ayetteki الْقِصَاصِ حَيَاةٌ ifadesiyle, Arapların en güzel sözleri olarak nitelendirdikleri أَنْفَى لِلْمَقْتُلِ “Öldürmeyi en iyi engelleyen şey yine öldürmedir” ifadesini; gramer

⁹⁶⁰ Bakara, 2/110.

⁹⁶¹ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 207; Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 366.

⁹⁶² Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 182.

⁹⁶³ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 480.

⁹⁶⁴ Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabîyye*, II, 7.

⁹⁶⁵ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 197.

⁹⁶⁶ Kazvînî, *et-Telhîs*, ss. 209-210; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 479; Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 357.

⁹⁶⁷ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 214; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 484.

⁹⁶⁸ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 198; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 188.

⁹⁶⁹ Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 358.

⁹⁷⁰ Bakara, 2/179.

özellikleri, söz dizimi, işlevsellik, kelime tercihleri, marifelik-nekrelik ve manasının etkisi gibi belâgat üslûplarına dair pek çok açıdan mukayese etmiştir.

Müellif öncelikle ayetin manasındaki ince ayrıntıya dikkat çeker. Şöyle ki وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ “Kısasta sizin için hayat vardır” ifadesi belâgatın en üst zirvesinde olan bir kelâmdır. Burada kastedilen mana: “Kısasın yerinde uygulanmasında sizin için büyük bir hayat vardır” şeklindedir. Nitekim cahiliye döneminde Araplar tek kişiye karşılık bir topluluğu katlediyorlardı. Halbuki bir kimsenin kasten birini öldürmesi durumunda kısasa binâen kendisinin de öldürüleceğini bilmesi onu bu işten vazgeçirir. Böylece bu vaziyet her iki kişinin de selamete hayatta kalmasına sebep olur.

Dolayısıyla bu ayet, Cahiliye Araplarının en belîğ söz olarak nitelendirdikleri الْقَتْلُ أَتَمَّى لِلْقَتْلِ “Öldürmeyi en iyi engelleyen şey yine öldürmedir” cümlesinden kat kat üstün edebî bir üslûpla zikredilmiştir.⁹⁷¹ Zira ayetteki ifadenin harf sayısının daha az olması, asıl maksadın yaşamın devamlılığı olduğunun vurgulanması, yani ölüm yerine hayatın bir seçenek olarak belirlenmesi, الْقِصَاصُ lafzının marife kılınıp حَيَاةٌ lafzının ta‘zîm için nekre gelmesi ve bunun kısastaki hayatın büyüklüğüne delalet etmesi, kelâmın daha akıcı olması, harflerin fonetik dizimi bakımından üstünlüğü, diğer sözde olduğu gibi الْقَتْلُ ve الْقَتْلُ ifadelerinde aynı lafızların tekrar edilmemesi gibi özellikleriyle bu ayet belâgatta îcâzın zirvesinde bir ifade şekli olarak öne çıkar.

Bütün bunlardan başka ayette yer alan الْقِصَاصُ ve حَيَاةٌ lafızları mana yönünden birbirinin zıddı olduğundan “tîbâk” sanatı vardır. Ayette bir şey zıddının mahallinde yani hayat, zıddı olan kısasın içinde konumlandırılmıştır. Fakat Arapların kelâmında böyle bir nüans söz konusu değildir. Ayette mananın mefhûmu ve genişliği sebebiyle herhangi bir mahzûf kelime veya sözcük öbeği takdir etmemize gerek duyulmamaktadır. Oysaki Cahiliye Araplarının sözünde ise hazfedilen bir terkinin takdir edilmesi gerekir. Zira onların ibaresinde kastedilen manayı tam olarak

⁹⁷¹ Nitekim Süyûtî meşhur eseri *el-İtkân*’da وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ ayetinin Arapların en belîğ söz olarak kabul ettikleri الْقَتْلُ أَتَمَّى لِلْقَتْلِ ifadesinden yirmi açıdan daha üstün edebî özelliğe sahip olduğunu açıklamıştır. Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, III, 185.

karşılayabilmesi için cümle الْقَتْلُ أَتَمُّ لِلْقَتْلِ مِنْ تَرْكِهِ “Öldürme, ondan vazgeçmeye göre öldürmeyi daha çok ortadan kaldırır” şeklinde takdir edilir.

Buna ilaveten فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ ifadesinde haberin takdîm edilmesi ise hasr üslûbunun kullanıldığına delalet eder. Yani hayatın sadece ve sadece kısasta var olduğu ve buna tahsîs edildiği vurgulanmıştır.

Diğer taraftan kısas, mana algısında kendisi dışında bir şey gerektirmez. Fakat Arapların benimsediği öldürme eylemi başka bir öldürme eylemine davetiye çıkaran zulüm şeklidir.⁹⁷²

Sonuç olarak ayette lugavî ve belâğî incelikleri barındıran bu ifade şekli îcâz-ı kısârın en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilir.⁹⁷³ Arapların sözü ise gerek lafızların terkibi gerekse manası ve sonuçları bakımından belâğî nükteler açısından yetersiz kalmaktadır.

1.8.2.2. Îcâz-ı Hazf

Hazf ile yapılan îcâzdır.⁹⁷⁴ Îcâz-ı hazf, mahzûfa delalet eden lafzî ya da mânevî bir karînenin bulunmasıyla beraber, anlamı bozmamak şartıyla bir ögenin cümleden hazfedilmesidir. Dolayısıyla hazfedilen bu öge harf, muzâf, muzâfun ileyh, mevsûf, sıfat, şart, şartın cevabı, müsned, müsnedün ileyh, müteallik, cümle veya cümleler olabilir.⁹⁷⁵

قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ “(Kavmi onu öldürdüğünde kendisine): "Cennete gir!" denildi. O da, "Keşke kavmim, Rabbimin beni bağısladığını ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi!" dedi.”⁹⁷⁶ Ayetteki قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ ifadesi Allah’ın dinine yardım hususunda inancında ısrar edip katı bir tavır takınan ve canını cömertçe veren kişinin mükafatının ne olacağı sorusuna bir cevap olarak gelmiştir. Molla Gürânî’ye

⁹⁷² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 729-730.

⁹⁷³ Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, II, 34.

⁹⁷⁴ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 216; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 486.

⁹⁷⁵ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, ss. 199-200; Kâsım-Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga*, ss. 359-361.

⁹⁷⁶ Yâsîn, 36/26.

bu ifade aslında *فِيلَ لَهُ: أُذْخِلِ الْجَنَّةَ* “*Ona cennete gir denildi*” takdirindedir. Fakat ayette *لَهُ* “*ona*” ifadesinin hazfedilmesi mana derinliği barındırır. Bu hazifteki amaç, kelâmın kime söylendiği değil, söylenen sözün büyüklüğünü açıkça ortaya koymaktır.⁹⁷⁷

Molla Gürânî hazf ile yapılan îcâz konusunda ayrıntılı örnekler verdiği için bu konu hazf başlığı altında müstakil olarak ele alınacaktır.

1.8.3. İtnâb

İtnâb, bir faydaya binâen bir mananın gereğinden fazla lafızla ifade edilmesidir. Veya kuvvetlendirme ve te’kîd gayesiyle maksadın alışılmıştan daha fazla ibareyle zikredilmesidir. Kelâmda fazlalık olan lafız bir fayda sağlamıyorsa ve aynı zamanda belli değilse “*gereksiz sözü uzatma*” anlamında *تَطْوِيل* “*tatvîl*” denir. Şayet fazlalık lafız bir fayda sağlamıyorsa ve aynı zamanda belirli ise “*gereksiz doldurma*” anlamında *حَشْو* “*haşv*” denir.⁹⁷⁸ İtnâb; *el-îzâh ba ‘de’l-ibhâm, zikru’l-hâs ba ‘de’l-âm, tekrîr, tezyîl, tekmiîl, tetmîm, i ‘tirâziye* gibi yollarla gerçekleşir.⁹⁷⁹

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلُكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَحَّرِ بَيْنَ يَدَيْهِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ “*Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah’ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgarları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.*”⁹⁸⁰ Müellifin bu ayetteki itnâb sanatını Âl-i İmrân sûresindeki benzer

⁹⁷⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 22.

⁹⁷⁸ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 201; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 191; Bedevî Tabâne, *Mu‘cemü’l-Belâgati’l-Arabiyye*, s. 384; Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 362; Bulut, *Belâgat*, s. 186.

⁹⁷⁹ Kazvînî, *et-Telhîs*, ss. 221-234; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, ss. 192-198.

⁹⁸⁰ Bakara, 2/164.

diğer ayetle⁹⁸¹ kıyas ederek açıkladığı görülmektedir. Allah Teâlâ burada delilleri ayrıntılı bir şekilde açıklamış; göklerin ve yerin, gecenin ve gündüzün, gemilerin yüzmesinin, yağmurla beraber toprağın canlanmasının, diğer canlıların varlığının, rüzgarların ve bulutların yaratılmasını ve kâinatta devam eden düzeni akleden toplumlar için kendisinin varlığına ve birliğine kanıt olarak getirmiştir. Bakara sûresinde kelâmın muhatabı puta tapan müşrikler olduğu için onların yeterince aklı melekelerini kullanmadıklarına işaret edilerek bu ayette kelâm uzatılmıştır. Âl-i İmrân sûresinde ise muhatap, ehli kitaba mensup din adamları olduğundan kelâm muhtasar tutulmuş ve daha az delilden bahsedilmiştir.⁹⁸²

Nitekim Bakara sûresinde لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ “düşünen bir toplum için” ifadesi, Âl-i İmrân sûresinde ise لِأُولِي الْأَلْبَابِ “akıl sahipleri için” ifadesi kullanılarak bu kişiler birbirinden ayrılmıştır. Ayette bahsedilen akıl sahipleriyle “vehme karşı koyan hâlis akıl sahipleri” kastedilmiş ve onlar için apaçık deliller zikredildiği hatırlatılmıştır. Böylece din adamlarını üstü kapalı bir şekilde uyarmak amaçlanmıştır.⁹⁸³

Özetle ehli kitabın din adamları önceki gönderilen ilahi kitaplardan imanla ilgili hususiyetleri bildikleri için Âl-i İmrân sûresinde îcâz üslûbu benimsenmiş ve daha az delilden bahsedilmiştir. Diğer taraftan cahiliye müşriklerine yaratıcının tüm yönleriyle anlatılması gerektiğinden Bakara sûresinde itnâb üslûbu tercih edilmiştir. Nitekim itnâb sanatıyla, Allah’ın varlığına ve birliğine inanma hususunda muhatapların ikna edilmesi amacıyla ayrıntılı birtakım deliller zikredilmiş ve müşriklerin tüm bunlar üzerinde tefekkür etmeleri amaçlanmıştır.

“O şöyle demişti: قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا

*"Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım."*⁹⁸⁴ Hz. Zekeriyâ (a.s.) kendisine bir evlat vermesi için duasında gizli bir nidâ ile yaşlılık durumunu Rabbine

⁹⁸¹ “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.” (Âl-i İmrân, 3/190).

⁹⁸² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 694. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 876, (Hûd, 11/116); VII, 1232 (Beyyine, 98/8).

⁹⁸³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1322.

⁹⁸⁴ Meryem, 19/4.

arz etmişti. Bunu söylerken kısaca رَبِّ شَيْخْتُ “Rabbim! Ben yaşlandım” demek yerine sözü uzatarak yaşlılık emarelerinden olan kemiklerinin zayıfladığını ve saçlarının ağardığını söylemiştir. Molla Gürânî’ye göre bu üslûp onun acziyetinin ortaya çıkardığı halinin gerektirdiği bir itnâb ifadesidir.⁹⁸⁵

قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّلُ عَلَيْهَا وَأَهْشُ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِي فِيهَا مَرْبٌ أُخْرَى “Mûsâ dedi ki: “O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm.””⁹⁸⁶ Allah Teâlâ Hz. Musa’ya “Sağ elindeki nedir?” diye sorduğunda Hz. Musa هِيَ عَصَايَ “O benim asamdır” demekle kalmamış, farklı kullanış amaçlarını da sözüne eklemiştir. Nitekim burada muhatap alemlerin Rabbi olunca kendisine muhabbetinden dolayı sözü uzatmıştır.⁹⁸⁷ Zira Rabbiyle konuşmasından çok hoşnut kaldığı ve konuşmanın bitmemesini istediği için sözünü uzatmayı bu amacına vesile kılmıştır.⁹⁸⁸

1.8.3.1. Tezyîl ile İtnâb

Tezyîl, bir cümlemin peşinden sözü ve mefhûmu te’kîd gayesiyle bu cümlemin manasını içeren başka bir cümle getirmek demektir. Tezyîlin iki türü vardır: İlki darb-ı mesel seviyesine çıkmamış yani kastedilen anlamı ifade etmede müstakil bir ifade olmayıp kendinden önceki cümleye ihtiyaç duyan tezyîldir. Diğer de ikinci cümlemin birinci cümleden küllî bir hüküm olarak ayrı olduğu, müstakil olmada ve yaygın kullanımda darb-ı mesel konumuna erişen kendinden önceki cümleye ihtiyaç duymayan tezyîldir.⁹⁸⁹

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا “De ki: “Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkumdur.””⁹⁹⁰ Yani İslam dini geldikten sonra Allah’ın dini dışındaki her türlü batıl yok oldu demektir. İlk cümlede batılın zâil olduğu açıkça

⁹⁸⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 646.

⁹⁸⁶ Tâhâ, 20/18.

⁹⁸⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 761.

⁹⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXII, 25.

⁹⁸⁹ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 227-228; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 496-497; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 204-205; Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabîyye*, II, 86. Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 195.

⁹⁹⁰ İsrâ, 17/81.

zikredildiği halde ikinci cümlede başka bir ifadeyle ayrıca ifade edilmiştir. Molla Gürânî'ye göre إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ifadesi küllî bir hükme delalet eden müstakil bir kelâmdır. Ayrıca mesel konumuna ulaşmıştır. Zira batılın bir müddet saltanat ve hükmetme imkanı olsa dahi her türlü batıl hızlı bir şekilde yok olur gider.⁹⁹¹ Sonuç olarak tezyîl olan ikinci cümle önceki cümlenin mefhûmunu te'kîd etmektedir.⁹⁹²

1.8.3.2. Tetmîm ile İtnâb

Tetmîm, manası eksik olan bir kelâmın güzelleştirme, mübâlağa ve ihtiyat maksadıyla başka bir ibareyle tamamlanmasıdır. Bu ibare cümleden çıkarıldığında nazmın veya nesrin güzelliğinde, manasında veya mübâlağa etkisinde noksanlık meydana gelir. Tetmîm, manalarda ve lafızlarda tetmîm olarak iki kısma ayrılır. Mânevî tetmîm manayı, lafzî tetmîm ise vezni tamamlar. Bu terim ilk zamanlarda تَمَام “temâm”, sonrasında Hâtimî (ö. 388/998) tarafından تَتْمِيم “tetmîm” olarak isimlendirilmiştir.⁹⁹³

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ

هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ “Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”⁹⁹⁴ Ayette لَيْلًا “bir gece” kelimesi zarf olarak mansûbdur. Burada “gece yürüyüşü” manasında zikredilen أَسْرَى ifadesi zaten gece vakti gerçekleşen bir durumdur. O halde لَيْلًا “bir gece” ifadesinin ayrıca nekre olarak getirilmesi ba'zıyyet

⁹⁹¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 441.

⁹⁹² Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 497.

⁹⁹³ İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru't-Tahbîr*, s. 127; İbn Hicce, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 271.

⁹⁹⁴ İsrâ, 17/1.

manasına delalet eder. Yani isrâ hadisesinin süresinin kısalığına ve gecenin sadece bir bölümünde gerçekleştiğine işaret edilmiştir.⁹⁹⁵

Sa'duddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390) de gece yürüyüşü manasına gelen “isrâ” kelimesine ek olarak “gece” kelimesinin zikredilmesinin “*müddetin azlığını*” ifade etmesi açısından manayı tamamladığını ve bu üslûbun itnâb yollarından tetmîm olduğunu söylemiştir.⁹⁹⁶

1.8.3.3. Tekrîr ile İtnâb

Tekrîr, bir nükteden dolayı aynı ifadenin iki veya daha fazla kez tekrar edilmesidir.⁹⁹⁷ Tekrîr, muhatabı uyarmada te'kîd, hak yoluna irşâd, affa teşvik, faslı uzatmak, medh, zem, vâîd, inkâr, tevbîh ve istib'âd gibi maksatlarla sözün tekrar edildiği belâğî bir nüktedir. Tekrîr, itnâb yollarındandır.⁹⁹⁸ Dolayısıyla tekrâr⁹⁹⁹ ile karıştırılmamalıdır.

يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى

“*Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağımıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? Derler ki: «Kendi aleyhimize şahitlik ederiz.» Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.*”¹⁰⁰⁰ Molla Gürânî ayette şehâd “*şahit olmak*” ifadesinin tekrar edilmesiyle ilgili şunları aktarmıştır: Birincisi, kendi aleyhlerinde şahitlik eden muhatapların bu hallerini ve suçlarını itiraf ettiklerini anlatmak içindir. İkincisi ise onları yermek ve dünya hayatının aldattığı kimseler olduklarını ve görüşlerinin hatalı olduğunu ortaya koymak içindir.

⁹⁹⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 308; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 646; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 247. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1239 (Âl-i İmrân, 3/139); IV, 344 (İsrâ, 17/17); IV, 598 (Kehf, 18/79); IV, 782 (Tâhâ, 20/46); V, 908 (Fâtır, 35/31).

⁹⁹⁶ Teftâzânî, *el-Mutavvel* s. 499.

⁹⁹⁷ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 223-224; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 494; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 202.

⁹⁹⁸ İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, I, 361; Bedevî Tabâne, *Mu'cemü'l-Belâgati'l-Arabiyye*, s. 575.

⁹⁹⁹ Tekrâr, bir ifadenin bir ibârede lüzûmu olmadığı halde tekrâr edilmesidir. Bkz. Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebîyat Lügati*, s. 156.

¹⁰⁰⁰ En'âm, 6/130.

Sonuç olarak onların kafir olduklarını ikrar etmeleri, günah içinde olduklarının, dolayısıyla azabı hak ettiklerinin bir ifadesidir. Allah Teâlâ, dinleyen kimseleri onların haline düşmekten sakındırmak için bu durumu ifade etmiştir.¹⁰⁰¹

1.8.3.4. İ'tirâziyye ile İtnâb

İ'tirâz, söz esnasında ya da anlamca birbiriyle ilişkili iki cümle arasında i'râbda mahalli olmayan bir ya da daha fazla cümlenin getirilmesidir. Buradaki nükte manadaki kapalılığı kaldırmanın dışında bir amaç olmalıdır.¹⁰⁰² Genellikle *tenzîh*, *ta'zîm*, *takrîr* (*sabitleştirmek*), *tasrîh*, *duâ*, *tenbîh* (*uyarmak*), *te'kîd*, *teberrük* (*uğurlu saymak*) gibi maksatlar için kullanılır.¹⁰⁰³

“Sizden önce nice (milletler hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir. Onun için, yeryüzünde gezin dolaşın da (Allah'ın âyetlerini) yalan sayanların âkıbeti ne olmuş, görün!”¹⁰⁰⁴ Müellife göre “Sizden önce nice (milletler hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir” ifadesi i'tirâziyye cümlesidir. Dini yalanlayan milletlerin kötü akıbetleri ve çeşitli şekillerde helak edildikleri hatırlatılmış ve muhataplar bu hadiselerden ders çıkararak iman etmeye teşvik edilmişlerdir.¹⁰⁰⁵

“İman edip salih ameller işleyenlere gelince -ki biz kişiye ancak gücünün yettiğini yükleriz- işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar.”¹⁰⁰⁶ Ayette iman edip salih amel işleyen kimselerden bahsedildikten sonra mübtedâ ile haber arasında gelen لَا نَكْلِفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ i'tirâziyye cümlesi, bu amellerin kişinin gücü nisbetinde ve kendisine

¹⁰⁰¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 571-572; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 66; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 182-183.

¹⁰⁰² Mananın kapalılığını kaldıran sanat, itnâb yollarından olan tekmîl/ihtirâs'dır. Tekmîl/ihtirâs, konuşanın sözünde maksadına aykırı bir intiba oluştuğunda akabinde hemen bu yanlışlığı düzeltmek için getirilen sözdür. Bkz. Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 84.

¹⁰⁰³ Kazvînî, *et-Telhîs*, ss. 231-232; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 499-500; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 203-204; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 80; Merâğî, *Ulûmu'l-Belâga*, s. 196-197.

¹⁰⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/137.

¹⁰⁰⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1238.

¹⁰⁰⁶ A'râf, 7/42.

kolay gelecek şekilde olduğunu bildirmek ve müminleri kendilerine miras olan cennete ve daimi nimetlerine ulaştıracak salih amelleri işlemeye terğîb (teşvik) içindir.¹⁰⁰⁷

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Bedevîlerden öyleleri vardır ki, (Allah yolunda) harcayacakları şeyi bir zarar sayar ve (bundan kurtulmak için) size belalar gelmesini beklerler. Kötü belâlar kendi başlarına olsun. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹⁰⁰⁸ Ayetteki دَائِرَةُ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ ifadesi “Kötü belâlar kendi başlarına olsun!” manasında bedduâ bildiren i‘tirâziyye cümlesidir. Bu üslûpla Allah’ın onların üzerindeki gazabının şiddetine işaret edilmektedir. Böylelikle onlara kendi ifadeleriyle cevap verilmiştir.¹⁰⁰⁹

1.8.3.5. Özelden Sonra Genel İfadenin Zikredilmesi

Zikru’l-âm ba‘de’l-hâs olarak bilinen bu üslûp özel bir ifadeden sonra onu da kapsayan daha genel bir ifadenin zikredilmesidir. Buradaki zikredilmesinden maksat genel ifadenin içinde tekrarlanarak özel ifadenin önemine dikkat çekmektir.¹⁰¹⁰

فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ

İnsanların mallarını eksiltmeyin.”¹⁰¹¹ Ayette الْكَيْل “ölçü” ve الْمِيزَانَ “tartı” ifadelerinin ardından ayrıca bu iki lafzın manasını kapsayan أَشْيَاءَهُمْ “eşyalar” ifadesinin zikredilmesi “tahsîsten sonra ta‘mîm” yani özel bir ifadenin ardından genel bir ifadenin zikredilmesi üslûbu hasebiyledir. Çünkü “ölçü” ve “tartı” ifadelerinin bizzat zikredilmesi insanların ölçünün ve tartının tam olmasına fazlasıyla ihtiyaç duyduklarına işaret içindir.¹⁰¹²

¹⁰⁰⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 667; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, III, 13.

¹⁰⁰⁸ Tevbe, 9/98.

¹⁰⁰⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 383; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 303.

¹⁰¹⁰ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 202.

¹⁰¹¹ A’râf, 7/85.

¹⁰¹² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 712. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 1128, (Ra’d, 13/9); IV, 356 (İsra, 17/26).

وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *“Onları kötülüklerden koru. Sen o gün kimi kötülüklerden korursan, ona rahmet etmiş olursun. İşte bu büyük başarıdır.”*¹⁰¹³ Molla Gürânî’ye göre buradaki وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ *“Onları kötülüklerden koru”* cümlesi öncesinde geçen ve tahsîs ifade eden وَعَذَابُ الْجَحِيمِ *“Onları cehennem azâbından koru”*¹⁰¹⁴ cümlesini de içine alan daha genel bir kelâmdır. Dolayısıyla *“Onları cehennem azâbından koru”* ifadesi *“Onları kötülüklerden koru”* ifadesine dahil olduğu için burada tahsîsten sonra ta‘mîm sanatı vardır. Buradaki üslûbun amacı müminlerin şerefini daha belîğ bir şekilde beyân etmektir.¹⁰¹⁵

1.8.3.6. Genelden Sonra Özel İfadenin Zikredilmesi

Zikru’l-hâs ba‘de’l-âm olarak bilinen bu üslûp genel bir ifadeden sonra özel bir ifadeyi zikretmektir. Bu üsluptaki maksat özel ifadenin faziletine tenbihte bulunmaktır. Sanki bu özel ifade, vasıftaki farklılığın zâttaki farklılığa indirgenmesi sûretiyle önce geçen genel ifadenin cinsinden değilmiş gibidir.¹⁰¹⁶ Yani özel ifade sahip olduğu vasıflar nedeniyle genel ifadenin diğer fertlerinden ayrılmaktadır. Böylece özel ifade, genel ifadedeki lafzın kendisini içermediği, hükmünün onda bilinmediği ve açıkça zikredilmesi zorunlu olan başka bir şeymiş gibi kılınmaktadır.¹⁰¹⁷

وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ *“Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekatı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi.”*¹⁰¹⁸ Ayetteki إِقَامَ الصَّلَاةِ *“namaz kılmak”* ve إِيتَاءَ الزَّكَاةِ *“zekat vermek”* ifadelerinin فِعْلَ الْخَيْرَاتِ *“hayırlar işlemek”* ifadesine dahil olmasına rağmen ayrıca

¹⁰¹³ Mü’min, 40/9.

¹⁰¹⁴ Mü’min, 40/7.

¹⁰¹⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 296.

¹⁰¹⁶ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 223; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 202; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 193.

¹⁰¹⁷ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 493.

¹⁰¹⁸ Enbiyâ, 21/73.

zikredilmesi konumlarının faziletine binâendir. Bu tür kullanım, özeli genele atfı olarak değerlendirilir.¹⁰¹⁹

“وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ” *“Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a boyun eğler.”*¹⁰²⁰ Ayette zikredilen دَابَّةٌ “canlı” ifadesi göklerde ve yerde bulunan bütün canlıları içine alır.

Melekler de buna dahil olmalarına binâen özel bir kavram olarak ayrıca zikredilip genele atfedilmişlerdir.¹⁰²¹ Tıpkı Cibrâil (a.s.)’ın melekler zümresine dahil olmasına rağmen ayrıca zikredilip atfedilmesi de bunun gibidir. Bu atfı ta‘zîm içindir.¹⁰²²

Ayrıca bütün canlılar denildikten sonra meleklerin tekrar zikredilmesi, yaratılanlar içinde en çok itaat ve ibadet eden varlıklar olmalarından dolayı secde edenler arasında bulunduklarını bilhassa belirtmek içindir.¹⁰²³

1.8.3.7. Mübhem Bir İfadeden Sonra İzâh

el-İzâh ba‘de’l-ibhâm olarak bilinen bu üslûp mananın dinleyicinin zihnine iyice yerleşmesi için sözün önce mübhem ve özet olarak zikredilip sonra da açık ve ayrıntılı bir şekilde zikredilmesidir.¹⁰²⁴ Anlamın iki farklı şekilde görülmesi, ruha daha fazla sirayet etmesi ya da manayı öğrenme hazzının tam olması temel maksattır.¹⁰²⁵

“قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي” *“Mûsâ dedi ki: "Rabbim! Gönlüme ferahlık ver.*

*İşimi bana kolaylaştır.”*¹⁰²⁶ Bu ayette iki kez geçen لِي “benim” ifadesinin manaya katkısı önemlidir. Nitekim Hz. Musa’nın (a.s.) Rabbine niyazında önce اشْرَحْ لِي “bana genişlik ver” ve يَسِّرْ لِي “bana kolaylaştır” ifadeleriyle iki konu mübhem bırakılmış, böylece burada genişletilecek ve kolaylaştırılacak bir durum olduğu anlaşılmış, sonra

¹⁰¹⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 943; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, IV, 56. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 905 (Fâtır, 35/28).

¹⁰²⁰ Nahl, 16/49.

¹⁰²¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 178-179.

¹⁰²² Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, III, 229.

¹⁰²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 609.

¹⁰²⁴ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 202.

¹⁰²⁵ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 221-222; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 491-492; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 192.

¹⁰²⁶ Tâhâ, 20/25-26.

صَدْرِي “göğsüme” ve اَمْرِي “işimi” kelimeleri zikredilerek kapalı olan ifade açıklığa kavuşturulmuştur. Böylece ifade اِشْرَحْ صَدْرِي “göğsümü ferahlat” ve يَسِّرْ اَمْرِي “işimi kolaylaştır” demekten daha vurgulu olmuştur. Çünkü ayetteki kullanım şekliyle aynı mana hem mücmel sûrette hem de mufassal sûrette te’kîd gayesiyle her ikisi için tekrar edilmektedir.¹⁰²⁷ Yani hem bana genişlik ver hem de göğsüme, hem benim bütün işlerimi kolaylaştır hem de bu tebliğ vazifemi kolaylaştır manası vurgulanmış olur.

اُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ “İşte bunlar varis olanların ta kendileridir.”¹⁰²⁸ Bu sûrenin başından itibaren kamil müminlerin vasıfları sayılmış¹⁰²⁹ ve söz konusu vasıflara sahip olanların varis ismini almaya layık kimseler oldukları ayette zikredilmiştir. Fakat neye varis oldukları hemen beyân edilmemiş, cümle kapalı bırakılmış, bir sonraki ayette ebedî kalacaklardır¹⁰³⁰ buyruğuyla Firdevs cennetine varis olacakları açıkça ifade edilmiştir. Bu üslûp söz konusu yerin yüceliğini ve ihtişamını ortaya koymak içindir.¹⁰³¹

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ “Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" diyorlardı.”¹⁰³² Molla Gürânî ayetteki الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ “Ev'den (Kabe'den) temeller” ifadesi yerine الْقَوَاعِدَ “Ev'in (Kâbe'nin) temelleri” ifadesinin zikredilmemesini şöyle izah ediyor: الْقَوَاعِدَ lafzı الْبَيْتِ lafzına izâfe edilmemiştir. Zira bu kullanım şekliyle الْقَوَاعِدَ lafzı önce mübhem bir ifadeyken sonrasında مِنَ الْبَيْتِ ifadesiyle beyân edilmiştir. Nitekim öncelikle kapalı

¹⁰²⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 766-767; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 60.

¹⁰²⁸ Mü'minûn, 23/10.

¹⁰²⁹ Bkz. Mü'minûn, 23/1-9.

¹⁰³⁰ Mü'minûn, 23/11.

¹⁰³¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 13; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 178.

¹⁰³² Bakara, 2/127.

bir ifade zikredip sonra bunun aydınlığa kavuşturulması, açıklanan şeyin (Kâbe'nin) durumunu yüceltmek amacıyla tercih edilmiştir.¹⁰³³

وَاتَّقُوا الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ أَمَدُّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ *"Bildiğiniz her şeyi size veren,*

*size hayvanlar, oğullar, bahçeler ve pınarlar veren Allah'a karşı gelmekten sakının."*¹⁰³⁴ Muhatapları Allah'ın nimetleri hususunda uyarmak için önce mücmel bir ifade kullanılmış sonra da onların bu nimetlerden tamamıyla haberdar oldukları zikredilerek nimetler tafsilatlı olarak aktarılmıştır. Böylece muhataplar söz konusu nimetleri kendilerine unutturan gaflet uykusundan uyandırılmış sonra da o nimetlerin sayılması sûretiyle kendilerine bu nimetleri veren varlık hatırlatılmıştır.¹⁰³⁵ Yani *"bildiğiniz şeylerle sizi destekleyen"* denilerek mücmel bir ifade zikredilmiş, akabinde *"sizi davarlar, oğullar, bahçeler ve pınarlarla destekleyen"* denilmek sûretiyle de nimetler tafsîl edilmiştir. Zira müellife göre bu üslûp vaaz ve nasihatte daha etkili bir yöntemdir.¹⁰³⁶

1.9. HAZF

Cümlede aslolan müsned ve müsnedün ileyhin zikredilmesidir. Ancak bu ögeler bazı durumlarda bir karîneye binâen hazfedilebilir.¹⁰³⁷

Sözü dinleyen kişi müsned zikredildiğinde müsnedün ileyhi zihninde canlandırabiliyor ve mütekellimin kastettiği şeyi biliyorsa bazı durumlarda müsnedün ileyh hazfedilebilir. Örneğin sözün gerektirdiği yer ve zaman darlığı sebebiyle, açıkça abese düşmekten sakınmak için, haberin hakikatte kime ait olduğunda bir şüphe yoksa, müsnedün ileyhin muayyen ve malum olması durumunda, müsnedün ileyhi ta'zîm ve tahkîr için ve muhatabın dikkatini sınamak için müsnedün ileyh hazfedilebilir.¹⁰³⁸ Müsnedün ileyhin terki için zikredilen nedenler müsnedün hazfedilmesi için de geçerlidir.¹⁰³⁹

¹⁰³³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 612; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 188.

¹⁰³⁴ Şuarâ, 26/132-134.

¹⁰³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 326.

¹⁰³⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 357-358.

¹⁰³⁷ Bulut, *Belâgat*, s. 66.

¹⁰³⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 176 ; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 211-212.

¹⁰³⁹ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 101; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 301.

Cürcânî (ö. 471/1078) yerine göre bir ifadenin hazfedilmesinin zikredilmesinden daha fasih olabileceğini, konuşmak yerine susmanın daha fazla anlam ifade edebileceğini ve izah edilmediğinde ifadenin daha açık bir şekilde tamamlanabileceğini belirtir. Cümledeki mübtedâ, fiil, fâil ve bilhassa mefûlu bih gibi ögelerin farklı amaçlar için hazfedilmesinde bazı incelikler olduğunu ifade eder.¹⁰⁴⁰

Hazfin cümlede hazfedilen ögenin durumuna göre *iktitâ‘ iktifâ ihtizâl ve ihtibâk*¹⁰⁴¹ gibi çeşitli halleri vardır. Molla Gürânî sadece hazf yollarından iktifâ çeşidinin ismini zikretmekle beraber diğer hazf örneklerini çeşidin ismini zikretmeden vermiştir.

1.9.1. İktitâ‘ ile Hazf

Kelimenin bazı harflerini mahreçlerde tahfif, hızlı nida etmek, kâfiye ve fâsılalara riayet için hazfetmektir.¹⁰⁴²

وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا
“(Yapılan) çok küçük bir iyilik de olsa onun sevabını kat kat arttırır ve kendi katından büyük bir mükâfat verir.”¹⁰⁴³ Ayetteki تَكُ fiilinin aslı تَكُونُ olup başına cezm edatı olan إِنَّ’nin gelmesiyle birlikte sondaki ötre düşmüş تَكُونُ halini almıştır. Hem ن hem de و harfleri sakin olduğu için ictimâ-i sâkineynden dolayı و harfi düşmüş ve fiil تَكُنْ şeklinde kalmıştır. Daha sonra ن harfi

¹⁰⁴⁰ Cürcânî, *Delâilü’l-İ‘câz*, ss. 146-168.

¹⁰⁴¹ İhtibâk, cümleinin ikinci kısmında bulunan benzer veya mukabil ifadelerin ilk kısmından hazfedilmesidir. Ya da cümleinin ilk kısmında bulunan benzer veya mukabil ifadelerin ikinci kısımdan hazfedilmesidir. Bkz. Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, II, 54.

¹⁰⁴² Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 117; Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, II, 46.

¹⁰⁴³ Nisâ, 4/40.

sakin olduğu için hazfedilmiş ve fiil ayette تَكُ şeklinde gelmiştir.¹⁰⁴⁴ Sonuç olarak ن harfi çok kullanıldığından dolayı genel bir kural olarak tahfif için hazfedilmiştir.¹⁰⁴⁵

1.9.2. İktifâ ile Hazf

Aralarındaki irtibat sebebiyle makama göre birlikte zikredilmeleri gereken iki kelimeden belâğî bir nükteye binâen sadece birinin zikredilmesiyle yetinilmesidir.¹⁰⁴⁶

رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ “O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir. Doğuların da (Batıların da) Rabbidir.”¹⁰⁴⁷ Müellife göre الْمَشَارِقِ lafzıyla güneş için her gün bir doğuş yerinin var olduğu kastedilmiştir. Ayette sadece “meşârik” lafzının zikredilmesiyle yetinilmiş “meğârib” lafzı hazfedilmiştir. Çünkü الْمَشَارِقِ lafzı الْمَغَارِبِ lafzına da delalet ettiği için dilde iktifâ sanatı yapılmıştır. Zira güneşin doğuşu, batışına nazaran nimeti ve ilahi kudretin kemalini ifade etmede daha etkili hayrette bırakıcı bir olaydır.¹⁰⁴⁸

بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kadirsin.”¹⁰⁴⁹ Hayır ve şer Allah Teâlâ’nın elinde olduğu halde ayette sadece خَيْرٌ “hayır” zikredilmişken شَرٌّ “şer” ifadesine yer verilmemiştir. Molla Gürânî’ye göre bunun sebebi hitapta edebe riayet etmek içindir.¹⁰⁵⁰ Ayrıca Yüce Allah faydalı veya

¹⁰⁴⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 96; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, X, 82. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 1177, (Ra’d, 13/31); V, 93 (Nûr, 24/1); V, 144-145 (Nûr, 24/31); V, 535 (Kasas, 28/58); V, 539 (Kasas, 28/62); V, 643 (Rûm, 30/24); VI, 28-29 (Yâsîn, 36/35); VI, 38 (Yâsîn, 36/52); VI, 133 (Sâd, 38/1); VI, 410 (Şûra, 42/23); VI, 560 (Ahkâf, 46/28); VI, 580 (Muhammed, 47/15); VII, 576 (Mülk, 67/14); VII, 1012 (İnfitâr, 82/8); VII, 1021 (Mutaffîfin, 83/3); VII, 1210 (Alak, 96/11).

¹⁰⁴⁵ Semîn el-Halebî, Ebu’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İbrâhîm, *ed-Dürü’l-Masûn fî ‘Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru’l-Kalem, Dimeşk, t.y., c. I-XI, III, 681.

¹⁰⁴⁶ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, Beyrut, 1957, c. I-IV, III, 118; Meydânî, *el-Belâgatü’l-Arabiyye*, II, 48.

¹⁰⁴⁷ Sâffât, 37/5.

¹⁰⁴⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 67.

¹⁰⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/26.

¹⁰⁵⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 1078.

zararlı tüm fiillerini hikmet ve maslahata göre ortaya koyduğundan O'nun bütün yaptıkları hayır olarak görülür.¹⁰⁵¹

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمُ

“Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı ve dağlarda da sizin için barınaklar var etti. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi. Böylece Allah, müslüman olasınız diye üzerinizde olan nimetini tamamlıyor.”¹⁰⁵² Ayette تَقِيكُمُ الْحَرَّ “Sizi sıcaktan korur” ifadesiyle birlikte البرد “soğuk” zikredilmemiştir. Çünkü Araplar nezdinde soğuktan ziyade sıcaktan korunmak daha önemlidir. Veya bu kullanım iki zıttan birisini zikretmekle yetinilmesi sebebiyledir. Zira sıcaktan koruyan soğuktan da korur.¹⁰⁵³ Dolayısıyla sıcak zikredilmek sûretiyle soğuk da kastedilmiş olur.

1.9.3. İhtizâl ile Hazf

Bir veya daha fazla kelime ve cümlelerin kelâmdan hazfedilmesidir. Mübtedâ, haber, muzâfun ileyh, sıfat, mevsûf, atıf harfî ve ma'tûf, ma'tûfun aleyh, mübdelün minh, hâl, fâil, mefûlün bih, münâdâ, âid, harf ve fiil gibi öğelerin hazfedilmesi söz konusudur.¹⁰⁵⁴

1.9.3.1. Muzâfın Hazfedilmesi

“Analarınız, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ

kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları size haram kılındı.”¹⁰⁵⁵ Müellife göre haram kılma ancak mükellefin fiilleriyle alakalı olarak Allah'ın buyruklarından olan bir hükümdür. Bu ayette söz konusu kişilerin haramlığından maksat ise onlarla nikâhlanmanın yasaklanmasıdır. Bu

¹⁰⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 350.

¹⁰⁵² Nahl, 16/81.

¹⁰⁵³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 233-234.

¹⁰⁵⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 134; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 57-58.

¹⁰⁵⁵ Nisâ, 4/23.

görüşünü desteklemek amacıyla başka bir ayeti istişhâd getiren Molla Gürânî, benzer bir kullanımın حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ “Ölmüş hayvan size haram kılındı”¹⁰⁵⁶ ayetinde yer aldığını belirtmiştir. Nitekim burada da ölmüş hayvanın kendisinin değil, yenilmesinin haram kılındığı kastedilmiştir. Dolayısıyla her iki ayette de muzâf olarak takdir edilen نِكَاح “nikâh” ve أَكَلَ “yemek” lafızları hazfedilmiştir.

Ayrıca bu ayetin öncesinde yer alan وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُم مِّنَ النِّسَاءِ “Artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin”¹⁰⁵⁷ ayeti de nikâhtan bahsetmesi hasebiyle haramlıkla kastedilenin kişilerin kendilerinin değil onlarla nikâhlanmanın haram kılındığı maksadını ortaya koyan bir karîne olarak delillendirilebilir.¹⁰⁵⁸

1.9.3.2. Muzâfun İleyhin Hazfedilmesi

“Allah وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” *Adem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" dedi.*”¹⁰⁵⁹ Müellife göre burada mana عَلَّمَهُ الْمَسْمِيَّاتِ “Adem’e müsemmaları öğretti” şeklindedir. Yani lafızların hakikatlerini, faydalarını, niteliklerini öğretti. Çünkü önemli olan lafızların mücerred olarak bilinmesi değil o lafızların dış dünyada neye karşılık geldiğinin bilinmesidir.¹⁰⁶⁰ Aslında ifadede muzâfun ileyh olan الْمَسْمِيَّاتِ kelimesi muzâfın zikredilmesiyle kendisine delalet edildiği ve malum olduğu için hazfedilmiştir. Dolayısıyla ifade عَلَّمَهُ أَسْمَاءَ الْمَسْمِيَّاتِ şeklinde takdir edilebilir.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁶ Mâide, 5/3.

¹⁰⁵⁷ Nisâ, 4/22.

¹⁰⁵⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 57-58.

¹⁰⁵⁹ Bakara, 2/31.

¹⁰⁶⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 371.

¹⁰⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 125-126.

1.9.3.3. Fiilin Hazfedilmesi

وَقَطَّعْنَاهُمْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ

مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا “Biz İsrailoğullarını oymaklar halinde oniki kabileye ayırdık. Kavmi kendisinden su isteyince, Musa'ya, «Asanı taşa vur!» diye vahyettik. Derhal ondan oniki pınar fışkırdı.”¹⁰⁶² Ayette hazfedilen ifade فَضْرَبَ فَانْبَجَسَتْ “vurdu ve akabinde fışkırdı” şeklinde takdir edilir. Molla Gürânî'ye göre hazifteki belâğî nükte şöyledir: İfadede anlam karışıklığı olmayacağından emin olduğu için ayette ضْرَبَ fiili hazfedilmiştir. Bu hazifle kendisine vahyedilen kişinin yani Hz. Musa'nın (a.s.) emre itaat etme hususunda hiç duraksamadığına, O'nun asasıyla vurmasının suyun çıkmasında etkisi olmadığına ve bilakis suyun fışkırmasının yalnızca Allah Teâlâ'nın yaratmasıyla ilgili olduğuna işaret eder.¹⁰⁶³

Dolayısıyla ayetteki hazf, manaya derin bir belâğî incelik katmıştır. Cümlede “vurma” eylemi açıkça zikredilmeyerek taştan suyun fışkırması gibi mûcize bir olayın gerçek müsebbibinin Hz. Musa veya asası değil yalnızca Allah Teâlâ olduğu vurgulanmıştır.

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ

خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ “Mûsâ kavmine dedi ki: "Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilah edinmekle kendinize yazık ettiniz. Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün (kendinizi düzeltin). Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah da onların tövbesini kabul etti. Çünkü o, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhametlidir.”¹⁰⁶⁴ Ayetteki فَتَابَ عَلَيْكُمْ ifadesi Hz. Musa'nın (s.a.v.) kavmine yönelik hazfedilmiş bir şartın cevabı olarak söylemiş olduğu sözdür. Yani إِنْ فَعَلْتُمْ فَذَّ “Siz (emredileni) yaparsanız, Allah da tevbenizi kabul eder” şeklinde takdir

¹⁰⁶² A'râf, 7/160.

¹⁰⁶³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 780.

¹⁰⁶⁴ Bakara, 2/54.

edilir. Veya Allah Teâlâ'nın onlara yönelik bir hitabıdır. Yani hazfedilmiş bir ifadeye atıf olarak *فَفَعَلْتُمْ فِتَابَ عَلَيْنَكُمْ* "(Size emredilen şeyi) yaptınız, Allah da tevbenizi kabul etti" anlamında zikredilmiştir.¹⁰⁶⁵

فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ "(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun."¹⁰⁶⁶ Ayetteki *فَضَرْبَ الرِّقَابِ* "boyunlarını vurun" ifadesi aslında *فَاضْرِبُوا* şeklindedir. Burada fiil hazfedilmiş, yerine masdar konulmuştur. Böylece te'kîd anlamı vermekle beraber cümle daha kısa ifade edilmiştir. Ayrıca "öldürün" emrinde bulunmayan katılık ve şiddet manası "boyunlarını vurun" emrinde vardır. Böylece ölümün en berbat hali tasvîr edilmektedir.¹⁰⁶⁷

1.9.3.4. Mefûlün Hazfedilmesi

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى "Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın."¹⁰⁶⁸ Molla Gürânî'ye göre Hz. Peygambere (s.a.v.) neyin verileceğinin zikredilmemesi umûm içindir. Dolayısıyla mefûlün hazfî hem şefaât makamını hem de ona has kılınmış verilecek olan diğer ayrıcalıkları kapsar.

Ayrıca burada fiilin başında te'kîd harfi olan ل ile te'hîr edatı olan سَوْفَ'nin birlikte kullanılması söz konusu vaadin bir hikmete binâen gecikmiş olsa da mutlaka verileceği anlamına gelir.¹⁰⁶⁹

فَقِيمًا لِّئَنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّنْ لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا مَّا كُنْتُمْ فِيهِ أَبَدًا "(Allah onu), katından gelecek şiddetli bir azap ile (inanmayanları) uyarmak, salih ameller işleyen mü'minleri, içlerinde ebedi olarak kalacakları güzel bir mükâfat (cennet) ile müjdelemek ve "Allah bir çocuk edindi"

¹⁰⁶⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 443.

¹⁰⁶⁶ Muhammed, 47/4.

¹⁰⁶⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 571; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 316.

¹⁰⁶⁸ Duhâ, 93/5.

¹⁰⁶⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 1180; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 767; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, V, 319.

diyenleri de uyarmak için dosdoğru bir kitap kıldı.”¹⁰⁷⁰ Ayetlerin ilkinde اُنْذَرَ “uyardı” fiilinin ikinci mefûlû konumunda olan بَأْسًا “azap” ifadesi zikredilmişken birinci mefûl olarak takdir edilen اَلَّذِينَ كَفَرُوا “inkâr edenler” ifadesi hazfedilmiştir. Buradaki esas amaç uyarı konusunun hatırlatılması yani şiddetli bir azabın varlığı hususunda ikaz etmektir. Bu sebeple muhatap hazfedilmiş, sadece uyarıya konu olan şey zikredilmiştir.

Bunun delili de وَيُنْذِرُ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا “Ve "Allah bir çocuk edindi" diyenleri de uyarmak için” ifadesinde uyarının muhataplarının zikredilmiş, uyarı konusunun ise zikredilmemiş olmasıdır. Yani Allah’a çocuk isnâd edenlerin nasıl bir ceza alacakları hususu önceki ayette zikredildiği için bununla yetinilmiş ve burada hazfedilmiştir.¹⁰⁷¹

فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا “Bunun üzerine biz de o mağarada onların kulaklarına nice yıllar perde koyduk (uykuya daldırdık.)”¹⁰⁷² Ayette ضَرَبْنَا “koyduk” fiilinin mefûlû olan الْحِجَابِ “perde” ifadesi hazfedilmiştir. Dolayısıyla burada ضَرَبَ ضَرْبٍ “perde koymak” ifadesi mağara ehlinin ses yollarına bir engel koyulmasından ve onların tamamen kapatılmasından kinâyedir. Yani onları öyle ağır bir uykuya daldırdık ki bu uyku esnasında sesler onları uyandıramıyordu, denilmek istenmiştir.

Nitekim Arap dilinde بَنَى عَلَى إِمْرَأَتِهِ cümlesinde de benzer bir kullanım vardır. Burada da الْقُمْبَةِ “kümbet” lafzı hazfedilmiştir. Bununla “Eşinin (mezarının) üzerine kümbet yaptı” anlamı kastedilmektedir.¹⁰⁷³

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ “Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz,

¹⁰⁷⁰ Kehf, 18/2-4.

¹⁰⁷¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 492-493; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 703; Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, III, 272.

¹⁰⁷² Kehf, 18/11.

¹⁰⁷³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 502; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 705.

Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹⁰⁷⁴ Molla Gürânî’ye göre لَا تُقَدِّمُوا “önüne geçmeyin” fiilinden sonra gelmesi gereken mefûl hazfedilmiştir. Burada öne geçmenin yasak olduğu konunun zikredilmeyişinde, akıllara gelebilecek veya unutulmuş olan her konuda bu nehyin geçerli olduğunu bildirmek vardır.¹⁰⁷⁵

1.9.3.5. Edatın Hazfedilmesi

قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ (Oğulları:) «Allah'a andolsun ki sen hâla Yusuf'u anıyorsun. Sonunda ya hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın!» dediler.”¹⁰⁷⁶ Ayetteki تَفْتَأُ “birakıyorsun” ifadesinin başında olması gereken nefiy harfi لَا bu cümlede herhangi bir anlam karışıklığı meydana gelmeyeceği için hazfedilmiştir. Aslında bu ifade لَا تَفْتَأُ “birakmıyorsun” takdirindedir. Yani ayette için hazfedilmiştir. Aslında bu ifade لَا تَفْتَأُ “birakmıyorsun” takdirindedir. Yani ayette başında nefiy harfi gelseydi mana bozulurdu. Zira burada olumlu mana kastedilmiş olsaydı لَتَفْتَأَنَّ şeklinde fiilin başına ل sonuna da ن getirilmesi gerekirdi.¹⁰⁷⁷

Aşağıdaki beyitte de ayettekine benzer bir kullanım vardır.¹⁰⁷⁸ Nitekim أُنَبِّخُ “birakıyorum” fiili olumlu mana için kullanılmaz. Dolayısıyla beyitte kastedilen de لَا أُنَبِّخُ “devam ediyorum” manasıdır.¹⁰⁷⁹

فَقُلْتُ يَمِينَ اللَّهِ أُنَبِّخُ قَاعِدًا ... وَلَوْ قَطَّعُوا رَأْسِي لَدَيْكَ وَأَوْصَالِي

“Dedim ki Allah’a yemin olsun, oturmaya devam edeceğim

Senin önünde başımı kesseler ve kemiklerimi parçalasalar da...”

¹⁰⁷⁴ Hucurât, 49/1.

¹⁰⁷⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 641.

¹⁰⁷⁶ Yûsuf, 12/85.

¹⁰⁷⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 1054-1055.

¹⁰⁷⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'şu'arâ*, I, 136.

¹⁰⁷⁹ Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Hasâis*, el-Hey'etül-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Mısır, ty. c. I-III, II, 286.

Muzârî fiilin başındaki nefiy harfi, yemine cevap olursa hazfedilir kaidesi gereğince ayette ﻻ edatı hazfedilmiştir.¹⁰⁸⁰

1.10. FASL VE VASL

Fasl ve vasl cümlelerin birbirine atfedilmesi veya atfedilmeden zikredilmesi gereken yerlerin izah edildiği bir meânî ilmi konusudur.

1.10.1. Fasl

Fasl atfı terk etmek demektir. Birtakım belâğî gayelerle bir cümlelin diğer bir cümleye atfedilmemesidir.¹⁰⁸¹ Faslin beş durumu vardır:

a) Kemâl-i ittisâl: İki cümlelin arasında sanki tek kalıba dökülmüş gibi tam bir birlikteliğin ve mana uyumunun olmasıdır.¹⁰⁸² İki cümle arasında kemâl-i ittisâlin olabilmesi için ikinci cümlelin ilk cümleyi te’kîd etmesi veya onun bedeli olması ya da atf-ı beyânı olması gerekir.¹⁰⁸³

b) Kemâl-i inkıtâ’: İki cümlelin arasında maksadın aksine bir vehimde bulunulmaksızın tam bir ayrılığın olmasıdır.¹⁰⁸⁴ Kemâl-i inkıtâ’ın sebeplerinden birisi iki cümlelin de lafzen ve manen haber ve inşâ yönüyle farklı olmalarıdır. Diğer sebep, her iki cümle de lafız yönüyle haber ya da inşâ olsalar da mana yönünden birinin haberî diğerinin inşâî olmasıdır. Örneğin مَاتَ فُلَانٌ رَحِمَهُ اللَّهُ “*Falan kişi öldü. Allah ona rahmet eylesin*” cümlesinde ikinci ibare ile kastedilen لِرَحْمَةِ اللَّهِ “*Allah ona rahmet eylesin*” manasıdır. Dolayısıyla ikinci ibare mana yönüyle bir inşâ cümlesi olduğundan ilkinde atfetmek doru olmaz. Diğer bir sebep de iki cümle arasında cihet-i câmia olmamasıdır.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸⁰ Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hızânetü’l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni’l-‘Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü’l-Hancî, Kâhire, 1997, c. I-XIII, X, 93.

¹⁰⁸¹ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 249; Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 175; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 434.

¹⁰⁸² Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 183; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 167.

¹⁰⁸³ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 180; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 441.

¹⁰⁸⁴ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 183; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 169.

¹⁰⁸⁵ Kazvînî, *et-Telhîs*, ss. 179-180; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 439-441.

c) **Şibh-i kemâl-i ittisâl:** İkinci cümle birinci cümleden anlaşılan bir sorunun cevabı olması yönüyle ikinci cümle birinci cümleyle kuvvetli bir ilişki içerisinde olmasıdır. Cevabın sorudan fasledilmesi gibi ikinci cümle de ilk cümleden fasledilir.¹⁰⁸⁶

d) **Şibh-i kemâl-i inkitâ‘:** Birinci ve üçüncü cümle arasında onları ayıran başka bir cümle olması ve eğer üçüncü cümle kendisiyle alakalı olan birinci cümleye atfedilmesi durumunda bunun ilk cümleye değil de ortadaki cümleye atfedildiği zannının oluşması sebebiyle atıf terkedilir.¹⁰⁸⁷ Çünkü ortadaki cümleye atıf, mananın bozulmasına sebep olacaktır. Bu tür fasla kat‘ adı verilmektedir.¹⁰⁸⁸

e) **Tevassut beyne’l-kemâleyn:** İki cümle birbiriyle tam bir uyum ve ilişki içerisinde olmasına rağmen hükümde ortaklık kastı bulunmaması sebebiyle atfın menedilmesidir.¹⁰⁸⁹

Molla Gürânî de faslın çeşitlerine değinmeden ayetlerin ve ifadelerin birbirine atfedilmemesinin gerekçelerini belirtmiştir.

1.10.1.1. İfadenin Tefsîr ve Beyân Olması Sebebiyle Fasl

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ

رَبِّكُمْ عَظِيمٌ “*Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık. Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı.*”¹⁰⁹⁰ Firavun, kahinlerin israiloğullarından doğacak bir çocuğun kendisinin hükümdarlığını sona erdireceğini söylemelerinden dolayı yeni doğan erkek çocukları katlediyordu. Bu mevzuyu bildiren ayette يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ ifadesi يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ ifadesinin tefsîr ve beyânı olduğundan aralarında و atıf harfî kullanılmamıştır.

¹⁰⁸⁶ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 186; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 447; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 184; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 169.

¹⁰⁸⁷ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 183;

¹⁰⁸⁸ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 185; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 446; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 171.

¹⁰⁸⁹ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 183; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 170; Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 355.

¹⁰⁹⁰ Bakara, 2/49.

Çünkü يُذَبِّحُونَ ifadesi işkencenin çok şiddetli ve ne şekil olduğunu açıklamak için zikredilmiştir.

Oysaki İbrâhim sûresindeki benzer ayette¹⁰⁹¹ يَسُومُونَكُمْ وَيُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ ifadesi ile يَسُومُونَكُمْ ifadesi fasledilmeyip aralarında و atıf harfi zikredilmiştir. Burada ise ifade işkencenin bir izahı olarak değil de sanki ilave bir anlam olarak müstakil başka bir işkence cinsine dönüşmüştür.¹⁰⁹²

1.10.1.2. Aynı Fiilin Farklı Fâiller İçin Kullanımında Fasl

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ
وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ
“İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İnandık" derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz" derler. Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir.”¹⁰⁹³ Molla Gürânî يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ ifadesinin öncesine atfedilmemesine dair istihzâ kelimesinin etimolojik tahlilleriyle başladığı yorumuna şöyle devam etmiştir: İstihzâ, “alaya almak, hafife almak” anlamlarına gelir. Bu ayetteki ifadede maksat Allah’ın onlara zillet ve alçaklık musibetini indirmesidir. Çünkü alay eden kimsenin amacı alay ettiği kimseyi küçük düşürmektir. Yani bu ifadede onların hakikatten sapmaları hususuyla imgesel bir benzetme alakası vardır. Bu onların iki yüzlülüklerine ve alaycıların alayına aslında kendilerinin müstahak olduklarına işaret eder.

¹⁰⁹¹ وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ ادْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ
“Hani Mûsâ kavmine, "Allah'ın size olan nimetini anın. Hani O sizi, Firavun ailesinden kurtarmıştı. Onlar sizi işkencenin en ağırına uğrattıyorlar, oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda size Rabbinizden büyük bir imtihan vardır" demişti.” (İbrâhîm, 14/6).

¹⁰⁹² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 432-433; III, 1211; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 138; II, 540-541. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 36 (Mü'minûn, 23/33); VII, 1110 (Gâşiye, 88/8).

¹⁰⁹³ Bakara, 2/14-15.

Dolayısıyla burada önceki cümleye atıf yapılmayarak münafıkların alaylarına karşılık Allah Teâlâ mecâzî olarak müminlerin yerine onlara karşılık vermeyi üstlenmiş gibidir. Ayrıca münafıkların istihzâsının Allah'ın istihzâsının yanında giderek kaybolacağına işaret edilmiştir. Çünkü Allah'ın onlara yapacakları karşısında onların alay etmelerinin hiçbir önemi yoktur.¹⁰⁹⁴

1.10.1.3. Muhatabın Cehaletini Ortaya Koymak İçin Fasl

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ “Kavminin ileri gelenleri, "Biz seni açıkça bir sapıklık içinde görüyoruz" dediler.”¹⁰⁹⁵ Bir önceki ayette¹⁰⁹⁶ Hz. Nuh (a.s.) kavmini Allah'a kulluk etmeye davet etmiş, aksi halde başlarına gelecek olan kıyamet gününün azabını hatırlatmıştır. Bu ayette ise kavminden ileri gelen bazı kimseler, Hz. Nuh'a olan cevaplarında O'nu apaçık bir sapıklık içerisinde gördüklerini iddia etmişlerdir. Nitekim Molla Gürânî bu iki ayet arasında ardışıklığı sağlayacak رَافٍ edatının zikredilmemesinin sebebini şöyle açıklıyor: Söz konusu durum diğer sûrelerdeki benzer içerikteki ayetlerde de geçerlidir. Bu üslûp ile kavmindeki kimselerin aşırı cehalet içerisinde olduklarına vurgu yapılmıştır. Sanki onların sözleri Hz. Nuh'un sözünden hemen sonra söylenmemiş ve aslında kendi menfaatlerine olan Hz. Nuh'un nasihatlerine uymayı etraflıca düşünmeksizin reddetmişlerdir.¹⁰⁹⁷ Yani iki cümle arasında râfî harfinin zikredilmeyişi, onların Rasûllerinin uyarısını bir an bile düşünmeden inkâr etmeye yöneldiklerine işaret etmektedir.

1.10.1.4. Muhatabın Eyleminin Bilincini Ortaya Koymak İçin Fasl

وَأَلْقَى السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ “Sihirbazlar ise secdeye kapandılar. "Âlemlerin Rabbine iman ettik" dediler.”¹⁰⁹⁸ Hz. Musa'nın (a.s.) mucizesi karşısında

¹⁰⁹⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 256.

¹⁰⁹⁵ A'râf, 7/60.

¹⁰⁹⁶ “Andolsun, Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik de, "Ey kavim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Şüphesiz ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum" dedi”. (A'râf, 7/59).

¹⁰⁹⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 689.

¹⁰⁹⁸ A'râf, 7/120-121.

mağlup olan sihirbazlar hemen secdeye kapanıp, Allah’a iman ettiklerini beyân ettiler. Bu yaşananların birbirini takip eden hadiseler olmasına rağmen iki ayetin birbirine atfedilmemesindeki belâğî nüktayı Molla Gürânî şöyle açıklıyor: Buradaki fasl üslûbu onların secdeye kapanmalarıyla imana girmelerinin birbirinden ayrılamayacak kadar acele ve sağlam bir şekilde olduğunu ima etmek içindir.¹⁰⁹⁹ Yani birbiriyle yakın alaka bulunmasına rağmen iki cümlelerin aralarında atıf harfinin kullanılmadan aktarılmasıyla, muhatapların Allah’ın kudret ve iradesine karşı acziyetleri sebebiyle secde ve iman eylemlerini ardı sıra durmaksızın gerçekleştirdiklerine dikkat çekilmiştir.

1.10.1.5. İkinci Cümlelerin İlkini Te’kîd Etmesi Sebebiyle Fasl

أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ “İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.”¹¹⁰⁰ Ayetteki söz konusu kişiler ibretle bakmaktan ve idrak etmekten yoksun olmaları hususunda hayvanlara ve hatta daha aşağı varlıklara benzetilmişler. Bununla beraber gafletin de son haddesindedirler. Molla Gürânî ilk cümlelerin ikinci cümleyi mana itibarıyla te’kîd etmesi dolayısıyla aralarına atıf harfi getirilmediğine dikkat çekmiştir.¹¹⁰¹

1.10.1.6. Hadisenin Azametini İfade Etmek İçin Fasl

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا “O, öğüt almak isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirendir.”¹¹⁰² Bu ayet önceki ayetteki¹¹⁰³ تَبَارَكَ fiiline atfedilmemiş yani وَجَعَلَ diye başlamamış جَعَلَ الَّذِي جَعَلَ şeklinde isti’nâf cümlesi olarak zikredilmiştir. Molla

¹⁰⁹⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 734.

¹¹⁰⁰ A’râf, 7/179.

¹¹⁰¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 800.

¹¹⁰² Furkân, 25/62.

¹¹⁰³ تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا “Göge burçlar yerleştiren, orada bir ışık kaynağı (güneş) ve aydınlatıcı bir ay yaratanın şanı çok yücedir.” (Furkân, 25/61).

Gürânî'ye göre جَعَلَ fiilinin önceki ayetteki sıla cümlesine atfedilmeyip başlangıç cümlesi olarak gelmesi, gece ve gündüzün birbiri için takipçi kılınması hadisesinin azametini delalet eder. Bu üslûpla ayette “O, bu olağanüstü işi yapabilen tek bir varlıktır” manası vurgulanmıştır.¹¹⁰⁴

1.10.2. Vasl

Vasl bir cümlelerin başka bir cümleye “vav” ve benzeri atıf harfleriyle atfedilmesidir.¹¹⁰⁵ Fakat vasl ve fasl konusunda asıl olan “vav” harfi ile cümlelerin atfedilip atfedilmeyeceğini ayırt edebilmektir.¹¹⁰⁶ Vasl üç durumda yapılır. İlki iki cümle arasında haber ve inşâ yönüyle lafzen ve manen ya da sadece manen tam bir uyum varsa cümleler vasl edilir. İkincisi iki cümle arasında haber ve inşâ yönüyle farklılık varsa ve fasl yapılması sözdeki maksada aykırı bir mana izlenimi verirse cümleler vasl edilir. Üçüncüsü de ilk cümlelerin i'râbta mahalli varsa ikinci cümlelerin ilk cümleyle i'râb hükmünde ortaklık kastedildiğinde vasl yapılır.¹¹⁰⁷ Nitekim aynı kural müfret hükmünde olan ifadeler için de geçerlidir. Ayrıca vav ile atfın makbul olması için ma'tûf ve ma'tûfun aleyh arasında bir cihet-i câmia (birleştirici yön) olmalıdır.¹¹⁰⁸ Örneğin عَلِيٌّ مُعَلِّمٌ وَ أَحْمَدُ طَبِيبٌ “Ali öğretmen, Ahmed de doktordur” cümlelerinde öğretmenlik ve doktorluk arasında meslek yönüyle bir cihet-i câmia vardır. Fakat her iki cümle lafzen ve manen haberî olsa da أَحْمَدُ عَجُوزٌ عَلِيٌّ مُعَلِّمٌ “Ali öğretmendir, Ahmed de yaşlıdır” cümlelerindeki gibi öğretmenlik ve yaşlılık arasında cihet-i câmia yoktur. Dolayısıyla bu tür kullanımlarda vav ile atf makbul değildir.

Molla Gürânî de vaslın gerekçelerine göre ayetlerin ve ifadelerin birbirine atfedilmesine örnekler vermiştir.

¹¹⁰⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 285.

¹¹⁰⁵ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 175; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 434; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 181.

¹¹⁰⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 249.

¹¹⁰⁷ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, ss. 181-182; Kâsım-Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga*, ss. 347-349.

¹¹⁰⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 251; Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 175; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 434.

1.10.2.1. İfadenin Kat'iyetini Bildiren Vasl

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ

(Ey Muhammed!) رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَنَفِثَ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا

Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak: "Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler. Yine, "Beş kişidirler, altıncıları köpekleridir" diyecekler. Şöyle de diyecekler: "Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir." De ki: "Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Zaten onları pek az kimse bilir. O halde onlar hakkında (Kur'an'daki) apaçık tartışma (yı aktarmak) dan başka tartışmaya girme ve bunlar hakkında onlardan hiçbirine bir şey sorma."¹¹⁰⁹ Ayetteki وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ "sekizincileri köpektir" ifadesinin başındaki و harfi marife bir kelimeden sonra gelen hal cümlesinin başına dahil olabileceği gibi, nekre kelimeden sonra gelen sıfat cümlesinin başına da dahil olabilir. Buradaki و'ın anlama katkısı, sıfat ile mevsûf arasındaki irtibatı te'kid etmek ve mevsûfun o sıfat ile nitelenmesinin sabit ve yerleşik bir hal olduğunu vurgulamaktır. Arapların جَاءَنِي رَجُلٌ وَمَعَهُ آخَرُ "Bana beraberinde bir başkası da bulunan bir adam geldi" ve مَرَرْتُ بِرَيْدٍ وَفِي يَدِهِ سَيْفٌ "Zeyd'e elinde bir kılıç olduğu halde uğradım" ifadelerinde de و'ın aynı kullanımı söz konusudur.

Nitekim ayette ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ "Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir" ve خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ "Onlar beş kişidirler, altıncıları köpekleridir" ifadelerinde sıfatla mevsûf arasına و gelmemiş fakat سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ "Onlar yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir"¹¹¹⁰ ifadesinde kullanılmasının nedeni, mübâlağa ve te'kid ifade eden bu و'ın onların yedi kişi oldukları ve sekizincilerinin de köpekleri olduğu ifadesinin doğru olduğuna işaret etmesidir. Bunun delili ise ilk iki görüşün ardından bunları söyleyenler

¹¹⁰⁹ Kehf, 18/22.

¹¹¹⁰ Ayetteki سَبْعَةٌ "yedi" ifadesi haber konumunda olup takdir edilen mahzuf mübtedası هُمْ "onlar" ifadesidir. Bkz. Molla Gürânî, Gâyetü'l-Emânî, IV, 526.

için رَجَمًا بِالْعَنَبِ “gayba taş atarak/bilmeksizin atıp tutarak” konuşuyorlar denilmesi ve üçüncü görüşün ardından gelen قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ ibaresinde ise Allah Teâlâ haricinde çok az kimsenin o grubun sayısını bildiğinin buyrulmasıdır. Ayrıca İbn Abbas’ın (ö. 68/687) “Bu vâv edatı gelince artık ondan sonra daha yüksek bir sayı söylemeye gerek kalmaz” dediği nakledilmektedir.

Böylece sıfat ile mevsûfun arasına gelen “vâv” ile onların sayılarının yedi olduğu, sekizincilerinin de köpekleri olduğu kati ve kesin olarak sübut bulmuş olmaktadır.¹¹¹¹

1.10.2.2. Sıfat ile Mevsufun Birlikteliğini Te’kîd Etmek İçin Vasl

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ “Helâk ettiğimiz her memleketin mutlaka bilinen bir yazısı (belli vakti) vardır.”¹¹¹² Ayette و harfi وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ifadesinin başında gelerek onu قَرْيَةٍ kelimesinin cümle sıfatı kılmıştır. Burada araya و girmesinin sebebi, ma‘iyyete delalet etmesinden dolayı sıfat ile mevsûfun birlikteliğini te’kîd etmek içindir. Aslında و atıf içindir, fakat burada اللُّصُوق “birliktelik” manası vermek daha uygundur. Nitekim و hâl cümlesinin başında olduğu gibi ödünç alınmıştır.

Diğer bir ayette de وَيَقُولُونَ سَبْعَةً وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ “(Ey Muhammed!) Şöyle de diyecekler: “Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir”¹¹¹³ ifadesinde benzer bir kullanım vardır. وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ ifadesi başına و aldığı halde سَبْعَةً kelimesinin cümle sıfatıdır. Molla Gürânî açıklamalarına şöyle devam etmiştir: Peki وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ “Biz hiçbir memleketi uyarıcıları olmadıkça helak etmedik”¹¹¹⁴ ayetinde üslûb aynı olduğu halde إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ ifadesinden önce neden و gelmemiştir dersiniz ben de

¹¹¹¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 526-527; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 713-714.

¹¹¹² Hicr, 15/4.

¹¹¹³ Kehf, 18/22.

¹¹¹⁴ Şuarâ, 26/208.

derim ki: “Bu ayetteki fark, sıfatın mevsûfa ilsâk edilmesidir. Çünkü uyarıcı gönderilmeyen bir beldenin helak edilmesinin mümkün olmayacağı aklî bir gerekliliktir.”¹¹¹⁵

1.10.2.3. Talebin İfade Edilmesi İçin Vası

حَم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَهٌ

المَصِيرُ “Hâ Mîm. Bu kitabın indirilmesi, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı ağır olan, lütuf sahibi Allah tarafındandır. O’ndan başka ilah yoktur. Dönüş ancak O’nadır.”¹¹¹⁶ Ayette Allah’ın sıfatlarından bahsedilirken شَدِيدِ الْعِقَابِ ve ذِي الطَّوْلِ ifadelerinin başına و atıf harfi getirilmemiş fakat غَافِرِ الذَّنْبِ ve قَابِلِ التَّوْبِ ifadelerinin arasına getirilmiştir. Bu iki ifadenin vasledilmesi tevbe eden kimsenin iki şeyi talep ettiğine delalettir. Bunlardan ilki günahlarının bağışlanması, ikincisi de en büyük maksat olan tevbenin kabul buyrulmasıdır.¹¹¹⁷

1.10.2.4. Tezat Sıfatların Ayrılması İçin Vası

عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنْ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ

وَأَبْكَارًا “Eğer o sizi boşarsa Rabbi ona, sizden daha hayırlı, müslüman, inanan, sebatla itaat eden, tövbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bakire eşler verebilir.”¹¹¹⁸ Ayette ثَيِّبَاتٍ “dul kadınlar” ve أَبْكَارًا “bekar kadınlar” arasına atıf harfi و getirilmiş fakat önceki sayılan sıfatlar arasında atıf edatı zikredilmemiştir. Müellife göre önceki sıfatların bir kişide toplanabilme ihtimali varken dul ve bekar sıfatlarının birbirine zıt olmaları nedeniyle mutlaka arada bir atıf edatı bulunması gerekir.¹¹¹⁹

¹¹¹⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 14-16.

¹¹¹⁶ Mü'min, 40/1-3.

¹¹¹⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 288.

¹¹¹⁸ Tahrîm, 66/5.

¹¹¹⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 547; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 567.

1.11. KASR

Kasr kelimesi lugatta “hapsetmek” anlamına gelir. Istılahta ise kasr, özel bir yolla bir şeyi bir şeye tahsîs etmek ve böylece onu hasretmektir.¹¹²⁰ Örneğin مَا فَهِمَ إِلَّا

حَلِيلٍ “Sadece Halil anladı” cümlesinde anlama manası diğerlerinden kaldırılmış Halile tahsîs edilmiştir. Bu cümlede إِلَّا’den önce gelen فَهِمَ ifadesi maksûr, sonra gelen حَلِيلٍ ifadesi de maksûrun aleyhtir. مَا ve إِلَّا edatları da kasr yapma yollarından biridir.¹¹²¹

Kasr hakikat ve vakıa yönüyle hakîkî ve gayr-ı hakîkî (izâfî) kasr olarak ikiye ayrılır.

a) Hakîkî kasr: Bir şeyin bir şeye tahsîsinin hakikate ve vakıaya uygun olması, bu özelliğin asla başkasında bulunmamasıdır. Örneğin لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “Allahtan başka ilah yoktur” cümlesi buna örnektir.

b) Gayr-ı hakîkî kasr: Bir şeyin muayyen başka bir şeye tahsîsinin izâfet ve nisbet açısından olmasıdır. Örneğin مَا حَلِيلٌ إِلَّا مُسَافِرٌ “Sadece Halil yolcudur” cümlesinde yolcu sıfatını Halil’e kasrederken ondan başka birisine mesela Mahmut’a nisbetle ifade etmiş olursun. Yani “Mahmut değil sadece Halil yolcudur” manasında kullanılır. Yoksa sadece Halil’in yolcu olmasından kasıt ondan başka hiçbir yolcunun bulunmadığı anlamı değildir.¹¹²²

Gayr-ı hakîkî (izâfî) kasr da muhatabın durumuna göre kasr-ı ifrâd, kasr-ı kalb ve kasr-ı ta’yîn olmak üzere üç kısma ayrılır.¹¹²³ Kasr maksûr ve maksûrun aleyhe göre mevsûfun sıfata kasredilmesi ve sıfatın mevsûfa kasredilmesi olmak üzere iki çeşittir.¹¹²⁴

¹¹²⁰ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 381; Kâsım-Dîb, ‘*Ulûmu’l-Belâga*, s. 341; Akkâvî, *el-Mu‘cemü’l-Mufasssal*, s. 621.

¹¹²¹ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 165.

¹¹²² Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 137; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 381; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 170.

¹¹²³ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 288; Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 138; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 385; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 173; Kâsım-Dîb, ‘*Ulûmu’l-Belâga*, s. 342; Merâğî, ‘*Ulûmu’l-Belâga*, s. 157; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmü’l-Meânî*, s. 365.

¹¹²⁴ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 171; Kâsım-Dîb, ‘*Ulûmu’l-Belâga*, s. 343; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmü’l-Meânî*, s. 361.

1.11.1. Kasr Yolları

Kasrın birçok yolu vardır. Fakat bunların dört tanesi en yaygın olanlarıdır.

Nefy ve istisnâ ile kasr: Maksûrun aleyh istisnâ edatından sonra gelir. Örneğin *“Bu (Yusuf (a.s.)) ancak şerefli bir melektir!”*¹¹²⁵ ayetindeki gibi.

İmâ edatı ile kasr: Maksûrun aleyh vucûben cümlelerin sonunda gelir. Örneğin *“İِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ”* *“Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar.”*¹¹²⁶

La edatlarıyla yapılan atıf ile kasr: لا edatıyla yapılan atıfta maksûrun aleyh لا'den önce, لَكِنْ ve بَلْ ile yapılan atıfta ise kendilerinden sonra gelir. Örneğin *“Ahmet gelmedi, bilakis Ali geldi”* *مَا جَاءَ أَحْمَدُ بَلْ عَلِيٌّ* *“Ali geldi, Ahmet değil”* ve *“Ali geldi, Ahmet değil”* *عَلِيٌّ لَا أَحْمَدُ* cümlelerindeki gibi.

Te'hîri gereken kelimenin takdîmi ile kasr: Maksûrun aleyhin te'hîr edilmesi gerekirken takdîm edilen ögedir. Örneğin *“Zeyd'e ikram ettim - başkasına değil-”* *زَيْدًا أَكْرَمْتُ* cümlesi gibi.¹¹²⁷

Yukarıda zikredilen dört kasr yolu haricinde şu yollarla da kasr yapılır: حَصَّ ، حَصَرَ gibi kasr ve tahsîs eden fiillerle, müsned ve müsnedün ileyhin arasına fasıl zamirinin getirilmesiyle, müsnedin marife yapılmasıyla ve لَيْسَ غَيْرَ ، لَا غَيْرَ ، وَحْدَهُ gibi lafızlar ile de kasr yapılır.¹¹²⁸

¹¹²⁵ Yusuf, 12/31.

¹¹²⁶ Fâtır, 35/28.

¹¹²⁷ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 168; Kâsım-Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 344; Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 621.

¹¹²⁸ Bulut, *Belâgat*, s. 162.

1.11.1.1. Harf-i Cer ile Kasr

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ “*Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla.*”¹¹²⁹ Molla Gürânî

bazı nahvî ve belâğî değerlendirmelerle bulunarak “besmele”deki hasr üslûbunu açıklamıştır: Harf-i cerler fiillerin manalarını isimlere ulaştırırlar. Araç ve vasıta için kullanılan ب harf-i ceri, mutlaka takdir edilen bir fiille alakalı olmalıdır. Besmeledeki ب harf-i ceri de besmeleden sonra hangi iş yapılmaya başlanacaksa o işin fiili ile alakalıdır. Genel olarak mütealliki أَبْدَأُ “başlarım” fiilidir ve بِسْمِ اللَّهِ “Allah’ın adıyla başlarım” şeklinde takdir edilir. Fakat tevhid inancını benimseyen bir mümin, başlama fiilinden önce Allah’ın ismini zikretmeli, yani işe أَبْدَأُ ile değil بِسْمِ اللَّهِ lafzıyla başlamalıdır.¹¹³⁰ Zira cahiliye müşrikleri de yardım ve bereket dilemek için işlerine ilahlarının isimlerini zikrederek başlıyorlardı. Yani بِاسْمِ اللَّاتِ “Lât’ın adıyla” ve بِاسْمِ الْعُزَّى “Uzzâ’nın adıyla” diyorlardı. Bu sebeple بِسْمِ اللَّهِ “Allah’ın adıyla başlarım” cümlesindeki ب harf-i cerinin mütealliki olarak takdîm edilen أَبْدَأُ fiilinin besmeleden sonra yani بِسْمِ اللَّهِ أَبْدَأُ “Yalnızca Allah’ın adıyla başlarım” şeklinde te’hîr edilmesi gerektiği anlamı kastedilmiştir. Buradaki hasr üslûbu, Lât ve Uzzâ’yı ilah edinip Allah’a şirk koşanlara bir reddiyedir.

Müellif bu açıklamasında Allah’ın ismini, başlama fiilinden önce zikrederek her işin başında yalnızca Allah’ın isminin zikredilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Fakat اِفْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*”¹¹³¹ ayetinde اِفْرَأْ fiili niçin öne alınmış diye sorulacak olursa, Molla Gürânî buradaki durumun farklı olduğunu söyler. Şöyle ki; Alak sûresi ilk nazil olan sûredir ve bu ayette okumanın emredilmesi daha önemlidir. Zira bu ayetin muhatabı olan kimselerin Allah’a şirk koşma şüphesi yoktur.¹¹³²

¹¹²⁹ Fâtiha, 1/1.

¹¹³⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 98-99.

¹¹³¹ Alak, 96/1.

¹¹³² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 100; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 3.

1.11.1.2. اِنَّمَا Edatı ile Kasr

“De ki: *"Bana ancak, ilahınızın yalnızca bir tek ilah olduğu vahyolunuyor. Artık müslüman oluyor musunuz?"*”¹¹³³ Müellife göre ayette اِنَّمَا ve اِنَّمَا edatlarıyla mana iki defa tahsîs edilmiştir. Öncelikle bilmek gerekir ki اِنَّمَا edatı bir hükümü bir şeye veya bir şeyi bir hükme kasredip tahsîs etmek için kullanılır. Burada اِنَّمَا edatıyla sıfatın (vahdaniyet) mevsûf (vahiy) üzerine kasrı söz konusudur. Böylece vahiyde aslolanın tevhidi bildirmek manası olduğu mübâlağa üslûbuyla aktarılmış olur.¹¹³⁴ Fakat ikinci kasr üslûbu اِنَّمَا ifadesinde ise bunun aksi, yani mevsûfun (uluhiyet) sıfat (vahdaniyet) üzerine kasrı söz konusudur. Yani vahdaniyetin yalnızca Allah Teâlâ'ya has kılındığı vurgulanmaktadır.

Bu iki kasr ifadesinin bir arada kullanılması, Hz. Peygambere (s.a.v.) gelen vahiylerin öncelikle vahdaniyeti Yüce Allah'ın kendisine has kıldığını haber verdiğine işaret etmektedir.¹¹³⁵ Molla Gürânî'ye göre ayetteki mana “*Bana vahyedilen şey, sizin ilahınızın vahdaniyet sıfatına haiz Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığıdır.*”

Molla Gürânî bunlara ilaveten ayetteki اِنَّمَا ifadesinin her zaman tahsîs ifade etmediğini ve burada makam gereğince kasr edatı olarak kullanıldığına da dikkat çekmiştir. Örneğin وَظَنَّ دَاوُودُ اِنَّمَا فَتَنَّاهُ “*Dâvûd bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı*”¹¹³⁶ ayetinde اِنَّمَا ifadesi kasr için kullanılmamıştır.¹¹³⁷

¹¹³³ Enbiyâ, 21/108.

¹¹³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXII, 194.

¹¹³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 139.

¹¹³⁶ Sâd, 38/24.

¹¹³⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 985-986.

1.11.1.3. Fasıl Zamiriyle Kasr

أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ “İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir.

Fakat farkında değillerdir.”¹¹³⁸ Müellif, ayetin tefsirine birtakım gramer açıklamalarıyla başlayıp devamında da belâğî hususlara değinmiştir: أَلَا tembih edatı olup devamındaki ifadelerin tahakkukuna dikkat çekmek için kullanılır. Tıpkı اِنَّ ve اَمْ harflerinin iltikâ etmesi gibi اَلَا harfi de inkâr hemzesiyle lâ-i nâfiyenin birleşmesiyle oluşur ve yemin cümlelerin başında gelir. Burada Yüce Allah, münafıkların “Biz ancak ıslah edicileriz” şeklindeki iddialarına en belîğ şekilde cevap vermiş, müfsîd durumuna sadece onların hasrolunduklarını ve ıslah edicilikle hiçbir alakalarının olmadığını bildirmiştir. Bu güçlü ifadede iki kelimenin ortasına هُمْ fasıl zamiri ve cümlede haber konumunda olan الْمُفْسِدُونَ lafzı lâ-m-ı tarifli olarak getirilmiş, bozguncuların yalnızca onlar olduğu te’kîdli bir hasr üslûbuyla tahsîs edilmiştir.¹¹³⁹

1.11.1.4. Nefiy ve İstisnâ ile Kasr

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى

عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ “Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz? Kim geri dönerse bilsin ki Allah’a asla bir zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri ödüllendirecektir.”¹¹⁴⁰ Bu ayet Uhûd savaşında müşriklerin “Muhammed öldürüldü” şeklinde haykırmaları sonucunda bunu işiten sahabelerden bir grubun savaşta yılmaları sebebiyle nazil olmuştur. Ayrıca Ashâb-ı kirâm, Hz. Peygambere (s.a.v.) karşı ta’zîm duygularından dolayı O’nun durumunun diğer peygamberlerden farklı olduğuna inanıyorlardı. Hatta Rasûlullah vefat ettiğinde Hz. Ömer “Kim Muhammed öldü derse onun boynunu keseceğim” şeklindeki sözüyle ölümü kendisine yakıştıramıyordu. Bu

¹¹³⁸ Bakara, 2/12.

¹¹³⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 247-248.

¹¹⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/144.

inancın yanlış olduğunu bildirmek için nazil olan ayetteki وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ “*Muhammed yalnızca bir elçidir*” ifadesinde nefiy edatı olan مَا ile istisnâ edatı olan إِلَّا birlikte zikredilmiş ve kasr üslûbuyla mana ihtisas edilmiştir. Burada مُحَمَّدٌ kelimesi maksûr, رَسُولٌ kelimesi de maksûrun aleyhtir. Dolayısıyla “*Muhammed sadece bir peygamberdir, ölümsüz değildir*” manası vurgulanmıştır. Ayetteki kasr-ı kalb üslûbuyla Peygamber Efendimizin ölümsüz olduğu düşüncesine kapılanların bu yanlış anlayışını düzeltmek amaçlanmıştır.

Ayrıca buradaki üslûba kasr-ı ifrâd da denilmiştir. Sahabeler, Hz. Muhammed’de (s.a.v.) risâlet ve ölümsüzlük vasıflarının toplandığına inanıyorlardı. Muhatapların bu yanlış anlayışı sebebiyle Peygamberimizin bu iki vasıftan sadece birine yani risâlet sıfatına sahip olduğunu bildirmek için kasr üslûbu tercih edilmiştir.¹¹⁴¹

1.11.1.5. Takdîm ile Kasr

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ “*De ki: "Ancak Allah'ın lütuf ve rahmetiyle, yalnız bunlarla sevinirsiniz. Bu, onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır."*

¹¹⁴² Molla Gürânî ayette tahsîs ve tekrîr üslûbunun belâğî manaya etkisi, zamir yerine ism-i işaret kullanılması, hazfedilen ifadeye işaret için cevap fâ'sının gelmesi gibi hususlara dikkat çeker.

Müellife göre ayetteki ifade aslında بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا “*Ancak Allah'ın lütuf ve rahmetiyle sevinirsiniz, evet sadece bununla sevinirsiniz*” takdirindedir. Buradaki “Allah'ın lütuf ve rahmeti” ifadelerinin “sevinme” fiiline takdîmi tahsîs içindir. Yani başka dünyevî metalar değil yalnızca ilâhî lütuf ve rahmet sebebiyle sevinmek gerektiği vurgulanmıştır.

¹¹⁴¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1247-1249.

¹¹⁴² Yunus, 10/58.

Ayrıca burada takdir edilen fiilin tekrarı te’kîd içindir. Nazmın gereği gelmesi beklenen بِذَلِكَ zamiri yerine بِذَلِكَ ism-i işaretî zikredilmiştir. Zira ism-i işaret tam bir temyiz manası kapsar. Bu nedenle ziyadesiyle takrîr ve teyîd ifade ettiği için zamir yerine tercih edilmiştir.

Diğer taraftan cümlede mezkûr olan fiilin delaleti sebebiyle iki fiilden biri hazfedilmiştir. Cümle *إِنْ فَرَحُوا بِشَيْءٍ فَلْيُخْصَوْهُمَا بِالْفَرْحِ* “Eğer bir şeye sevineceklerse sadece bu ikisiyle sevinirler” şeklinde şart manası taşımaktadır. Zira فَلْيُفَرِّحُوا fiilinin başındaki فَ edatı, takdir edilen şart cümlesinin cevabı olarak gelmiştir.¹¹⁴³

¹¹⁴³ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 587-588.

İKİNCİ BÖLÜM

MOLLA GÜRÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI TEFSİRİNDE BEYÂN İLMİ UYGULAMALARI

2.1. BEYÂN İLMİ VE KONUSU

Beyân ilmi, “Çokluk veya azlık yönüyle kendisine açıkça delalet etmede bir manayı farklı yollarla ifadeyi etmeyi bilmek” şeklinde tarif edilir.¹¹⁴⁴ Bir başka tanıma göre beyân, bir maksadı değişik yollarla ifade etmenin metot ve kurallarından bahseden ilimdir. Dolayısıyla beyân ilmi lafız ile anlam arasındaki ilginin niteliklerini ele alır.¹¹⁴⁵ Beyân ilminde lafzın delaleti, konulduğu anlamın tamamına veya bir kısmına ya da haricinde olan bir şeye delalet etmesidir.¹¹⁴⁶

Belâgatta kelâmın muhatapların durumlarına uygun olarak zikredilmesi meânî ilminin, kişi üzerinde etkili bir üslûpla zikredilmesi de beyân ilminin konusudur.¹¹⁴⁷

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı eserinde beyân ilmine dair konuları ilk derleyen kişi olarak nakledilir. Onu Câhız (ö. 255/869), İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908), Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948), Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) gibi dilciler takip eder. Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078) ise beyân ilminin esaslarını ortaya koymuş ve kurallarını tertip etmiştir.¹¹⁴⁸ Ebû Mansûr es-Seâlibî (ö. 429/1038) de beyân ilmini meânîden ayrı bir ilim olarak ele alan ve *el-Fevâ'id ve'l-Kalâ'id* adlı eserinde bu konuyu işleyen ilk kişi olarak zikredilir. Zemahşerî (ö. 538/1144) *Esâsü'l-Belâga* ve *el-Keşşâf* adlı eserlerinde beyân ilminden müstakil ilim olarak bahseder. Fahrreddin er-Râzî (ö. 606/1209) beyân ilminin bütün konularını çeşitli bölümlere ayırmış ve *Nihâyetü'l-Îcâz* adlı eserinde sistemli hale getirmiştir. Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserinde

¹¹⁴⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 162; Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 270.

¹¹⁴⁵ Saraç, *Klâsik Edebîyat Bilgisi*, s. 97.

¹¹⁴⁶ Kazvîni, *et-Telhîs*, s. 235-236.

¹¹⁴⁷ Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmü'l-Beyân ve'l-Bedi'*, s. 13.

¹¹⁴⁸ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 217; Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, II, 126.

konuları ve tarifleri en ince ayrıntılarına kadar tespit edip bu ilmin belâgattaki yerini belirleyen kişidir. Hatîb el-Kazvînî ise (ö. 739/1338) *et-Telhîs* ve onun şerhi olan *el-Îzâh* adlı eserlerinde Sekkâkî'yi kendi tertip ve sistemi içinde özetlemiş ve şerhetmiştir. Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *et-Telhîs*'e şerh olarak yazdığı *el-Mutavvel* ve *Muhtasaru'l-Mutavvel* adlı eserler de bu belâgat metodunun yerleşmesini sağlamıştır.¹¹⁴⁹

Kinaye, ta'rîz, teşbîh, temsil, hakikat,¹¹⁵⁰ mecâz ve istiâre sanatları beyân ilminin temel konularını oluşturur.¹¹⁵¹

Aşağıda beyân ilmine dair konular işlenecek ve Molla Gürânî'nin verdiği örnekler ele alınacaktır.

2.2. TEŞBÎH

Teşbîh bir maksat için bir şeyin diğer bir şeyle bir veya daha fazla manada ortak olduğuna delaletidir.¹¹⁵² Diğer bir tanıma göre teşbîh, aralarında hakîkî veya mecâzî ilişki bulunan şeyleri birbirine benzetmektir.¹¹⁵³ Cürcânî (ö. 471/1078) de iki şeyin birbirine benzetilmesinin iki farklı şekilde olacağını ifade eder. İlki teşbîhin herhangi bir te'vîle ihtiyaç duyulmayacak şekil ve sûret açısından açık olması, ikincisi de teşbîhte tefekküre ihtiyaç duyulması sebebiyle ancak bir te'vîl ile anlaşılabilir olmasıdır.¹¹⁵⁴

Teşbîhteki fayda kastedilen manayı veciz ve muhtasar bir şekilde izah etmektir. Örneğin عَلِيٌّ كَأَسَدٍ “*Ali aslan gibidir*” denildiği zaman Ali'nin aslana ait olan aşırı güç ve muazzam cesaret gibi sıfatlara haiz olduğu daha kısa bir ifadeyle beyan edilmiş olur.¹¹⁵⁵

¹¹⁴⁹ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, VI, 22-23.

¹¹⁵⁰ Beyân ilmi, kelimelerin gerçek anlamında kullanılması manasına gelen hakikatle ilgilenmez. Fakat mecâzî ifadeleri anlayabilmek hakiki manayı anlamak gerekir. Bu sebeple hakikat konusu da beyân ilminin konuları arasında yer alır. Bkz. Hacımüftüoğlu, “Beyân”, VI, 22; Bulut, *Belâgat*, s. 207.

¹¹⁵¹ Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 126.

¹¹⁵² Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 238; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 162.

¹¹⁵³ Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebîyat Lügatı*, s. 168.

¹¹⁵⁴ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrârül-Belâga*, thk. Muhammed Mahmud Şâkir, Matbaatu'l-Medenî, Kahire, t.y., ss. 90-92.

¹¹⁵⁵ Merâğî, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 213.

Ayrıca teşbîhte gaye genellikle müşebbehe yöneliktir. Müşebbehin sahip olduğu vasfı beyan etmek, kuvvetlilik-zayıflık ve fazlalık-noksanlık yönünden müşebbehin durumunu açıklamak, müşebbehin halini muhatabın ruhunda iyice yerleştirmek, müşebbehi muhatabın gözünde güzel, çirkin veya farklı göstermek gibi amaçlar için tercih edilen bir kullanımdır. Diğer taraftan müşebbehün bihe yönelik gayeler de iki hususta zikredilebilir. İlki müşebbehün bihin vech-i şebek açısından daha tamam olduğu kanısını uyandırmak, ikincisi de teşbîhte bulunan kişi nezdinde müşebbehün bihin önemini beyan etmektir.¹¹⁵⁶

Teşbîhin dört unsuru vardır: Müşebbeh (benzeyen), müşebbehün bih (kendisine benzetilen), vechü's-şebek (benzetme yönü) ve edâtü't-teşbîh (teşbîh edatı). Örneğin *أَنْتَ كَالشَّمْسِ فِي الصَّبَا* “*Sen ılık vermede güneş gibisin*” cümlesinde *أَنْتَ* müşebbeh, *الشَّمْسِ* müşebbehün bih, *الصَّبَا* vechü's-şebek, *كَ* teşbîh edatıdır.¹¹⁵⁷

Müşebbeh ve müşebbehün bihe tarafeyi't-teşbîh (teşbîhin iki tarafı) de denir. Bu ikisi teşbîhin iki temel unsurudur ve bunlardan birisi lafzen veya takdîran zikredilmezse teşbîh istiâreye dönüşür.¹¹⁵⁸ Vechü's-şebek ise müşebbeh ve müşebbehün bih arasındaki ortak sıfatlardır.¹¹⁵⁹ Teşbîh edatları da harf, isim ve fiil olmak üzere üç kısma ayrılır. Harf olanlar: *كَ* ve *كَأَنَّ*'dir. İsim olanlar: *مِثْلُ*، *شَبَّهَ*، *شَبَّهَ بِهِ*، *مِثْلُ* gibi teşbîh ifade eden kelimelerdir. Fiil olanlar: *يُشَبِّهُ*، *يُمَاثِلُ*، *يُنَاطِرُ*، *يُحَاكِي*، *يُنَاطِرُ* gibi teşbîh ifade eden kelimelerdir. Fiil olanlar: *يُضَارِعُ* gibi fiillerdir.¹¹⁶⁰

2.2.1. Teşbîh Çeşitleri

Teşbîh çeşitlerinin sınıflandırılmasında öğelerinin zikredilmesindeki husûsiyetler dikkate alınır. Kaynaklarda farklı sınıflandırmalar yapılsa da teşbîh sanatı, teşbîh edatının zikredilip zikredilmemesine göre *müekked* ve *mürsel teşbîh* olarak ikiye

¹¹⁵⁶ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 543-547.

¹¹⁵⁷ Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 162-164.

¹¹⁵⁸ Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-Beyân*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1985, s. 65; İsmail Durmuş, “Teşbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, XL, 553-556.

¹¹⁵⁹ Kâsım-Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 146.

¹¹⁶⁰ Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 162-163; Kâsım-Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga*, ss. 146-147.

ayrılır. Ayrıca vechü’ş-şebihin durumuna göre, *mücmel*, *mufasssal*, *belîğ*, *temsîlî*, *gayr-ı temsîlî teşbîh* gibi sınıflandırma yapılabilir. Yine teşbîh, müşebbeh ve müşebbehün bihin durumlarına göre *melfûf*, *mefrûk*, *tesviye*, *cem’*, *maklûb* ve *zımnî teşbîh* gibi kısımlara ayrılır.¹¹⁶¹ Molla Gürânî *belîğ*, *mürekkeb* ve *tahyîlî teşbîhin* dışındaki çeşitlerinin ismini vermez. Genel olarak teşbîh ifadesindeki farklı mana ihtimalleri kapsamında açıklamalar yapar. Aşağıda teşbîh çeşitlerine dair kavramlar açıklanacak ve Molla Gürânî’nin verdiği örnekler ele alınacaktır.

2.2.1.1. Teşbîh-i Mükked

Teşbîh-i mükked, teşbîh edatı hazfedilen teşbîhtir.¹¹⁶² Bu tür teşbîhte edat zikredilmediği için müşebbeh ile müşebbehün bih tek bir şeymiş gibi anlaşılır ve mana te’kîd edilir. Bu da daha veciz olması ve muhatapta derin iz bırakması yönüyle mükked teşbîhi mürsel teşbîhten daha belîğ kılar.¹¹⁶³

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنِعَ اللَّهُ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ

“Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Halbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler. Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır. Şüphesiz O yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”¹¹⁶⁴ Müellif dağların da bulutlar gibi yürüdüğünü fakat ağır cisimlerin hareket etmiyormuş gibi göründüklerini ifade etmiştir.¹¹⁶⁵ Burada teşbîh edatı hazfedildiği için mükked teşbîh vardır. Dolayısıyla ayette dağların hareket etmesi bulutların hareket etmesine benzetilmiş ve takdir edilen ifade *مِثْلَ مَرِّ السَّحَابِ* “bulutların yürümesi gibi” şeklindedir.¹¹⁶⁶

¹¹⁶¹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 552-553. Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, ss. 225-237; Kâsım-Dîb, ‘*Ulûmu’l-Belâga*, ss. 165-166; Bulut, *Belâgat*, ss. 214-227.

¹¹⁶² Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 287; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 561; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 237.

¹¹⁶³ Abdülazîz Atîk, *İlmü’l-Bedî’*, Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, Beyrut, t.y., ss. 80-81; Kâsım-Dîb, ‘*Ulûmu’l-Belâga*, s. 158.

¹¹⁶⁴ Neml, 27/88.

¹¹⁶⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 473.

¹¹⁶⁶ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 287; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 561.

2.2.1.2. Teşbîh-i Mürsel

Teşbîh-i mürsel, teşbîh edatı zikredilen teşbîhtir.¹¹⁶⁷

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَاهُمْ كَسْرَابٍ بِقَيْعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ سَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوْقَهُ

حِسَابُهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ

بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكِدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ

amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. (Tıpkı bunun gibi kâfir de hesap günü amellerinden bir şey bulamaz). Ancak Allah'ı yanında bulur da Allah onun hesabını tastamam görür. Allah hesabı çabuk görendir. Yahut (inkârcıların küfür içindeki halleri) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. (Bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar. İnsan elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur.”¹¹⁶⁸ Önceki ayette müminlerin hali açıklanmış ve dünyadaki salih amellerinin karşılığı olarak ahirette naîm cennetlerinde mukîm olacakları bildirilmiştir. Hemen akabinde kafirlerin amellerinin durumundan bahsedilmiş, imandan ve ihlastan yoksun olarak yaptıkları salih ameller, çölde öğle vaktindeki şiddetli sıcak altında adeta bir suymuş gibi parlayan seraba benzetilmiştir. Susuz insan bu serabı gördüğünde onu su zanneder ve yanına koşar. Fakat oraya varınca hiçbir şey bulamaz. İşte kâfirlerin durumu da böyledir. İşlediği salih amellerin kendisine fayda sağlayacağını ve azaptan kurtaracağını zanneder. Fakat ahirette Allah'ın katında salih amel zannettikleri işlerin akıbetinin serap misali hayal kırıklığı ve faydasız olduğunu görürler.¹¹⁶⁹ Dolayısıyla ayet ك teşbîh edatının zikredilmesi yönüyle mürsel teşbîhtir.

2.2.1.3. Teşbîh-i Mücmel

Teşbîh-i mücmel, vechü’ş-şebihin hafzedildiği teşbîhtir.¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁷ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 288; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 562; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 237.

¹¹⁶⁸ Nûr, 24/39-40.

¹¹⁶⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 171-173; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 109.

¹¹⁷⁰ Kazvînî, *et-Telhîs*, ss. 274-275; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 555; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 235.

وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرَفِ عَيْنٌ كَآكُوهٌ بَيَاضٌ مَكْنُونٌ “Yanlarında bakışlarını yalnızca

kendilerine çevirmiş iri gözlü eşler vardır. Sanki onlar (beyazlıklarıyla), saklanmış (gün yüzü görmemiş) yumurtalardır.”¹¹⁷¹ Müellife göre ayette eşlerinden başkasına bakmayan kadınlar saflık ve temizlik yönünden toz ve benzeri şeylerden korunmuş deve kuşu yumurtasına benzetilmişlerdir.¹¹⁷² Dolayısıyla ayette benzetme yönü olan saflık ve temizlik açıkça zikredilmediği için bu mücmel bir teşbîhtir.

2.2.1.4. Teşbîh-i Mufasssal

Teşbîh-i mufasssal, vechü’ş-şebihin açıkça zikredildiği teşbîhtir.¹¹⁷³

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ “Allah nezdinde İsa’nın

durumu, Âdem’in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona «Ol!» dedi ve oluverdi.”¹¹⁷⁴ Ayette Hz. İsa’nın (a.s.) babasız yaratılması, Hz. Adem’in (a.s.) hem annesiz hem babasız yaratılması durumuna benzetilmiştir. Yani ayette hayret verici olan bir olay, hasımların şüphelerini kökünden kazımak için daha fazla hayret verici bir olaya benzetilmiştir. Her ne kadar teşbîhte benzerlik kurulurken esas alınan niteliklerde ortaklık olması gerekse de Hz. İsa’nın sadece babasız yaratılmasının, Hz. Adem’in hem babasız hem annesiz yaratılmış olmasına benzetilmesi bir sorun teşkil etmez. Dolayısıyla teşbîhte yalnızca bir yönden benzetme esas alınması da mümkündür. Sonuçta Hz. İsa’nın süregelen bir olağanlığın dışında yaratılmış olması bakımından Hz. Adem’e benzetilmesi ortak yön kabul edilir. Nitekim buradaki teşbîhte babasız olduğundan dolayı Hz. İsa’ya ilahlık izafe edenlere Hz. Adem’in durumu delil olarak getirilmiş ve onların bu inançları reddedilmiştir.¹¹⁷⁵ Dolayısıyla ayette müşebbeh (Hz. İsa) ve müşebbehün bihin (Hz. Adem) yaratılma yönüyle benzetildikleri aşikar olduğundan burada mufasssal teşbîh vardır.

¹¹⁷¹ Sâffât, 37/48-49.

¹¹⁷² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 83.

¹¹⁷³ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 277; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 556; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 235.

¹¹⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/59.

¹¹⁷⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 1123.

2.2.1.5. Teşbîh-i Belîğ

Teşbîh-i belîğ, teşbîh edatı ve vechü’ş-şebihin hazfedildiği teşbîhtir. Başka bir ifadeyle sadece müşebbeh ve müşebbehün bihin zikredildiği teşbîh türüdür. Teşbîh-i belîğ, teşbîh çeşitlerinin en üstünü ve en kuvvetlisidir. Çünkü teşbîh edatı ve vechü’ş-şebihin hazfedilmesiyle ve aralarındaki tam bir benzerlik ve mübâlağa kuvveti sebebiyle müşebbeh, müşebbehün bihin mertebesine yükselir.¹¹⁷⁶

صُمُّ بُكْمٌ عُمِّي فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ “Onlar, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler.”¹¹⁷⁷ Ayetteki lafız ve mana ahengini “makama hakkını vermek” şeklinde nitelendiren Molla Gürânî, bu ifadelerin temsil yoluyla zikredilmesinin münafıkların içinde bulundukları vahim durumun bildirilmesinde daha da ileri gidildiğini belirtmiştir. Zira onların rezilliğini anlatabilecek bundan daha üstün bir beyân olamazdı. Aslında bu ayette münafıkların yerine her haber için zamir olan bir mübtedâ takdir edilir. Şöyle ki:¹¹⁷⁸ هُمْ صُمٌّ، هُمْ بُكْمٌ، هُمْ عُمِّي “Onlar sağırdırlar, onlar dilsizdirler, onlar kördürler.” Bu ayette kastedilen mana münafıkların hakikatte sağır, dilsiz ve kör olmaları elbette değildir. Bilakis onların duyu organları gayet sağlıklıdır fakat onlar hakka kulak vermediler, hakkı konuşmadılar ve sanki hislerini kaybetmiş gibi çevrelerinde ve kendilerinde olan delilleri göremediler.

Molla Gürânî ayetin tefsirinde teşbîh ve istiâre arasındaki farklara dair bazı açıklamalar yapar: Bu ayetteki kullanım müşebbehün bihin müşebbehe hamledildiği, bununla beraber vechü’ş-şebihin ve teşbîh edatının hazfedildiği belîğ teşbîhtir. Fakat bu bir istiâre değildir. Çünkü istiârenin şartı söylenen sözde müsteârın lehin lafzen, takdîran ve niyeten zikredilmemesidir. Şöyle ki burada eğer bir karîne (takdir edilen mübtedâ هُمْ) bulunmasaydı müşebbehün bih ile onun hakîkî manasının kastedilmesi mümkün olacağı için ve bu durumda istiâre olurdu. Zira istiâre, teşbîhi unutmuş gibi yapmaktır, yani onu akla getirmemektir.¹¹⁷⁹

¹¹⁷⁶ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga* s. 237; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 173; Abdulazîz Atûk, *İlmü'l-Beyân*, s. 105; Kâsım-Dîb, *Ulûmu'l-Belâga*, s. 161.

¹¹⁷⁷ Bakara, 2/18.

¹¹⁷⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Masûn*, I, 165.

¹¹⁷⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 271-273.

“Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz.”¹¹⁸⁰ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ

Molla Gürânî ayette karı kocanın bir elbiseye benzetilmesi hususunda teşbîhle ilgili iki farklı benzetme yönü ifade eder: Karı kocanın kucaklaşmaları esnasında birbirlerini sarıp sarmaladıkları bu halleri vücudu saran bir elbiseye benzetilmiştir. Veya karı koca birbirlerini zina konusunda günah işlemekten korudukları için elbiseye benzetilmişlerdir. Bu bağlamda kelâm istiâre olarak değil teşbîh-i belîğ olarak zikredilmiştir.¹¹⁸¹

2.2.1.6. Teşbîh-i Maklûb

Teşbîh-i maklûb, vechü’ş-şebihin müşebbehte müşebbehün bihe göre daha kuvvetli ve belirgin olduğu iddiasıyla müşebbehle müşebbehün bihin yer değiştirdiği teşbîhtir.¹¹⁸²

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ

الرِّبَا “Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, “Alışveriş de faiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır.”¹¹⁸³ Molla Gürânî’ye göre faiz yiyen kimselerin aslında الرِّبَا مِثْلُ الْبَيْعِ “Faiz de alışveriş gibidir” şeklinde demeleri gerekirken ayette

إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا “Alışveriş de faiz gibidir” demeleri mübâlağa ifade eder. Çünkü ayete muhatap olan kişiler, faizin helal olduğuna o kadar inanmışlardı ki kıyasta alışveriş yerine faizi asıl ve kâide olarak kabul etmişler, helal olan alışverişi haram olan faize benzetmişlerdir. Yani onlar faizle alışverişi aynı kefiye koymuşlardır. Nitekim ayetin devamında yer alan وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا “Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır” hükmüyle Allah Teâlâ onların iddia ettikleri bu kıyaslarını ortadan kaldırmıştır. Çünkü bir dirheme karşılık iki dirhem veren kişi, bir şeye karşılık iki

¹¹⁸⁰ Bakara, 2/187.

¹¹⁸¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 757-758.

¹¹⁸² Abdülazîz Atfık, *İlmü'l-Bedî*, s. 95; Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu'l-Belâğa*, s. 177.

¹¹⁸³ Bakara, 2/275.

dirhem veren kişiyle karşılaştırılmaz.¹¹⁸⁴ Dolayısıyla ayetteki ifadede müşebbeh ve müşebbehün bih yer değiştirdiği için mablûb teşbîh sanatı vardır.

2.2.1.7. Teşbîh-i Melfûf

Teşbîh-i melfûf, teşbîhte müşebbeh ve müşebbehün bihin çoklu yapıda gelmesidir. Bu tür teşbîhte önce müşebbehler atıf veya diğer yollarla gelir sonra da müşebbehün bihler benzer yollarla ard arda zikredilir. Bu teşbîh türünün üstünlüğü lafızların muhtasar, tertibin güzel olmasıdır.¹¹⁸⁵

“Bu iki zümrenin مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ

*durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların durumları hiç birbirlerine denk olur mu? Hâlâ düşünmez misiniz?”*¹¹⁸⁶ Ayette müminlerin ve kafirlerin durumu müfredin müfrede benzetilmesi yönüyle anlatılmaktadır. Her bir topluluk İmruü’l-Kays’ın (ö. 540 m.) aşağıdaki beytindeki “kuşların yüreklerinin aynı anda hünnaba ve çürümüş hurmaya benzetilişi”¹¹⁸⁷ gibi iki yönden benzetilmişlerdir.

كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَأْسًا ... لَدِي وَكُرْهَا الْعُنَابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِي

“Kartal yuvasındaki kimi taze kimi kuru kuş yürekleri

*Hünnap ve çürümüş hurmayı andırıyordu.”*¹¹⁸⁸

Dolayısıyla ayette kafirlerin hali, Allah’ın ayetlerini görmezden ve duymazdan gelmeleri bakımından hiçbir açıklamanın ve işaretin fayda vermediği kör ve sağır kimselerin haline benzetilmiştir. İman edip salih amel işleyenlerin hali ise gözlerini ve kulaklarını ayetlere yöneltmeleri sebebiyle gören ve işiten kimsenin haline benzetilmiştir. Bun yanı sıra kafirler topluluğundan bazıları sadece körlere bazıları da

¹¹⁸⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 994.

¹¹⁸⁵ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 552; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 219.

¹¹⁸⁶ Hûd, 11/24.

¹¹⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 387.

¹¹⁸⁸ Kartallar kuş avladıklarında onların yüreklerini yuvasındaki yavrularına getirir. Şair bu kuşların taze yüreklerini yaş hünnaba, eski kurumuş yüreklerini de çürümüş hurmaya benzetmektedir. Bkz. İmruü’l-Kays, Ebû Vehb Hunduc b. Hucr b. el-Hâris, *Dîvân-ı İmruü’l-Kays*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-Ma’rife, Kahire, 1984, s. 38. Burada tek bir beyitte iki şey diğer iki şeye benzetilmiştir. Ayrıca şair, kartalı çok avcı bir kuş olarak nitelendirmektedir. Bkz. el-Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 219.

sadece sağırlara benzetilmiş olabilirler. Aynı şekilde müminlerden bazıları sadece görenlere bazıları da sadece işiten kimselere benzetilmiştir.¹¹⁸⁹

Nitekim ayette kör, sağır, gören ve işiten sıfatları peş peşe sıralanarak kafir ve mümin topluluklarına atfedilseler de nazmın gereği hakikatte kör ve sağır ifadeleri kafirlerin, gören ve işiten ifadeleri de müminlerin içinde bulundukları durumu nitelendiren bir melfûf teşbîhtir.

2.2.1.8. Teşbîh-i Temsîl

Bir teşbîhte vechü's-şebih birden fazla unsurdan çekilip alınmış bir tabloyu andırıyorsa buna temsîlî teşbîh, tek unsurdan oluşmuşsa gayr-ı temsîlî teşbîh denir.¹¹⁹⁰ Sekkâkî (ö. 626/1229) temsîlî teşbîhteki vechü's-şebihin hakîkî olmayan bir sıfat olması gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁹¹

Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948) temsîl olarak isimlendirdiği bu sanatı, bir manaya başka bir manaya delalet eden lafızlar getirerek işaret etmek, şeklinde tanımlamıştır. Bu başka mana ve lafızlar ise kendisine işaret edilmek istenen şey hakkında haber verirler.¹¹⁹² Ayrıca temsîlî teşbîhte manayı anlayabilmek için çoğu zaman zihnin yorulması söz konusudur. Her temsîl bir teşbîhtir fakat her teşbîh bir temsîl değildir.¹¹⁹³ Molla Gürânî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'deki bu tür temsil ve teşbîhler *“İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar”*¹¹⁹⁴ ayetinde de zikredildiği üzere kapalı ifadelerdeki örtüyü kaldırarak onlardaki kıymetli mana güzelliklerini ortaya koyan ve ince manaları zihinlere yaklaştıran üslûp biçimleridir. Nitekim müşrikler Kur'ân-ı Kerîm'de sinek ve örümceğin misal verilmesine gülüyorlardı.¹¹⁹⁵ İşte bu yüzden *“Onları ancak bilenler düşünüp anlarlar”* ifadesi de

¹¹⁸⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 721-722.

¹¹⁹⁰ Kazvînî, *et-Telhîs*, ss. 274; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 553; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 234; Abdülazîz Atûk, *İlmü'l-Bedî'*, s. 86.

¹¹⁹¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 346.

¹¹⁹² Ebu'l-Ferec Kudâme b. Cafer, *Nakdu's-Şi'r*, Matbaatu'l-Cevâib, Konstantiniyye, h. 1302, s. 58.

¹¹⁹³ Merâğî, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 226.

¹¹⁹⁴ Ankebût, 29/43.

¹¹⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 455.

müşriklere ta‘rîz babındandır.¹¹⁹⁶ Yani onlar akletmekten uzak oldukları için bu tür darb-ı mesellerin güzellik ve faydasını anlamaktan da acizdirler manasındadır.

Molla Gürânî verdiği örneklerde bazen teşbîh-i temsîl çoğunlukla sadece temsîl kavramını kullanmıştır.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَّيْنِهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ

بِالْغِيهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ “Gerçek dua ancak O'nadır. O'ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak, ağzına ulaşmayacağı halde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler. Kâfirlerin duası daima boşa çıkar.”¹¹⁹⁷ Molla Gürânî'ye göre ayette vechü's-şebihin aklî ve itibarî olduğu iki vecih söz konusudur. Birinci duruma göre putlara tapanlar, suyu erişmek için parmaklarını açarak avuçlarını uzatan fakat beyhûde bir uğraşla suya ulaşamayan kimseye benzetilmişlerdir.

İkinci duruma göre putperestler kendileriyle ilgili önemli ihtiyaçların giderilmesi hususunda şuursuzca ilahlarına yöneldikleri zaman ilahlarının durumu, susamış bir kimsenin ihtiyaç duyduğu şeye cevap verememesinin yanı sıra kendisine bir ibare veya işaretle seslenildiğinde bunu dahi idrak edemeyen hareketsiz cansız bir münâdâyâ benzetilmişlerdir. Bu üslûpta putperestlere ayıplama ve tehekküm amacı vardır.¹¹⁹⁸ Buna göre iki vecih de iç içe geçmiş sıfatlardan oluşan bir temsîlî bir teşbîh tablosudur.

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ

لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ “Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat

¹¹⁹⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü 'l-Emânî*, V, 602. Diğer örnekler için bkz. *Gâyetü 'l-Emânî*, II (En'âm, 6/122); III, 419-420 (Tevbe, 9/111); IV, 222 (Nahl, 16/75); IV, 225 (Nahl, 16/76); IV, 411 (İsrâ, 17/64); IV, 1090 (Hac, 22/73); V, 699 (Lokmân, 31/22); V, 824 (Ahzâb, 33/72); Sebe', 34/52); V, 895 (Fâtır, 35/12); 900-901 (Fâtır, 35/19-22); VI, 13 (Yâsîn, 36/8); VI, 155 (Sâd, 38/22); VI, 240 (Zümer, 39/23); VI, 359 (Fussilet, 41/11); VI, 381 (Fussilet, 41/42); VI, 491 (Duhân, 44/29); VI, 641-642 (Hucurât, 49/1); VI, 682 (Kâf, 50/16); VI, 736 (Tûr, 52/48); VII, 17 (Necm, 53/8-9); VII, 167-168 (Rahmân, 55/31); VII, 202 (Vâkıa, 56/29); VII, 267 (Hadid, 57/11); VII, 392 (Haşr, 59/21); VII, 445 (Saf, 61/8); VII, 459 (Cuma, 62/5); VII, 572 (Mülk, 67/8); VII, 584 (Mülk, 67/22); VII, 620 (Kalem, 68/33); VII, 1029 (Mutaffifîn, 83/15); VII, 1134 (Fecr, 89/22).

¹¹⁹⁷ Ra'd, 13/14.

¹¹⁹⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü 'l-Emânî*, III, 1143.

verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.”¹¹⁹⁹ Ayette mallarını Allah yolunda infak edenlerin durumu temsîlî manada uygun olduğu için bir tohuma benzetilmiştir. Yani bu temsil kat kat vermenin anlatıldığı bir tasvîrdir. Molla Gürânî’ye göre bunun mürekkebe teşbîh olmamasının sebebi müşebbehün bihin unsurlarının ayrıntılı bir şekilde anlatılmasıdır.

Ayrıca burada cemî kesret kalıbı olan سَنَابِلَ yerine cemî killet kalıbı سَنَابِلَ tercih edilmesiyle manada çokluğa delalet edilmiştir. Çünkü her bir başak yüz tohum şümûl ettiği için bu kullanım daha uygundur. Nitekim ayetteki temsîl, her ne kadar gerçekte vuku bulabilecek bir durum olmasına rağmen belâğî bir maksatla hissî ve tasavvurî açıdan idrak edilebilecek bir anlatım üzerine yapılmıştır. “Allah, *وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ*” ifadesiyle de Allah yolunda yapılan harcamaların karşılığı olarak kat kat fazlalığa tekâbül eden miktarı Allah’tan başkasının bilemeyeceği anlatılmak istenmektedir.¹²⁰⁰

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ

“Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.”¹²⁰¹ Ayette فَإِنِّي قَرِيبٌ “Gerçekten ben (onlara çok) yakınım” ifadesinde Allah sonsuz ilmiyle kullarının fiillerini, hallerini ve sözlerini kuşattığı için yani onlardan ezel ve ebed haberdar olması hasebiyle mekânsal yakınlık hali temsîlî bir durum olarak anlatılmıştır.¹²⁰²

Ayette söz edilen yakınlıktan maksat yön ve mekan itibariyle değil aksine Allah’ın ilmi ve muhafazası itibariyledir. Allah Teâlâ kullarına lütfunun ve rahmetinin yakın olduğunu, onların zikir ve şükürlerinden haberdar olduğunu ve dualarını duyup onlara icabet edeceğini beyân etmiştir.¹²⁰³ Böylelikle Allah’ın zatıyla ilgili

¹¹⁹⁹ Bakara, 2/261.

¹²⁰⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 965-967.

¹²⁰¹ Bakara, 2/186.

¹²⁰² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 754.

¹²⁰³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, V, 260-261.

muhatapların zihinlerindeki yakınlık ve uzaklık hususundaki sorularına temsîlî bir üslûpla cevap verilmiştir.

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ

Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir."¹²⁰⁴ Molla Gürânî ayetteki شَهِدْنَا قَالُوا بَلَى diyaloğunun bir durumun başka bir duruma

benzetildiği bir temsîl çeşidi olduğunu söyler. Nitekim Yüce Allah insanlara birtakım basiretler yerleştirmiş, doğruyu ve yanlış ayırt edebilen akıl sahiplerine iman mevzusunu etraflıca açıklamıştır. Ayrıca tevhide dair delilleri onların önüne dikmiş, kainat içerisinde ve kişinin kendisinde bu delilleri serpiştirmiştir. Öyle ki insanın iman etmemesi için hiçbir mazereti kalmamış adeta Allah insanlarla şifahen konuşmuş ve böylece onlar da vahdaniyetini ikrar etmişlerdir.¹²⁰⁵

Böylece anlaşılması zor bir olay insanların hayalinde canlandırılmış olmaktadır. Allah Teâlâ bu temsilde adeta insanları kendi aleyhlerinde şahit tutmakta ve onlara ikrar ettirmek amacıyla *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* demektedir, insanlar da *"Elbette, Bizim Rabbimiz sensin, biz kendi aleyhimize tanıklık ettik ve senin vahdaniyetini ikrar eyledik"* demektedirler.¹²⁰⁶

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٍ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَاتُخَّارَ بِهِ فِي نَارِ

Binâsını takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) ve onun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez."¹²⁰⁷ Ayette dinlerini takvâ üzerine tesis edenlerle batıl üzere tesis edenler karşılaştırılmaktadır. Takvâ ve Allah'ın rızasını amaçlamak, dinin hiçbir sarsıntıda

¹²⁰⁴ A'râf, 7/172.

¹²⁰⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 793-794.

¹²⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 176.

¹²⁰⁷ Tevbe, 9/109.

yıkılmayan en kuvvetli temelidir. Batılın ise hiçbir dayanıklılığı yoktur. Bu yüzden ayette شَفَا جُرْفٍ هَارٍ “çökmek üzere olan uçurumun kenarında” ifadesi temsîl yoluyla batılı simgelemektedir. Çünkü bu durumdaki uçurumdan daha zayıf ve dayanıksız hiçbir şey yoktur. Burada “çökmek üzere olan uçurumun kenarında” ifadesi batıldan mecâz olarak zikredilmiş ve ayetin devamında uçurum için kullanılan إِنْخِيَارٍ “yuvarlanmak” lafzı terşîh (desteklemek) için getirilmiştir.¹²⁰⁸ Böylece ayet, batıl ehli kimselerin binalarını sanki cehennem vadilerinden birinin uçurumunun kenarına kurdukları ve binalarıyla birlikte bu cehennem vadisinin dibine yuvarlanıp gitmelerinin bir tasvîri olarak ifade edilmiştir.

Zemahşerî batılın aslını ve hakikatini bu ayet kadar belîğ anlatan hiçbir sözün olmadığını belirtmiştir.¹²⁰⁹

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَّتُهُ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ “O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.”¹²¹⁰ Allah Teâlâ ayette hak ve batılın durumunu temsîl yoluyla anlatmıştır. Burada hak ve ehli gökten indirilip vadilere akan yağmura benzetilmiştir. Yağmur sel olup akar. İnsanlar onunla hayat bulur ve her açıdan fayda sağlarlar. Madenlerin ateşe atılmasında ise insanlar uzun zaman boyunca ziynet eşyalarını şekillendirmek, aletler ve kapkacak yapmak gibi türlü türlü faydalar bulmuşlardır. Bu misallere göre su ve madenler sağladıkları faydalarıyla yeryüzünde kalıcıdırlar. Batıl ise süratle yok olması ve her türlü faydadan yoksun olması bakımından selin üzerindeki atılan köpüğe ve madenler eritilince üzerinde biriken köpüğe

¹²⁰⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 415-417.

¹²⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 312.

¹²¹⁰ Ra'd, 13/17.

benzetilmiştir. Nitekim bu iki halde meydana gelen köpük misaliyle batılın yok olup giden ve izi silinen bir durum olduğu temsîl edilmiştir.¹²¹¹

Diğer bir veche göre Kur'ân-ı Kerîm'in indirilişi gökten indirilen suya, kulların kalpleri vadilere, şeytanın vesveseleri ve nefislerin kuruntuları da suyun üzerindeki köpüğe benzetilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'den feyizlenmek ve ondaki kastedilen manaya ulaşmak olan hakikat, cevherlere ve halis saf altına benzetilmişken, şeytanın ve nefsin vesveselerinden kaynaklanan batıl ise yok olup giden bir köpüğe benzetilmiştir. Nitekim vadiler büyük ve küçüklük bakımından farklılık gösterdiklerine göre kalpler de irfanı elde etme ve Kur'ân'daki nüktelerin idraki hususunda fitrata ve hazır bulunuşluğa göre farklılık gösterir.

Su, debisi yüksek olduğunda üzerindeki köpüğü kenarlara atar ve böylece berraklaşır. Aynı şekilde kalpler Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetme ve inceliklerini etraflıca düşünme ile aydınlandığında vesveseleri ve nefsin kuruntularını defeder. Burada kalplerin cevherlere madenlere ve metallere nisbet edilmeleri bazılarının altın bazılarının bakır bazılarının da demir değerinde olmasındandır.¹²¹²

وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ

“Onlara dünya hayatının örneğini ver: (Dünya hayatı), gökten indirdiğimiz yağmur gibidir ki, onun sebebiyle yeryüzünün bitkileri boy verip birbirine karışırlar. Fakat bütün bu canlılık sonunda rüzgarın savurduğu kuru bir çer çöpe döner. Allah, her şey üzerinde kudret sahibidir.”¹²¹³ Molla Gürânî ayetteki temsilde vech-i şebihin ayetteki on ifadeden alındığını söylemiştir. Dünyanın parlak ve çekici hali, akabinde hızlı bir şekilde helak ve yok olması, yeşil ve filizlenmiş haldeki bitkilerin daha sonra kısa sürede kurumalarına ve rüzgarın onları uçurup dağıtmasına, böylece sanki daha önce hiç yokmuş gibi olmalarına benzetilmiştir.¹²¹⁴

¹²¹¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 1151; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 523.

¹²¹² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 1153-1155.

¹²¹³ Kehf, 18/45.

¹²¹⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 560; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 725.

“Ey Muhammed! Sen onları bir zamana kadar, gaflet ve

şaşkınlıklarıyla baş başa bırak!”¹²¹⁵ الْعَمْرَةَ lafzı “boyu aşan su” anlamındadır.¹²¹⁶ Molla

Gürânî’ye göre ayette dinlerini parça parça edip ayrılığa düşen ve kendi benimsediği yolu seçip başkalarını inançsızlıkla suçlayanlar hakkında bir temsîl vardır. Onların cehalete saplanmış bu halleri suya batıp çıkan kimselere benzetilmiştir. Allah Teâlâ Hz. Peygambere sanki şöyle demiştir: “Onları bulundukları durumdan daha ötesi olmayan bu cehalet içinde yalnız bırak!” Bu üslup cehaletin kafirleri sarması itibariyle ümitsizliğe ve sözün onlara hiçbir fayda vermeyeceğine delalet eder.¹²¹⁷

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمَنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ

حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاحِرَ لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ “İki deniz aynı olmaz. Şu tatlıdır, susuzluğu giderir; içimi kolaydır. Şu ise tuzludur, acıdır. Bununla beraber her birinden taze et yersiniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarırsınız. Allah'ın lütfundan istemeniz ve şükretmeniz için gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün.”¹²¹⁸

Müellife göre ayette tatlı ve tuzlu iki deniz, müminler ve kafirler için darb-ı mesel olarak zikredilmiştir. Sonra da iki denizin vasıfları ve kendilerindeki faydaları istitrâdî cümle (ara cümle) olarak ifade edilmiştir. Kafirlerin tuzlu denize benzetilmeleri hususunda müşebbehün bihi müşebbehe üstün tutmak ve aralarındaki müştereklik iddiasını düzeltmek için müşebbehte (kafir) bulunmayan müşebbehün bihin (tuzlu deniz) birtakım faydaları zikredilmiş ki orada taze balık, birtakım süsler ve gemilerin ilerlemesi gibi nimetler zikredilmiştir. Dolayısıyla kafir her ne kadar tuzlu denize benzetilse de onun sağladığı faydaların hiçbiri kafirde yoktur.

Diğer bir yoruma göre tatlı ve tuzlu iki denizin bazı faydalarda her ne kadar ortak oldukları bilinse de bunlardan biri asli fitratını bozacak şeyleri kendisine karıştırmıştır. İşte mümin ve kafir de böyledir. Her ne kadar ahlak ve cömertlik gibi bazı hususlarda ortak olsalar da özünde ikisi de farklıdır. Çünkü mümin asli fitratı üzerine kalmış, kafir ise fesada uğramıştır.¹²¹⁹

¹²¹⁵ Mü'minûn, 23/54.

¹²¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 191.

¹²¹⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 50-51.

¹²¹⁸ Fâtır, 35/12.

¹²¹⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 895-896.

اعْلَمُوا أَنَّ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا لَعِبٌّ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيْجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعٌ

الْعُرُورِ “Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve (ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldaniş metaından başka bir şey değildir.”¹²²⁰ Ayette dünya hayatının hali, faydasının azlığı ve çabucak geçmesi yönüyle yağmurun bitirdiği bitkilere benzetilmiştir. Bu bitkiler sapları üzerine dikilmiş, yemyeşil yapraklar açmış haldeyken bu durum, ekimi yapanların veya dünyaya nazarlarında eksiklik bulunan kafirlerin hoşuna gitmiştir. Mümin kimse ise böyle hayret verici olaylara tanık olduğunda bunun Allah'ın katından olduğunu bilir. Tüm bu güzelliklerin yakın bir zamanda kaybolacağını o bitkilerin güzel görünümünden sonra sararacaklarını, hallerinin değişeceğini ve sonrasında kırılıp parçalanacaklarını ve sonunda da sanki daha önce hiç olmamışçasına yok olup gideceklerini ilahi bir nazarla görür.¹²²¹

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ

إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ “Baldırların açılacağı (işlerin zorlaşacağı) ve kâfirlerin secdeye çağrılıp da gözleri düşmüş ve kendilerini zillet kaplamış bir hâlde buna güç yetiremeyecekleri günü (Kıyamet gününü) düşün. Hâlbuki onlar sağlıklarında secde etmeye çağrılıyorlar (ve buna yanaşmıyorlar)dı.”¹²²² Ayette يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ ifadesi “paçaların sıvanması” manasında durumun şiddetini anlatan bir temsîl yerine geçer. Arap dilcileri bu kullanımda السَّاق ifadesini “baldır” anlamında tasavvur etmezler. Cerîr b. Atıyye'nin (ö. 110/728) şu beytinde olduğu gibi:

¹²²⁰ Hadîd, 57/20.

¹²²¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 284-285.

¹²²² Kalem, 68/42-43.

أَلَا رُبَّ الطَّرْفِ مِنْ آلِ مَازِنٍ ... إِذَا شَمَّرَتْ عَنْ سَاقِهَا الْحَرْبُ شَمَّرًا

“İyi bilin ki Mazîn kabilesinden nice asil kişiler

Savaş şiddetlenince hemen paçalarını sıvarlar.”

Dolayısıyla kişilerin zor bir duruma düştüklerinde işe girişmek için paçalarını sıvadıkları anlatılmak istenmektedir.¹²²³

2.2.1.9. Teşbîh-i Mürekkeb

Teşbîh-i mürekkeb, teşbîhin her iki tarafının veya birisinin iki ya da daha fazla unsurun oluşturduğu bir tasavvurdan meydana gelmesidir.¹²²⁴

مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا

“Onların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgarın durumu gibidir. Allah onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlar.”¹²²⁵ Ayette inkâr edenlerin Allah’ın rızasını gözetmeksizin cömert görünmek ve övünç vesilesi olarak infak ettikleri malları, zamansız şiddetli soğğun vurduğu ve bu yüzden kuru bitki kırıntısına dönen ekine benzetilmiştir. Ayrıca infak edilen bu malların Peygamber Efendimize (s.a.v.) düşmanlıkta harcadıkları fakat amaçlarına ulaşamadıkları için boşa giden mallar olduğu da belirtilmiştir.¹²²⁶

Buradaki maksat kafirlerin harcamalarını tamamen boşa giden ve kendisinden hiçbir şey kalmayan bir şeye benzetmektir. Yani onların ekinleri dünyada ve ahirette kendilerine hiçbir yararı olmayan şeylerdir.¹²²⁷

Ayetteki mürekkeb teşbîhte müşebbeh olan “Onların bu dünya hayatında harcadıkları malları” ifadesi, müşebbehün bih olan “Kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgar” ifadesine

¹²²³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 625-626.

¹²²⁴ Bulut, *Belâgat*, s. 213.

¹²²⁵ Âl-i İmrân, 3/117.

¹²²⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1205-1206.

¹²²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 405.

benzetilmiştir. Sonuç olarak ayette inkâr edenlerin bir takım dünyevi çıkarlar uğruna yaptıkları harcamaların Allah katında kabul edilmeyeceği, ayrılması mümkün olmayan ardışık ifadelerin oluşturduğu mürekkeb teşbîh üslûbuyla dikkat çekici bir benzetmeyle zihinlere kazınmıştır.

حُفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتُحَطُّهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ

سَحِيقٍ “Allah'a yönelen, ona ortak koşmayan kimseler (olun). Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgar onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir”¹²²⁸ Ayetteki benzetme hem mürekkeb hem de müferrak teşbîh olarak ele alınabilir.

Mürekkeb teşbîh olarak kabul edilirse; Allah’a şirk koşan kimse, gökyüzünden yere düşen, akabinde kendisini kuşların kaptığı ve kursaklarında parça parça dağılıp yok olan kimsenin durumuna veya rüzgarın uzak bir yerdeki uçuma attığı kimseye benzetilmiştir. Müferrak teşbîh olarak kabul edilirse; iman şanının yüceliği bakımından gökyüzünün zirvesine, onu terk eden kimse ise iman zirvesinden dipsiz bir küfür çukuruna düşen kimseye ve iman etmeyenleri dalâlet vadisine atan şeytan ise onları önüne katıp cehennemin dibine sürükleyen bir rüzgara benzetilmiştir.¹²²⁹

“Inkar وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ

edenleri imana çağıran (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir. Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, ködürler. Bundan dolayı anlamazlar.”¹²³⁰ Molla Gürânî ayetteki teşbîh konusunu farklı ihtimal dahilinde olan manaları da göz önüne alarak geniş açıdan ele almıştır. İnkâr eden kimseleri imana davet eden kişinin durumu, sesin yankısından ve tınısından başka bir şey duymayan kimseler olmaları bakımından sestten başka bir şey algılayamayan hayvanlara seslenen çobanın haline benzetilmiştir. Veya davet edilen kafirlerin bu durumu, hayvanlara benzetilmiştir. Burada muzâf eğer müşebbehe yani onları imana çağıran çoban tasvîrine takdir edilirse ibare مَثَلُ دَاعِيهِمْ

¹²²⁸ Hac, 22/31.

¹²²⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 1041-1043; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 155; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 71.

¹²³⁰ Bakara, 2/171.

şeklinde, fakat müşebbehün bihe yani imana davet edilenlere takdir edilirse كَمَثَلِ الْبَهَائِمِ şeklinde düşünülebilir. Yani bu teşbîhte mananın tam olarak ortaya çıkması için muzâf takdir etmek gerekir.

Mananın şöyle de olabileceği de ifade edilmiştir: Onların kendi atalarına tabi olmaları, gerçek anlamıyla cehalet hususunda hayvanların durumuna benzetilmiştir. Zira hayvanlar nidânın ve çağrının altında yatan gerçeğin ne anlama geldiğini bilemezler.

Dolayısıyla bu ifade mürekkep teşbîh olarak düşünülebilir. Çünkü teşbîhin her iki tarafı da zikredildiği için müşebbeh ve müşebbehün bihin bu tasavvurda dahil edilmesi gerekir. Yani mürekkep teşbîhi oluşturan taraflardan birisi kaldırılırsa teşbîhteki maksat kaybolur.¹²³¹

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا

يَعْلَمُونَ “Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksız ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!”¹²³² Allahtan başkasını dost edinin onları dinlerinde dayanak ve sığınak edinenlerin hali zayıflıkta insanlar nezdinde bir darb-ı mesel olan örümceğin yuvasına benzetilmiştir. Buradaki teşbîhin amacı onların durumlarının ve dinlerinin, ötesi olmayan çok zayıf ve acizlikte olduğunu takrîr etmektir. Onların durumu, çabası beyhûde olan su üzerine yazı yazmaya çalışıp bir şey elde edemeyen kimsenin durumuna benzer. Bu da teşbîh-i mürekkep bi'l-mürekkep çeşididir.¹²³³

2.2.1.10. Teşbîh-i Tahyîl

Teşbîh-i tahyîl, teşbîhte mananın müşebbeh veya müşebbehün bihin birisinde veya her ikisinde tahyîl ve te'vîl yoluyla bulunmasıdır.¹²³⁴

¹²³¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 704-705.

¹²³² Ankebût, 29/41.

¹²³³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 601.

¹²³⁴ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 521.

طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ “Onun meyveleri sanki şeytanların kafalarıdır.”¹²³⁵

Şeytan son derece çirkin ve nahoş olması hususunda en çirkin varlık olarak zihinlere yerleşmiştir. Çok güzel birinin meleğe benzetilmesi de bu yönlüdür. Aslında طَلْعُ lafzı hurmanın meyvesi için kullanılırken burada tehekküm amacıyla tahayyülen zakkum ağacının meyvesi için istiâre kılınmıştır.¹²³⁶ Dolayısıyla ayette zakkum ağacının meyvelerinin çirkinlikte ve nahoşlukta şeytanların başlarına benzetilmesi hayal gücüne dayanan tahyîlî bir teşbîhtir.¹²³⁷

2.3. TASVÎR

Tasvîr soyut manaların, tarihi olayların ve kıssaların somutlaştırılması ve zihinde canlandırılabilir hale getirilmesine dair beyânî bir üslûptur. Muhatap bununla adeta eşsiz bir manzara önündeymiş gibidir. Bu üslûpla ayetlerde bahsedilen hususlar daha ihtişamlı ve daha tesirli bir şekilde ruha işler.¹²³⁸

وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ “Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür.”¹²³⁹ Burada zikredilen kürsüden maksat Allah’ın azametini tasvîr etmektir. Gerçek anlamda ortada bir kürsü yoktur. Kürsünün genişliği ve kapsamı itibarıyla Allah’ın gökleri ve yeri kuşattığı anlatılmak istenmektedir. Yani hissî ve vehmî bir durum hakikî ve aklî bir mana üzerinden aktarılmıştır. Aynı zamanda bu cümle ilminin sınırsızlığı sayesinde her şeyin malumatına sahip olması bakımından Allah Teâlâ’nın kâimliğini, celâlini ve kudretinin yüceliğini takrîr etmektedir.¹²⁴⁰

¹²³⁵ Sâffât, 37/65.

¹²³⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 87. Diğer teşbîh örnekleri için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 495; (Kehf, 18/6); IV, 1007 (Hac, 22/11); V, 42 (Mü’minûn, 23/41); V, 163 (Nûr, 24/35); V, 236 (Furkân, 25/12); V, 268 (Furkân, 25/47); VI, 32 (Yâsîn, 36/39); VI, 212-213 (Zümer, 39/5); VI, 408 (Şûra, 42/20); VII, 1259 (Kâia, 101/9).

¹²³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 46; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, V, 12.

¹²³⁸ Fadl Hasan Abbas, Ebû Muhammed es-Safûrî eş-Şâfiû, *Î’câzü’l-Kur’ân*, Câmi’atü’l-Kudüs el-Meftûha, Umman, 2007, s. 113.

¹²³⁹ Bakara, 2/255.

¹²⁴⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 946-948; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 301.

وَهُوَ الْفَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ “O, kullarının üstünde mutlak hakimiyet sahibidir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır.”¹²⁴¹ Allah’ın kullarının üstündeki hakimiyeti ifadesi şanın yüceliğini, kullar için kendi kararını uygulamasını tasvîr etmektedir. Zira yücelik yalnızca O’nun elindedir ve buyruğunda yalnız başına hüküm veren O’dur. Hayırda ve şerde bütün işler Allah’a döner.¹²⁴²

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ “Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O’nun elindedir. Gökler de O’nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.”¹²⁴³ Molla Gürânî ayetteki kabza ve sağ el kelimelerinin barındırdığı manayı farklı açılardan ele almaktadır. Her ne kadar burhânî deliller Allah Teâlâ’nın insana ait organlardan münezzehe olduğuna delalet etse de kullanılan bu sözcükler makama uygun olarak mecâzî bir manaya te’vîl edilmeli ya da hakîkî veya mecâzî manalarından ziyade sözün özü/ana fikri dikkate alınmalıdır. Bundan murad ise Allah’ın kudretinin kemâlini, zihinlerin ve vehimlerin kendisinde hayrette kaldığı büyük fiillerin O’nun kudreti yanında küçük kaldığını temsîl veya tahyîl yoluyla anlatmaktır.

Şayet “Bir mana için kullanılan lafız hakîkî ya da mecâzî olarak manasından soyutlanmaz” denilirse, murad olunan şanı yüce Allah Teâlâ söz konusu olduğunda kabza, sağ el vb. sözcüklerin manalarının dikkate alınmamasıdır. Zira önemli olan sözün özünü almaktır. Bu ise sözcüklerin hakîkî ya da mecâzî anlamda kullanılması konusunda bir ihlal sayılmaz.¹²⁴⁴

Yani ayette aslolan kabza ve sağ el kelimelerinin hakikat veya mecâz manası değil, sözün özü itibarıyla muhatapların zihinlerinde Allah’ın kudretinin tasavvur ettirilmesidir. Buna göre Allah Teâlâ’nın, lafızları insanların kullandığı şekliyle kullanmayabilir manası anlaşılmaktadır.

¹²⁴¹ En’âm, 6/18.

¹²⁴² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 441.

¹²⁴³ Zümer, 39/67.

¹²⁴⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 270-272.

2.4. TAZMÎN

Tazmîn isimlerde, fiillerde veya harflerde bir şeye başka bir şeyin manasını vermek demektir.¹²⁴⁵ Diğer bir tanıma göre tazmîn, bir kelimenin başka bir kelimenin manasını da içermesidir. Tazmîn üslûbuyla kurulan cümle iki cümle kuvvetinde olur ve dinleyicinin zihnini harekete geçirir. Tazmîn beyân ilmindeki îcâz sanatlarından yüksek dereceye sahip olanlardan biridir.¹²⁴⁶

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ

مُخْذَوِّراً *“Onların yalvardıkları bu varlıklar, "hangimiz daha yakın olacağız" diye Rablerine vesile ararlar. Onun rahmetini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur.”*¹²⁴⁷ Ayette يَبْتَغُونَ “arzu ederler” ifadesi aynı zamanda يَحْضُونَ “gayret ederler” manasını tazmîn etmektedir. Yani “O dua ettikleri varlıklar, Rablerine itaat ederek O’na yakın olmak isterler ve bunun için gayret ederler” manası ifade edilmiş olur.¹²⁴⁸

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

وَلَا تُطِيعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا *“Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.”*¹²⁴⁹ Kafirlerin ileri gelenlerinden bir grup Hz. Peygambere (s.a.v.) “Eğer bizim senin yanında oturmamızı istiyorsan yanındaki şu köle ve yoksul tayfasını gönder” demişlerdi. Bu sırada Hz. Peygamberin yanında oturan Bilal, Ammar, Suheyb’in kalkıp gitmesini istiyorlardı. Bunun üzerine nazil olan ayette عَدَا “aştı” ifadesi “Gözlerin onlardan ayrılmasın!” ifadesindeki عَدَا “aştı” ifadesi

¹²⁴⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 338.

¹²⁴⁶ Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 49-50.

¹²⁴⁷ İsrâ, 17/57.

¹²⁴⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 396. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 702 (Nûh, 71/20).

¹²⁴⁹ Kehf, 18/28.

نَبَا “uzaklaştı” manasını da ihtiva ettiği için عَنْ harf-i ceriyle birlikte müteaddî olmuştur. Buradaki mana لَا تَفْتَحُهُمْ عَيْنَاكَ مُجَاوِزِينَ إِلَى غَيْرِهِمْ “Gözlerin onlardan kayıp da başkasına yönelmesin” şeklinde düşünülebilir.¹²⁵⁰

“Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz erkenden gidin” diye...”¹²⁵¹ Müellife göre عَدَا fiili عَلَى harf-i ceriyle birlikte kullanıldığında tazmîn yoluyla إِقْبَالَ “yönelme” manasını da içerir.¹²⁵² Arap dilinde يُعْدَى عَلَيْهِ بِالْجَفَنَةِ وَيُرَاحُ “Sabah akşam sahanla ona yemek getirilir” denilmesi de benzer bir kullanımdır. Buna göre ayette mana فَاقْبَلُوا عَلَى حَرْثِكُمْ بَاكِرِينَ “Onlar erkenden mahsullerine yöneldiler” şeklinde düşünebilir.¹²⁵³

وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ “Yapacakları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Şüphesiz Allah, (günahlardan) korunanları bilmektedir.”¹²⁵⁴ Ayette جَزَمَانَ “mahrum etme” manasını tazmîn eder. فَلَنْ يُكْفَرُوهُ “asla inkâr edilmeyecek” ifadesi جَزَمَانَ “mahrum etme” manasını tazmîn eder. Şöyle ki فَلَنْ تُحْرَمُوهُ “Asla ondan mahrum bırakılmayacaksınız” yani asla onun mükafatından mahrum bırakılmayacaksınız manasını da içerecek şekilde kullanılmıştır. Bu yüzden tek mefûl alan كَفَّرَ fiili iki mefûl alan geçişli bir fiil olarak zikredilmiştir.¹²⁵⁵

2.5. İSTİÂRE

İstiâre bir lafzın aslî manasının kastedilmesine mani olan bir karîne yardımıyla nakledildiği mana ile kullanıldığı mana arasındaki müşâbehet alakası dolayısıyla

¹²⁵⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 536-538; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 717.

¹²⁵¹ Kalem, 68/22.

¹²⁵² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 615.

¹²⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 590.

¹²⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/115.

¹²⁵⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1204; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 403.

konulduğu anlamın dışında kullanılmasıdır.¹²⁵⁶ İstiâre bir ismin anlamının başka bir şeyde bulunduğunu iddia etmektir, ismi bir şeyden alıp başkasına taşımak değildir. Yani isim kendi anlamından ayrılmayıp aynen korunmuş demektir.¹²⁵⁷

Sekkâkî (ö. 626/1229) istiâreyi “Teşbîhin iki tarafından birini zikredip bununla müşebbehin müşebbehün bihin cinsine dahil olduğu iddiasıyla ve müşebbehün bihe has olan bir şeyin müşebbehe sabitlenmesinin delaletiyle diğer tarafı kastetmek” şeklinde tanımlamıştır.¹²⁵⁸

Aslında istiâre alakası teşbîh olan mecâzdır.¹²⁵⁹ Ayrıca istiâre iki tarafından biri hazfedilmiş¹²⁶⁰ muhtasar bir teşbîhtir fakat teşbîhten daha belîğdir. Mesela رَأَيْتُ أَسَدًا فِي الْمَدْرَسَةِ “Okulda bir aslan gördüm” cümlesi aslında رَأَيْتُ رَجُلًا شَجَاعًا كَالْأَسَدِ فِي الْمَدْرَسَةِ “Okulda aslan gibi cesaretli bir adam gördüm” cümlesinin takdîrindedir. Nitekim istiâre olan ilk cümlede müşebbeh رَجُلًا lafzı, teşbîh edatı كَ ve vech-i şebek شَجَاعًا ifadeleri hazfedilmiş, karîne olarak da الْمَدْرَسَةِ ifadesi dahil edilmiştir. İşte bu özellikler aslandaki cesaret vasfının kastedilmesine delalettir.¹²⁶¹

İstiârenin unsurları müsteârın leh (müşebbeh), müsteârın minh (müşebbehün bih), müsteâr (nakledilen lafız), câmi‘ (vech-i şebek), karîne (bir lafzın ıstilahta konulduğu anlamının kastedilmesine mani olan kanıt) şeklinde beş kısımdır.¹²⁶²

İstiâreyi teşbîhten ayıran bazı hususlar vardır. Öncelikle istiârede teşbîhi unutmış gibi yapmak şart koşulur ve müşebbehin, müşebbehün bihin bir ferdi olduğu iddiası vardır. Ayrıca istiârede müşebbeh ve müşebbehün bih aynı anda kullanılmaz, vech-i şebek ve teşbîh edatı da lafzen veya takdîrân zikredilmez.¹²⁶³

İstiârede iki taraf arasındaki ilişki açıkça söylenmez, maksadı algılayabilmek için bütün anlam değerlerinden ve çağrışımlardan yararlanır. Dolayısıyla kelimeler

¹²⁵⁶ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 258.

¹²⁵⁷ Cürcânî, *Delâilü'l-İ‘câz* s. 437.

¹²⁵⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 369.

¹²⁵⁹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 578.

¹²⁶⁰ Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-Bedî‘*, s. 175.

¹²⁶¹ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 258.

¹²⁶² Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, II, 230; Kâsım-Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 195.

¹²⁶³ Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, II, 231.

temel lugat manalarının sınırlarını aştığından istiâre, muhatabın sezgi ve hayal gücünü daha geniş kullanmaya sevk eder. Ayrıca anlatılmak istenen duygu ve düşünceler somutlaştırılarak en etkin bir tarzda aktarılmış olur.¹²⁶⁴

2.5.1. İstiâre Çeşitleri

İstiâre, müşebbeh ve müşebbehün bihin zikredilip zikredilmemesine göre *tasrîhiyye* ve *mekniyye*; kullanılan lafızların türüne göre *asliyye* ve *tebeiyye*; müşebbeh ve müşebbehün bihin mülâyimlerine/levâzımlarına (gereksinimler) göre *muraşşaha*, *mücerrede* ve *mutlaka*; lafızların sayısına göre *müfrede* ve *mürekkebe* (*temsîliyye*) gibi çeşitli kısımlara ayrılır.¹²⁶⁵ Molla Gürânî genellikle istiârenin çeşidini belirtmiş ve açıklamalarını Arap şiiriyle desteklemiştir. Aşağıda istiâre çeşitlerine dair kavramlar açıklanacak ve müellifin verdiği örnekler ele alınacaktır.

2.5.1.1. İstiâre-i Tasrîhiyye

İstiâre-i tasrîhiyye/musarraha müsteârün minhünün (müşebbehün bih) açıkça zikredildiği müsteâr lehin (müşebbeh) hazfedildiği teşbîhtir.¹²⁶⁶

“وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ” *Allah'a ve*

Resûl'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”¹²⁶⁷

Ayetteki “رِيحُكُمْ” “rüzgarınız” ifadesi hakiki anlamından ziyade “دَوْلَتُكُمْ وَنَصْرُكُمْ” “devletiniz ve gücünüz” ifadelerinden müsteâr olarak kullanılmıştır. Zira devletin ve gücün nüfûzu ile devamlılığı, rüzgarın esmesine benzetilmiştir.¹²⁶⁸

¹²⁶⁴ Saraç, *Klâsik Edebîyat Bilgisi*, s. 118. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 764 (Tâhâ, 20/22); V, 236 (Furkân, 25/11); V, 487 (Kasas, 28/8); V, 748 (Ahzâb, 33/7); V, 792 (Ahzâb, 33/43); V, 873 (Sebe', 34/48); VI, 25 (Yâsîn, 36/30); VI, 78 (Sâffât, 37/28); VI, 144 (Sâd, 38/12); VI, 158 (Sâd, 38/24); VI, 260 (Zümer, 39/56); VI, 277 (Zümer, 39/69); VI, 380 (Fussilet, 41/40); VI, 502 (Duhân, 44/48); VII, 130 (Kamer, 54/48); VII, 500 (Tegâbün, 64/9); VII, 578 (Mülk, 67/15); VII, 701 (Nûh, 71/17); VII, 762 (Müzzemmil, 73/7); VII, 866 (İnsân, 76/10).

¹²⁶⁵ Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-Bedî'*, ss. 176-192.

¹²⁶⁶ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 260 ; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 242; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-Bedî'*, s. 176; Kâsım-Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 199.

¹²⁶⁷ Enfâl, 8/46.

¹²⁶⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 125. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 117, (Enfâl, 8/42).

Dolayısıyla ayette her tarafa esmesi ve nüfûz etmesi bakımından müsteârun minhü olan “rüzgar” lafzı, istiâre yoluyla müsteârun leh olan “devlet ve güç” lafızlarının yerine kullanılmıştır.

2.5.1.2. İstiâre-i Mekniyye

İstiâre-i mekniyye, müsteârun lehin (müşebbeh) zikredildiği müsteârun minhünün (müşebbehün bih) hafzedildiği ve levâzımından bir şey ile kendisine işaret edildiği istiâredir.¹²⁶⁹ Diğer bir ifadeyle müşebbehin zikredilip birtakım karîneler vasıtasıyla hafzedilmiş olan müşebbehün bihi kastetmek demektir. Bu karîne ise müşebbehün bihe ait bir şeyin müşebbehe izafe edilmesidir.¹²⁷⁰ İstiâre-i mekniyye, istiâre-i bi'l-kinâye (teşbîh-i muzmer) olarak da isimlendirilir.¹²⁷¹

“Allah, يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ

*"Benden başka ilah yoktur. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının" diye (insanları) uyarmaları için emrini içeren vahiy ile melekleri kullarından dilediğine indirir."*¹²⁷²

Molla Gürânî'ye göre ayette istiâre-i mekniyye söz konusudur. Çünkü zikredilen الرُّوح *"ruh"* ifadesinden kastedilenin *"Kur'ân veya vahiy"* olduğunu bildirmiştir. Zira cehaleti sebebiyle ölü olan kalpler ancak Kur'ân ve vahiy ile hayat bulur. Veya bedendeki ruhun görevi neyse dinde de Kur'ân'ın ve vahyin görevinin aynı olması bakımından istiâre-i mekniyye olarak zikredilmiştir.¹²⁷³

Dolayısıyla ayette seçilen *"ruh"* ifadesiyle bir mana birçok açıklama yapılmaksızın tek kelime ile aktarılmıştır. İstiâre terimleri açısından bakılırsa *"ruh"* lafzı müşebbeh (müsteârun leh) olarak zikredilmiş, Kur'ân veya vahiy lafızları, kendisine işaret edilen hafzedilmiş müşebbehün bih (müsteârun minh), meleklerin indirmeye aracı olması levâzımıdır.

¹²⁶⁹ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 260 ; Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, II, 243; Abdülazîz Atûk, *İlmü'l-Beyân*, s. 176; Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebîyat Lügati*, s. 73.

¹²⁷⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 378.

¹²⁷¹ Bedevî Tabâne, *Mu'cemü'l-Belâgati'l-'Arabiyye*, s. 597.

¹²⁷² Nahl, 16/2.

¹²⁷³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 113. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 135, (Nisâ, 4/71); II, 727, (A'râf, 7/105); IV, 288 (Nahl, 16/116); IV, 379-380 (İsrâ, 17/44); V, 404-405 (Neml, 27/13); VI, 10 (Yâsin, 36/2); VII, 372 (Haşr, 59/9).

وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْطُرُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي

*“Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dahilinde, Levh-i Mahfuz'da) olmasın.”*¹²⁷⁴ Ayette الْغَيْب “gayb” ifadesi, istiâre-i bi'l-kinâye sanatıyla kilitlerle güvence altına alınmış eşyalara benzetilmiş ve anahtarlar ifadesiyle de tehayyülen sabit kılınmıştır. Çünkü gaybın anahtarlarını ve nasıl açılacağını bilen bir kimse hazinenin içindekilere ulaşır. Nitekim gaybı bilen yalnızca Allah'tır. O'ndan başka hiç kimse gayba ulaşmaya güç yetiremez. Zira burada Allah'ın ilmi anahtarın yerine geçer.

Ayrıca مَفَاتِيح “anahtarlar/hazine” lafzının مَفْتَح “hazine” anlamına gelen bu kelimenin cemîsi olması da caizdir. O halde mana *“Gaybın hazineleri yalnızca Allah'ın yanındadır, oraya ulaşacak hiç kimse yoktur”* şeklinde de düşünebilir.¹²⁷⁵

Molla Gürânî ilgili kelimenin her iki manasını da göz önünde bulundurarak ayeti değerlendirmiştir. Kısacası غَيْب “gayb” ifadesi istiâre yoluyla bir hazineye benzetilmiş, müsteârün minhü olan “hazine” lafzı yerine mülâyiminden مَفَاتِيح “anahtarlar” lafzı zikredilerek ona işaret edilmiştir.

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ هُمُ

الْخَاسِرُونَ *“Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşeri ve ahlâki bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”*¹²⁷⁶ نَقَضَ kelimesi “terkibi çözmek ve parçalarına ayırmak” anlamlarına gelir. Fakat çoğunlukla “ipin örülü olan katlarını çözmek” manasında kullanılır.

¹²⁷⁴ En'âm, 6/59.

¹²⁷⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 480-481.

¹²⁷⁶ Bakara, 2/27.

Dolayısıyla تَقْضُ kelimesinin ayetteki gibi “ahdi bozmak” manasında kullanılması ise istiâre yoluyladır. Nitekim anlaşılan yapan kimseler arasındaki bağlantıyı sağlamaya sebep olan ahit, iki cisim arasındaki bağlantıyı sağlamaya sebep olan bir ipe benzetilmiştir. Dolayısıyla تَقْضُ kelimesi حَبْل “ip” kelimesinin müterâdiflerinden biri olarak zikredildiği için عَهْد “ahit”te istiâre-i mekniyye, تَقْضُ “ahdi bozmak” ifadesinde de istiâre-i tasrîhiyye-i tahkîkiyye söz konusudur. Çünkü ahdi iptal etme durumu, iki cismi bir araya getiren bağlantının iptal edilmesine benzetilmiştir. Zira müşebbehün bihe ait olan bir ismin, cümlede müşebbeh için getirilmesi durumu, ipin ahit için istiâre olduğuna bir karînedir. Bununla beraber istiâre-i mekniyyenin karinesi أَظْفَارُ الْمَيِّتَةِ “ölümün pençeleri”¹²⁷⁷ ve يَدُ الشِّمَالِ “kuzey rüzgarının eli”¹²⁷⁸ terkiplerindeki gibi istiâre-i tahyîliyye olmak zorunda değildir.¹²⁷⁹

Molla Gürânî ayetteki ifadeyi farklı istiâre ihtimallerini göz önünde bulundurarak değerlendirmiştir. Sonuç olarak bu ayette عَهْد lafzı istiâre yoluyla bir ipe

¹²⁷⁷ Molla Gürânî’nin metinde istişâd ettiği terkinin şair sahabelerden Ebû Züeyb el-Hüzelî’nin (ö. 28/648) şu beytinden nakledildiği görülmektedir: وَإِذَا الْمَيِّتُ أَتَشَبَّهَ أَظْفَارَهَا ... أَلْفَيْتُ كُلَّ تَيْمَةٍ لَا تَنْفَعُ “Ölüm pençelerini geçirdiğinde, Hiçbir muskanın fayda vermeyeceğini görürsün.” Bkz. Ebu’l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya’lâ ed-Dabbî el-Kûfî, *el-Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdusselâm Muhammed Harun, Kâhire, Dâru’l-Meârif, 1942, s. 422; Kudâme b. Cafer, *Nakduş-Şi’r*, s. 67. Bu şiirde ölüm, سَبْعَ “yırtıcı bir hayvan”a benzetilmiş, ancak yırtıcı hayvanın kendisi değil onun mülayiminden olan أَظْفَار “pençeler” lafzı zikredilerek hayali bir tasvir ile yırtıcı hayvana işaret edilmiştir. Yani “pençeler” lafzının hakiki anlamıyla özdeşleştiği yırtıcı hayvandan sıyrılıp hayali bir tasvirle ölüme izâfe edilmesi durumudur. Bu sebeple أَظْفَار lafzı istiâre-i tahyîliyye olarak kabul edilir. Bkz. Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 261.

¹²⁷⁸ Müellifin metinde istişâd ettiği terkin, Lebîd b. Rebîa’nın (ö. 40/660) dîvânında zikredilmektedir: وَغَدَاةَ رِيحٍ قَدْ وَزَعَتْ وَقَرَّةً ... إِذْ أَصْبَحَتْ يَدُ الشِّمَالِ زَمَانَهَا “Savuşturdum rüzgarını ve ayazını nice sabahın, Eline geçtiğinde yuları, kuzey rüzgarının ...” Bkz. Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa, *Dîvânü Lebîd b. Rabîa*, thk. Hamdû Tammâs, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2004, s. 114; Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheretü Eş’âri’l-Arab*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Nahdatu Mısır li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, Kahire, 1981, s. 261; İbn Reşîk el-Kayrevânî, Ebû Alî el-Hasen el-Ezdî el-Mesîlî, *el-‘Umde fî Mehâsini’-Şi’r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1981, c. I-II, I, 269. Şiirdeki beyitte zikredilen يَد “el” lafzı istiâredir. Yani kişinin bir şeyi elinde evirip çevirdiği gibi kuzey rüzgarının da sabah vaktini evirip çevirdiği ve o vakitlerde estiği kastedilmiştir. İnsanın elle yaptığı bir eylem hayali bir tasvirle rüzgara ait kılındığı için el lafzı istiâre olarak kullanılmıştır. Bkz. Cürçânî, *Delâilü’l-İ‘câz*, ss. 435-436.

¹²⁷⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 346-348.

benzetilmiş, müşebbehün bih olan حَبْل “ip” lafzı hazfedilmiş ve levâzımından olan نَقَض “çözmek” lafzı getirilerek istiâre-i mekniyye yoluyla ona işaret edilmiştir.

“O şöyle demişti: قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا

*"Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım."*¹²⁸⁰ Molla Gürânî'ye göre ayette istiâre-i mekniyye sanatı vardır. Şöyle ki اِنْتِشَارُ الشَّيْبِ فِي الرَّأْسِ “yaşlılığın/saçın ağarmasının başta yayılması” اِسْتِعَالَ النَّارِ فِي الْحَطَبِ “ateşin odunda tutuşması”na ve akabinde alevlerin odunun “tamamında yayılarak ortaya çıkması”na benzetilmiştir. Sonra da bu husus mübâlağa için istiâre yoluyla ifade edilmiştir. Buradaki karîne ise ateşin tutuşmasının başa isnâd edilmesidir. Ayrıca yaşlılık/saçın ağarması, yayılması yönüyle ateşe benzetilmiştir de denilebilir. Buradaki istiâre hayali bir durum olduğu için aynı zamanda istiâre-i tahyîliyyedir.¹²⁸¹

“Onlar nerede bulunurlarsa ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلِيلَةُ أَيْنَ مَا تُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلِ مِنَ النَّاسِ

*bulunsunlar, Allah'ın ve (mü'min) insanların güvencesine sığınmadıkça kendilerini zillet kaplamıştır.”*¹²⁸² Ayette ذَلَّة “zillet” ifadesi istiâre-i bi'l-kinâye yoluyla قُبَّة “kubbe” ifadesine benzetilmiştir. Ayrıca ضُرِبَ “vuruldu” ifadesi tahayyül edilebilecek bir söylemdir ya da zilletin onları kuşatması durumu istiâre-i tebeiyye yoluyla kubbenin altındakileri kuşatmasına benzetilmiştir.¹²⁸³

2.5.1.3. İstiâre-i Muraşşaha

Bir istiârede müsteârın minhüyle (müşebbehün bih) beraber onun mülâyimi olan birtakım özelliklerin veya ayrıntıların zikredilerek müsteârın desteklendiği istiâreye istiâre-i muraşşaha denir.¹²⁸⁴ İstiâre-i muraşşaha istiâre-i mutlakadan, istiâre-

¹²⁸⁰ Meryem, 19/4.

¹²⁸¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 645-646.

¹²⁸² Âl-i İmrân, 3/112.

¹²⁸³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1200.

¹²⁸⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 385; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, II, 252-253; Abdülazîz Afîk, *İlmü'l-Beyân*, s. 186.

i mutlaka da istiâre-i mücerrededen daha belîğ kabul edilir. Zira istiâre-i muraşşaha teşbîhi unutmuş gibi yapmak ve de müsteârun lehin müsteârun minhûnün aynısı olduğu iddiasına dayanmaktadır.¹²⁸⁵

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبَحْتُ بِتَحَارُثِهِمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ *“İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.”*¹²⁸⁶ Bu ayette اِشْتَرَاء “satın alma” lafzının gerçek anlamının dışında kullanıldığı aşıkardır. Zira الضَّلَالَةُ “dalâlet” ve الْهُدَى “hidâyet” lafızlarının alış-veriş cihetiyle satın alınmaları mümkün değildir.

Müellife göre اِشْتَرَاء lafzıyla اِسْتَبْدَالَ “değiştirme” manası kastedilmektedir. Dolayısıyla hidâyete karşılılık dalâleti satın almak ifadesi istiâre yoluyla kullanılmış olup mana; hidâyetle dalâletin yer değiştirmesi anlamındadır. Zira “satın alma” fiilinde bir bedel ödeme ve başka bir şeyi alma söz konusudur.

Bu bağlamda müellif tercih edilen manayı şairin şu dizeleriyle istişhâd etmiştir:¹²⁸⁷

أَخَذْتُ بِالْجُمَةِ رَأْسًا أَرْعَا ... وَبِالثَّنَائِيَا الْوَاضِحَاتِ الدَّرَدَا

وَبِالطَّوِيلِ الْعُمَرِ عُمَرًا حَيْدَرًا ... كَمَا اشْتَرَى الْمِسْلِمُ إِذْ تَنَصَّرَا

“Aldım güre saçlı yerine kel olanı,

Parlak ön dişleri yerine sadece damağı olanı

Uzun ömürlü yerine kısa ömrü olanı

*Hristiyanlaşan Müslümanın alışverişi gibi.”*¹²⁸⁸

¹²⁸⁵ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 273.

¹²⁸⁶ Bakara, 2/16.

¹²⁸⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 258.

¹²⁸⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 258; Ebu'n-Necm el-Mufaddal b. Kudâme, *Divânu Ebi'n-Necm el-İclî*, thk. Muhammed Edîb Abdulvâhid Cimrân, *Matbûâtü Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye*, Dimeşk, 2006, s. 178; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 69; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 48.

Bu şiirde zikredilen اشْتَرَى ifadesi de ayetteki gibi gerçek anlamının dışına çıkılarak istiâre yoluyla اِسْتِئْذَالَ “değiştirme” manasında kullanılmıştır.

Ayetteki اِهْدَى lafzından kastedilen mana; Onların hidayete davet edildikleri zaman bunu gerçekleştirebilecek konumda olmalarıdır. Yani onları hidayete ulaştıracak vesileler kolaylaştırılmış, insanlar hidayet temelleri olan bir fitrat üzerine yaratılmışlardır. الضَّلَالَةَ ise “amaçtan sapmak” demektir. Din konusunda doğru olandan ayrılmayı ifade etmek için istiâre yoluyla kullanılmıştır.

Müellif açıklamalarına şöyle devam etmiştir: Dalâlet yolunu tercih eden münafıklar bu değiştirme işinde hüsrana uğradılar. Çünkü onlar ticaretteki sermayeleri olan hidâyeti dalâletle değiştirdiler. Dalâlet ehli kimse istediğini elde etse bile büyük bir hüsrandır. Zira kişi sermayesini (hidâyeti) koruyamazsa kâr etmiş sayılmaz. Buradaki istiâreyi daha da güzelleştirmek için رِبَح “kâr etmek, kazanmak” lafzının zikredilmesi, ayetin başında geçen اِشْتَرَاء lafzındaki manayı terşih (desteklemek) içindir. Çünkü bu tür istiâre, teşbîhi unutmış gibi yapmak ve müsteârun minhüye ait özellikleri zikrederek tâbilerini sanki müsteârun minhünün destekçisi olarak ilişkilendirme hususuna dayanmaktadır.¹²⁸⁹ Şairin de zikrettiği gibi:

وَلَمَّا رَأَيْتُ النَّسْرَ عَزَّ ابْنَ دَائِيَّةٍ ... وَعَشَّشَ فِي وَكْرِيهِ جَاشَ لَهُ صَدْرِي

“Akbabanın kargaya üstün gelip

Onun yuvasına yerleştiğini görünce yüreğim sızladı.”¹²⁹⁰

Şiirde النَّسْر “akbaba” lafzı yaşlılık için, ابْن دَائِيَّةٍ “karga” lafzı da gençlik için istiâre olarak zikredilmiştir. Devamında yukarıdaki müsteârun minhüye ait özellikler zikredilerek yani yuva ve yuvaya yerleşmekten söz edilerek terşih yapılmıştır.¹²⁹¹ Bu

¹²⁸⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 259.

¹²⁹⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 260; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 71; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 49.

¹²⁹¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 260.

istiârede yaşlı kimse beyaz saçlarından dolayı akbabaya, genç kimse de siyah saçlarından dolayı kargaya benzetilmiştir.¹²⁹²

Dolayısıyla ayetteki *فَمَا رَیَحْتُ بِتِجَارَتِهِمْ* “Bu yüzden alışverişleri onlara *kâr* getirmedi” ifadesi, istiâre için kullanılan *إِشْتَرَاء* “*satın alma*” fiilinin bağlamına uygun olarak getirilmiştir. Şöyle ki; ayetin başında münafıkların hidâyeti dalâletle değiştirmeleri alışveriş üslûbuyla anlatıldığı için onların bu konuda hüsrana uğramaları da onların zarar ettiklerini temsîl ve alışverişlerinin hakikatini tasvîr etmek için alışveriş üslûbuyla anlatılmış ve bu ticarete hiçbir şekilde kazançlı olamadıklarına dikkat çekilmiştir.¹²⁹³ Dolayısıyla bu ayetteki istiâre, istiâre-i muraşşaha ile tescil edilmiştir. Yani ilk olarak *إِشْتَرَاء* “*satın alma*” lafzı istiâre-i tebeyye olarak zikredilmiş, ayetin devamında *فَمَا رَیَحْتُ* “*kâr getirmedi*” ve *التِّجَارَة* “*ticaret*” lafızlarıyla mana ikinci kez pekiştirilmiş ve istiâre-i muraşşaha gerçekleşmiştir.¹²⁹⁴

2.5.1.4. İstiâre-i Mücerrede

Bir istiârede müsteârın lehle (müşebbeh) beraber onun mülâyimi olan birtakım özelliklerin veya ayrıntıların zikredilerek müsteârın desteklendiği istiâreye istiâre-i mücerrede denir.¹²⁹⁵

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ

الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ “Allah şöyle bir memleketi misal verdi: Orası güven ve huzur içinde idi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattırdı.”¹²⁹⁶ Ayette önce insanın zarar ve açlık eleminden idrak ettiği durum, acı ve iğrenç bir şeyi tatmaktan idrak ettiği duruma benzetilmiştir. Bu istiâre-i mekniyyedir.

¹²⁹² İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, V, 405.

¹²⁹³ Beydâvî, *Envâru 't-Tenzîl*, I, 49.

¹²⁹⁴ İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 't-Tahbîr* s. 99; Râzî, *Mefâtîhu 'l-Gayb*, II, 311.

¹²⁹⁵ Sekkâkî, *Miftâhu 'l-'Ulûm*, s. 385; Meydânî, *el-Belâgatü 'l-'Arabiyye*, II, 253; Abdülazîz Afîk, *İlmü 'l-Beyân*, s. 187.

¹²⁹⁶ Nahl, 16/112.

Sonra bu elem ve zarar, giyenî sarıp kuşatması bakımından اللِّبَاس “elbise”ye benzetilmiştir. Dolayısıyla müşebbeh hazfedilmiş ve müşebbehün bih olan “elbise” lafzı zikredilmiştir. Bu da istiâre-i tasrîhiyyedir.

Fakat “tattırma” ve “elbise” ifadelerinin ikisi de aynı anda nasıl istiâre olarak kullanılabilir sorusu akla gelebilir. Tattırma ifadesi genellikle bela ve sıkıntılardan dolayı insana dokunan şeyler için kullanıldığı için burada da hakiki manasında kullanılmış sayılır. Elbise ifadesi de giyen kişiyi kuşatması yönüyle insanı kuşatan ve etrafında meydana gelen olaylar yönüyle elbiseye benzetilmiştir. Dolayısıyla الإِدَاقَةُ “tattırma” kelimesi çoğu zaman insanlara dokunan bela ve sıkıntılar için kullanıldığında الإِصَابَةُ “yakalanma” manasına gelir. Böylece hakikat anlamında kullanılmış olur ve bu itibarla istiâre-i mücerrede olur. Ayrıca الإِدَاقَةُ “tattırma” ifadesi herhangi bir giydirme işi olmaksızın اللِّبَاس “elbise” üzerine konumlandırılmıştır. Çünkü bu üslûp etkileme ve etkilenmenin ziyadeli olduğunu ifade eder.¹²⁹⁷

2.5.1.5. İstiâre-i Tebeiyye

İstiârenin cins isimler dışında fiiller, müştak sıfatlar ve harfler ile yapılmasıdır.¹²⁹⁸ Dolayısıyla ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfatı müşebbehe, ism-i tafdîl, ism-i zaman, ism-i mekan, ism-i alet gibi fiilden türetilen kelimelerle yapılan istiâreler tebeiyyedir.¹²⁹⁹ İstiâre-i tebeiyye, müştak olmayan câmid isimlerle yapılan istiâre-i asliyyenin zıddıdır.¹³⁰⁰

حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.”¹³⁰¹ Hakikatte burada kalplerine ve kulaklarına حَتَمَ “mühür vurdu”

¹²⁹⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 281-283; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 638-639.

¹²⁹⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 385; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 253; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-Beyân*, s. 187.

¹²⁹⁹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 597.

¹³⁰⁰ Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-Beyân*, s. 181.

¹³⁰¹ Bakara, 2/7.

ve gözlerine de غِشَاوَةٌ “perde” çekmek diye bir şey söz konusu değildir. Şöyle ki; kalplerde ve kulaklarda hakka ulaşmaya ve onu kabul etmeye engel bir görünümün meydana gelmesi, kapların üzerinin mühürlenmesi şeklindeki bir kullanıma benzetilerek istiâre üslûbuyla aktarılmıştır. Burada “mühür vurma” fiilinin Allah’a isnâd edilmesi, O’nun hakka ulaşmayı ve imanı kabul etmeyi menettiği izlenimi verir. Fakat bununla inkâr edenlerin imanı kabul etme ihtimalleri olduğu halde içinde bulundukları durumun yani küfre tamamen saplanmalarının bu ihtimale mani olduğu bildirilmiştir. Burada olduğu gibi fiile tabi olarak bina edilen bu istiâre çeşidi istiâre-i tebeiiyedir.¹³⁰² Bu tür kullanımda, kâfirlerin azgınlıkta haddi aştıkları ve dalâlete sapmakta çok ileri gittiklerini onlara hissettirmek amaçlanmıştır.¹³⁰³

Ayette inkar edenlerin içinde bulundukları bu durum, onların dini hususlardan istifade etmelerini engellediğinden kalp bir sûret olarak benzetilmiştir. Müellif soyut ve somut iki anlamı olan lafızların takdir edildiği manada şayet bir zayıflık oluşturmadığı sürece temsîl amacıyla kullanılabileceğini belirterek konuya farklı yorumlar getirmiştir.

Birincisi: Ayette mühürleme fiili Allah’a isnâd edilmiştir. Şöyle ki bu isnâd, inkâr edenlerin kalplerinin ve kulaklarının haktan uzaklaşmasından ve yaptıklarında çok aşırı giderek küfrün kendilerinde sanki doğuştan gelen bir nitelikmiş gibi iyice yerleşmesinden kinâyedir.

İkincisi: Allah’ın onların kalplerine mühür vurması, istiâre-i temsîliyye yoluyla hayvanların kalplerine benzetilmiştir. Sanki Allah tarafından kalplerinin üzerine mühür vurulduğu takdir edilir. Buradaki “mühür vurma” fiili her ne kadar mecâz anlam ifade etse de isnâd edilen şey hakîkî manadadır. Şu sözde olduğu gibi temsil yapılmıştır: أَرَأَيْكَ أَيُّهَا الْمُفْتِي تَقْدِمُ رَجُلًا وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى “Ey Müftü! Bir ileri bir geri adım attığını görüyorum.”¹³⁰⁴

Üçüncüsü: Tüm bu olayların sebebi şeytandır. Fakat isnâd burada da Allah’a yapılmıştır. Çünkü “mühür vurma” fiilinde isnâdın sebebe yapılması, şeytana bu

¹³⁰² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 221-222. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 736 (A’râf, 7/126); IV, 1074 (Hac, 22/55); V, 588 (Ankebût, 29/23); VI, 24 (Yâsîn, 36/29).

¹³⁰³ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, I, 42.

¹³⁰⁴ Müftünün tereddütünden hasıl olan bu durum, bir işi yapıp yapmama konusunda kararsız olan bir kişiye benzetilerek istiâre-i temsîliyye kullanılmıştır. Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 376.

kudreti verenin Allah olmasından dolayıdır. Aynı zamanda buradaki müsned aşağıdaki şiirdeki gibi mecâzî anlamdadır:¹³⁰⁵

إِذَا رَدَّ عَائِي ¹³⁰⁶ الْقَدْرُ مَنْ يَسْتَعِيرُهَا

“Kazanın dibindeki artık yemek, onu ödünç isteyen geri çevirdiğinde...”

Bu şiirde kastedilen manayı Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) şöyle açıklıyor: Araplar, yemek pişirdikleri kazanı birisi ödünç istediğinde onun dibinde kalan yemeği mazeret göstererek talebi reddediyorlardı. İşte burada عَائِي fâil, مَنْ يَسْتَعِيرُهَا ise mefûl konumundadır. Bu kullanım mecâzî bir isnâddır. Çünkü hakikatte talebi reddeden kişi kazanın sahibidir. عَائِي lafzı ise isnâdın yapıldığı sebeptir.¹³⁰⁷

Dördüncüsü: Mühür vurmak ifadesi onların imana gelmeleri hususunda baskı ve zorlama olmadığını ifade etmekten istiâre olarak kullanılmıştır. Çünkü durum bunu gerektirir. Şöyle ki: Bu ifadeyle onların azgınlıklarında çok ileri gittikleri vurgulanmıştır. Dolayısıyla iman hususunda seçim hakkına dair bir teklif sunulmasaydı onlara zorla iman ettirmekten başka bir yol kalmadığına işaret edilmiştir.

Beşincisi: İnanmayanların وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ “Dediler ki: ”(Ey Muhammed!) Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık, seninle bizim aramızda da bir perde vardır. O halde sen (istediğini) yap, şüphesiz biz de (istediğimizi) yapacağız.”¹³⁰⁸ ayetindeki gibi bir takım asılsız iddialarına cevap vermek maksadıyla Allah’ın mühür vurduğu ifadesinin kullanıldığı ihtimalidir.¹³⁰⁹

¹³⁰⁵ Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, s. 176.

¹³⁰⁶ العائى “Kazanın dibinde bırakılan artık yemek” anlamına gelir. Bkz. Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, III, 145; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-Lüga ve Sihâhü'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1987, c. I-VI, VI, 2432.

¹³⁰⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Masûn*, I, 357.

¹³⁰⁸ Fussilet, 41/5.

¹³⁰⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 223-225.

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يُخَادِعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ “Bunlar Allah’ı ve mü’minleri

aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir.”¹³¹⁰

Müellife göre bu ayetteki يُخَادِعُونَ ifadesi istiâre-i tebeyye üslûbudur. Münafıkların Allah’ın zâtını ve sıfatlarını tanımamalarından dolayı bu ifade tarzı kullanılmış olabilir. Zira onlar, Allah’ı aldatabileceklerini zannettiler. İşte bu da onların itikatlarının bir tercümesi sayılır.

Ayrıca Allah Teâlâ bu ifadeyi bir girizgah olarak müminlerin kendisine olan yakınlığından ve onların kendi katındaki özel bir yeri olmasının kuvvetine dikkat çekmek için zikretmiştir. Bu ifade şeklinde aldatma fiilinin taalluk ettiği şey أَعْجَبَنِي زَيْدٌ

وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضَوْهُ”¹³¹¹ cümlesindeki ve “Zeyd’in cömertliği beni hayran bıraktı”¹³¹¹ cümlesindeki ve

إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ “Eğer gerçekten mü’min iseler (bilsinler ki), Allah ve Resûlü’nü razı

etmeleri daha önceliklidir”¹³¹² ayetindeki kullanıma benzerdir.¹³¹³ Yani söz konusu

ayette mana “Onlar Allah’a iman etmiş olan müminleri aldatmaya çalışırlar” şeklinde düşünülebilir.¹³¹⁴

Diğer taraftan aldatma fiilinin aklî mecâz yoluyla Allah tarafından Resûlüne (s.a.v.) isnâd edildiği de söylenebilir. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Allah’ın hükümlerini tebliğ eden ve anlatan O’nun yeryüzündeki halifesidir.¹³¹⁵ Nitekim Zemahşerî (ö. 538/1144) de Allah isminin zikredilip Peygamber Efendimizin (s.a.v.) kastedilmesinin mümkün olabileceği gibi benzer açıklamalarından sonra şu ayeti delil göstermiştir:¹³¹⁶ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ “Sana bîat edenler ancak Allah’a bîat etmiş

olurlar.”¹³¹⁷ Benzer şekilde bir diğer ayette murad edilen mana aynı doğrultudadır: مَنْ

¹³¹⁰ Bakara, 2/9.

¹³¹¹ Zeyd kelimesi onun cömertliğini anlatmak için ön hazırlık olarak ilk sırada zikredilmiştir. Bu cümlede beğenme durumu önce bütünüyle Zeyd’e isnâd edildi. Sonra da bu niteliğini diğer saygınlık ifade eden nitelikleri arasından ayırmak için onun sahip olduğu cömertlik vasfına atıf yapıldı. Bkz. Semîn el-Halebî, *ed-Dürri’l-Masûn*, I, 126.

¹³¹² Tevbe, 9/62.

¹³¹³ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 236.

¹³¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 58.

¹³¹⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 236.

¹³¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 57-58.

¹³¹⁷ Fetih, 48/10.

يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيفًا
Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur."¹³¹⁸ Yani, bundan maksat münafıkların Allah'ı aldatmakla aynı zamanda Peygamberimizi (s.a.v.) de aldatmak isteyişleri olabilir.

Ayetin devamındaki وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ifadesiyle de aldatma eyleminin münafıklarla sınırlı kalacağı yani sadece kendilerine zarar vereceği vurgulanmıştır. Zira münafıklar beyhûde istekleriyle yalnızca kendilerini kandırırlar. Yine aynı şekilde benzer şeyler temenni ederler ve günah işlemeye teşvik ederek ancak birbirlerini kandırırlar. Bu ifadelerle münafıkların aldatma eyleminden dolayı çok zarar gördükleri ve şuurlarının yok olması hasebiyle yollarını kaybettiklerine işaret edilmiştir.¹³¹⁹

“Allah, شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik ettiler. Ondan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."¹³²⁰ Allah Teâlâ insanlar için çevrelerinde ve kendilerinde vahdaniyetine dair kesin deliller getirmiş sonra da hükümlerini ortaya koymuştur. Müellife göre Yüce Allah'ın kitaplar indirip ve peygamberler gönderip bunları vahdaniyetine delil kılması, keşif ve beyân açısından istiâre-i tebeyye yoluyla bir şahitliğe benzetilmiştir.¹³²¹

Nitekim Allah Teâlâ kendisinin tek bir ilah olduğuna delalet edecek şeyleri yaratmak sûretiyle bu şahitliğini ortaya koymuş ve açıklamıştır. Melekler ve ilim sahipleri de Allah'ın tek olduğunu naklî ve aklî delillerle açıklamışlardır. Yani melekler bunları peygamberlere, peygamberler alimlere, alimler de diğer insanlara beyân etmişlerdir.¹³²²

وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى
الكافرين "Cehennemlikler de cennetliklere, "Ne olur, sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın" diye çağırırlar. Onlar, "Şüphesiz, Allah

¹³¹⁸ Nisa, 4/80.

¹³¹⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 236-240.

¹³²⁰ Âl-i İmrân, 3/18.

¹³²¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1064.

¹³²² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, VII, 168.

bunları kafirlere haram kılmıştır" derler."¹³²³ Buradaki حَرَّمَ "haram kıldı" ifadesi istiâre-i tebeyye yoluyla مَنَعَ "yasakladı" manasında kullanılmıştır. Yani ayet "Allah, dünyada iken mükelleflere bazı şeyleri haram ve sakıncalı kıldığı gibi ahirette de cehennemlik kimselere cennet yiyeceklerini ve içeceklerini tatmayı yasakladı" manasındadır. Molla Gürânî ayetteki benzer kullanıma Arap şiirinden örnek getirmiştir. Nitekim burada da حَرَّمَ ifadesi "yasak" manasına gelir.¹³²⁴

حَرَّمَ عَلَى عَيْنِي أَنْ تَطْعَمَ الْكَرَى ... وَأَنْ تَرْفَأَ حَتَّى الْأَيْكِ يَا هِنْدُ

"Haramdır gözlerime uykuyu tatması

Ve yaşlarının kuruması, seni görene kadar ey Hind!"

فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلُهَا فَأَبَوْا أَنْ يُصَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ قَالَ

لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا "Yine yola koyuldular. Nihayet bir şehir halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Halk onları konuk etmek istemedi. Derken orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler. Adam hemen o duvarı doğrulttu. Mûsâ, "İsteseydin bu iş için bir ücret alırdın" dedi."¹³²⁵ Ayette جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضُ "yıkılmak isteyen bir duvar" ifadesinde duvara isnâd edilen "isteme" fiili istiâre-i tebeyyedir. Yani "yıkılmaya yüz tutmuş" anlamındadır. Molla Gürânî bu açıklamasına aşağıdaki beyiti şahit göstermiştir. Dolayısıyla beyitte zikredilen هَمَّ "istedi/yöneldi" fiili cansız bir varlık olan zamana atfedilmiş ve istiâre-i tebeyye olarak kullanılmıştır.¹³²⁶

إِنَّ دَهْرًا يَلْفُ شَمْلِي بِسُعْدَى ... لَزَمَانٌ يَهُمُّ بِالْإِحْسَانِ

"Beni Su'dâ'ya kavuşturan zaman

Gerçekten iyilik etmeyi istemiş bir zamandır."

¹³²³ A'râf, 7/50.

¹³²⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 676; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 108.

¹³²⁵ Kehf, 18/77.

¹³²⁶ Cürçânî, *Delâilü'l-İ'câz*, s. 320.

إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ “O, size ancak kötülüğü, hayasızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.”¹³²⁷ Molla Gürânî'ye göre ayette şeytanın düşmanlığı takrîr edilerek açıklanmıştır. Onun emretmesi istiâre yoluyla bir şeyi güzel göstermesi ve vesvese vermesi manasında ifade edilmiştir. Bu üslûpta şeytana itaat edenlerin onun memurları konumunda olduğunu îmâ etme ve onları küçük düşürme amacı vardır.¹³²⁸

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا “Allah'ın sizi (kabirlerinizden) çağıracağı, sizin de O'na hamd ederek emrine hemen uyacağınız ve (kabirlerinizde) pek az kaldığınızı sanacağınız günü hatırla!”¹³²⁹ Ayette الدُّعَاءُ “çağırma” ve الإِسْتِجَابَةُ “davete uyma” ifadeleri اَلْبُعْثُ “diriltme” ve اَلْإِنْبِئَاتُ “diriltilme” ifadeleri için istiâre olarak kullanılmışlardır. Bu üslûpta davet ve icabet olaylarının hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleşeceğine bir tenbih vardır. Ayrıca bununla hesap ve ceza için çağrıldıklarına işaret edilmiştir.¹³³⁰

Nitekim فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ ifadesinde tercih edilen اِسْتَجَابَ fiili “çağırana davet ettiği hususta uymak” demektir. Aynı şekilde اَجَابَ fiili de bu anlama gelir. Fakat اِسْتَجَابَ fiili “icabet etme istediğini” de barındırır. Bu yüzden اَجَابَ sîğasından daha kuvvetli ve te'kidlidir.¹³³¹ Böylelikle “Allah'ın sizi çağırdığı gün kendisine hamdederek davetine icabet etmek isteyeceksiniz” manası vurgulanmış olur.

2.5.1.6. İstiâre-i Temsîliyye

İstiâre-i temsîliyye asli manasının kastedilmesine mani bir karîne sebebiyle ve müşâbehet alakasıyla bir terkinin konulduğu anlamın dışında kullanılmasıdır. Dolayısıyla istiâre-i temsîliyye tek bir lafızda değil terkiplerde gerçekleşir. Mecâz-ı mürekkeb olarak da isimlendirilen istiâre-i temsîliyyede müşebbeh ve müşebbehün bih

¹³²⁷ Bakara, 2/169.

¹³²⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 701.

¹³²⁹ İsrâ, 17/52.

¹³³⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 390-391.

¹³³¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XX, 354.

birden fazla unsurdan çekilip alınmış bir tabloyu andırır. İstiâre-i temsîliyye bu iki sûretten birini diğerine benzeterek teşbîhte mübâlağa gayesiyle müşebbehi müşebbehün bihin sûretine dahil edip sadece müşebbehün bihin terkiibini zikretmekle yapılır.¹³³² İstiâre-i temsîliyyede sadece müşebbehün bihin terkiibi zikredilirken teşbîh-i temsîlîde ise hem müşebbeh hem müşebbehün bih hem de teşbîh edatı zikredilir.¹³³³ İstiâre-i temsîliyye ifadeleri şöhret kazanıp yaygın bir kullanım halini aldığıında mesel olarak isimlendirilirler.¹³³⁴

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا “Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın.”¹³³⁵ Müellif حَبْل “ip” ve اِعْتَصِم “tutunma” lafızlarında farklı belâğî hususların olabileceğine değinmiştir. Öncelikle ayette bir durumun diğer bir duruma benzetilmesi itibarıyla istiâre-i temsîliyye sanatı vardır. Ayrıca burada حَبْل “ip” kelimesi, ahit veya Kur’ân için istiâre olarak kullanılmıştır. Nitekim Molla Gürânî, istiârenin burada “Kur’ân Allah’ın sağlam ipidir, O’na sımsıkı tutunursanız asla dalâlete düşmezsiniz” manasına delalet ettiğini belirtmiştir. اِعْتَصِم “tutunma” lafzı ise ahite güvenmekten istiâre ya da ayette istiâre olan حَبْل “ip” kelimesi için terşîh (desteklemek) olarak da düşünülebilir. Çünkü حَبْل “ip” ifadesinin Allah’a izafe edilmesi bir karînedir.¹³³⁶

وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْظُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ “Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini herhalde eşeklerin sesidir!”¹³³⁷ Müellife göre اِنْ اَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ifadesi aşırı yüksek sesle konuşmanın eşek sesinin çirkinliğiyle nazara verilmesi ve bunun istiâre yoluyla söylenmesi, tahzîr (uyarmak)

¹³³² Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 604; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 275; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 265.

¹³³³ Bulut, *Belâgat*, s. 266.

¹³³⁴ Merâğî, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 287.

¹³³⁵ Âl-i İmrân, 3/103.

¹³³⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1187. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 728, (Hûd, 11/28); IV, 775 (Tâhâ, 20/39).

¹³³⁷ Lokmân, 31/19.

hususunda mübâlağa amacıyladır. Nitekim eşek yergide bir mesel olduğu gibi çirkin sesi de bu kâbildendir.¹³³⁸

2.5.1.7. İstiâre-i Tahyîliyye

İstiâre-i tahyîliyye, müşebbehün bihe ait bir özelliğin müşebbehe isnâd edilmesidir. Müsteârün lehin (müşebbeh) hissen ve aklen hakîkî olmadığı durumda istiâre-i tahyîliyye vardır.¹³³⁹ İstiâre-i tahyîliyye, istiâre-i hayâliyye ve istiâre-i akliyye olarak da bilinir. Başka bir ifadeyle istiâre-i mekniyyede lafzın gerçek manasında kullanılmadığını gösteren karîneye istiâre-i tahyîliyye denir.¹³⁴⁰ Ayrıca istiâre-i mekniyyenin olduğu her yerde istiâre-i tahyîliyye vardır denilebilir. Örneğin Peygamber Efendimizin (s.a.v) hadis-i şerifinde buyurduğu üzere نَبِيُّ الْإِسْلَامِ عَلِيٌّ خَمْسٌ “İslam beş temel üzere kurulmuştur”¹³⁴¹ ifadesinde iki istiâre vardır. Birincisi müşebbehün bih hazfedilerek levâzımından onu işaret eden بَنَى “bina inşa etmek” lafzı getirilmiş ve bununla İslam bir eve benzetildiği için istiâre-i mekniyye sanatı gerçekleşmiş olur. İkincisi de بَنَى “bina inşa etmek” lafzının hayâlî bir tasvîrle İslam’a isnâd edilmesinde de istiâre-i tahyîliyye sanatı vardır.¹³⁴²

وَاحْفَظْهُمَا جَنَاحَ الدُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَانِي صَغِيرًا “Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: "Rabbim!, Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı.”¹³⁴³ Müellif ayetin manasında anne babaya karşı nezaket ve tevazu ile muamele edilmesi hususunda cahiliye şiiriyle istişhâd ederek belâğî bir çıkarımda bulunmuştur. Şöyle ki, ayette insanın anne babasına karşı alçak gönüllü olması durumu, bir kuşun kanatlarını yavrularının üzerine şefkatle indirmesine benzetilmiştir. Yani جَنَاحَ الدُّلِّ “tevazu kanadı” terkibi muallaka şairleri arasında

¹³³⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 697; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 498; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 215.

¹³³⁹ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 263.

¹³⁴⁰ Bulut, *Belâgat*, s. 199.

¹³⁴¹ Buhârî, “İmân”, 1.

¹³⁴² Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmü'l-Beyân ve'l-Bedî'*, s. 181.

¹³⁴³ İsrâ, 17/24.

gösterilen Lebîd b. Rebîa'nın (ö. 40/660/) dîvânında zikredilen şu beyitte olduğu gibi istiâre-i bi'l-kinâye ve tahyîliyye sanatıyla aktarılmıştır:¹³⁴⁴

وَعَدَاهُ رِيحٌ قَدْ وَزَعَتْ وَقَرَّةٌ ... إِذْ أَصْبَحَتْ بِيَدِ الشَّمَالِ¹³⁴⁵ زَمَامُهَا

“Savuşturdum rüzgarını ve ayazını nice sabahın

Eline geçtiğinde yuları, kuzey rüzgarının.”¹³⁴⁶

Şiirdeki beyitte zikredilen يَدِ “el” lafzının الشَّمَالِ “kuzey rüzgarı” lafzına izâfe edilmesi istiâredir. Yani kişinin bir şeyi elinde evirip çevirdiği gibi kuzey rüzgarının da sabah vaktini evirip çevirdiği ve o vakitlerde estiği kastedilmiştir. İnsanın elle yaptığı bir eylem hayali bir tasvîrle rüzgara ait kılındığı için “el” lafzı istiâre olarak kullanılmıştır.¹³⁴⁷

Buna ilaveten Molla Gürânî ayetteki وَخَفِضَ “indir” ifadesinin terşih için yani ifadeyi daha kuvvetli kılmak gayesiyle destekleyici bir lafız olarak zikredildiğini hatırlatmıştır.¹³⁴⁸

Sonuç olarak ayette müşebbehün bih olan طَائِرِ “kuş” lafzı açıkça zikredilmeden levâzımından olan جَنَاحِ “kanat” lafzı zikredilmiş ve bu da hayali bir tasvîrle insan üzerine konumlandırılmıştır. Böylece Kur’ân-ı Kerîm’in ele aldığı en temel ahlak konularından olan nezaket ve tevazu kavramları, şefkatle yavrularına kanat geren tahyîlî bir kuş timsâliyle etkili bir şekilde aktarılmıştır.

2.5.1.8. İstiâre-i Tehekkümiyye

İstiâre-i tehekkümiyye; suhriyye (ironi), istihzâ (alaya almak), temlîh (latife) ve zarâfet (anlam inceliği) maksadıyla bir lafzın gerçek manasının zıddı kastedilerek

¹³⁴⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 353.

¹³⁴⁵ Kuzey rüzgarının esmesinden maksat, kıtlık ve açlık vakitlerinin gelmesidir. Bkz. Alî el-Cundî, *Fî Târîhi'l-Edebî'l-Câhilî*, Mektebetü Dâri't-Türâs, Medine, 1991, s. 365.

¹³⁴⁶ Lebîd b. Rebîa, *Dîvânu Lebîd b. Rabîa*, s. 114; Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheretü Eş'âri'l-Arab*, s. 261; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde*, I, 269.

¹³⁴⁷ Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, ss. 435-436.

¹³⁴⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 354.

kullanılmasıdır. Bu çeşit istiâreye, istiâre-i temlîhiyye de denilmektedir. Örneğin korkak bir kimseyi kastederek رَأَيْتُ أَسَدًا “Bir aslan gördüm” denilmesi bu tür bir istiâredendir.¹³⁴⁹

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا “Münafıklara, kendileri için elem dolu bir azap olduğunu müjdele.”¹³⁵⁰ Molla Gürânî’ye göre ayette istiâre-i tehekkümiyye üslûbu vardır. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) önce iman etmiş sonra da defalarca küfre düşmüş münafıkları elem verici bir azapla müjdelemesi istenmektedir. Burada tehdit içeren bir ifade biçimi tercih edilmeyerek kendileriyle alay edildiği hissettirilmiş ve şer bir durumun sevinçli bir haber gibi verilmesi istenmiştir. Nitekim ayette أَخْبِرِ الْمُنَافِقِينَ “Münafıklara haber ver” demek yerine istiâre yoluyla بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ “Münafıkları müjdele” denilmesi içinde bulundukları aciz durumlarından dolayı onları tehekküm (alaya almak) amacıyladır.¹³⁵¹

2.6. HAKÎKAT ve MECÂZ

Hakîkat, vaz‘ında herhangi bir te’vîle ihtiyaç olmaksızın konulduğu manada kullanılan kelimedir. Örneğin الأسد “aslan” lafzı bilinen şekliyle hayvan için kullanılırsa hiçbir te’vîle ihtiyaç duyulmadan hakîkî manasında kullanılmış olur.¹³⁵²

Mecâz ise bir lafzın aralarındaki alakadan dolayı vaz‘ olunduğu mananın dışında başka bir manada kullanılmasıdır.¹³⁵³

¹³⁴⁹ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 268; Akkâvî, *el-Mu‘cemü’l-Mufasssal*, s. 103.

¹³⁵⁰ Nisâ, 4/138.

¹³⁵¹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 226; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhît*, IV, 101. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 846, (Hûd, 11/98).

¹³⁵² Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 358.

¹³⁵³ Cürçânî, *Esrârül-Belâga*, s. 351.

Diğer bir tanıma göre mecâz, hakîkatinin çeşidine göre¹³⁵⁴ hakîkî olarak konulduğu mananın dışında kullanılan ve bu hakikat çeşidindeki manasının kastedilmesine engel bir karînenin olduğu kelimedir.¹³⁵⁵

2.6.1. Mecâz Çeşitleri

Mecâz, aklî ve lugavî mecâz olmak üzere iki kısma ayrılır. Mecâz-ı aklî, fiilin veya fiil görevi üstlenen kelimelerin gerçek fâilinden başkasına isnâd edilmesidir.¹³⁵⁶ Mecâz-ı lugavî ise lafızların aralarındaki bir alakaya binâen lugavî manalarından başka bir manaya nakledilmesidir. Hem kelimelerde hem de terkiplerde gerçekleşir. Lugavî mecâz da ikiye ayrılır. Mecâzda hakîkî ve mecâzî mana arasındaki alaka müşâbehet ise istiâre, müşâbehet dışında bir alaka ise mecâz-ı mürsel olarak isimlendirilir.¹³⁵⁷ Mecâz denilince mutlak anlamda mecâz-ı mürsel kastedilir.¹³⁵⁸ Aşağıda mecâz çeşitlerine dair kavramlar açıklanacak ve Molla Gürânî'nin verdiği örnekler ele alınacaktır.

2.6.1.1. Mecâz-ı Aklî

Mecâz-ı aklî, aralarındaki alaka ve isnâdın hakîkî olmasına engel bir karîne sebebiyle fiilin veya fiil görevi üstlenen kelimelerin gerçek fâilinden başkasına isnâd edilmesidir.¹³⁵⁹ Mecâz-ı aklî, hükmî mecâz ve isnâdî mecâz olarak da isimlendirilir. Yalnızca terkiplerde gerçekleşir. Mecâz-ı aklîdeki alakalardan bazıları *sebebiyyet*, *zamâniyyet*, *mekânîyyet*, *masdariyyet*, *mefûliyyet* ve *fâiliyyet* olarak sayılabilir.¹³⁶⁰

¹³⁵⁴ Örneğin hakikat çeşidinden kastedilen husus için الصَّلَاةُ lafzını ele alalım. Bu kelime hakikat-ı şer'iyyede "namaz" manasında kullanılır. Diğer bir hakikat çeşidi olan hakikat-ı lugaviyyede ise "duâ" manasında kullanılır. Dolayısıyla bu kelimeye hakikat-ı şer'iyye açısından bakılınca "namaz" hakikî mana, "duâ" ise mecâzî mana olur. Fakat mecâzî mana olan "duâ" manası, hakikat-ı lugaviyye açısından bakılınca hakikî manadır. Bu yüzden örnekteki gibi kendi hakikat çeşidinin dışında başka bir hakikat çeşidi açısından vaz' olduğu manada kullanılan kelimeler mecâz kapsamına dahil olur. Bkz. dipnot içinde, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, trc. Zekeriya Çelik, Lîtera Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 412.

¹³⁵⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 359.

¹³⁵⁶ Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 295.

¹³⁵⁷ Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-Bedî*, ss. 143-147.

¹³⁵⁸ Saraç, *Klâsik Edebîyat Bilgisi*, s. 110.

¹³⁵⁹ Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 295.

¹³⁶⁰ Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-Bedî*, ss. 143-144.

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوَآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ

“Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmasın. Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, iman etmeyenlerin dostları kalmışsındır.”¹³⁶¹ Ayette Hz. Adem (a.s.) ve Hz. Havva’nın (r.a.) cennetten çıkarılması أَخْرَجَ fiiliyle şeytana isnâd edilmiştir. Oysa onları cennetten çıkaran gerçekte Allah’tır. Dolayısıyla cennetten çıkarılmalarına sebep şeytan olduğu için fiil mecâzen ona atfedilmiş, böylelikle ayette alakası sebebiyyet olan mecâz üslûbu tercih edilmiştir. Yani şeytan cennetten çıkarılmaları için onları kaçınılmaz bir zillet durumuna soktuğundan bu işin müsebbibi sayılmıştır.¹³⁶²

“Rabbim! Çünkü رَبِّ إِيَّاهُنَّ أَضَلَّلْنَ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

o putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin.”¹³⁶³ Ayette “saptırdılar” fiilinin putlara isnâd edilmesi sebebiyyet itibariyledir.¹³⁶⁴ Nitekim putlara tapma eyleminde bir dalâlet söz konusu olduğu için saptırma işi mecâzen onlara nisbet edilmiştir.¹³⁶⁵

فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ “Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin.”¹³⁶⁶

Müellife göre ayette اَعْجَبَ fiilinin “hoşuna gitti” fiilinin “mallar” ve “çocuklar” ifadelerine

¹³⁶¹ A'râf, 7/27.

¹³⁶² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 649. Diğer örnekler için bkz. *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 992 (Hac, 22/1); IV, 1074 (Hac, 22/55); V, 257 (Furkân, 25/34); V, 644 (Rûm, 30/24); V, 836 (Sebe', 34/8); V, 862 (Sebe', 34/33); V, 877 (Sebe', 34/54); VI, 10 (Yâsîn, 36/2); VI, 330 (Mü'min, 40/61); VI, 366 (Fussilet, 41/16); VII, 866 (İnsân, 76/10); VII, 639 (Hâkka, 69/1); VII, 1079 (Târık, 86/6); VII, 1356 (Felak, 113/3).

¹³⁶³ İbrâhîm, 14/36.

¹³⁶⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 1276.

¹³⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 102.

¹³⁶⁶ Tevbe, 9/55.

isnâd edilmesi, nehiyde mübâlağa maksadıyladır. Adeta mallar ve çocuklar kendilerine imrenilmesinden vazgeçilmesi hususunda sorumlu tutulmuşlardır.¹³⁶⁷

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِئُ الْأَرْضُ مِنْ بَاقِيهَا وَقَتْنَاهَا وَفُومَهَا

*“Hani, "Ey Mûsâ! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız. O halde, bizim için Rabbine yalvar da, o bize yerden biten sebze, kabak, sarımsak, mercimek, soğan versin" demiştiniz.”*¹³⁶⁸ Molla Gürânî ayetteki لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِئُ الْأَرْضُ ifadesinde mecâzî bir isnâd bulunduğu işaret etmiş fakat buna dair başka bir açıklama yapmamıştır.¹³⁶⁹ Beydâvî (ö. 596/1200) buradaki sanatı şöyle açıklıyor: مِمَّا تُنْبِئُ الْأَرْضُ

ifadesinde تُنْبِئُ “bitirir” fiilinin الْأَرْضُ “yer” lafzına nisbeti mecâzî bir isnâddır. Yer lafzı bitirmeye uygun olduğundan fâil makamında konumlandırılmıştır.¹³⁷⁰ Yani “bitirme” fiili, bu işin gerçek fâili olan Allah’a değil de sebzelerin yetiştiği “yer” lafzına mecâzen isnâd edilmiştir.

الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ

*“Dünya hayatını ahirete tercih edenler, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapıklık içindedirler.”*¹³⁷¹

Ayette أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ifadesinde dalâletin uzaklık ile nitelenmesi mecâzî isnâd türünden bir kullanımdır. Hakikatte “uzaklık” dalâlete düşen bir kimsenin sıfatıdır. Bu üslûp tıpkı جَدَّ جُدُّهُ “çalışması ciddi oldu” yani “azimle çok çalıştı” manasında kullanılan bu sözdeki gibi mübâlağa ifade eder.

Aynı zamanda “uzaklık ihtiva eden bir dalâlet” manasında dalâletin sıfatı olması da ihtimal dahilindedir. Sanki onun için sonu olmayan bir derinliğe sahip bir uzaklık vardır şeklinde düşünülebilir.¹³⁷² Bu kullanımda dünya hayatını ahirete tercih

¹³⁶⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 302.

¹³⁶⁸ Bakara, 2/61.

¹³⁶⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 455.

¹³⁷⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 84.

¹³⁷¹ İbrâhîm, 14/3.

¹³⁷² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 1205.

edenlerin fiilleriyle hak yoldan saptıklarını ve ondan bir hayli uzaklaştıklarını mübâlağalı bir şekilde anlatmak murad edilmiştir.¹³⁷³

2.6.1.2. Mecâz-ı Mürsel

Mecâz-ı mürselde kelimeyle aslî anlamının dışında bir anlam kastedilir, gerçek ve mecâz anlam arasında benzerlik dışında bir alaka bulunur ve gerçek anlamın kastedilmediğine delalet eden bir karîne vardır. Mecâz-ı mürsel için çok fazla alaka zikredilmiştir. Bunlardan bazıları *sebebiyyet*, *müsebbebiyyet*, *küllîyyet*, *cüz’iyyet*, *lâzımıyyet*, *melzûmiyyet*, *âliyyet*, *geçmişe itibar*, *geleceğe itibar*, *hâliyyet*, *mahalliyyet*, *umûm* ve *husûs* olarak sayılabilir.¹³⁷⁴

2.6.1.2.1. Cüz’iyyet

Bir şeyin cüz’üne delalet eden bir lafzın zikredilip bununla bütününün kastedilmesidir.¹³⁷⁵

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَفْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ

يَصَّدَّقُوا “Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir.”¹³⁷⁶ Aslında رَقَبَةٌ kelimesi “boyun”

anlamında olmasına rağmen ayetteki maksat “kişi”dir. Nitekim “baş” azat etmek ifadesi de benzer şekilde kullanılır.¹³⁷⁷ Molla Gürânî’ye göre ayette رَقَبَةٌ “boyun” lafzı

cüz’iyyet alakasıyla küllünden ayrı tutulamayacağından ibarede mecâz-ı mürsel sanatı vardır. Dolayısıyla “boyun” lafzı cüz’ olarak zikredilmiş fakat bununla “vücudun tamamı” yani küll kastedilmiştir. Zira boynun azat edilmesiyle kölenin bizzat kendisinin azat edileceği kastedilmiştir. Tıpkı الْمُؤَذِّنُونَ أَطُولُ النَّاسِ أَعْنَاقًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ “Müezzinler

¹³⁷³ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, III, 192.

¹³⁷⁴ Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, ss. 252-254.

¹³⁷⁵ Abdülazîz Atîk, *İlmü’l-Bedî’*, s. 159; Akkâvî, *el-Mu‘cemü’l-Mufasssal*, s. 640; Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 224.

¹³⁷⁶ Nisâ, 4/92.

¹³⁷⁷ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, II, 90.

kıyamet gününde insanlardan boyunları en uzun olanlarıdır”¹³⁷⁸ hadis-i şerîfinde buyrulduğu gibi boyunlarının uzun olmasından maksat müezzinlerin boylarının uzunluğudur.¹³⁷⁹

2.6.1.2.2. Külliyyet

Bir şeyin bütününe delalet eden bir lafzın zikredilip bununla cüz’ünün kastedilmesidir.¹³⁸⁰

أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَنُقُرٌّ يُجْعَلُونَ أَصَابِعُهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ

بِالْكَافِرِينَ “Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.”¹³⁸¹ Ayette münafıkların ölüm korkusuyla yıldırım seslerinden dolayı parmaklarıyla kulaklarını tıkayacakları nazara verilmiştir. Aslında parmakların tamamının kulağa girmesi mümkün değildir. Burada mübalağa gayesiyle parmakların tamamı (küll) zikredilmiş fakat parmak uçları (cüz’) kastedilmiştir. Bu üslûpla, şayet yapabilselerdi münafıklar duydukları korkudan dolayı parmaklarının tamamını kulaklarına sokarlardı, manasına vurgu yapılmıştır.¹³⁸²

2.6.1.2.3. Geçmişe İtibar

Bir şeyi geçmişteki ismiyle zikretmektir.¹³⁸³

وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ خُوبًا كَبِيرًا

“Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helâli haramla) değişmeyin. Onların

¹³⁷⁸ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, t.y., “Salât”, 14.

¹³⁷⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 165-166.

¹³⁸⁰ Abdülazîz Atîk, *İlmü’l-Bedî’*, s. 160; Akkâvî, *el-Mu’cemü’l-Mufasssal*, s. 640; Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 223.

¹³⁸¹ Bakara, 2/19.

¹³⁸² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 279.

¹³⁸³ Abdülazîz Atîk, *İlmü’l-Bedî’*, s. 161; Akkâvî, *el-Mu’cemü’l-Mufasssal*, s. 640; Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 228.

mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahdır."¹³⁸⁴ Ayet yetimlerin gözetilmesi, kendilerine kalan mirasların ve vasiyetnamelerin beyanâtı hususunda akrabalarıyla alakalı durumu açıklamaktadır. Nitekim يَتِيم “yetim” lafzı lugatta tek kalmayı ifade eder. İslam hukukunda ise yetim, babası ölmüş ergenlik çağına gelmeyen çocuk demektir. Ayette velisi olan kişilere yetimlerin hakkı olan malları bulûğa erdikten sonra kendilerine teslim etmeleri emredilmektedir. Müellif ayette يَتَامَى “yetimler” lafzının ihtisâr için tercih edildiğini ve bunun *geçmişte olana itibar ile mecâz* sanatı olduğunu belirtmiştir. Böylece kendilerinde bir olgunluk hissedildiğinde yetimlik vasfından ayrılmadan önce mallarının bir an önce onlara verilmesi de teşvik edilmiştir.¹³⁸⁵

Fakat İslam hukukuna göre ergenlik çağına giren çocuk yetimlik vasfını kaybetmiş sayılır.¹³⁸⁶ Ayette ise onlara yetim denilmesi aklî mecâz yoluyla ifade edilen bir söylemdir. Yani geçmişte olan bir durumla alaka kurulduğundan ergenlik çağına girmiş olsalar dahi onların yetim olarak kabul edildiği ve babalarından kalan malların kendilerine geciktirilmeden verilmesi emredilmektedir.

2.6.1.2.4. Geleceğe İtibar

Bir şeyi gelecekte bulunacağı haline delalet eden bir isimle zikretmektir.¹³⁸⁷

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ

الطَّيْرُ مِنْهُ نَبَأٌ بِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ “Onunla birlikte zindana iki delikanlı daha girdi.

Onlardan biri dedi ki: Ben (rüyada) şarap sıkığımı gördüm. Diğeri de: Ben de başımın üstünde kuşların yemekte olduğu bir ekmek taşıdığımı gördüm. Bunun yorumunu bize haber ver. Çünkü biz seni güzel davrananlardan görüyoruz, dedi."¹³⁸⁸ Ayetteki إِنِّي أَرَانِي

“Ben (rüyada) şarap sıkığımı gördüm” ifadesinde şarap sıkmakla kastedilen

¹³⁸⁴ Nisâ, 4/2.

¹³⁸⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 10-11.

¹³⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 464.

¹³⁸⁷ Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-Bedî'*, s. 161; Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 640; Kâsım-Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 229.

¹³⁸⁸ Yûsuf, 12/36.

üzüm sıkmaaktır. Yani üzüm gelecekte alacağı hal üzere şarap olarak isimlendirilmiştir. Dolayısıyla müellif bu mecâz-ı mürsel sanatını *bi i 'tibâr-i mâ yeûlû ileyh "gelecekte dönüşeceği şey üzere"* şeklinde isimlendirmiştir.¹³⁸⁹

2.6.1.2.5. Müsebbebiyyet

Bir şeyin müsebbebine/sonucuna delalet eden bir lafzın zikredilip bununla sebebinin kastedilmesidir.¹³⁹⁰

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ “O, size âyetlerini gösteren, sizin için gökten bir rızık indirendir. Ancak O'na yönelen, düşünüp ibret alır.”¹³⁹¹ Müellif, doğrudan mecâz-ı mürsel sanatının ismini kullanmamış fakat ona işaret eden bir yorum yapmıştır. Nitekim ayette gökten rızık indirilmesinden maksat toprakta yetişen yiyecek ve içecek gibi rızıkların sebebinin yani yağmurun indirilmesidir.¹³⁹² Dolayısıyla ayette müsebbeb/sonuç olarak rızık zikredilmiş ve buna sebep olan yağmur kastedilmiştir.

2.7. KİNÂYE

Kinâye كَيْي veya يَكْنُو fiilinin masdarıdır. Sözlükte “örtmek, gizlemek ve bir şeyi kendisine delalet eden lafzın dışında başka bir lafızla ifade etmek” manalarına gelir.¹³⁹³

İstılahta ise kinâye “Asıl manasının kastedilmesi mümkün olmakla beraber asıl mananın lâzımı kastedilen lafızdır”.¹³⁹⁴ Yani kinâye “Bir sözü gerçek anlamını da kastetmekle beraber gerçek anlamının dışında kullanmaktır.”¹³⁹⁵ Zemahşerî (ö.

¹³⁸⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 977.

¹³⁹⁰ Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-Bedî*, s. 158; Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 640; Kâsım-Dîb, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 219.

¹³⁹¹ Mü'min, 40/13.

¹³⁹² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 301.

¹³⁹³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, V, 411; Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2477; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XV, 233; Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîth*, thk. Muhammed Nuaym el-Araksûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 1329.

¹³⁹⁴ Kazvînî, *et-Telhîs*, 337; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 630; Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-Vâdiha fi'l-Beyân ve'l-Meânî ve'l-Bedî*, Mektebetü Dâri'l-Fecr, Dimeşk, 2019, s. 242.

¹³⁹⁵ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 144; Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî 'İlimleri) Arap Edebiyatı*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016, s. 171; Bulut, *Belâgat*, s. 270.

538/1144) kinâyeyi “Bir şeyi onun için konulmuş olan lafızdan başka bir lafızla zikretmek” şeklinde tarif eder.¹³⁹⁶ Sekkâkî (ö. 626/1229) kinâyeyi “Bir şeyi açıkça zikretmeyip zikredilenden zikri terkedilene intikal edilebilmesi için o şeyin lâzımını zikretmek” şeklinde tanımlar. Bu üslûp, anlatılmak istenen hususun açıkça değil, kapalı bir şekilde ifade edilmesi sebebiyle kinâye olarak isimlendirilmiştir.¹³⁹⁷ İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239) kinâyeyi “Bir lafız başka bir mana için koymak” şeklinde tarif etmiştir. Mesela نَقِي الثَّوْبِ “*elbisesi temiz*” ifadesi “*ayıplardan münezze*h” manası için kullanılan bir kinâyedir.¹³⁹⁸

Kinâye “Hem hakiki hem de mecâzî manası anlaşılabilen lafızdır.”¹³⁹⁹ Bununla birlikte kinâyede zikredilen ifadenin, zikredilmemiş olan kastedilen manayı anlatmakta bir geçiş vazifesi görmesi sebebiyle kinâyede aslolan mecâz anlamdır.¹⁴⁰⁰ Çünkü kinâye çoğunlukla hakiki manayla kastedilenden soyutlanarak kullanılır.¹⁴⁰¹

Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078) kinâyeyi “Konuşanın anlatmak istediği manayı sözlükte onun için konulmuş olan lafız yerine varlığı ona bağlı olan başka bir mana getirerek işaret etmesi ve ikincisini birincisine delil getirmesi” şeklinde tanımlamıştır. Buna örnek olarak Arapların طَوِيلُ الْقَامَةِ “*uzun boylu*” anlamını kastederek kullandıkları هُوَ طَوِيلُ النَّجَادِ “*Onun kılıcının askısı uzundur*” ve كَثِيرُ الْقَرَى “*çok misafir ağırlayan*” anlamını kastederek kullandıkları كَثِيرُ رَمَادِ الْقَدْرِ “*kazanının külü çok*” ifadeleri zikredilebilir. Her iki örnekte de görüldüğü üzere bir anlam kastedilmiş fakat onları doğrudan ifade eden lafızlar yerine varlığı onlara bağlı olan başka bir mana zikretmek yoluyla maksada ulaşılmıştır. Şöyle ki kişinin kılıç askısı uzunsa boyunun da uzun olduğu, kazanının külü çoksa kişinin çok misafir ağırladığı anlaşılır.¹⁴⁰²

¹³⁹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 282.

¹³⁹⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 402.

¹³⁹⁸ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed el-Cezerî, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve 'ş-Şâir*, thk. Ahmed el-Havfî-Bedevî Tabâne, Dâru'n-Nahda, t.y., Kahire, c. I-IV, III, 59.

¹³⁹⁹ Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 88.

¹⁴⁰⁰ İsmail Durmuş, “Kinâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2002, XXVI, 34-36.

¹⁴⁰¹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 630.

¹⁴⁰² Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, s. 66.

Kinâyenin iki unsuru vardır. *Meknî (mükennâ) bih*: Kendisinde kinâyenin meydana geldiği hem gerçek hem de mecâz manası anlaşılabilen lafızdır. *Meknî (mükennâ) ‘anh*: Kinâyeli lafzın işaret ettiği açıkça zikredilmeyen anlamdır.¹⁴⁰³ Örneğin “eli açık” ifadesiyle “cömert”, “eli sıkı” ifadesiyle de “cimri” kimse örtülü bir biçimde kastedilmektedir. Dolayısıyla “eli açık” ve “eli sıkı” ifadeleri meknî bih, “cömert” ve “cimri” ifadeleri de meknî ‘anh’tır.¹⁴⁰⁴

Kinâye, meknî ‘anha yani kinâyede kastedilen manaya göre sıfattan, mevsuftan ve nisbetten kinâye olmak üzere üç kısma ayrılır.¹⁴⁰⁵

Sekkâkî (ö. 626/1229) kinâyeyi asıl anlam ve kastedilen kinâyeli anlam arasındaki mesafenin yakınlığı ve uzaklığı, mananın açıklığı ve kapalılığı bakımından ta‘rîz, telvîh, remz, îmâ ve işâret olmak üzere dört kısma ayırır.¹⁴⁰⁶ Fakat Molla Gürânî (ö. 893/1488) ta‘rîzi kinâyeden farklı bir sanat olarak tanımladığı için¹⁴⁰⁷ ta‘rîz örnekleri ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

Belâgat âlimleri kinâyeli anlatımın kinâyesiz (ifsâh) anlatımdan daha vurgulu olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Abdülkâhir el-Cürcânî’ye (ö. 471/1078) göre bir şey kinâyeli söylemle zikredildiğinde manasında bir artış olmaz fakat ifade biçiminde artış olur. Böylelikle ondaki ifade daha derin ve daha çarpıcı bir üslûpla aktarılmış olur. Örneğin birisinin misafirperverliğinin كَثِيرُ الرِّمَادِ “küli çok” şeklinde kinâye yoluyla ifade edilmesi onun mevcuttan daha çok misafirperver olduğu anlamına gelmez. Aksine bu kinâyeli söylem ile onun konukseverliği daha vurgulu ve güçlü bir şekilde ifade edilmiş olur.¹⁴⁰⁸

Genel olarak dillerdeki sık kullanılan mecâz ve kinâyeli söylemler toplumun geleneklerine ve insanların doğadaki varlıklarla ilişkilerine göre oluşur. Örneğin Arap dilinde كَثِيرُ الرِّمَادِ “küli çok” kinâyesi ateş veya külle hiçbir alakası olmayan cömert

¹⁴⁰³ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 630; Tâhiru’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s. 88; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, 145; Bulut, *Belâgat*, 271.

¹⁴⁰⁴ Durmuş, “Kinâye”, XXVI, 34.

¹⁴⁰⁵ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 403; Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 338; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 631; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 288; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 302.

¹⁴⁰⁶ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, 411.

¹⁴⁰⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 898-900.

¹⁴⁰⁸ Cürcânî, *Delâilü’l-İ‘câz*, ss. 70-71.

kimse için kullanılır. Bu ifade eski zamanlarda odunun yanması ve yemek pişirilmesi geleneğine bağlı olarak kökleşmiş bir söylemdir.¹⁴⁰⁹

Kinâye ile mecâz arasında temel fark ise kinâyede lafzın hakîkî manasının kastedilmesine bir engelin bulunmamasıdır. Yani lafzın hem mecâzî¹⁴¹⁰ hem de hakîkî¹⁴¹¹ manası düşünülebilir. Fakat mecâzda hakîkî mananın kastedilmesine engel olan bir karîne vardır.¹⁴¹² Örneğin طَوِيلُ السَّجَادِ “*Falan kılıcının askısı uzun biridir*” denildiğinde o kişinin hem boyunun uzunluğu hem de kılıcının askısının uzunluğunun kastedilmesi mümkündür. Bu bir kinâyeli söylemdir. Fakat فِي الْحَمَامِ أَسَدٌ “*Hamamda bir aslan var*” denildiğinde herhangi bir te’vilde bulunmadan hakîkî anlamda bir aslan manasının kastedilmesi doğru olmayacaktır. Bu da mecâzî bir kullanımdır.¹⁴¹³

Gâyetü’l-Emânî’de Kur’ân’da kinâye üslûbunun Allah’ın zâtı ve fiilleri, müminler, bilhassa müşrikler ve ehl-i kitap için kullanıldığı belirlenmiştir.¹⁴¹⁴ Aşağıda Molla Gürânî’nin tefsirindeki kinâye örnekleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.¹⁴¹⁵

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ

يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ “*Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların ahirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar*

¹⁴⁰⁹ Durmuş, “Kinâye”, XXVI, 34.

¹⁴¹⁰ Mecâz, hakîkatinin çeşidine göre hakîkî olarak konulduğu mananın dışında kullanılan ve bu hakikat çeşidindeki manasının kastedilmesine engel bir karînenin olduğu kelimedir. Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 359.

¹⁴¹¹ Hakikat, vaz’ında herhangi bir te’vile ihtiyaç olmaksızın konulduğu manada kullanılan kelimedir. Bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 358.

¹⁴¹² Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmü’l-Beyân ve’l-Bedî’*, s. 247.

¹⁴¹³ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, 403.

¹⁴¹⁴ Molla Gürânî tefsirinde kinâye ve ta’rîz örnekleriyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Eser Altuntaş, “Kinâye ve Ta’rîz: Molla Gürânî’nin Gâyetü’l-Emânî Adlı Tefsiri Örneği”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2021, (11), ss. 39-63.

¹⁴¹⁵ Diğer kinâye örnekleri için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 482 (Bakara, 2/72); I, 544 (Bakara, 2/101); I, 710-711 (Bakara, 2/174); I, 1014-1015 (Bakara, 2/282); II, 201 (Nisâ, 4/114); II, 358 (Maide, 5/66); II, 521-522 (En’am, 6/93); III, 297 (Tevbe, 9/49); III, 363 (Tevbe, 9/84); s. 442 (Tevbe, 9/118); III, 1108; (Ra’d, 13/2); IV, 213 (Nahl, 16/70); IV, 555 (Kehf, 18/42); IV, 1006 (Hac, 22/9); V, 212 (Nûr, 24/61); V, 251 (Furkân, 25/28); V, 322 (Şuarâ, 26/40); V, 402 (Neml, 27/10); V, 596 (Ankebût, 29/33); V, 874 (Sebe’, 34/49); VI, 32 (Yâsîn, 36/40); VI, 265 (Zümer, 39/63); VI, 714 (Zâriyât, 51/39); VII, 92 (Kamer, 54/6); VII, 167 (Rahmân, 55/31); VII, 769 (Müzzemmil, 73/17); VII, 1191 (İnşirâh, 94/3).

için acı bir azap vardır.”¹⁴¹⁶ Müfessir *يَوْمَ الْقِيَامَةِ* “Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak” ifadesindeki “konuşmak ve bakmak” fiillerinin hakîkî anlamından ziyade kinâye amacıyla kullanıldığına dikkat çekmiştir. Nitekim Allah’ın onlarla konuşmaması gazabından kinâyedir. Ayrıca ayetin siyâk ve sibâkından anlaşılacağı üzere onların Allah’ın ayetlerinden fayda göremeyecekleri ve kelamının kendilerinden uzak olacağı nakledilmiştir. Molla Gürânî her ne kadar Beydâvî’ye (ö. 596/1200) ait olan bu görüşü aktarsa da konuyla ilgili *Envâru’t-Tenzîl*’de yer alan “Allah onlarla asla konuşmaz. Bu yüzden kıyamet günü onları melekler sorguya çekerler”¹⁴¹⁷ şeklindeki yorumlarını kabul etmez ve şu ayeti delil gösterir: *فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ* “Rabbin hakkı için, mutlaka onların hepsini yaptıklarından dolayı sorguya çekeceğiz.”¹⁴¹⁸

Dolayısıyla kıyamet gününde Allah’ın onlara bakmayacak olması ise hürmetsizliklerinden ve kendilerine yönelik kızgınlığından dolayı ihsânını onlardan esirgediğine dair kullanılan kinâye yollu bir ifadedir.¹⁴¹⁹

وَإِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ إِذَا كُنَّا تُرَابًا أَلَمْ يَخْلُقْ جَدِيدٌ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ الْأَغْلَالُ فِي “Eğer şaşacaksan, asıl şaşılacak olan onların, “Biz toprak olunca yeniden mi yaratılacakmıyız?” demeleridir. İşte bunlar Rablerini inkâr edenlerdir. İşte onlar boyunlarına demir halkalar vurulanlardır ve işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”¹⁴²⁰ Ayette zikredilen *أُولَئِكَ* “İşte onlar boyunlarında demir halkalar bulunanlardır” ifadesi kâfirlerin iman etmemekte ısrarcı olmalarından kinâyedir. Zira *الْأَغْلَالُ* “demir

¹⁴¹⁶ Âl-i İmrân, 3/77.

¹⁴¹⁷ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, II, 24.

¹⁴¹⁸ Hicr, 15/92-93.

¹⁴¹⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1143-1144.

¹⁴²⁰ Ra’d, 13/5.

halkalar” ifadesi Cahiliye şairlerinden Efvâh el-Evdî’ye (ö. 560 m.) ait¹⁴²¹ aşağıdaki beyitte de aynı maksatla kullanılmıştır.¹⁴²²

لَهُمْ عَنِ الرُّشْدِ أَغْلَالٌ وَأَفْيَادُ

“Onların doğru yoldan alıkoyan halkaları ve prangaları vardır.”

وَكَمْ فَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ “Biz zulmetmekte olan nice memleket kırıp geçirdik ve onlardan sonra başka başka toplumlar meydana getirdik.”¹⁴²³ فَصَمَ fiili “kırıp parçalara ayırmak, toz haline getirmek” manalarına gelir.¹⁴²⁴ Ayette ise “sonrasında asla bir araya getirilemeyecek şekilde o beldelerdeki halkların kökünü kazımak” manasından kinâye olarak zikredilmiştir.¹⁴²⁵ Dolayısıyla bu ifade Allah Teâlâ’nın çok şiddetli bir gazabının ve büyük bir öfkesinin göstergesidir. Öyle ki bu ifadedeki keskin anlam “bir şeyi tekrar parçalanamayacak şekilde yarmak, kesmek” manalarına gelen فَصَمَ fiilinde¹⁴²⁶ yoktur.¹⁴²⁷

فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ “O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi ürettiyor. Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla iştir, hakkıyla görendir.”¹⁴²⁸ Ayette لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ifadesi kinâye yoluyla “benzerlik” olgusunu Allah Teâlâ’dan nefyetmektedir. Yani bu ifade Allah’a benzer olabilecek benzer diye bir şeyin olmadığına delalet eden bir delildir.

¹⁴²¹ Efvâh el-Evdî, Salâ’e b. Amr b. Mâlik el-Yemenî, *Dîvânu’l-Efvâh el-Evdî*, thk. Muhammed Altuncî, Dâru Sâdır, Beyrut, 1998, s. 67.

¹⁴²² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, III, 1120.

¹⁴²³ Enbiyâ, 21/11.

¹⁴²⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, V, 411; Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2477; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, XV, 233; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 1329.

¹⁴²⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, IV, 883.

¹⁴²⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘Ayn*, VI, 139; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 1145.

¹⁴²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 105.

¹⁴²⁸ Şûra, 42/11.

Bu üslûp Arap dilinde belâgat âlimleri arasında yaygınca kullanılmaktadır. Örneğin bir kimseyi cömertlik hususunda övmek için *مِثْلُكَ لَا يَبْخُلُ* “*Senin gibi birisi cimrilik yapmaz*” demekle *أَنْتَ لَا تَبْخُلُ* “*Sen cimrilik yapmazsın*” demek arasında fark yokmuş gibi anlaşılabilir. Fakat ilk ifade kinâyeli bir söylem olduğundan iki açıdan mübâlağa içerir. Birincisi: Muhatabın cimri olmadığını zorunlu kılıyor. İkincisi: Muhatabı cimri olmayanlar grubuna dâhil ediyor. Yani ilk söylemde cimriliği onun dengi olan kişiler için reddedince kaçınılmaz olarak o kişinin kendisi için de reddetmiş sayılıyor.

Kısacası bir şey benzerinden nefyedilince onun zâtından da nefyedilmiş olur. Yani Allah Teâlâ’ya benzer olabilecek bir benzer dahi yoktur.¹⁴²⁹ Kanaatimizce *لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ* ifadesine “*Onun benzeri gibi bile hiçbir şey yoktur*” şeklinde mana vermek daha doğru olacaktır.

2.8. TA‘RÎZ

Ta‘rîz (تَعْرِيزٌ) sözlükte “tasrîhin zıddı” demektir. Ayrıca “bir şeyle başka bir şeye îmâda bulunmak” manasına gelir.¹⁴³⁰ İstılahta ise ta‘rîz “Bir sözün sadece bağlamından anlaşılabilen başka bir manaya işaret edecek şekilde söylenmesidir.” Diğer bir ifadeyle ta‘rîz, bir cümle zikredildiği zaman konuşulan ortam ve bağlamının delaletiyle başka bir mananın kastedilmesidir. Fakat bu mana kinâyedeki gibi zikredilen bir lâzım yoluyla anlaşılmaz. Sadece cümlenin siyâkından anlaşılabilir.

Kinâye hem müfret lafızlar hem de terkiplerde meydana gelirken, ta‘rîz ise sadece terkiplerle sınırlıdır. Çünkü ta‘rîzde ne hakîkî ne de mecâzî manaya işaret edilir. Kastedilen mana ancak telvîh ve işaret cihetinden terkinin bağlamından anlaşılabilir. Örneğin Müslümanlara eziyet eden bir kimsenin yanında *الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ*

¹⁴²⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 401-402; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 212-213; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XXVII, 585.

¹⁴³⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, III, 1087; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, VII, 183; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 647.

وَيَدْرُ “Müslüman elinden ve dilinden diğer müslümanların güvende olduğu kişidir”¹⁴³¹

hadîs-i şerîfini zikrettiğimizde bağlamından da anlaşılacağı üzere o kişiyi direk suçlayıcı bir ifade kullanmadan ta‘rîz yoluyla üstü kapalı bir şekilde ikaz etmiş oluruz.¹⁴³² Zemahşerî’ye (ö. 538/1144) göre ta‘rîz “Bir şeyi zikredilmeyen başka bir şeye delalet edecek şekilde zikretmektir.”¹⁴³³ İbn Hicce (ö. 837/1434) ta‘rîzi “Konuşanın üstü kapalı bir ibare söylemesi ve bununla açıkça beyan etmediği başka bir şeyi kastetmesi” şeklinde tanımlar. Böylece sözü dinleyen kişi söylenileni üstüne alınır ve ondaki maksadı öğrenir. Örneğin cimri birisine açıkça أَنْتَ بَخِيلٌ “*Sen cimrisin*”

demek yerine مَا أَفْبَحَ الْبُخْلُ “*Cimrilik ne kötü bir şey!*” demek ta‘rîz üslûbudur.¹⁴³⁴

İbnü’l-Esîr (ö. 637/1239) ta‘rîzi “mefhûm yoluyla bir şeye delalet eden lafız” olarak tanımlar. Ta‘rîzde mana ne hakîkat ne de mecâz olarak kullanılır. Örneğin başkasından ilgi, alaka ve yardım beklentisi içinde olan bir kişi herhangi bir talep manası barındırmayan لَيْسَ فِي يَدَيَّ شَيْءٌ, “*Vallahi ben çok muhtacım*”, وَاللَّهِ إِنِّي لَمُحْتَاجٌ “*Elimde hiçbir şey yok*”, أَنَا غُرَيَّانٌ “*Ben üryanım*”, الْبَرْدُ قَدْ آذَانِي “*Soğuk bana çok acı verdi*” ifadelerini zikrettiğinde söz konusu talebini ta‘rîz yoluyla belirtmiş olur. Böylece lafız ne mecâz ne de hakiki manası bakımından bir talebe karşılık söylenmiş olur. Bilakis lafız, mefhûm yoluyla talebe delalet eder. Yani buradaki talep manası lafzın urzundan (kenar, yan taraf) anlaşılmaktadır.¹⁴³⁵

Tâhiru’l-Mevlevî, ta‘rîzi *telvîhât*’ın¹⁴³⁶ bir türü olarak kabul etmiş ve “bir tarafı gösterip diğer tarafı kastetmek” şeklinde tarif etmiştir.¹⁴³⁷ Türkçede ta‘rîze dokundurma ve iğneleme de denilmiştir.¹⁴³⁸ Ta‘rîz, halk arasında birisine “taş atmak” veya “taş yuvarlamak” şeklinde deyim olarak da kullanılır. Fakat bu deyimlerdeki

¹⁴³¹ Buhârî, “İmân”, 4.

¹⁴³² Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmi’l-Beyân ve’l-Bedi’*, ss. 259-261; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 289; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 305; Kâsım-Dîb, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 248; Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâgatü’l-Vâdıha*, s. 242.

¹⁴³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 283.

¹⁴³⁴ İbn Hicce, *Hızânetü’l-Edeb*, II, 407.

¹⁴³⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, III, 56-57.

¹⁴³⁶ Maksadı işâret yoluyla ve parlak bir şekilde göstermeye yarayan sanatlara *telvîhât* denir. Bkz. Tâhiru’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 159.

¹⁴³⁷ Tâhiru’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 161.

¹⁴³⁸ Bulut, *Belâgat*, s. 275.

anlamla örtüşür nitelikte olan ta‘rîzler çok makbul değildir. Zira ta‘rîz söylendiği üslûptaki zarafete bağlı olarak değerli addedilir.¹⁴³⁹ Dolayısıyla ta‘rîz bir ifadeyi muhatabı kırmadan nezih bir üslûpla söyleme biçimi olarak da düşünülebilir.

Kinâye ve ta‘rîzi tek bir söz sanatı olarak değerlendiren beyân âlimleri olduğu gibi ta‘rîzi kinâyenin bir kısmı olarak kabul edenler de vardır. Bazıları da kinâyenin ta‘rîzden farklı bir sanat olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü “örtmek” manasına gelen kinâye, sözü bir lafız ile ifade etmek ve bununla manasının lâzımını kastetmektir. Dolayısıyla meknî bihin lafzıyla meknî ‘anhın manası arasında bir ilişki söz konusudur. Şöyle ki fikir melzûmdan lâzıma intikâl eder.¹⁴⁴⁰ Ta‘rîz ise sözü urzuna (kenar, yan taraf) meylettirmektir. Mesela *إِيَّاكَ أَعْنِي وَاسْمِعِي يَا جَارَةَ* “Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla!” deyimi de bir ta‘rîz üslûbudur. Buradaki gibi söz başkası için söylenir ama bununla muhatap kastedilir.¹⁴⁴¹

İbnü’l-Esîr (ö. 637/1239) de kinâye ve ta‘rîzi birbirinden ayıranlardandır. Zira ta‘rîz kinâyeden daha örtülü bir ifade biçimidir. Kinâyenin delaleti mecâz cihetinden lafzî bir vaz‘¹⁴⁴² edilmiştir. Fakat ta‘rîzin delaleti ise hakikat veya mecâz vaz‘ edilmeyen mefhum cihetindendir.¹⁴⁴³

Ta‘rîzde kinâyedeki gibi zihnî lâzımlar şart değildir. Ayrıca ta‘rîzde söylenen sözle delalet ettiği mana arasında bir ilişki veya yakınlık olmayabilir. Dolayısıyla ta‘rîz karîne-i hallerle zihinsel olarak sözün yönlendirmesinden anlaşılan manadır. İşte bu da kinâye ve ta‘rîz arasındaki farkı ortaya koyar.¹⁴⁴⁴

¹⁴³⁹ Mustafa Öztürk, “Kur’ân Dilinde Örtük Anlatım: Kinaye ve Ta‘riz”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2003): 221.

¹⁴⁴⁰ Kinâyede mananın intikâli mevzuu lâzım ve melzûm mefhûmları yönüyle tartışmalı bir konudur. Nitekim Sekkâkî (ö. 626/1229) kinâyede intikâlin lâzımdan melzûma doğru olduğu görüşündedir. Fakat Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338) ise lâzım aynı zamanda melzûm değilse böyle bir intikâlin söz konusu olamayacağı, bu halde melzûmdan lâzıma doğru bir intikâlin gerçekleşeceği görüşündedir. Konuyla ilgili bkz. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, s. 403; Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 338.

¹⁴⁴¹ Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmü’l-Beyân ve’l-Bedi’*, s. 259.

¹⁴⁴² Vaz‘ ilmi lafızların belirli bir anlam karşılığında ortaya konulmasını ve lafız-anlam ilişkisini konu edinen bilim dalıdır. Bkz. Şükran Fazlıoğlu, “Vaz‘”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, XLII, 576-578.

¹⁴⁴³ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, III, 57.

¹⁴⁴⁴ Meydânî, *el-Belâgatu’l-‘Arabiyye*, II, 152.

Ta‘rîz belâgat ilminde ayıplama, alaya alma, muhataba doğruyu gösterme, tenkitte ölçülü olma, söylemde kibarlığı elden bırakmama ve muhatabı kırmama gibi amaçlar için kullanılmaktadır.¹⁴⁴⁵

Kur‘ân-ı Kerîm’de ta‘rîz, bahsedilen kişiyi bir yönüyle yüceltmek, kabalıktan kaçınıp nezaket üslûbu takınmak, hasmı gönüllü olarak itaat etmeye ikna etmek, muhatabı zemmetmek, aşağılamak ve kınamak gibi maksatlar için kullanılır.¹⁴⁴⁶

Gâyetü’l-Emânî ele alındığında Kur‘ân’da ta‘rîz üslûbunun müminler ve bilhassa müşrikler ve ehl-i kitaba hitaben kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda Molla Gürânî’nin tefsirindeki ta‘rîz örnekleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

“وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكُنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ (Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur.”¹⁴⁴⁷ Molla Gürânî *ta‘rîz* “تَعْرِضُ” ifadesinde zikredilen *onu üstü kapalı olarak anlatmanızda*” ifadesinde kinâye ve ta‘rîz arasındaki ince farkı örnek vererek açıklamıştır.

Bilindiği üzere lafzın asıl anlamında kullanılması hakikat, asıl anlamının dışında kullanılması ise mecâzdır. Kinâye asıl anlamın kastedilmesi mümkün olmakla birlikte bir lafzın konulduğu anlamın dışında kullanılmasıdır. Ta‘rîz ise bir amaca delalet etmesi için sözü bir yöne meylettirmektir. Yani asıl sözü kullanmadan özellikle cümlelerin bağlamından anlaşılabilir tarzda konuşanın amacını örtülü bir şekilde aksettirmesidir. Mesela bir kişinin iddet bekleyen bir kadınla evlenmeyi arzuladığını ona şu sözlerle açıklaması ta‘rîzdir: *مِثْلُكَ لَا يُوْجَدُ وَكَمْ لَكَ مِنْ طَالِبٍ* “*Senin gibisi yok! Senin talibin çok!*” Nitekim bir kadına talip olan kişi açıkça “Seninle evlenmek istiyorum” dememiş bu isteğini örtülü bir üslûpla aktarmıştır. Bu bağlamda ayette iddet bekleyen

¹⁴⁴⁵ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 145.

¹⁴⁴⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 163-164.

¹⁴⁴⁷ Bakara, 2/235.

bir kadına onu beğenen bir kişinin ta‘rîz (üstü kapalı olarak) üslûbuyla nikâhlanma isteğini belirtmesine şer‘an izin verilmiştir.¹⁴⁴⁸

“Onlar, "Yahudi

veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. Sen de şöyle de: "Hayır! Biz, Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.""¹⁴⁴⁹ Ayette Hz.

İbrahim (a.s.) için zikredilen وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ “O, müşriklerden değildi” ifadesinde

ehl-i kitaba ve diğerlerine ta‘rîz vardır. Çünkü yahudiler, hristiyanlar ve putperestler Allah’a şirk koştukları halde Hz. İbrahim’in dini üzerine olduklarını iddia ediyorlardı.¹⁴⁵⁰

Nitekim ayetin muhatabı olan kişilere “Hz. İbrahim sizin gibi müşrik değildi” ifadesiyle içinde bulundukları durum üstü kapalı bir şekilde hissettirilmiş ve ehl-i kitaba tabi olanların doğru yolda olacaklarına dair iddiaları ta‘rîz yoluyla reddedilmiştir.

“Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin

Rabbi olan Allah dostumdur.”¹⁴⁵¹ Molla Gürânî’ye göre ayetteki فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي “Şüphesiz

onlar benim düşmanımdır” ifadesi aslında فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لَكُمْ “Şüphesiz onlar sizin

düşmanınızdır” ifadesi yerine tercih edilmiştir. Dolayısıyla Hz. İbrahim’in (a.s.) putları kendisine düşman olarak izafe etmesi, meseleyi kendisi üzerinden anlatmak ve nasihat vermede daha etkili olmak maksadıyladır. Bu söylem ta‘rîz yollu bir ifadedir. Bu tarz nasihat bir meseleyi açıktan söylemekten daha faydalıdır ve muhatabı kabule sevk etme hususunda daha etkilidir.

¹⁴⁴⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 898-900. Diğer ta‘rîz örnekleri için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 1167 (Âl-i İmrân, 3/95); II, 327 (Maide, 5/44); III, 356-357 (Tevbe, 9/81); III, 761 (Hûd, 11/44); III, 1006 (Yûsuf, 12/53); V, 218-219 (Nûr, 25/62); V, 403 (Neml, 27/11); V, 491 (Kasas, 28/13); V, 823 (Ahzâb, 33/72); VI, 108 (Sâffât, 37/118); VI, 309 (Mü'min, 40/27); VI, 311 (Mü'min, 40/28); VI, 671 (Hucurât, 49/15); VII, 621 (Kalem, 68/34); VII, 789 (Müddessir, 74/10); VII, 1280 (Hümeze, 104/3).

¹⁴⁴⁹ Bakara, 2/135.

¹⁴⁵⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 633; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 194; Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I, 109.

¹⁴⁵¹ Şuarâ, 26/77.

Nitekim ta‘rîz üslûbuyla ilgili olarak nakledilen şu olay da bunun örneklerindendir. Rivayet edildiğine göre İmam Şafî (ö. 204/820) kendisine nahoş bir üslûpta mukabelede bulunan kişiye şöyle cevap vermiştir: لَوْ كُنْتُ مَكَانَكَ لَأَخْتَجْتُ إِلَى التَّأْدِيبِ

“*Senin yerinde olsaydım, edebe çok ihtiyacım olurdu.*”¹⁴⁵²

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَأَنْزَلَ إِلَيْكُمْ

“İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: “Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir (aynı ilahtır). Biz sadece ona teslim olmuş kimseleriz.”¹⁴⁵³ Müfessire göre ayetteki (Onlara)

şöyle deyin: “Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık” ifadesi kitap ehliyle en güzel mücadele yollarından biridir. Ebu Hureyre’den (ö. 58/678) nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:¹⁴⁵⁴ لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ، وَقُولُوا آمَنَّا

بِاللَّهِ وَكُتِبَهِ وَرُسُلِهِ “Ehli kitabı ne tasdik edin ne de yalanlayın. Sadece biz Allah’a, O’nun kitaplarına ve peygamberlerine inandık deyin!” Bu bağlamda müfessir ayetin devamındaki وَهَئِنَّا وَإِهْكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ “Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir (aynı ilahtır). Biz sadece ona teslim olmuş kimseleriz” ifadesini de ehli kitaba yönelik bir ta‘rîz olarak değerlendirmiştir.¹⁴⁵⁵ Dolayısıyla burada ta‘rîz üslûbunun tevhid ilkesine aykırı bir inanç benimsemiş kitap ehli kimselerle mücadele yönteminde bir usul olduğuna dikkat çekilmiştir.

وِظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ “Ne serin ve ne de yararlı olan zifiri bir gölge

içinde!..”¹⁴⁵⁶ Allah Teâlâ ayette önce ashâb-ı şimâl için ahirette bir gölge olduğunu beyan etmiş sonra da serinlik ve rahatlık özelliklerinin onda bulunmadığını ifade

¹⁴⁵² Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 335-336; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 318-319.

¹⁴⁵³ Ankebût, 29/46.

¹⁴⁵⁴ Buhârî, “İ’tisâm”, 25.

¹⁴⁵⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, 606-607; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 457.

¹⁴⁵⁶ Vâkıa, 56/43-44.

etmiştir. Bu üslûp ashâb-ı şimâlle ilgili tehekküm ve ta‘rîz içermekte olup orada normal bir gölgeyi ancak ashâb-ı yemînin hak ettiğine işaret edilmiştir.¹⁴⁵⁷

¹⁴⁵⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VII, 228; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 463.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOLLA GÜRÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI TEFSİRİNDE BEDÎ' İLMÎ UYGULAMALARI

3.1. BEDÎ' İLMÎ VE KONUSU

Bedî' ilmi muktezâ-yı hâle uygunluğuna ve delaletinin açıklığına riayet edildikten sonra kelâmı güzelleştiren özelliklerin ve sanatların kendisiyle bilindiği ilimdir. Kelâmı güzelleştiren sanatlar muhassinât-ı mâneviyye (manayı güzelleştiren) ve muhassinât-ı lafziyye (lafzı güzelleştiren) sanatları olarak iki kısma ayrılır.¹⁴⁵⁸ Muhassinât-ı mâneviyye sanatlarının başlıcaları *tevriye*, *istidrâd*, *iftinân*, *tıbâk*, *mukâbele*, *murâât-ı nazîr*, *irsâd*, *idmâc*, *mezheb-i kelâmî*, *müşâkele*, *müzâvece*, *te'kîdû'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem*, *istitbâ'*, *aks*, *tecâhül-i ârif* olarak sayılabilir. Muhassinât-ı lafziyye sanatlarının başlıcaları *cinâs*, *secî'*, *müvâzene*, *tarsî'*, *teşrî'*, *luzûm-ı mâ lâ yelzem*, *reddü'l-acûz ale's-sadr* olarak sayılabilir.¹⁴⁵⁹

İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908) meânî ve beyândan sonra belâgat ilminin bir bölümü olan bedî' sanatlarını edebî açıdan inceleyen ve ana konularını derleyen ilk kişi olarak kabul edilir. *Kitâbü'l-Bedî'* adıyla kaleme aldığı bu alandaki ilk müstakil eser olan çalışmasında bedî' ilmine dair on yedi sanattan söz etmiştir.¹⁴⁶⁰

Bedî' ilmine dair tespitlerin ortaya konulduğu ilk zamanlarda bedî' kelimesi bugünkü anlamından daha geniş bir anlama sahipti. İbnü'l-Mu'tez, *cinâs*, *tıbâk*, *reddü'l-acûz ale's-sadr*, *mezheb-i kelâmî* ve *tecâhül-i ârif* gibi bedî' sanatlarının yanı sıra *istiâre*, *teşbîh*, *kinâye*, *ta'rîz* gibi beyân ilmine ait konuları ve *iltifât* gibi meânî ilmine ait konuları da bedî' ilmi altında ele almıştır.¹⁴⁶¹

¹⁴⁵⁸ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 347; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 640; Merâğî, *'Ulûmu'l-Belâga*, ss. 318-319.

¹⁴⁵⁹ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, ss. 300-335.

¹⁴⁶⁰ Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, II, 369.

¹⁴⁶¹ İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'*, ss. 23-42; Saraç, *Klâsik Edebîyat Bilgisi*, s. 153; Bulut, *Belâgat*, s. 281.

Daha sonraki dönemde bedî' teriminin kapsamı biraz daha genişlemiştir. Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948) *Nakdû's-Şi'r* adlı eserinde bedî' ilmine dair edebî sanatlara yenilerini ilâve etmiş ve on üç sanattan bahsetmiştir. Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) de *Kitâbü's-Sinâ'ateyn* adlı eserinde otuz yedi fasıl halinde bedî' ilmine dair sanatları ele almıştır. İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064) *el-'Umde* adlı eserinde önceki müelliflerin tespit ettikleri altmış kadar edebî sanatı izah etmiştir. Sekkâkî (ö. 626/1229) de *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eseriyle, edebî sanatları bir sistem dahilinde ele almış ve bedî' ilmine müstakil bir edebî sanat hüviyetini kazandırmıştır.¹⁴⁶² Molla Gürânî'nin bedî' ilmine dair değindiği hususlar aşağıda ele alınacaktır.

3.2. MÜŞÂKELE

Müşâkele sözlükte “muvâfaka (uyuşma), müşâbehe-mümâsele (benzeşme)” anlamlarına gelir.¹⁴⁶³ İstilahta ise müşâkele “Bir şeyi kendi lafzının yerine hakîkî veya takdiri olarak, sohbet esnasında geçmiş başka bir lafızla zikretmek” şeklinde tanımlanır.¹⁴⁶⁴ Veya bir masdarın manasının diğer bir lafız ile değişmesi ve müştâklarının aynı ibarede tekrarlanarak farklı manada kullanılmasıdır.¹⁴⁶⁵

Müşâkele sanatında ilk lafza sadece şekil yönünden benzeyen ve tekrar edilen ikinci bir lafız vardır. Bu ise ilk kullanımındaki manasından farklı anlamda kullanılan müşâkele lafzıdır. Müşâkelede maksat söze zarafet ve nükte katmak, tekrarlanan lafızdaki manaya dikkat çekmek ve ifadenin anlamını daha da kuvvetlendirmektir.¹⁴⁶⁶

Müşâkele lafzının müştâkı olan kelime gerçek mânasıyla ve açık bir biçimde daha önce söz içinde geçtiyse bu türe “müşâkele-i tahkikiyye” denir. Söz içinde yalnızca müşâkele lafzının geçtiği ve onun müştâkı herhangi bir kelimenin zikredilmediği türe de “müşâkele-i takdîriyye” denir.¹⁴⁶⁷ Molla Gürânî bazen

¹⁴⁶² Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, V, 320-322; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 369-370.

¹⁴⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 357; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1019; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, II, 438.

¹⁴⁶⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 424; İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 252; Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 356; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 648; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 309; Merâğî, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 324.

¹⁴⁶⁵ Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebîyat Lügatı*, s. 111.

¹⁴⁶⁶ Saraç, *Klâsik Edebîyat Bilgisi*, s. 216; Bulut, *Belâgat*, s. 299.

¹⁴⁶⁷ İsmail Durmuş, “Müşâkele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, XXXII, 154-155.

müşâkele sanatını izdivâc/müzâvece ile birlikte zikrederken bazen ayette yalnızca müşâkele ifadesini kullanır.

وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يٰعِيسٰى ابْنُ مَرْيَمَ اَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُوْنِيْ وَاُتَمِّىْ اِهْلِيْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ قَالَ سُبْحٰنَكَ مَا يَكُوْنُ لِيْ

اَنْ اَقُوْلَ مَا لَيْسَ لِيْ بِحَقِّ اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِيْ نَفْسِيْ وَلَا اَعْلَمُ مَا فِيْ نَفْسِكَ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوْبِ

“Allah kıyamet günü şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilah edinin dedin?” İsa da şöyle diyecek: “Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söylemem benim için söz konusu olamaz. Eğer ben onu söylemiş olsaydım elbette sen bunu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca sen gaybları hakkıyla bilensin.”¹⁴⁶⁸ Ayette Hz. İsa'nın (a.s.) Allah Teâlâ'ya hitapta bulunduğu تَعْلَمُ مَا فِيْ نَفْسِيْ

ifadesinde Molla Gürânî'ye göre mana: “Sen benim bildiklerimi bilirsin, ben ise senin bildiklerini ve senin zâtında olan şeyleri bilmem” şeklindedir. Müellif müşâkele üslûbuyla tefsir ettiği bu iki cümledeki manayı ayetin son kısmındaki اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوْبِ ifadesinin teyit ettiğini belirtmiştir. Çünkü buradaki hasr üslûbu, yani gaybın bilgisinin yalnızca Allah'ın katında olduğu vurgusu, geçen cümlelerdeki olumlu ve olumsuz her iki manayı da kapsar. Bu sebeple müellif olumlu mananın تَعْلَمُ مَا فِيْ نَفْسِيْ cümlesi için takrîr; olumsuz mananın da اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوْبِ cümlesi için takrîr mahiyetinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶⁹

Dolayısıyla ayette Hz. İsa'nın Allah Teâlâ'ya نَفْسِكَ şeklinde hitap etmesi müşâkele içindir. Bu ifadeyle “Allah'ın zâtı” kastedilmiştir.¹⁴⁷⁰ Bu bağlamda نَفْسِيْ ve نَفْسِكَ terkiplerine aynı manayı yüklemek doğru olmaz. Zira نَفْسِكَ ifadesi daha önceki söz sırasında geçmiş olan anlamından farklı bir manada kullanılmıştır.

¹⁴⁶⁸ Mâide 5/116.

¹⁴⁶⁹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, 417-418. Diğer örnekler için Bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 777 (Bakara, 2/194); IV, 263 (Nahl, 16/100); IV, 1077 (Hac, 22/60); V, 184 (Nûr, 24/45); V, 446 (Neml, 27/50); V, 588 (Ankebût, 29/23); V, 850 (Sebe', 34/16); VII, 412 (Mümtehine, 60/4); VII, 722 (Cin, 72/6); VII, 1169 (Leyl, 92/10).

¹⁴⁷⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 151.

müslümanların hristiyanlara karşı “Biz Allah’a iman ettik ve Allah da bizi (iman ile) boyadı” demelerinin emredildiği bildirilmiştir.¹⁴⁷⁵

Dolayısıyla Molla Gürânî صِبْغَةَ اللَّهِ “Allah’ın boyası” ifadesini müşâkele ve istiâre sanatlarıyla “Allah inancıyla temizlenmek” manasında açıklayarak anlamı somutlaştırma çabasındadır. Ayette gerçek boyanmanın (temizliğin) Hristiyanların vaftiz uygulamasıyla değil, ancak Yüce Allah’a olan imanın kalplerde zuhûr etmesiyle gerçekleşeceği vurgulanmıştır.

أَفَمَنْ لَا يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ “Şu halde yaratan, yaratamayan gibi olur mu?

Artık siz düşünmez misiniz?”¹⁴⁷⁶ Yüce Allah daha önceki ayetlerde zikrettiği üzere yerdeki ve göklerdeki yoktan var ettiği şeyleri, O’nun eşsiz bir ilah olduğuna delil kıldıktan sonra bu delilleri hala inkâr edenlerin tapındıkları putları bu ayetle reddetmiş oldu. Çünkü bir tek zerreyi yaratmaya muktedir olamayanlarla her şeyi yaratan nasıl bir olabilir ki? Aslında burada kastedilen soru ayetin aksine أَفَمَنْ لَا يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ “Yaratamayan, yaratan gibi olur mu hiç?” manasındadır. Fakat ayette ifadenin tersine çevrilmesi Allah’a şirk koşup O’nu âciz bir yaratılana benzer kılanları uyarmak içindir. Ayrıca burada putlardan bahsedilirken gayr-ı âkiller için kullanılması gereken مَا ism-i mevsûlû yerine, akıllı varlıklar için kullanılan مَنْ ism-i mevsûlû tercih edilmiştir. Bunun sebebi ise putlara taptıkları zaman müşriklerin onlara akıl sahibi muamelesi yapmalarıdır.

Müellif “yaratan” ve “yaratamayan” kelimelerinin kullanım tarzını müşâkele üslûbu olarak değerlendirir ve mananın “Yaratan (Yüce Allah), ilim sahibi olan yaratamayanlara (insanlara) bile benzemezken nasıl olur da hiçbir ilim ve idrak sahibi olmayanlara (putlara) benzeyebilir?!” şeklinde olabileceğini ifade etmektedir. Bu görüşünü şu ayetle desteklemektedir: أَهْمُ أَزْجُلٍ مِّمَّشُونَ هَآ أَمْ هُمْ أَئِيدٍ يَبْطِشُونَ هَآ أَمْ هُمْ أَعْيُنٌ يُّبْصِرُونَ

“Onların yürüyecek ayakları mı

¹⁴⁷⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 638-639; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 196; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, I, 109.

¹⁴⁷⁶ Nahl 16/17.

var? Yahut tutacak elleri mi var? Veya görecek gözleri mi var, ya da işitecek kulakları mı var? De ki: "Haydi, çağırın ortaklarınızı, sonra bana tuzak kurun da bana göz açtırmayın bakalım!"¹⁴⁷⁷ Yani putların konumu; ayağı, eli, gözü ve kulağı olan yaratılmışlardan bile daha aşağıdadır. Ayrıca bu ifade, putlar tüm bu azalara sahip olsalardı bile ulûhiyet vasfına erişirlerdi anlamına da gelmez.¹⁴⁷⁸

Yüce Allah bu üslupla putların ilim sahibi olan yaratılanlar kadar bile herhangi bir vasfa sahip olmadıklarına, ulûhiyet vasıflarından da tamamen uzak olduklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca müşriklerin ulûhiyet konusundaki inançlarının reddini, yaratıcının yalnızca kendisi olduğunu vurgulayarak göstermiştir.

فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ “Bunun üzerine sihirbazlar derhal secdeye kapandılar.”¹⁴⁷⁹

Hiz. Musa'nın (a.s.) yere attığı asa, onların asalarını ve iplerini yutmasına rağmen hacmi hiç artmamıştı. Sihirbazlar Hiz. Musa ile aralarında geçen kıssada yaşananlardan sonra tüm bunların Allah'ın katından olduğuna kanaat getirmişler ve hemen secdeye kapanmışlardı. Molla Gürânî'nin burada dikkat çektiği husus “secdeye kapandılar” ifadesinde ¹⁴⁸⁰ حَرَّ yerine daha önceki ayette geçen ¹⁴⁸¹ أَلْقَى fiilinin tercih edilmesidir. Sihirbazların ellerindeki ip ve asalarını yere atma ve secde için kendilerini yere atma eylemleri müşâkele üslûbuyla ¹⁴⁸² أَلْقَى fiilinin tekrarlanmasıyla zikredilmiştir. İşte bu onların Hiz. Musa'nın mucizesi karşısında kendilerine hakim olamayarak adeta çok emin bir şekilde secde için yere kapanmalarına delalet eder.¹⁴⁸²

Nitekim kıssanın anlatıldığı önceki ayetlerde¹⁴⁸³ sihirbazlar firavunun gücüne o kadar inanmışlardı ki Hiz. Musa karşısında kesinlikle üstün geleceklerini haber veriyorlardı. Kendilerine güvenerek hilelerini yere attılar ama Hiz. Musa'nın asası

¹⁴⁷⁷ A'râf, 7/195.

¹⁴⁷⁸ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 137-138; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 599.

¹⁴⁷⁹ Şuarâ, 26/46.

¹⁴⁸⁰ Müellif, Meryem sûresinde aynı ifade için farklı bir kelime kullanıldığına işaret etmektedir. Şöyle ki: حَرُّوا سَجْدًا وَبُكِّيَّا “Ağlayarak secdeye kapanırlardı.” (Meryem, 19/58) ayetinde أَلْقَى yerine حَرُّوا lafzı zikredilmiştir.

¹⁴⁸¹ فَأَلْقُوا جِبَاهَهُمْ وَعَصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ “Bunun üzerine onlar iplerini ve değneklerini attılar ve “Firavun'un gücüyle elbette bizler üstün geleceğiz” dediler.” (Şuarâ 26/44).

¹⁴⁸² Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 324-325.

¹⁴⁸³ Bkz. Şuarâ, 26/22-46.

onları yutuverdi. Böylece yenilgiye uğrayıp kendilerini secdeye attılar. Yüce Allah sihirbazların hilelerini yere bırakmalarını *أَلْقَى* fiili ile dile getirdiği gibi, şeksiz bir inançla secdeye kapanmalarını da müşâkele üslûbuyla yine aynı lafızla bildirerek onların hakka ulaştıklarına işaret etmiştir.

“Hani وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَاللَّهُ وَآلَهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

*kafirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.”*¹⁴⁸⁴ Molla Gürânî'ye göre Allah'ın tuzak kurması müşâkele ve izdivâc yoluyla onların tuzak kurmasına benzetilmiştir. Buradaki kastedilen mana şöyledir: Allah kafirlerin şoursuzlukları sebebiyle onlara tuzak kuran kimsenin muamelesiyle davranır. Tıpkı Bedir'de müslümanları onların gözünde az gösterip savaşmaya cesaretlendirmesi, sonra da müslümanların yardımına melekleri göndermesi bu kabildendir. Böylelikle Allah onların tuzaklarını aleyhlerine çevirmiştir. Zira onların tuzaklarının Allah'ın mekri karşısında hiçbir önemi yoktur.¹⁴⁸⁵

Beydâvî'ye (ö. 596/1200) göre “tuzak kurmak” gibi benzer fiillerin Allah'a isnâdı müşâkele/müzâvece içindir. Zira bunlar zemmî bir yanılğı manası taşıdığından tek başına Allah'a isnâd edilerek kullanılmaları caiz değildir.¹⁴⁸⁶

3.3. MÜZÂVECE

Müzâvece veya izdivâc olarak da isimlendirilen bu sanat lugatta “iki şey arasında eşleşme, birleşme” manasına gelir.¹⁴⁸⁷ Istilahta ise müzâvece, “Şart ve cevap cümlelerindeki iki mana arasında eşdeşlik kurulmasıdır.”¹⁴⁸⁸ Molla Gürânî'nin örneklerinde şart ve ceza dışındaki cümlelerde de bu sanatın varlığı görülmektedir. O'na göre iki mana arasında uyum sağlanması birtakım nüanslara işaretir.

¹⁴⁸⁴ Enfâl, 8/30.

¹⁴⁸⁵ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 87-88.

¹⁴⁸⁶ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 57.

¹⁴⁸⁷ İbn Hicce, *Hızânetü'l-Edeb*, II, 435.

¹⁴⁸⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 425; Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 358; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 649; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 309; Merâğî, *'Ulûmu'l-Belâga*, s. 325; Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 648; Bulut, *Belâgat*, s. 303.

وَإِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا *“İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz.”*¹⁴⁸⁹ Molla Gürânî *وَإِنْ أَسَأْتُمْ* ifadesindeki *فَلَهَا* lafzının kötülükle birlikte kullanılmasını izdivâc/müzâvece sanatına bağlar.¹⁴⁹⁰ Yani iyilik ederseniz sevabı kendinize, kötülük ederseniz de vebali üzerinizdir.¹⁴⁹¹

Hakikatte kötülük yapmaları insanların aleyhine bir durumdur. Bu bağlamda kelâmın akışına göre bu ifade aslında *فَعَلَيْهَا* şeklinde gelmeliydi. Fakat mana *لِأَنْفُسِكُمْ* ifadesiyle eşleştiği için *عَلَى* harf-i ceri yerine *لِ* harf-i ceri getirilmiş ve isnâd edilen mana birleştirilmiş olur.

*“Onlarda sizin için daha birçok faydalar da vardır. Gönüllerinizdeki ihtiyaçlara kendileri üzerinden ulaşasınız diye onları yaratmıştır. Onlarla ve gemilerle taşınırsınız.”*¹⁴⁹² Molla Gürânî ayette Hûd sûresindeki *فِيهَا* *“Nûh'a dedik ki: "... ona (gemiyeye) yükle”*¹⁴⁹³ kullanım gibi *عَلَى* *الْفُلْكِ* denilmeyip *عَلَى* *الْفُلْكِ* denilmesinin nedenini şöyle açıklıyor: Gemi, içerisinde bulunan taşıdığı kimseler için bir kap misalindedir. Aslında her iki harf-i cerli kullanım da doğrudur. Fakat burada *عَلَى* *الْفُلْكِ* denilmesi öncesindeki *وَعَلَيْهَا* ifadesiyle uyum sağlamak ve müzâvece üslûbu gayesiyledir.¹⁴⁹⁴

*“Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez.”*¹⁴⁹⁵ Burada

¹⁴⁸⁹ İsrâ, 17/7.

¹⁴⁹⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 326-327. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 635.

¹⁴⁹¹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 249.

¹⁴⁹² Mü'min, 40/80.

¹⁴⁹³ Hûd, 11/40.

¹⁴⁹⁴ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 341; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 181.

¹⁴⁹⁵ Şûrâ, 42/40.

kötülüğe mukabelenin yine سَيِّئَةً “kötülük” şeklinde ifade edilmesi izdivâc/müzâvece üslûbu sebebiyledir. Molla Gürânî’ye göre bu üslûp intikam almanın sonuç itibarıyla güvenli olmayabileceğine işarettir. Çünkü intikam ihtiyatlı olma yani kötülüğe mukabelede sınırı aşmama şartıyla hoş görülebilir fakat bu da zordur. Bu sebeple ayetin devamında فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ “Kim affeder ve arayı düzeltirse” denilmiştir.¹⁴⁹⁶

3.4. TEFENNÜN

Tefennün daha önce zikredilmiş bir sözü ikinci kez zikretmek lazım gelince tekrara düşmemek için başka türlü ifade etmektir.¹⁴⁹⁷ İbn Ebi’l-İsba‘ın (ö. 654/1256) iftinân olarak adlandırdığı bu sanat, mütekellimin *gazel-hamâse*, *övgü-yergi*, *vaad-vaâid*, *tebrik-taziye* gibi birbirine zıt ve farklı olan sanatları aynı beyit ya da cümlede bir araya getirmesidir.¹⁴⁹⁸

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

“Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği, hiç kimseden fıdye alınmayacağı, kimseye şefaatin (aracılığın) yarar sağlamayacağı ve hiç kimsenin hiçbir taraftan yardım göremeyeceği günden sakının.”¹⁴⁹⁹ Molla Gürânî’ye göre bu ayette benzer nazım yapısına sahip Bakara sûresi 48. ayetin¹⁵⁰⁰ aksine قَبُول ile عَدْل lafızlarıyla نَفْع ile شَفَاعَة lafızlarının birlikte zikredilmesi kelâmda tefennün (üslûpta çeşitlilik) için tercih edilmiştir.¹⁵⁰¹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ

edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde

¹⁴⁹⁶ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, VI, 424.

¹⁴⁹⁷ Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebîyat Lügatı*, s. 153.

¹⁴⁹⁸ İbn Ebi'l-İsba‘, *Tahrîru't-Tahbîr*, ss. 588-589; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 302.

¹⁴⁹⁹ Bakara, 2/123.

¹⁵⁰⁰ “Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaât kabul olunmaz, fıdye alınmaz. Onlara yardım da edilmez.” (Bakara, 2/48).

¹⁵⁰¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 592.

de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun.”¹⁵⁰² Bu ayette شَهِدَاءُ “adalet” lafzı “şahitlik edenler” lafzına göre takdîm edilmiş, benzer üslûba sahip Mâide sûresi 8. ayetinde¹⁵⁰³ ise te’hîr edilmiştir. Müellife göre bu farklılıktaki maksat kelâmda tefennün sanatıyla kişinin şahitliğinde kendisinin ve akrabalarının aleyhine de olsa adalete ihtimam göstermesi gerektiği vurgusu vardır.¹⁵⁰⁴

3.5. İSTİTRÂD

İstitrâd اسْتَطْرَدَ الْفَارِسُ “Atlı savaşçı, düşman karşısında yenildiğini zannetsinler diye önlerinden kaçıp sonra hiç beklenmedik bir anda tekrar saldırdı” ifadesinden masdardır.¹⁵⁰⁵ İstilahta ise istitrâd, aralarındaki münasebetten dolayı bir konudan diğerine geçiş yapıldıktan sonra tekrar ilk konuyu tamamlamak üzere geri dönülmesidir.¹⁵⁰⁶ Bu sanatta konuya açıklık getirmek, okuyucu veya dinleyicinin istifadesini sağlamak için konu dışında bir şey anlatmak temel amaçtır.¹⁵⁰⁷

İbnü’l-Mu’tez (ö. 296/908) ise istitrâdı bir manadan diğer bir manaya geçiş yapmak olarak tanımlar ve “hüsni’l-hurûc” olarak isimlendirmiştir.¹⁵⁰⁸ Mütakellimin bir manadan söz ederken teşbîh, şart veya haber gibi cümleler vasıtasıyla, övgü, yergi veya bir başka nitelik içeren diğer bir manaya geçiş yapmasıdır.¹⁵⁰⁹

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “Sana, hilalleri soruyorlar. De ki: "Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takvâ sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışdır.

¹⁵⁰² Nisâ, 4/135.

¹⁵⁰³ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ “Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun.” (Maide, 5/8).

¹⁵⁰⁴ Molla Gürânî, Gâyetü’l-Emânî, II, 222.

¹⁵⁰⁵ İbn Hicce, Hızânetü’l-Edeb, I, 102.

¹⁵⁰⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhîz, er-Resâilu’l-Edebîyye, nşr. Dâru Mektebeti’l-Hilâl, Beyrut, h. 1423, s. 83; Hâşimî, Cevâhiru’l-Belâga, s. 302.

¹⁵⁰⁷ Mustafa Aydın, Arap Dili Belâgatında Bedî’ İlmi ve Sanatları, İşaret Yayınları, İstanbul, 2018, s. 104.

¹⁵⁰⁸ Ebu’l-Abbâs Abdullah b. el-Mu’tez, el-Bedî’, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1990, s. 155.

¹⁵⁰⁹ İbn Ebi’l-İsba’, Tahrîru’t-Tahbîr, s. 134.

Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁵¹⁰

Bazı sahabelerin Peygamber Efendimize (s.a.v.) hilâlin sürekli değişen durumuyla ilgili soru sormalarına binâen, bununla insanların gündelik yaşamla ilgili işlerini ve de özellikle muayyen bir zamanda edâ edilmesi gereken hac ibadetinin vakitlerini tayin ettikleri cevap olarak belirtilmiştir. Onların hilâlin değişen durumun sebebini sormalarına karşılık ondaki amaç ve hikmetin cevap olarak zikredilmesi üslûb-ı hakîm sanatı sebebiyledir.

Ayrıca cahiliye döneminde Ensâr’dan bazıları ihrama girdiklerinde evlere kapılarından değil, arkalarından bir delik açarak oradan girerlerdi. Bunu hac esnasında yaptıkları için ayette istitrâd üslûbunun kullanıldığı da ifade edilmiştir. Veya bu üslûbun onların suallerini aksine çevirmek ve bunun evlere kapılarından girmeyenlerin durumuna benzediğini göstermek için bir temsîl olabileceği de söylenmiştir. Fakat müellifin tercihi istitrâd olduğudur. Nitekim ayetin devamındaki وَأَتُوا الْمُبُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا

“Evlere kapılarından girin” ifadesi de bu görüşüne delalet etmektedir.¹⁵¹¹

Kısacası bu ayette başlangıçta hilâlin durumlarına göre hac vaktinin belirlenmesinden bahsedilirken bir anda konu değişiyor ve Arapların evlere arkalarından girme davranışlarının yanlış olduğu hatırlatılıyor. İlk başta iki farklı konu birbiriyle bağlantısız gibi görünse de onların bu davranışı hac döneminde sergilemeleri sebebiyle asıl konu ve verilen cevap arasında bir ilişki ve geçiş söz konusu olduğundan kanaatimizce kelâm istitrâd üslûbuyla söylenmiştir.

3.6. İDMÂC

İdmâc/idrâc bir şeyin başka bir şeyin içerisine girdiğinde gizlenmesi demektir.¹⁵¹² İstılahta ise “Bir mana için söylenmiş bir sözün başka bir mana daha içermesidir.”¹⁵¹³ Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) “mudâafe” başlığı altında incelediği bu bedî’ ilmi sanatını “Bir sözün sarîh (açık) ve iş’ârî (kapalı) iki mana

¹⁵¹⁰ Bakara, 2/189.

¹⁵¹¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, I, 768-770. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 319 (İsrâ, 17/2); IV, 406 (İsrâ, 17/61); IV, 837 (Tâhâ, 20/108); V, 176 (Nûr, 24/41); VI, 85 (Sâffât, 37/62); VII, 250 (Vâkıa, 56/87); VII, 517 (Talâk, 28/3).

¹⁵¹² Akkâvî, *el-Mu‘cemü'l-Mufasssal*, s. 52.

¹⁵¹³ Kazvînî, *et-Telhîs*, s. 383; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 677.

içermesidir” şeklinde tanımlamıştır.¹⁵¹⁴ Mütenebbî’nin (ö. 354/965) dizelerinde ifade ettiği gibi:

أَقْلَبُ فِيهِ أَجْفَانِي كَأَنِّي ... أَعُدُّ بِهِ عَلَى الدَّهْرِ الدُّنُوبَا

“(O gecede) göz kapaklarımı açıp kapıyordum

Sanki bu şekilde zamanın günahlarını (bana yaptıklarını) sayıyordum.”

Nitekim bu beyitte şair aslında gecenin uzunluğundan şikayetini anlatırken zamana dair şikayetini de söze dahil ederek idmâc sanatını uygulamıştır.¹⁵¹⁵

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ يَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ يُبْدُونَهَا وَيُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ يَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ يُبْدُونَهَا وَيُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ يَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ يُبْدُونَهَا وَيُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ

يَلْعُبُونَ “Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. Çünkü, “Allah hiç kimseye hiçbir şey indirmedir” dediler. De ki: “Mûsâ’nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği, parça parça kağıtlar haline koyup ortaya çıkardığınız, pek çoğunu ise gizlediğiniz; (kendisiyle) ne sizin, ne babalarınızın bilmediği şeylerin size öğretildiği Kitab’ı kim indirdi?” (Ey Muhammed!) “Allah” (indirdi) de, sonra bırak onları, içine daldıkları bataкта oynayadursunlar.”¹⁵¹⁶ Bu ayette “Allah’ın hiçbir ilahi kitap indirmedini” iddia eden yahudilere, Tevrat’ın varlığı ve onun üzerindeki yaptıkları tahrifatlar hatırlatılmıştır. Böylelikle onu inkâr edemeyecekleri vurgulanmıştır. Ayrıca Hz. Musa’ya (a.s.) indirilen kelâmın bir bütün olduğu fakat onların Tevrat’ın fâsid amaçlarına uygun buldukları bazı kısımlarını izhar ederek ve kendilerine uygun olmayan kısımlarını da gizleyerek işlerine geldiği gibi onu parça parça kağıtlar haline getirmeleri sebebiyle azarlama manası da idrâc/dahil edilmiştir.¹⁵¹⁷

Nitekim buradaki idmâc sanatıyla yahudiler, hem kendilerine kutsal bir kitap gönderildiğini ikrâr etmeye mecbur bırakılmışlar hem de Tevrat’ın bir kısım

¹⁵¹⁴ Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbu’s-Sinâateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetü’l-Unsuriye, Beyrut, h. 1419, s. 423.

¹⁵¹⁵ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-‘Umde*, II, 43; Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, s. 305; Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâga*, s. 344.

¹⁵¹⁶ En’âm, 6/91.

¹⁵¹⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, 516-517. Diğer örnekler için bkz. Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 51 (Mü’minün, 23/54); VI, 670 (Hucurât, 49/14).

hükümlerini kendi arzularına göre değiştirdikleri hatırlatılarak işârî manada kınanmışlardır.

“Yûsuf, *"Malımızı yanında*

bulduğumuz kimseden başkasını tutmaktan Allah'a sığınırız. Şüphesiz biz o takdirde zulmetmiş oluruz" dedi.”¹⁵¹⁸ Kıtık döneminde Hz. Yusuf’un (a.s.) üvey kardeşleri tekrar erzak almak için onun yanına geldiklerinde kardeşleri Bünyamin’i de yanlarında getirmişlerdi. Hz. Yusuf da öz kardeşi olan Bünyamin’e gerçek kimliğini açıkladı. Kardeşlerinin dönüş vakti geldiğinde onların erzak yüklerini hazırladığı zaman su kabını Bünyamin’in yükünün içine koydu. Fakat onlar hırsızlık yapmadıklarını, bozgunculuk çıkarmak için gelmediklerini ve kaybolan eşya kimin yükünde bulunursa cezasını o kişinin çekmesi gerektiğini dile getirdiler. Bunun üzerine önce onların eşyalarını aramaya başladı sonra su kabını öz kardeşi Bünyamin’in eşyaları içinden çıkarttı. İşte bu durum Allah Teâlâ tarafından Hz. Yusuf için yapılan bir plandan başkası değildir. Bunun üzerine üvey kardeşleri eğer o çalmışsa daha önceden kardeşi (Yusuf) de çalmıştı dediler. Fakat onlar babasının çok ihtiyar olduğunu ileri sürerek Bünyamin’in yerine kendilerinden birini alıkoymasını istediler.¹⁵¹⁹ Çünkü Hz. Yakub’un (a.s.) şeriatında hırsızlık yapan kişi ceza olarak çaldığı kimseye bir yıl boyunca köle kılınıyordu.¹⁵²⁰

Bu ayette ise Hz. Yusuf yanında su kabının bulunduğu kişinin haricinde birinin alıkonulup cezalandırılmasının şeriatlarına aykırı olduğunu ve böyle bir hüküm vermek hususunda Allah’a sığındığını ifade etmiştir. Nitekim Molla Gürânî bu ayette idmâc sanatının varlığını, yani iki farklı mananın iç içe geçtiğini ileri sürmüştür. Birinci mana şöyledir: *"Sizin şeriatınızda mevcut duruma aykırı hüküm vermeniz nasıl caiz olabilir? Benim size hakkında hüküm verdiğim hususta nasıl muhalefet etmeye çalışırsınız?"* Buna idmâc edilen ikinci mana ise; *"Allah'ın bana Bünyamin'i almamı emretmesi hususunda nasıl ona karşı gelebilirim? Eğer onların söylediği gibi Bünyamin'in yerine başkasını alıp cezalandırırsam Allah'ın onun hakkında emrettiği hükümde haddi aşan zalimlerden olurum."*¹⁵²¹

¹⁵¹⁸ Yûsuf, 12/79.

¹⁵¹⁹ Kıssanın ayrıntıları için bkz. Yûsuf, 12/63-78.

¹⁵²⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 1034.

¹⁵²¹ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, III, 1043-1044.

Zemahşerî (ö. 538/1144) de söz konusu ayetin iki anlama gelebileceğini ifade etmiş fakat bu üslûbu idmâc yerine “kelâmun müvecceḥ” olarak isimlendirmiştir.¹⁵²²

3.7. LEFF Ü NEŞR

Leff, sözlükte “kuşatmak, bükmek, toplamak” anlamlarına gelirken¹⁵²³ neşr ise “açılmak, kollara ayrılmak”¹⁵²⁴ anlamlarına gelir. Belâgatta leff ü neşr, önce en az iki şeyi beraberce zikredip, ardından bunlarla alakalı aidiyeti tayin edilmemiş başka ifadeler getirilmesidir. Bununla birlikte ilk kısımda zikredilen öğelerle ikinci kısımdaki öğelerin her birinin aidiyetini ayırt etmek dinleyicinin anlayışına bırakılır. Leff ve neşr edilen ifadeler arasında sıralamadaki tertibe riayet edilmişse *müretteb leff ü neşr*, edilmemişse *gayr-ı müretteb leff ü neşr* (*müşevveş leff ü neşr*) denir. Bu iki tür, *mufasssal leff ü neşr* başlığı altında incelenmektedir. Bir de sıralamada tertipli veya tertipsiz ayrımı olmaksızın zikredilen *icmâli/mücmel leff ü neşr* çeşidi vardır. *İcmâlî leff ü neşr*, ilk kısımda zikredilen lafızlardan sonra gelen ikinci kısımdaki ilgili ifadenin ayrı ayrı değil de genel olarak hepsini kapsayacak şekilde zikredilmesidir. Nitekim bu, dinleyenin söz konusu ifadeleri karıştırmadan anlayabileceğinden emin olduğu ve güvenildiği durumlar için kullanılır. Bazı belâgat kitaplarında *leff ü neşr* sanatına *tayy ü neşr* de denilmiştir.¹⁵²⁵

“Rahmetinden *وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبَيِّنُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ* ötürü Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz, (gündüzün) O'nun fazlu kereminden (rızkınızı) arayasınız ve şükredesiniz.”¹⁵²⁶ Molla Gürânî'ye göre ayette müretteb leff-ü neşr sanatı vardır. Çünkü ayetin ilk kısmında *اللَّيْلَ* “gece” ve *النَّهَارَ*

¹⁵²² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 493.

¹⁵²³ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979, c. I-VI, V, 207.

¹⁵²⁴ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, V, 430.

¹⁵²⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 425; Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 310; Bedevî Tabâne, *Mu'cemü'l-Belâgati'l-'Arabiyye*, s. 392; Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 633-634; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-Bedî*, ss. 176-179; Merâğî, *'Ulûmu'l-Belâga*, ss. 330-331; Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebîyat Lügatı*, ss. 90-92; Bulut, *Belâgat*, ss. 280-282; Aydın, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, ss. 79-82.

¹⁵²⁶ Kasas, 28/73.

“gündüz” lafızlarından sonra sırasıyla bunlarla alakalı olarak zikredilen “dinlenmek” ifadesi geceye, “Allah’ın lütfundan (rızk) aramak” ifadesi de gündüze tabidir.¹⁵²⁷

“Bir” وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

de; “Yahudi ve Hristiyanlardan başkası Cennet'e girmeyecek” dediler. Bu, onların kuruntuları! De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.”¹⁵²⁸ Aslında ayetin başındaki ibarede kastedilen mana: قَالَتِ الْيَهُودُ: لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ

“Yahudiler: Cennete sadece yahudiler girecek, dediler; Hristiyanlar da: Cennete sadece hristiyanlar girecek, dediler” şeklindeki iddialarıdır. Fakat burada iki ayrı cümle “leff” edilmiş yani birleştirerek tek cümle haline getirmiştir. Çünkü dinleyen kişiye her iki tarafın görüşünü sahibine atfetme hususunda güvenilmesi ve her iki tarafın birbirini dalâletle suçladığının bilinmesinden dolayı¹⁵²⁹ ve bunların karıştırılmayacağından emin olduğu için kelâm leff sanatıyla zikredilmiştir.¹⁵³⁰

3.8. TE’KÎDÜ’L-MEDH Bİ MÂ YÜŞBİHÜ’Z-ZEM

Te’kîdû’l-medh bi mâ yüşbihü’z-zem, bir şeyi yerecekmiş gibi görünüp övgüyü pekiştirmektir. Bu üslûp iki farklı yolla yapılır. İlkinde önce övülecek olan şeyden olumsuz bir sıfat kaldırılır, akabinde istisna edatı getirilir, muhatap bununla sanki yergi sıfatının zikredileceğini zanneder fakat övgüye devam edilir. İkincisinde ise önce övülecek bir şey için övgü sıfatı zikredilir, akabinde yine istisna edatı getirilir, muhatap bununla sanki yergi sıfatının zikredileceğini zanneder fakat bir diğer övgü sıfatı daha zikredilir. Bu üslûp övgüde mübâlağa maksadıyla kullanılır. Bir şeyi

¹⁵²⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, 546; Abdülazîz Atîk, *İlmü’l-Bedî*, s. 176.

¹⁵²⁸ Bakara, 2/111.

¹⁵²⁹ وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَبَسْتَ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَبَسْتَ الْيَهُودَ عَلَى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ “Yahudiler, “Hristiyanlar bir temel üzerinde değiller” dediler. Hristiyanlar da, “Yahudiler bir temel üzerinde değiller” dediler. Oysa hepsi Kitab’ı okuyorlar.(Kitab’ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti. Artık onların aralarında uyuşamadıkları davada, hükmü Allah verecektir.” (Bakara, 2/113).

¹⁵³⁰ Molla Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, 569; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 177.

doğrudan övmek yerine bu üslûbun tercih edilmesi muhatap üzerinde sözün etkisini artırır. Ayrıca bu üslûp övgü ve yergi dışında da kullanılmaktadır.¹⁵³¹

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ “Onlar, haksız yere, sırf, "Rabbimiz

Allah'tır" demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir.”¹⁵³² Molla Gürânî ayetteki sanatın ismini açıkça zikretmemiş fakat cahiliye şairlerinden Nâbiga ez-Zübeynî'nin (ö. 604 m.) aşağıdaki beytinin benzer bir kullanım olduğunu dile getirmiştir.¹⁵³³

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنْ سُوِّفَهُمْ ... هِئَنَ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ

“Onlarda hiçbir ayıp yoktur, ancak kılıçlarında

Düşman ordusuyla savaşmaktan kalan çentikler vardır.”

Şair önce ayıp sıfatını muhataplardan nefyederek onları övmüştür. Sonra ancak diyerek istisna edatıyla düşman ordusuyla savaşmaktan kalan çentiklerin, kılıçlarının ayıbı olduğunu söylemiştir. Bu da gerçekte zem/yeri sıfatı değil bilakis medh/övgü sıfatıdır. Böylelikle şair sanki yerecekmiş izlenimi vererek onlara olan övgüsünü pekiştirmiştir.¹⁵³⁴

إِلَّا Az önce zikredilen ayette ise haksız yere yurtlarından çıkarılan müminlerin

أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ “Ancak Rabbimiz Allah'tır” demelerinde te'kîdî'l-medh bi mâ yüşbihü'z-zem sanatı söz konusudur. Yani onların böyle söylemeleri dışında onların hiçbir günahı (-ki bu da hakikattir) yoktur.¹⁵³⁵

Dolayısıyla müminlerin yurtlarından çıkarılmalarının haksız yere olduğu ve onların kusuru olmadığı belirtilmiş, akabinde “ancak” denilmek sûretiyle sanki onların bir suçu varmış gibi cümleye giriş yapılmış fakat tek suçlarının Allah'ı Rab olarak kabul ettiklerini söylemelerinin olduğu belirtilmiş ve onlar yine övülmüşlerdir.

¹⁵³¹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 672-674; Akkâvî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal*, s. 276-277; Saraç, *Klâsik Edebîyat Bilgisi*, s. 235; Bulut, *Belâgat*, s. 347-350.

¹⁵³² Hac, 22/40.

¹⁵³³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 1054-1055.

¹⁵³⁴ Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-Bedî'*, s. 165.

¹⁵³⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVII, 275.

وَمَا تَقُومُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ “Onlardan, sırf, azîz ve hamîd olan Allah'a

iman ettikleri için intikam aldılar.”¹⁵³⁶ Ayetteki mana “Onların müminleri kınamalarının nedeni en büyük erdem ve en güzel haslet olan iman etmelerinden başka bir şey için değildi” şeklinde düşünülebilir. Müellif bu ayetteki üslûba da yukarıdaki beyiti örnek getirmiş, fakat sanatın ismine yer vermemiştir.¹⁵³⁷

3.9. CİNÂS

Cinâs, genel anlamda iki lafzın telaffuzda aynı fakat manalarının farklı olmasıdır.¹⁵³⁸ Cinâsa tecnîs, tecânüs ve mücânese gibi isimler de verilir.¹⁵³⁹ Sekkâkî (ö. 626/1229) cinâsı “iki kelimenin telaffuzda birbirine benzemesi” şeklinde tarif eder. Güzellik açısından cinâsın cinâs-ı tam, cinâs-ı nâkıs, cinâs-ı müzeyyel, cinâs-ı lâhik, cinas-ı muzârî gibi çeşitleri vardır.¹⁵⁴⁰

3.9.1. Cinâs-ı Lâhik

Cinas-ı lâhik iki kelimenin mahreçlerinin birbirine yakın olmasıyla birlikte harflerinde farklılık bulunmasıdır.¹⁵⁴¹

فَمَكَتْ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَأٍ يَقِينٍ “Derken Hüdühüd çok

beklemedi, çıkageldi ve (Süleyman'a) şöyle dedi: "Senin bilmediğin bir şey öğrendim. Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim."”¹⁵⁴² Molla Gürânî'ye göre ayette سَبَإٍ ve نَبَأٍ kelimeleri arasında cinâs-ı mülhâk (lâhik) sanatı vardır.¹⁵⁴³

Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre bu iki ifade hem lafız hem de mana yönüyle eşsiz olmuştur. Şayet ayette نَبَأٍ yerine حَبَرٍ zikredilseydi mana yine sahih olurdu. Fakat

¹⁵³⁶ Burûc, 85/8.

¹⁵³⁷ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, IV, 1068.

¹⁵³⁸ Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmi'l-Beyân ve'l-Bedî*, s. 299.

¹⁵³⁹ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 325.

¹⁵⁴⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 429.

¹⁵⁴¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 429.

¹⁵⁴² Neml, 27/22.

¹⁵⁴³ Molla Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, 423.

نَبَأٌ kelimesi “*önemli bir haber*” anlamına gelmesi ve ziyade bir mana barındırması sebebiyle buradaki durumun tasvîrine daha uygundur.¹⁵⁴⁴

¹⁵⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 360.

SONUÇ

Molla Gürânî Bağdat, Şam, Hasankeyf, Kudüs ve Kahire gibi merkezlerde dönemin önde gelen hocalarının tedrisâtından geçmiş ve icâzet almış kıymetli bir müelliftir. Aynı zamanda devlet kademesinde kazasker, müderris, kadı, müftü ve Osmanlı'nın dördüncü şeyhülislâmı olarak çeşitli görevlerde bulunmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in şehzadelğinde hocası, fetih sürecinde istişâre meclisinde ve bizzat muhasara alanında bulunarak önemli vazifeler üstlenmiştir. Fatih, hem şehzadeligi hem de sultanlığı döneminde hürmetini Molla Gürânî'den esirgememiş ve fikirlerine ehemmiyet göstermiştir.

Molla Gürânî Kahire'de Berkûkiyye, Bursa'da Kaplıca ve Yıldırım medreselerinde müderris olarak görev yapmış ilmi yönüyle de önemli bir müelliftir. Başta Kur'ân-ı Kerîm tefsiri *Gâyetü'l-Emânî* ve Buhârî şerhi *el-Kevserü'l-Cârî* olmak üzere kıraat ve fıkıh alanında da farklı eserler kaleme almıştır. Tefsirinde dil öğelerini ön plana çıkarmış, nakilde bulunduğu eserleri belâgat hususunda zaman zaman tenkit etmiş ve kendi tercihlerini de belirterek veciz bir üslupla aktarmıştır.

Molla Gürânî tefsirinin belâgat yönüyle öne çıkan en bariz özelliği, lafızların ve terkiplerin ifade ediliş tarzında mümkün olan diğer ifade tercihleri arasında kıyaslamalar yapması ve manaya delaletleri hususunda çıkarımlarda bulunmasıdır. Dolayısıyla Kur'ân lafızlarında ve terkiplerindeki yapısal ve anlamsal özellikleri sarf, nahiv ve belâgat yönleriyle ele alır. Müellifin bu üslûbu bütün ayetlerde devam etmese de tefsirin geneline yayılır. Kastedilen manayı daha doğru izah etmek için Arap şiirinden ve kelâmından örnekler verir. Genel olarak tercih edilen ifade biçimlerindeki mananın bilişsel ve duyuşsal boyutunun muhataba yansımaları üzerinden konuyu tahlil eder. Ayrıca Molla Gürânî'nin tefsir usulündeki en belirgin metodu Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etmesidir. Bu bağlamda metin veya anlam itibarıyla ilişkili olan ayetleri birbirine istişhâd getirir. Belâğî bir hususa değinirken benzer ayetler arasında mukayesede bulunur ve eğer ifade farklılıkları varsa bunların nedenine dair açıklamalar yapar. Bununla beraber bazı ayetlerde müellifin belâğî mana doğrultusundaki yorumları

mutlak kat'ıyyet bağlamında değerlendirilmeyebilir. Dolayısıyla haber cümlesi, talebî inşâ ve kelâmdaki ifade tercihleri hususlarında çıkarımda bulunduğu bazı manalar tartışılabilir.

Molla Gürânî özellikle meânî ilmiyle alakalı hususları etraflıca değerlendirir. Haber ve inşâ cümlesi, gayr-ı talebî inşâ, cümlenin ögelerindeki ifade tercihleri, kelâmın muktezâ-yı zâhirin hilâfına gelmesi, takdîm ve te'hîr, îcâz ve itnâb, hazf, kasr, fasl ve vasl konularına dair belâğî örnekleri üslûp ve mana delaleti yönüyle tahlil eder.

Müellif haber cümlesinin muhatabın hükmü inkârı ölçüsünde te'kîd ve tenbih edatlarıyla desteklendiğine ve bu edatların te'kîdde yemin yerine geçtiğine dikkat çeker. Haber cümlelerinin emir, nehiy, acziyet, vaîd, tehekküm, te'kîd, tehdîd, bedduâ, takrîr, terğîb gibi manaları da kapsayacak şekilde zikredilmesine örnekler verir. Emrin haber cümlesi formunda ifade edilmesi, talebin yerine getirilmesinin zaruriyetine delalettir. Hatta o talep yerine getirilmiş ve ondan haber veriliyormuş gibi bir anlam genişlemesi söz konusudur. Yine nehyin haber cümlesi formunda ifade edilmesi, nehyin açıkça söylenmesinden daha belîğ bir kullanımdır. Bu üslûpla sanki muhatap nehyedilen husustan hemen kaçınmış ve ondan haber veriliyormuş gibi daha kapsamlı bir anlam meydana gelir. Tehditin haber cümlesiyle bildirilmesi de anlatımı güçlendirir. Bu üslûp öncesinde nehyedilen hususu te'kîd eden bir kullanım şeklidir. Müellif bu tür anlamsal delaletlere, ayetin devamındaki ifadelerin nahiv yapısını da delil gösterir.

Molla Gürânî inşâ cümlesinin kısımlarından olan ve Kur'ân'ın genel üslûbunda sıkça başvurulan emir, nehiy ve istifhâm konularını ayrıntılı olarak ele alır. Emrin duâ, tehdîd, ta'cîz, irşâd, ihâne, ibâha, tehekküm, tahyîr, ihbâr manalarını da kapsayacak şekilde kullanılmasına örnekler verir. Masdarın emir manasında kullanılması, bir hususta talep edilen fiilin zıddından kaçınmanın yeterli olmayacağına aynı zamanda talep edilen fiilin yapılmasının gerekliliğine işarettir. Vaîd cümlesinin emir sîğasıyla zikredilmesi, çok şiddetli bir ikazdır ve tehdit edenin tehdit edileni cezalandırma hususunda kesin ve katî olduğu gibi yan anlamlar barındırır. Ayrıca muhatap, emredilen şeyi yapma hususunda adeta itaat edilmesi gereken bir emre memur kılınmış gibidir.

Müellif nehiy üslûbunun tevbîh, takrî', mübâlağa ve şartta bağlı olma manalarını da içerecek şekilde zikredilmesine Arap dilindeki benzer kullanımlardan

örnek vererek değinir. Nehyin, nefiy üslûbuyla zikredilmesinin manada mübâlağa ifade ettiğini belirtir.

İstifhâm edatlarının takrîr, taaccüb, inkâr, tevbîh, emir, nefiy, takrî', isti'lâm, istib'âd, isbât, istiksâr, teşvik, tesviye ve tehekküm gibi manaları kapsayacak nitelikte kullanılması ifadedeki vurguyu daha çok ön plana çıkarır. İstifhâm edatının emir maksadıyla kullanılması, doğrudan emir ifadesinden daha etkili bir söylemdir ve muhatabı durum üzerinde etraflıca düşünmeye sevk eder.

Molla Gürânî gayr-ı talebî inşâda özellikle yemin konusu üzerinde durur. Nitekim yemin ile konusunun birbiriyle alakalı olması ifadeyi daha güçlü kılar. Nazmın akışında muksemin bihin önce mübhem bırakılması ve sonra beyan edilmesi konumunun yüceliğine işarettir.

Dolayısıyla haber ve inşâ cümlesindeki emir, nehiy, istifhâm, temennî ve nidâ üsluplarının sözün makamına uygun ikincil ve üçüncül anlamlar içinde kullanılması muhatabın zihnindeki mefhûmu daha ileri anlamlara taşır.

Müellif isim cümlesinin tercih edilmesini hükmün uygulanmasında kat'iyet vurgusu bağlamında değerlendirir. Aynı ifadenin isim cümlesiyle zikredilmesini süreklilik manasıyla, muzari fiil cümlesiyle zikredilmesini de yenilenme ve tekrarlanma manasıyla ilişkilendirir.

Ayetlerdeki çok yönlü belâğî üslupları meânî ve beyân ilminin birkaç konusu dahilinde ve bunların delalet ettiği anlamsal derinlikler bağlamında değerlendirir. Kelime ve harf-i cer tercihlerinin uyumlu olmasını yakınlık, irtibat ve ihtisâs manaları yönüyle ele alır. Müellife göre terkipler bazen muhatabın konumunu kendisine hatırlatmak maksadıyla daha açıkça zikredilir. Aynı konudaki eş anlamlı kelimelerden birinin diğerine tercih edilmesindeki mana nüansına dikkat çeker.

Muhatabın işlediği fiil yerine onun şahsının amelin bizzat kendisiymiş gibi kılınması manaya mübalağa katar. Bazı nitelemelere ait manalar benzeri diğer ifadelerde bulunmadığı için özel kullanımlara has kılınmıştır. Bir durumun tasvirinde sebebin sonuç gibi aktarılması mana derinliği itibarıyla daha etkili bir söylemdir.

Müellif azap hususunda azlık mana vurgusu için tercih edilen lafızların semantik analizine ve sarfî yapılarına dikkat çeker. Rakamların ifade edilmesinde istisna yoluyla dolaylı ifade kullanılmasının takrîbî mana algısının önüne geçeceğini

ve kat'ıyyet manasına delalet edeceğini belirtir. Nazmın akışında beklenen ifadenin yerine başkasının tercih edilmesindeki mana vurgusuna dikkat çeker. İfadede zahir mananın dışına çıkılması ve ziyade bir ifadenin anlama etkisine değinir. Zâhir isim yerine ism-i mevsûl kullanılmasını tahkîr veya ta'zîm maksatlı ihtimaller bağlamında değerlendirir. Kelimedeki hece tekrarının manadaki tekrara ve kesrete delil kılındığını kaydeder. Müfred zamirin bağlam itibariyle birlik ve bütünlüğe, cemî zamirinin ise ayrışmaya delalet ettiğine dikkat çeker. Âkil zamirinin gayr-ı âkiller için kullanılmasını ilgili husustaki muhatapların tutumuyla ilişkilendirir.

Zamirin tekrar edilmesi, sonrasında zikredilecek ifadeyi sağlamlaştırmak ve şüpheyi ortadan kaldırmak maksatlardır. Müellif ayetlerdeki masdarların sarfî kullanım tercihlerindeki anlam çeşitliliğine değinir. Diğer ayetlerle karşılaştırma usulüyle edat ve harf-i cerlerin kullanımındaki mana ilgilerini belirtir. Ayrıca edatların istib'âd, vaîd, te'kîd, tevbîh gibi ilave manalarda kullanılmasına ve birbirlerine tercih edilmesine değinir.

Fiillerdeki iftiâl, istif'âl, tef'îl, tefa'ul bablarının tercih edilmesindeki anlam ayrıntılarını zikreder. Bunun yanında aynı konuda Allah Teâlâ ve kulları için farklı fiillerin kullanılması, bir manayı doğrudan ifade eden asıl fiilin kullanılmaması ve fiilin muhataplar üzerine konumlandırılması gibi hususlara değinir. Müteaddî fiilin mefûl almamasını bazı fiillerin mahiyetinin kavranamayacak düzeyde olmasıyla ilişkilendirir.

Cümlede bedel olan ifade muhatabın vehmini ortadan kaldırmak maksadıyla zikredilebilir. Kelâmü'l-munsif üslûbu muhatap üzerinde olumlu etkiye sahiptir ve muhatabı anlaşmazlık meselesini gözden geçirmeye, derinlemesine düşünmeye ve taassubu terk etmeye sevkeder.

Müellif bağlam itibariyle hidayet, gafûr, rahîm ve nimet gibi ifadelerin Allah Teâlâ'nın zatına nisbet edilip, dalalet, ceza, sıkıntı ve azap gibi ifadelerin zatına isnâd edilmemesini, Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiği şeklinde yorumlar. İsm-i işaretlerin tercihindeki belâğî mana nüansını belirtir. Marifelik nekrelik hususuna da değinen müellif rahmet, rıza, cennet ve nimet gibi ifadelerin her türlü nitelemenin ve tarifi ötesinde hususlar oldukları için nekre olarak ifade edildiklerini belirtir. Haberin marife gelmesini söz konusu ifadenin önemli bir hususa dikkat çekmesi yönüyle

ilişkilendirir. Bahsedilen husus müfred olmasına rağmen cemî sîğasının kullanılması cümlelerin genel manasında genişlemeye neden olur.

Nehiy ifadesinden sonra ilaveten emrin açıkça zikredilmesinde, aslolan husususun nehyedilen işten kaçınmak değil emri yerine getirmek gerektiği vurgusu vardır. Ayet fasıllarındaki yakın anlamlı kelimeler arasında yapılan tercih, ayetin kendi bütünlüğü içerisinde mana uyumuyla ilişkilidir.

Tefsirin öne çıkan özelliklerinden birisi de Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has üslûbu bağlamındaki ifade tercihlerini ayrıntılı olarak ele almasıdır. Müellif isim cümlesi, ism-i işaret, ism-i mevsûl, fiil, zamir, edat, masdar ve bedel konularında ifade tercihlerindeki mana ilişkisine değinir. Terakkî üslûbunda ifadelerin mana yönüyle birbirini destekleyen ve zarif bir dizilişle ard arda sıralanmış cümleler olduğunu belirtir. Azap konusunda mükafat gibi zıt manalı fiillerin kullanılması, fiilin muhatabı temsil eden bir cüz'üne isnâdı, kastedilen kişinin isminin yerine vasıflarının zikredilmesi gibi söylemleri tehekküm üslûbu bağlamında ele alır.

Müellif temhîd üslûbunda önceden zikredilen bazı ifadelerin sonradan gerçekleşecek olan bazı mûcizevî olaylara karşı muhatap için bilişsel ve duyuşsal anlamda bir nevi ön hazırlık olduğunu belirtir. Böylece idraklardan uzak bu tür mucizeleri gerçekleştirmeye yalnızca Allah Teâlâ'nın kendisinin muktedir olduğu vurgulanır. İhtisâr, intizâm, faraziyet gibi üslûplarda işaret edilen manalara yer verir. Dine davet üslûbunda şefkat, hoşgörü, letâfet ve nezâket gibi özellikler barındıran titiz ifadelerin tercih edilmesini, muhatabın psikolojisi üzerindeki etkileri bağlamında tahlil eder ve bu üslûbun muhatabı hakikat konusunda tefekküre yönlendirdiğini belirtir.

Molla Gürânî kelâmın muktezâ-yı zâhirin hilâfına geldiği hususlar üzerinde önemle durur. Kelâmdaki iltifât üslûbunu dinleyiciyi dinç tutması yönüyle belîğ bir söylem olarak niteler. Gâib sîğasından mütekellim sîğasına iltifâtı, Allah'tan başkasına rubûbiyet izafe edilmesini men eden ve tevhid makamına en uygun üslûp olarak niteler. Muhatab sîğasından gâib üslûbuna geçişteki amacın, inkâr eden muhatapları huzurdan uzak kılmak olduğunu belirtir. Mütekellim üslûbundan gâib üslûbuna iltifâtın da Allah'ın azametini vurgulamak ve muhatabın değersizleştiğini göstermek gibi gayeler için kullanıldığını ifade eder.

Ayetlerde izmâr makamında izhâr üslûbunun kullanılmasındaki temel maksat, umûm manasının anlaşılmasına mani olmak ve kastedilen mananın muhteviyatını en

belirgin şekliyle aktarmaktır. İzhâr makamında izmâr üslûbuyla ise işaret edilen ismin biliniyor olduğu ve ondan başka bir şeyin düşünülmesinin mümkün olmadığını vurgulanır. Üslûb-ı hakîm ile soru sorulan husustan ziyade o konudaki asıl önemli olan meseleyle alakalı bir cevap verilir. Muzârî fiil sığasının tercih edilmesinde manada yenilenme, süreklilik, zihinlere yerleştirmek ve çok çaba sarf etmek gibi maksatlar vardır. Mâzî fiil sığasının tercih edilmesinde ise manada çok isteme ve vukûunun tahakkuku gibi hususlar söz konusudur.

Molla Gürânî takdîm ve te'hîr konusunu diğer ayetlerdeki benzer ifadeleri karşılaştırarak ayrıntılı olarak işler. Mefûl, mübtedâ, haber, zamir ve zarfın takdîm edilmelerindeki genel maksat, manada tahsîs vurgusunu ortaya koymaktır. Vesilenin talebe göre takdîm edilmesi, vesilenin yerine getirilmesinin talebe cevap verilmesinde gerekli kılınmasındandır. Aralarında mana ilişkisi olan ifadelerin takdîmi, durumun gerektirdiği nizama göre değişkendir. Benzer ayetlerdeki takdîm ve te'hîr olgusu, kelâmın genel mefhûmuna göre şekillenir.

Müellif îcâz ve itnâb konularında önemli nüanslara değinir. Îcâz konusunu îcâz-ı kısâr ve hazf olmak üzere iki kısımda ele alır. Hazifteki maksatlardan bazıları kelâmın büyüklüğünü ortaya koymak, ifadede tahfîf, birisi zikredildiği zaman diğer çağrışımı akla gelen kelimelerin daha önemli olanını zikretmekle yetinmek ve edebe riayet şeklinde sayılabilir. Bunların yanında müellif muzâf, muzâfun ileyh, fiil, mefûl ve edatların haziflerindeki mana nüanslarını ortaya koyar.

Molla Gürânî itnâbın tezyîl, tetmîm, tekrîr, i'tirâziyye, el-îzâh ba'de'l-ibhâm, özelin genele atfı ve tahsîsten sonra ta'mîm gibi yollarla yapılmasına örnekler verir. İlahi delillerden bahseden ayetlerde kelâm muhatabın inkâr durumuyla orantılı olarak itnâb yoluyla uzatılmıştır. Bunun yanında acziyeti daha net ortaya koymak, muhataba sevgi ve muhabbet göstermek gibi maksatlar için söz uzatılabilir. Tezyîl ile itnâbda önceki cümlelerin mefhûmunun te'kîd edildiği, tetmîm ile itnâbda eksik kalan mananın tamamlandığı, tekrîr ve i'tirâziyye ile itnâbda manada takbîh, tahzîr, irşâd ve terğîb gibi delaletler söz konusudur. Tahsîsten sonra ta'mîm ve özelin genele atfı ile itnâbda, cümledeki vurgu özel olan ifade üzerine kurulmuş olur. el-Îzâh ba'de'l-ibhâm ile itnâbda mana genişliğini ortaya koymak ve ilk zikredilen ifadeyi te'kîd ve ta'zîm gibi maksatlar vardır.

Fasl üslûbunda ikinci cümlelerin ilkinin tefsîr ve beyânı olması veya onu te'kîd etmesi, aynı fiilin farklı fâiller için kullanılması gibi durumlar söz konusu olduğunda cümleler birbirine atfedilmez. Vasl üslûbunda vav edatının ihtimal bildiren ifadelerden birisinden önce gelmesi, onun kat'îyyetine delalettir. Vav sıfat ile mevsuf arasında kullanılırsa ma'îyyet manasını te'kîd amacı vardır.

Müellif kasr üslûbuyla harf-i cer, fasıl zamiri, takdîm, nefiy ve istisna yoluyla mananın maksûrun aleyhe inhisâr edildiğine dair örnekler verir. Ayrıca bu üslupla muhatabın yanlış anladığı bir mesele te'kîdli bir şekilde düzeltilir.

Molla Gürânî beyân ilmiyle alakalı teşbîh, istiâre, mecâz, kinâye, ta'rîz, tasvîr ve tazmîn gibi edebî sanatlardan yararlanarak ayetleri yorumlar. Teşbîh konusunda belîğ, mürekkebe ve tahyîlî teşbîh dışında genellikle çeşidini belirtmez fakat mürsel, müekked, mücmel, mufasssal, maktûb, melfûf ve temsîlî teşbîhlere dair örnekler verir. Temsîlî teşbîh yerine genellikle temsîl kavramını kullanır. Teşbîhlerdeki benzetme hususuyla alakalı ayrıntılı açıklamalar yapar. Teşbîh ve istiâre arasındaki farklara dair bazı önemli ayrıntılara değinir ve Arap şiirinden örnekler getirir. Teşbîhin unsurlarıyla ilgili ihtimaller bağlamında manayı farklı yönlerden ele alır. Molla Gürânî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'deki temsîl ve teşbîhler kapalı ifadelerdeki örtüyü kaldırarak onlardaki kıymetli mana güzelliklerini ortaya koyan ve ince manaları zihinlere yaklaştıran üslûp biçimleridir. Dolayısıyla temsîl ve teşbîhlerde, kastedilen anlamı muhatabın zihninde somutlaştırma çabası vardır.

Tasvîr üslûbunda hissî ve vehmî bir durum hakikî ve aklî bir mana üzerinden aktarılır. Bu bağlamda Allah Teâlâ için kullanılan bazı ifadeler konulduğu hakîkî ya da mecâzî manasından soyutlanabilir ve bu durumda sözün özü dikkate alınır. Tazmîn üslûbunda fiillerin ilave manalar içerecek şekilde kullanılması cümleyi iki cümle kuvvetinde kılar.

Molla Gürânî beyân ilminin önemli konularından olan istiârenin tasrîhiyye, mekniyye, muraşşaha, mücerrede, tebeiyye, temsîliyye, tahyîliyye ve tehekkümiyye gibi çeşitlerinin isimlerini zikrederek ayetlerden örnekler verir. Müellif soyut ve somut iki anlamı olan lafızların takdir edildiği mana üzerinde şayet bir zayıflık oluşturmadığı sürece temsîl amacıyla kullanılabileceğini belirtir. İstiârede şartın söylenen sözde müsteârun lehin lafzen, takdîran ve niyeten zikredilmemesi olduğunu ifade eder. İstiâre üslûbunda açıklamalarını çoğunlukla Arap şiiriyle örneklendirir ve farklı mana

ihtimallerine değinir. İstiârede lafızlar hakiki manasını korumakla beraber aralarındaki müşâbehet alakası ve mübâlağa gayesiyle başka bir mana için kullanılırlar.

Müellif mecâz çeşitlerinden mecâz-ı aklîde sebebiyyet alakasıyla işin gerçek failinden başkasına isnâd edildiğine dair örnekler verir. Gayr-ı âkil bir mevsûfun nitelenmesini ise mübalağa gayesiyle mecâzî isnâd olarak değerlendirir. Mecâz-ı mürsel için cüz'iyet, külliyyet, geçmişe itibar, geleceğe itibar ve müsebbebiyyet alakaları bağlamında kastedilen manaya açıklık getirir.

Molla Gürânî ta'rîzi kinâyeden farklı bir sanat olarak tanımlar ve lafzî oluşum ve delalet ettikleri mana itibariyle birbirinden ayırır. Kinâyenin manaya delaleti mecâz yönüyledir. Fakat ta'rîzin manaya delaleti hakikat veya mecâz yollu olmayıp mefhûm yönüyledir. Kinâyeli söylemde temel amaç muhataba mesajın daha tesirli bir üslupla iletilmek istenmesidir. Ayetlerde genel olarak kinâye ve ta'rîz üslubu, tevhid inancını vurgulamak, ilahi emir ve yasaklara riayet etmeye teşvik etmek, verilen mesajı mübalağa yoluyla ifade etmek, uzun sürecek bir anlatımı daha öz ve kısa bir biçimde beyân etmek, durumu tasvîr etmek, muhatapları fiilleri hususunda düşünmeye sevk etmek, kınamak, nahoş bir ifadeyi daha zarif bir üslupla ifade etmek gibi maksatlar için tercih edilir.

Molla Gürânî bedî' ilmine dair hususlara fazla yer vermez. Özellikle müşâkele, müzâvece, tefennün, istitrâd, idmâc, leff ü neşr, te'kîdü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem gibi muhassinât-ı maneviyye sanatlarına dair örnekleri ele alır.

Tefsirdeki örnekler incelendiğinde anlaşılmaktadır ki Kur'ân'daki dilsel yapıyı şekillendiren temel esas, muktezâ-yı hâle en uygun lafız ve terkiplerin bir araya gelmesi ve en sahih mananın aktarılmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen her bir harfin, kelimenin ve terkiбин sarfî ve nahvî yapısının üstün bir belâğî manaya delalet ettiği aşikardır. Dolayısıyla meallerde belâgat ilminden istifade edilmesi oldukça önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ak, Ayhan, *Osmanlı Bilgeleri Molla Gürânî*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- Akkâvî, İn'âm Fevvâl, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fî 'Ulûmi'l-Belâga el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Meânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- Aksoy, Hasan, "Fetihnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, XII, 470-472.
- Akşit, Eyup, "Kur'ân-ı Kerîm'in Bazı Ayetlerinde Zamir Gelmesi Gereken Yerde İsmi Getirilmesi ve Bunun Nedenleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVIII / 2018, ss. 43-76.
- Algar, Hamid, "Molla", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, XXX, 238-239.
- Altuntaş, Muhammed Eser, "Kinâye ve Ta'rîz: Molla Gürânî'nin Gâyetü'l-Emânî Adlı Tefsiri Örneği", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2021, (11), ss. 39-63.
- Askerî, Ebû Hilâl, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim, Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe li'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire, 1997.
- Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbu's-Sinâateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetü'l-Unsuriye, Beyrut, h. 1419.
- Atîk, Abdülazîz, *İlmü'l-Beyân*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1985.
- _____, *İlmü'l-Bedî'*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut, t.y.
- Ayaz, Kadir, *Molla Gürânî ve el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâdı Ehâdisi'l-Buhârî*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014.
- Aydın, Mustafa, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2018.

Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd, *Hızânetü 'l-Edeb ve Lübbü Lü bâbi Lisâni 'l-Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire, 1997, c. I-XIII.

Bedevî Tabâne, *Mu 'cemü 'l-Belâgati 'l-Arabiyye*, Dâru'l-Menâra, Cidde, 1988.

Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd b. Muhammed, *Envârü 't-Tenzîl ve Esrârü 't-Te 'vîl*, haz. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., c. I-V.

Bikâî, Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer, *'Unvânu 'z-Zamân bi Terâcimi 'ş-Şüyûhi ve 'l-Akrân*, Matbaatu Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâik, thk. Hasan Habeşî, Kahire, 2001, c. I-V.

Bolelli, Nusrettin, *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016.

Bozkurt, Nebi, "Nedim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, XXXII, 509-510.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu 'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Züheyr b. en-Nâsır, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut, h.1422, c. I-IX.

Bulut, Ali, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2020.

Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî, *el-Beyân ve 't-Tebyîn*, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, h. 1423, c. I-III.

_____, *er-Resâilu 'l-Edebîyye*, nşr. Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut, h. 1423.

Cârim-Emîn, Ali-Mustafa, *el-Belâgatu 'l-Vâdiha fi 'l-Beyân ve 'l-Meânî ve 'l-Bedî'*, Mektebetü Dâri'l-Fecr, Dimeşk, 2019.

Can, Mustafa, *Bursa İnebey Kütüphanesinde Bulunan Kırâat ve Tecvîd İlmine Dair Yazma Eserler*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2018.

- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcü'l-Lüga ve Sihâhü'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, Dâru'l-İlm, Beyrut, 1987, c. I-VI.
- Cici, Recep, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları Kuruluşları Fatih Devri Sonuna Kadar*, Arasta Yayınları, Bursa, 2001.
- Cundî, Alî, *Fî Târîhi'l-Edebî'l-Câhilî*, Mektebetü Dâri't-Türâs, Medine, 1991.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir, *Delâilü'l-İ'câz fî İlmi'l-Meânî*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Matbaatu'l-Medenî, Kahire, 1992.
- _____, *Esrârül-Belâga*, thk. Muhammed Mahmud Şâkir, Matbaatu'l-Medenî, Kahire, t.y.
- Çollak, Fatih, “eş-Şâtıbiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, XXXVIII, 377-379.
- Dilek, Mahmut, *Ref'ul-Hitam 'an Vakfı Hamza ve Hişâm (Molla Gürânî'nin Ref'ul-Hitam 'an Vakfı Hamza ve Hişâm Adlı Eserinin Edisyon Kritiği)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- Durmuş, İsmail, “Kinâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2002, XXVI, 34-36.
- _____, “Meânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, XXVIII, 204-206.
- _____, “Müşâkele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, XXXII, 154-155.
- _____, “Teşbîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, XL, 553-556.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr*, thk. Sıtkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut, h. 1420, c. I-X.

- Ebu'n-Necm el-İclî, el-Mufaddal b. Kudâme, *Dîvânu Ebi'n-Necm el-İclî*, thk. Muhammed Edîb Abdulvâhid Cimrân, Matbûâtü Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, Dimeşk, 2006.
- Efvâh el-Evdî, Salâ'e b. Amr b. Mâlik el-Yemenî, *Dîvânu'l-Efvâh el-Evdî*, thk. Muhammed Altuncî, Dâru Sâdır, Beyrut, 1998.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul, 2009.
- Erpolat, Mehmet Salih, "XVI. Yüzyılda Ergani Sancağı'ndaki Gayri Müslim İskân Yerleri ile Şahıs İsimleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4, 2004, ss. 155-187.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Luga*, thk. Muhammed Ivaz Mir'ab, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001, c. I-XV.
- Fadl Hasan Abbâs, Ebû Muhammed es-Safûrî eş-Şâfiî, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmü'l-Meânî*, Dâru'l-Furkan, Ürdün, 1997.
- _____, *el-Belâga Funûnühâ ve Efnânuhâ İlmü'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Dâru'l-Furkan, Ürdün, 2005.
- _____, *İ'câzü'l-Kur'ân*, Câmi'atü'l-Kudüs el-Meftûha, Umman, 2007.
- Fayda, Mustafa, "Celûlâ Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, VII, 272-273.
- Fazlıoğlu, Şükran, "Vaz'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, XLII, 576-578.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Muhammed Nuaym el-Araksûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005.
- Gürkan, Salime Leyla, "Vaftiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, XLII, 424-426.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Bedî'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, V, 320-322.

_____, “Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, VI, 22-23.

_____, Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, sayı: 11, ss. 268-298.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-‘Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, y.y., t.y., c. I-VIII.

Hâşimî, Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâga fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî‘*, thk. Yusuf Sumeylî, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1999.

Hatîb et-Tebrîzî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, t.y.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus, 1984, c. I-XXX.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Mısır, ty. c. I-III.

_____, *el-Lüma' fî'l-Arabiyye*, thk. Fâiz Fâris, Dâru'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Kuveyt, 1972.

İbn Ebi'l-İsba‘, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn b. Zâfir el-Mısırî, *Tahrîru't-Tahbîr fî Sınâti's-Şi'r ve'n-Nesr*, thk. Hifnî Muhammed Şeref, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kahire, 1963.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed el-Cezerî, *el-Meseli's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, thk. Ahmed el-Havfî-Bedevî Tabâne, Dâru'n-Nahda, t.y., Kahire, c. I-IV.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979, c. I-VI.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *İnbâü'l-Gumr bi-Ebnâ'i'l-'Umr*, thk. Hasan Habeşî, el-Meclisü'l-a'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kahire, 1998, c. I-IV.

- İbn Hicce, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Hicce el-Hamevî, *Hızânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*, thk. Isam Şekıyü, Mektebetü'l-Hilâl/Daru'l-Bihâr, Beyrut, 2004, c. I-II.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ'*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Hadîs, Kahire, h. 1423, c. I-II.
- İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, thk. Abdurrahman Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Hicr li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, y.y., 1990, c. I-IV.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn, *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut, h. 1414, c. I-XV.
- İbnü'l-Mu'tez, Ebu'l-Abbas Abdullah, *el-Bedî'*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1990.
- İbn Reşîk el-Kayrevânî, Ebû Alî el-Hasen el-Ezdî el-Mesîlî, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihî ve Nakdihi*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1981, c. I-II.
- İmruü'l-Kays, Ebû Vehb Hunduc b. Hucr b. el-Hâris, *Dîvân-ı İmruü'l-Kays*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'rife, Kahire, 1984.
- İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1954.
- İşpirli, Mehmet, "Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2002, XXV, 140-143.
- Kâsım-Dîb, Muhammed Ahmed, Muhyiddin, *'Ulûmu'l-Belâga el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'ânî*, Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb, Trablus, 2003.
- Kazvînî, Celâluddîn Muhammed b. el-Hatîb, *et-Telhîs fî Ulûmi'l-Belâga*, thk. Abdurrahman el-Berkûkî, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1904.
- _____, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, thk. İbrahim Şemseddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşfü’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Fünûn*, Mektebetü’l-Müsennâ, Bağdat, 1942, c. I-VI.
- Kılıç, Hulusi, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, V, 384-387.
- Koyuncu, Recep, Molla Gürânî’nin (v. 893/1488) Ref’ul-Hitâm ‘An Vakfı Hamza ve Hişâm Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44, 2017, ss. 149-192.
- Kudâme b. Cafer, Ebu’l-Ferec, *Nakdu’ş-Şi’r*, Matbaatu’l-Cevâib, Konstantiniyye, h. 1302.
- Kureşî, Ebû Zeyd, *Cemheretü Eş’âri’l-Arab*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Nahdatu Mısır li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Kahire, 1981.
- Lebîd b. Rebîa, Ebû Akîl, *Dîvânu Lebîd b. Rabîa*, thk. Hamdû Tammâs, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2004.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, *Dürerü’l-‘Ukûdi’l-Ferîde fî Terâcimi’l-A’yâni’l-Müfide*, thk. Mahmud el-Celîlî, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 2002, c. I-IV.
- _____, *İmtâu’l-Esmâ’*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1999, c. I-XV.
- Matlûb, Ahmed, *Mu‘cemü’l-Mustalahâti’l-Belâgiyye ve Tetavvuruhâ*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 2007.
- Merâğî, Ahmed Mustafa, *‘Ulûmu’l-Belâga*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Meydânî, Abdurrahmân Hasan Habenneke, *el-Belâgatu’l-‘Arabiyye, Üsüsühâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, Dâru’l-Kalem, Dımeşk, 1996, c. I-II.
- Molla Gürânî, Şihâbüddîn Ahmed b. İsmâil, *Gâyetü’l-Emânî fî Tefsîri’l-Kelâmi’r-Rabbânî*, thk. Hâmid b. Ya’kûb el-Furayh vd., Dâru’l-Hadâra, Riyad, 2018, c. I-VII.

- Mufaddal ed-Dabbî, Ebu'l-Abbâs b. Muhammed b. Ya'lâ el-Kûfî, *el-Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdusselâm Muhammed Harun, Kâhire, Dâru'l-Meârif, 1942.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., c. I-V.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısırî, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke, h. 1409, c. I-VI.
- Özer, Hasan, "Molla Hüsrev'in er-Risâle fi'l-Velâ'sı, Molla Gürânî'nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev'in Cevabı: Tahkikli Neşir", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24, 2010, 173-207.
- Öztürk, Mustafa, "Kur'ân Dilinde Örtük Anlatım: Kinaye ve Ta'riz", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2003): 221.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-Mufaddal, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dâru'l-Kalem, Beyrut, h. 1412.
- Rummânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Îsâ b. Alî, *en-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halefullah-Muhammed Zağlûl Sellâm, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1976.
- Saraç, M. Ali Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuş Yayınları, İstanbul, 2019.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed, *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, t.y., c. I-VI.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr, *Miftâhu'l-'Ulûm*, thk. Naîm Zerzûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
- _____, dipnot içinde *Miftâhu'l-'Ulûm*, trc. Zekeriya Çelik, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Semîn el-Halebî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İbrâhîm, *ed-Dürri'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, t.y., c. I-XI.

Sîvebeyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire, 1988, c. I-IV.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire, 1974, c. I-IV.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî, *el-Bedrü't-Tâli' bi-Mehâsini Men Ba'de'l-Karni's-Sâbi'*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, t.y., c. I-II.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, h. 1420, c. I-XXXII.

Taşköprüzâde, eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1975.

Teftâzânî, Sa'duddîn, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'Ulûm*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013.

Tîbî, Şerefuddîn el-Hüseyin b. Muhammed, *Fütûhu'l-Gayb fî'l-Keşfi 'an Kinâi'r-Reyb*, Câizetü Dubâi ed-Devliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Dubâi, 2013, c. I-XVII.

Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi'u'l-Kebîr Sünen-i Tirmizi*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1998, c. I-VI.

Yaşaroğlu, M. Kâmil, "Molla Gürânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, XXX, 248-250.

Yıldız, Sakıp, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul, t.y.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988, c. I-V.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, h. 1407, c. I-IV.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1957, c. I-IV.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Muhammed Eser ALTUNTAŞ

Eğitim Durumu

Lisans : Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2005-2009)

Yüksek Lisans : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (2012-2015)

Çalıştığı Kurumlar : Milli Eğitim Bakanlığı (2009-2016)

Manisa Celal Bayar Üniversitesi (2017-2018)

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi (2018-2019)

Manisa Celal Bayar Üniversitesi (2019-Devam ediyor)

Yabancı Dil : Arapça, İngilizce